



T.C.

RİZE ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

MEVLÂNÂ'NIN MESNEVÎ'SİNDE

HALK EDEBİYATI ve HALK KÜLTÜRÜ

(Yüksek Lisans Tezi)

Yasemin BAKİ

RİZE 2011

T.C.
RİZE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

MEVLÂNÂ'NIN MESNEVÎ'SİNDE
HALK EDEBİYATI ve HALK KÜLTÜRÜ
(Yüksek Lisans Tezi)

Yasemin BAKİ

Yrd. Doç. Dr. Selami ŞİMŞEK
Tez Danışmanı

ÖN SÖZ

Çeşitli medeniyetlerin buluşma noktası olan Anadolu'nun Türkler tarafından yurt tutulmasında ve Anadolu kültürünün gelişip zenginleşmesinde Mevlânâ ve *Mesnevî*'nin çok önemli bir rolü vardır. Mevlânâ, aynı coğrafyada yaşayan farklı din, dil ve kültürden insanları, insan sevgisi ekseninde birleştirerek sadece Anadolu'da değil bütün dünyada sevgi ve hoşgörünün mimarı olmuştur.

Mevlânâ'nın *Mesnevî*'si halk kültürü açısından muhteşem bir hazinedir. Onda, Anadolu halkının edebiyatı hikâyeye, fıkra, masal, menkıbe, kıssa, cenknâme, hamzanâme olmuş; rengarenk ve tılsımlarla dolu Anadolu hayatı Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinde bir halı gibi yenidenilmek ilmek dokunmuştur.

Mevlânâ'nın Mesnevî'sinde Halk Edebiyatı ve Halk Kültürü adlı tezimiz, "ÖN SÖZ", "KISALTMALAR", "İÇİNDEKİLER", "GİRİŞ", "HALK EDEBİYATI", "HALK KÜLTÜRÜ", "SONUÇ", "KAYNAKÇA", "TÜRKÇE ve İNGİLİZCE ÖZET" ile "ÖZ GEÇMİŞ" ten oluşmaktadır. *Mesnevî*'de tespit edilen halk hayatına dair unsurlar türlerine göre tasnif edilerek "HALK KÜLTÜRÜ" bölümünde verilmiştir. "HALK EDEBİYATI" bölümünde ise hikâyeye, masal, fıkra gibi halk edebiyatı türlerini birebir almanın tezin hacmini gereksiz yere artıracığı düşünülerek bu ürünlerin alınmasında kısaltma yöntemi kullanılmıştır.

Çalışmada Türk Dil Kurumu'nun 2009 yılında yayınladığı yazım kılavuzu ve Rize Üniversitesi tez yazım kılavuzu esas alınmıştır.

Bu süreçte birlikte çalışmaktan büyük bir şeref duyduğum, tez danışmanım olmadığı hâlde bu görevi fahrî olarak üstlenen, başta zaman olarak üzere hiçbir fedakârlıktan kaçınmayan, bana yeni bilimsel bakış açıları kazandırarak heyecanımı her dem taze tutan, engin hoşgörüsü ve sabrıyla beni cesaretlendiren ve her sözünde bir âlem gizli olan hocaların hocası, "Halk Bilgesi" Prof. Dr. Sayın Ali ÇELİK Bey'e minnet ve şükranlarımı arz ediyor; çalışma süresince beni gayretlendiren, fikirleriyle ufkumu açan, kaynak temininde yardımlarını esirgemeyen tez danışmanım Yrd. Doç. Dr. Sayın Selami ŞİMŞEK Bey'e de sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

KISALTMALAR

TAED: Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Derneği

MEB: Milli Eğitim Bakanlığı

TTK: Türk Tarih Kurumu

TDK: Türk Dil Kurumu

TDEB: Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

FEF: Fen Edebiyat Fakültesi

DİA: Diyanet İslâm Ansiklopedisi

TİB: Toplumla İlişkiler Başkanlığı

AÜ : Ankara Üniversitesi

MÖ : Milattan önce

MS : Milattan sonra

Hz. : Hazret

age. : Adı geçen eser

agm. : Adı geçen makale

bkz. : Bakınız

C. : Cilt

a.s. : Aleyhisselâtu ve's-selâm

s. : Sayfa

ss. : Sayfa sayısı

v : Vefat tarihi

ed. : Editör

trc. : Tercüme

ts : Basım yılı yok

ys : Basım yeri yok

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ

KISALTMALAR

1.GİRİŞ.....	4
1. 1. Mevlânâ'nın Hayatı.....	11
1. 2. Eserleri	17
1. 3. Mesnevî ve Mesnevî'nin Türk Edebiyatındaki Etkisi	19
2. HALK EDEBİYATI.....	27
2. 1. MENSUR TÜRLER.....	29
2. 1. 1. Halk Hikâyesi.....	29
2. 1. 1. 1. Aşk Hikâyeleri	37
2. 1. 1. 2. Kahramanlık Hikâyeleri	67
2. 1. 2. Masal	73
2. 1. 2. 1. Hayvan Masalları	77
2. 1. 3. Fıkra	106
2. 1. 4. Kısâs-ı Enbiyâ.....	135
2. 1. 4. 1. Hz. Âdem.....	140
2. 1. 4. 2. Hz. İdris	143
2. 1. 4. 3. Hz. Nûh.....	144
2. 1. 4. 4. Hz. Hûd	146
2. 1. 4. 5. Hz. Sâlih	148
2. 1. 4. 6. Hz. İbrâhim.....	151
2. 1. 4. 7. Hz. Yahyâ.....	153
2. 1. 4. 8. Hz. Yûsuf.....	155
2. 1. 4. 9. Hz. Şuayb	158
2. 1. 4. 10. Hz. Mûsâ.....	160
2. 1. 4. 11. Hz. Yûnus	166

2. 1. 4. 12. Hz. Dâvûd	168
2. 1. 4. 13. Hz. Süleymân	169
2. 1. 4. 14. Hızır (a.s.)	174
2. 1. 4. 15. Üzeyr (a.s.)	176
2. 1. 4. 16. Zülkarneyn (a.s.)	176
2. 1. 4. 17. Hz. İsâ	177
2. 1. 4. 18. Hz. Muhammed	182
2. 1. 5. Menkıbe	189
2. 1. 5. 1. Şeyh Dekûkî	193
2. 1. 5. 2. İbrâhim Edhem	197
2. 1. 5. 3. Şeyh Abdullâh-ı Mağribî	200
2. 1. 5. 4. Bâyezîd-i Bistâmî	201
2. 1. 5. 5. Şeyh Hasan-ı Harakânî	204
2. 1. 5. 6. Şeyh Ahmed-i Hıdraveyh	206
2. 1. 5. 7. Zünnûn-ı Mısrî	208
2. 1. 5. 8. Gazneli Şeyh Muhammed-i Serrezî	210
2. 1. 5. 9. İsimleri Belirtilmeyen Şeyhler:	211
2. 1. 5. 9. 1. Şeyh-i Akta	212
2. 1. 5. 9. 2. Bir Şeyh	214
2. 1. 5. 9. 3. Kör Şeyh	215
2. 1. 5. 10. Mesnevi'de Sadece İsimleri geçen Şeyhler:	217
2. 1. 6. Hz. Ali'nin Cenknâmeleri	217
2. 1. 7. Hamzanâmeler	221
3. HALK KÜLTÜRÜ	223
3. 1. EVLENME	227
3. 1. 1. Eş Seçimi	228
3. 1. 2. Kız İsteme-Dünürlük-Söz Kesme	229
3. 1. 3. Başlık	229

3. 1. 4. Çeyiz	230
3. 1. 5. Düğün Sonrası	230
3. 2. ÖLÜM	231
3. 2. 1. Ölüm Sonrası	231
3. 2. 1. 1. Yıkama	232
3. 2. 1. 2. Definden Sonraki Uygulamalar	232
3. 2. 1. 3. Belirli Günler/Ölü Yemeği	233
3. 2. 1. 4. Yas tutma	234
3. 3. İNANMALAR.....	237
3. 3. 1. Kutsal Kişi ve Varlıklarla İlgili İnanmalar	238
3. 3. 2. Yıldızlarla İlgili İnanmalar	241
3. 3. 3. Hayvanlarla İlgili İnanmalar	250
3. 3. 4. Sihir ve Büyü İle İlgili İnanmalar	252
3. 3. 5. Nazar İle İlgili İnanmalar	257
3. 3. 6. Adakla İlgili İnanmalar	260
3. 4. SOSYAL KURALLAR	260
3. 5. BAYRAM, TÖREN ve KUTLAMALAR	262
3. 6. OYUNLAR.....	263
3. 7. HALK MÜZİĞİ.....	263
3. 8. HALK HEKİMLİĞİ	264
3. 9. HALK EKONOMİSİ	272
3. 10. HALK MUTFAĞI.....	274
SONUÇ.....	276

KAYNAKÇA

ÖZET

ABSTRACT

ÖZGEÇMİŞ

GİRİŞ

Bugün ünü Anadolu sınırlarını aşarak bütün dünyaya yayılan Mevlânâ'nın Belh'te başlayan hayat yolculuğu İslâm ülkelerindeki çeşitli ilim merkezlerinden geçerek Konya'da sona ermiştir.

Vefatından bu güne yedi yüz yılı aşkın süre geçmiş olmasına rağmen eserleri ve fikirleri ile ilk günkü tazeliğini hâlâ koruyan Mevlânâ, kendisine gönül verenleri hem kendi öz benliklerine döndüren, hem de içinde bulunduğu çağa göre yeniden şekillendiren bir insanlık üniversitesi gibidir.

O, bizzat ektiği, filizlendirdiği ve olgunlaştırdığı sevgi ve hoşgörü tohumlarıyla; çağını aşan düşünceleri ve yaklaşımlarındaki özgünlüğü ile hem Anadolu'nun kültür birikimine farklı bir boyut kazandırmış hem de evrensel bir değer hâline gelmiştir.

Birçok medeniyete beşiklik eden Anadolu'nun Türkler tarafından yurt edinilmesi ve kültürünün gelişip zenginleşmesinde Mevlânâ'nın ve muhteşem eseri *Mesnevî*'nin özel bir yeri vardır. *Mesnevî*'yi oluşturan fikrî ve ahlaki dinamiklerin üstüne kendi estetikçi damgasını vuran Mevlânâ, ağırlığı insana kaydırarak ortaya ilginç bir sentez koymuştur. Kendisi, bu düşünce sistemiyle farklı din, dil ve kültürden olan insanların aynı coğrafyada barış içerisinde yaşamalarını sağlayacak önemli bir misyonun temsilciliğini yapmış ve böylelikle yerelden ulusala, ulusaldan evrensele giden bir yol izlemiştir.

Mevlânâ aynı zamanda bir bilim adamıdır. Medrese eğitimini zamanın en iyi hocalarından almış, hadis, fıkıh, edebiyat ve felsefe gibi ilimlerdeki derin bilgisi ile döneminin önemli âlimlerinden biri olmuştur.¹

Mevlânâ, Anadolu'ya geldiğinde burada Selçuklu Devleti ve Moğollar arasındaki mücadelelerin meydana getirdiği karmaşa ortamı hâkimdi. Moğol baskısının bu dönemde Anadolu'da meydana getirdiği bunalım halkı ayrıştırma ve dağılmaya götürmüştür. Bu süreçte Selçuklu Devleti'nin Moğolların egemenliği altına girmesi halkın yaşadığı sıkıntıları had safhaya çıkarmış, bunlara bizzat şahit olan Mevlânâ, gündelik ilişkilerde Anadolu halkının üzüntülerini, sevinçlerini

¹Bediüzzaman Füzüzanfer, *Mevlânâ Celaleddin*, trc. Feridun Nafiz Uzluk, Milli Eğitim Basımevi Yayınları, İstanbul 1997, s. 140.

kısacası yaşamlarına dair her şeyi daha yakından tanıma imkânı bulmuştur.² Onun, bu dönemde çeşitli devlet adamlarına gönderdiği mektuplar, toplumsal konulara olan duyarlılığı sosyal hayatla ve toplumun her katmanı ile iç içe olduğunun göstergesidir.³

XIII. yüzyıl Anadolu'sundaki bu şartlar Mevlânâ gibi dâhi bir şahsiyetin kişiliğinde derin izler bırakmıştır. Halkın çaresizlik içerisinde bulunduğu bu dönemde yenileşme ihtiyacı, Anadolu'ya akıp gelen uygarlıkların beraberinde getirdikleri yeni tohumları, yeni mayaları birleştirecek bir güce ihtiyaç vardı.⁴ Bu yapının meydana getirdiği dinî ve kültürel çeşitlilik Mevlânâ'daki hoşgörü temelli bir anlayışın gelişmesinde önemli bir etkileşim noktasıdır. Bu çeşitlilik, Mevlânâ'da her inanç ve kültürü kucaklama şeklinde ortaya çıkmıştır. Bu süreçte ana noktayı sevgi olarak belirleyen Mevlânâ, insanları sevgi şemsiyesi altında bir bütün olarak kaynaştırmıştır.

Başeseri olan *Mesnevî*'sine ayrılıklardan şikâyetle başlayan Mevlânâ, Anadolu'da siyasî, sosyal ve ekonomik çalkantıların olduğu bu dönemde, bu ayrışma ve dağılma ortamında hoşgörüsü ile bütünleştirici bir rol oynamıştır.

Yakub Mughu, Mevlânâ'nın reformcu yanına dikkat çekiyor: “Mevlânâ zamanında bütün Batı Asya Moğolların idaresi altındaydı, böyle bir ortamda sorunlara çözüm bulabilecek üstün yetenekli bir reformcuya şiddetle ihtiyaç vardı, Rûmî bu görevi başarı ile yerine getirdi.”⁵

Sâmiha Ayverdi de Mevlânâ'yı değerlendirirken; “Bir ruh mimarı, bir sanat ve fikir yapıcısı, bir medeniyet inşacısı olan Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî, XIII. asır Anadolu'sunun huzursuz haritasını, bir tarla sürer gibi, kazmış, bellemiş, ekmiş böylece de gelecek zamanların manevî ve medenî zahiresini hazırlamıştır.”⁶ diyor.

² Ahmet Yaşar Ocak, *Türk Sufiliğine Bakışlar*, İletişim Yayınları, İstanbul 1996, s. 140.

³ Annemarie Schimmel, *İslâmın Mistik Boyutları*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 1999, s. 31. Ayrıca bkz. Annemarie Schimmel, “Mevlana C. Rûmî'ye Göre Konya'da Gündelik Hayat”, *Mevlânâ'nın 700. Ölüm Yıldönümü Dolayısıyla Uluslararası Mevlana Semineri*, TIB Yayınları, Ankara 1973, ss. 138-142.

⁴ Nezihe Araz, “Mevlana'da Her Şey İnsan İçin”, *V. Milli Mevlana Kongresi* (3-4 Mayıs), Konya 1991, s. 41.

⁵ Yakub Mughu, “Mevlânâ ve İkbal, Mevlânâ ve Yaşama Sevinci”, Hazırlayan: Feyzi Halıcı, *Uluslar Arası Üçüncü Mevlana Semineri*, Konya 1978, ss. 237-243.

⁶ Ertuğrul Seyhan, *Tasavvuf Edebiyatında Mevlânâ ve Mevlevî*, Sır Yayıncılık, İstanbul 2007, s. 36.

Mevlânâ, *Mesnevî*'de birlik ve beraberlik içerisinde yaşamının gerekliliği üzerinde durur: “Başsız kalmak, birlikten ayrılmak, birliği bozmak kişi için de, toplum için de felakettir: Bir ordunun esası, şüphesiz ki başında bulunan kumandandır! Çünkü başında emîri bulunmayan toplum, başsız beden gibidir! Ey gafil! Senin bu olup gidişin, bu perişan oluşun, bir çıkış yolu bulamayışın, emîrini terk etmiş ve başsız kalmış oluşundandır!”⁷

O'nun düşünce sistemi, çeşitli anlayışların kendine özgü sentezini gerçekleştirme dinamizmini gösterdiği için, yaşadığı sosyo-kültürel ve tarihsel bağlamın ötesine geçebilme orijinalliliğine sahiptir.⁸ Mevlânâ'nın dünyaca tanınan haklı bir şöhrete sahip olmasının gizemi budur.

Mevlânâ'daki bu kendine has sentezi Ahmet Yaşar Ocak *Türk Sufiliğine Bakışlar* adlı eserinde şöyle dile getirir: “Mevlânâ'nın farklı eğilim ve tezahürlere sahip mistik tavırları bağdaştıran sentezci düşünce dinamiği, ancak onun bilimsel formasyon almış ve müderrisliğe kadar yükselmiş kimliğinden hareketle anlaşılabilir.”⁹

İlim, sevgi ve hoşgörüle insanları bir noktada birleştiren Mevlânâ, bizlere *Mesnevî*'den seslenir: “Sevgiyle acılar tatlılaşır; sevgiyle dertler şifa bulur; sevgiyle ölümler dirilir; sevgiyle padişahlar kul olur. Sevgiden tortulu, bulanık sular, arı duru bir hâle gelir, sevgiden dertler şifa bulur. Sevgiden ölü dirilir, sevgiden padişahlar kul olur.”¹⁰

Mevlânâ gerek yurt içinde gerekse yurt dışında yapılan araştırmalarda en fazla araştırılan Türk sûfîlerindedir. Bu konuda üzerinde en çok durulan nokta ise aradan geçen bunca zamana rağmen hâlâ tazeliğini koruyan *Mesnevî* adlı eseridir. *Mesnevî*'nin yıllar geçse de tüketilmeden her seferinde daha zengin anlamlarla karşımıza çıkacağı Mevlânâ, tarafından şöyle dile getirilir: “Ormanlar kalem olsa, denizler mürekkep olsa yine *Mesnevî*'nin biteceğini umma!”¹¹

⁷Mevlânâ, *Mesnevî*, trc. Veled Çelebi İzbudak, Gözden Geçiren: Abdülbaki Gölpınarlı, MEB Yayınları, İstanbul 1991, VI, 162.

⁸Muhammed Emîn Riyâhî, *Osmanlı Topraklarında Fars Dili ve Edebiyatı*, İnsan Yayınları, İstanbul 1995, s. 85-98. Ayrıca bkz. Celaleddin Çelik, “Mevlânâ'nın Fikirlerinin Türklerin Dinî Hayatına Etkileri”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.12, 2002, ss. 21-38.

⁹Ocak, *age.*, ss. 91-92.

¹⁰Mevlânâ, *age.*, II, 117.

¹¹Mevlânâ, *age.*, IV, 178.

Düzenlenen konferanslar, sempozyumlar ve yapılan akademik çalışmalar bunun bir göstergesidir.

Mesnevî, XIII. yüzyıl Müslüman toplumunun, Anadolu ve Konya halkının yaşayışını anlatan ahlaki ve kültürel bir eserdir. Ünlü Alman araştırmacı Annemarie Schimmel'in de belirttiği gibi *Mesnevî*, bin bir renk ifade eden büyük bir halı gibidir.¹²

Zengin bir içeriğe sahip olan *Mesnevî*, Mevlânâ'nın okuduğu kitaplardan ve dinlediği hikâyelerden aklında kalanları, âyet ve hadislerden örneklerle bezeyip; atasözü, deyimler, halk tabirleri, Türk gelenekler ve görenekleri ile yoğurarak âdeta yeni bir Anadolu yemeği oluşturmuştur.¹³

Anadolu'da Türk Edebiyatı'na ait ilk ürünler XIII. yüzyıla ait olmakla birlikte mevcut kaynaklar arasında bu dönemden önce Anadolu'da yazılmış eser yoktur. Mevlânâ bu asırda, *Mesnevî*'si ile Türk edebiyatının Anadolu'da gelişmesi ve yayılmasında önemli bir rol oynamıştır.¹⁴ Fuat Köprülü de, Anadolu'da bu dönemde yazılan ilk Türk eserlerinin içeriğinin kavranmasının yolunun Mevlânâ'yı ve *Mesnevî*'yi tanımaktan geçtiğini dile getirir.¹⁵ Çünkü bu eser bütün yönleri ve farklılıkları açık diliyle hayatın çeşitliliklerinin harmanlanmasının yanında Anadolu halkının sosyal ve kültürel hayatının özelliklerini tanıma imkânı da sunar.¹⁶

Bu dönemde, Fars kültürü Selçukları derinden etkilemiştir. Bu etki Selçuklu Devleti'nin Farsça'yı resmi dil olarak tanıması, medreselerde Farsça'nın yaygın olarak edebî dil olarak kabul edilmesini sağlamıştır.¹⁷ Mevlânâ da eserlerinde Farsça'yı kullanmış olmasına halkın kullandığı Farsça'yı kullanır, sadece dibâce kısımlarında edebî ve klâsik Farsça'nın üstâdı olduğunu gösterir. Eğer Mevlânâ, Anadolu'ya geldiğinde eserlerini Türkçe yazmış olsaydı doğup büyüdüğü ailesinin ve Hârezm bölgesi halkının konuştuğu Hakâniye Lehçesi'yle yazacaktı ki bu lehçe Anadolu'da konuşulan Oğuz Lehçesi'nden farklı

¹² Şefik Can, *Mevlânâ Hayatı-Şahsiyeti-Fikirleri*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2003, s. 338.

¹³ Refik Turan-Tuğba Belenli-Ayten Kiriş, "Mesnevî ve Mesnevî'nin Sosyal Bilgiler Programında Yer Verilen Değerler Çerçevesinde İncelenmesi", *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S.1 (2010), s. 175. Ayrıca bkz. İsmail Güleç, *Türk Edebiyatında Mesnevî Tercüme ve Şerhleri*, Pan Yayıncılık, İstanbul 2008, s. 36-61.

¹⁴ Erdoğan Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, TTK Basımevi, Ankara 1993, ss. 34-42.

¹⁵ Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Akçağ Yayınları, Ankara 2003, ss. 231-232.

¹⁶ Çelik, agm. , s. 28.

¹⁷ Merçil, *age.* ss. 34-42.

olmasından dolayı anlaşılmayacaktı.¹⁸ Kısaca söylemek gerekirse Mevlânâ'nın Farsça'yı tercih etmesinin nedeni Türkçe bilmemesinin veya Türkçeyi tercih etmemesinin sonucu değil, o dönemdeki eğitim politikasının bir gerekliliğidir.¹⁹

Bu nedenle *Mesnevî*'nin Farsça yazılması nedeniyle yapılan eleştiriler haksız ve yerinde olmayan değerlendirmelerdir. Bunlar, eserin yazıldığı dönemi ve bu dönemin özelliklerini dikkatle tetkik etmeden yapılan eleştirilerdir.²⁰

Mevlânâ, eserlerini Farsça yazmasına rağmen *Mesnevî* ve *Divân-ı Kebîr*'de Türkçe şiirleri de vardır. Elde edilen bilgilere göre Anadolu'da Türkçe şiir söyleyen ilk şâirlerden biri de Mevlânâ'dır. Anadolu'da Türk-İslâm nüfusunun gittikçe artması Farsça şiirlerin yanında Türkçe şiirler söylemeyi de gerekli kılmıştır. İlk başta Türkçe sözlere yer vermeye başlayan bu eğilim zamanla Farsça şiirler arasında Türkçe mısralara yer verme, bir mısranın yarısı Farsça, yarısı Türkçe olması şekilde ortaya çıkmıştır. Bu değişiklik sürecinde iki üç beyitlik manzûmeler oluşturma Anadolu'da ilk kez Mevlânâ'ya nasip olmuştur.²¹

Mevlânâ'nın eserlerinde göze çarpan diğer bir noktada kendisiyle ve toplumla barışık mutlu insan olmanın reçetelerini sunmasıdır. Bu yönüyle *Mesnevî*'de ortaya konulan fikirler Anadolu insanına rehberlik ederek Türk toplumunun beslendiği önemli kaynaklardan biri olmuştur.²²

Bu konuda şu anekdot *Mesnevî*'nin Türk toplumu üzerindeki etkisini göstermesi bakımından oldukça dikkat çekicidir: “Ahmet Hamdi Tanpınar bir gün Yahya Kemal'e sorar: ‘Üstat, biz Viyana kapılarına kadar nasıl gittik?’ Yahya Kemal şöyle cevap verir: ‘Pilav yiyerek ve *Mesnevî* okuyarak.’”²³ Bu anekdot bize Mevlânâ'nın ve *Mesnevî*'nin Türk kültüründe ne kadar önemli bir yere ve Türkler için mânevî kuvvete sahip bir eser olduğunu açıkça göstermektedir.²⁴

¹⁸ Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddin Hayatı, Felsefesi, Eserleri, Eserlerinden Seçmeler*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1985, s. 256.

¹⁹ Nihat Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, I, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1998, ss. 318-319.

²⁰ İbrahim Emiroğlu, *Yanlış Düşünce ve Davranışlar Karşısında Mevlânâ*, İnsan Yayınları, İstanbul 2003, ss. 11-15.

²¹ Banarlı, *age.*, ss. 318-319.

²² Emine Yeniterzi, *Mevlânâ Celâleddin Rûmî*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1997, s. 109. Ayrıca bkz. Emine Yeniterzi, “Klasik Türk Edebiyatı Ahlâkî Mesnevîlerinde Mevlânâ'dan İzler”, *Klasik Türk Kültürü, Edebiyatı ve Sanatında Mevlâna ve Mevlevîlik Sempozyumu* (14 Aralık 2006), Selçuk Üniversitesi, Konya 2006, s. 3.

²³ Mehmet Kaplan, *Edebiyat Üzerine Araştırmalar*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1999, s. 9.

²⁴ Şahin Filiz, “Mevlânâ'da Şehirlilik, Mistisizm ve Türklük”, *Türkiye Günlüğü Dergisi*, S. 83, Ankara 2005, ss. 85-97.

Abdurrahmân Câmî'nin, Mevlânâ ve *Mesnevî* hakkında şu yorumu da oldukça dikkat çekicidir: "O mana cihetinin eşsiz padişahının değerini ispatlamak için *Mesnevi* kâfidir. O büyük varlığın vasfı ve üstünlüğü hakkında ben ne söyleyeyim. O, peygamber değildir. Fakat kitabı vardır"²⁵

Evensel değerleri inşa eden bir sistemle oluşturulan ile ilgili *Mesnevî*, tasavvufi açıdan pek çok çalışma yapılmıştır. Biz bu çalışmada tasavvuf açısından zengin bir eser olmasının yanında *Mesnevî*'nin edebî açıdan da oldukça geniş bir kültür hazinesi olduğunu göstermeye çalışacağız. Bu sahada Türkçe eğitimi alanında yapılan çalışma olarak Mehmet TOK'un *Mevlânâ'nın Mesnevî'sindeki Hikâyelerin Çocuk Edebiyatı Açısından Değerlendirilmesi* adıyla hazırlamış olduğu yüksek lisans çalışması ve Farsça sahasında da Hacı Ahmet SEVGİ'nin *Mevlânâ'nın Mesnevî'sinde Devrin Örf ve Adetleriyle İlgili Bilgiler* adlı doktora çalışmasını sayabiliriz. *Mesnevî* ile ilgili konu açısından yapılan edebî çalışmalar ise sınırlı kalmıştır. Bu çalışmada Türk halk kültürü ve halk edebiyatı açısından yaptığımız tespitler *Mesnevî*'nin her kesimden insana hitap ettiğini Mevlânâ'nın da halktan kopuk değil aksine halkla iç içe bir insan olduğu gerçeğini ortaya koyacaktır. Çünkü Mevlânâ, bilginler, devlet adamları, yöneticilerin yanı sıra esnaf, zanaatkâr ve kırsal kesimlere de hitap ederek geniş halk kitlelerine seslenmesini bilen toplumla iç içe yaşayan bir fikir adamıdır.²⁶

İnsan ve hayata dair her şeyi bulmanın mümkün olduğu, *Mesnevî*'ye bütün olarak bakıldığında âyetler, hadisler, telmihler, hikâyeler, fıkralar, özdeyişler, şarkın eski efsaneleri; peygamberlere ve evliyâlara ait menkıbeler; astronomi, tıp, psikolojiye, din ve sosyal bilgilere kadar, maddî ve manevî birçok ilmin bulunduğu eşsiz bir eserdir. Bunun yanı sıra yazıldığı devrin yaşam tarzı ve gündelik hayatına dair pek çok bilgi yer almaktadır. Halk unsurları ile bezenerek oluşturulan *Mesnevî*'deki toplum yaşayışına gösterilen duyarlılıktan yola çıkarak eserin halk unsurları ile yoğrulmuş olduğunu söylesek abartmış olmayız.²⁷

Gölpınarlı'nın ifadesiyle tam bir halk adamı olan Mevlânâ, eserinde sözlü geleneğin ürünlerinden faydalanmıştır.²⁸ Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinin bu kadar

²⁵ Can, *age.*, s. 374.

²⁶Hilmi Ziya Ülken, "Mevlânâ ve Yetiştığı Ortam", *Mevlânâ'nın 700. Ölüm Yıldönümü Dolayısıyla Uluslararası Mevlana Semineri*, TIB Yayınları, Ankara 1973, s. 236.

²⁷Gölpınarlı, *age.*, s. 262.

²⁸Can, *age.*, s. 187.

geniş kitlelere ulaşmasında eserin özünü oluşturan fikirlerin yanı sıra her konuyu destekleyen fıkra, masal, menkıbe ve kıssa gibi halk edebiyatı türlerine yer verilmesinin de ayrı bir önemi vardır. Mevlânâ, bu anlatım formlarıyla insanların ilgilerini çekerek hem daha rahat anlaşılması hem de insanların zihninde daha kolay kalmasını sağlamıştır. Çünkü amacı, çoğunluk tarafından anlaşılacak ve geniş halk kitlelerine hitâp etmek olan Mevlânâ, gerek okuduğu eserlerden hafızasında kalanlardan gerekse halk içerisinde söylenen anonim ürünlerden faydalanıp, bunları üslubuyla yeniden yorumlayarak kendine mal etmiştir.²⁹

Mevlânâ, bu türleri âdetâ bir perde gibi kullanmış ve söylemek istediklerini çağrışım kabiliyetinin en üst seviyesinde mecazi bir anlatımla her seviyeden insanın anlayabileceği bir forma dönüştürmüştür.³⁰

Mevlânâ, anlattığı her konuyu bu türlerle pekiştirmesinin yanı sıra her mevzunun bitiminde kıssadan hisse yoluyla muhatabına dersler vermiş ve anlatmak istediği düşünceleri özetlemiştir. Nitekim *Mesnevî*'de: “Kardeş, Kıssa bir ölçüğe benzer; mana, içindeki taneye. Akıllı kişi taneyi alır; ölçek var mı yok mu ona bakmaz.”³¹

Mesnevî'nin çok geniş kitlelere ulaşmasında diğer niteliklerin yanında eserin kendine has yapısı, anlatım yöntemi ve kullanılan dilin oldukça titiz bir şekilde nakış nakış işlendiği gerçeğini de göz ardı etmemek gerekir. Çünkü *Mesnevî*'nin yüzyıllardır ayakta durmasını sağlayan özellikler arasında, onun izâh tarzı, ikna metodu ve kullanılan dilin özgünlüğünü unutmamak gerekir.³² İşte bu özellikler Mevlânâ ve *Mesnevî*'nin Türk kültüründe ayrıcalıklı bir noktada konumlandırılmasını sağlamıştır.

Mesnevî 'nin muhteşemliğinin sırrını Mevlânâ'nın sözleri ile dile getirerek sözümüzü burada noktalayalım: “Bu define bildiren kitap, açanı da açılanı da bulsun, define sahibine de defineye de nail olsun diye ruhu hayretlere düşürmüştür.”³³

²⁹ Akarınar, agm. , s. 148.

³⁰ Kaplan Üstüner, *Divan Şiirinde Tasavvuf*, Birleşik Dağıtım Kitabevi, Ankara, 2007, ss. 22-23.

³¹ Mevlânâ, *age.* , II, 278.

³² Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddin Hayatı, Felsefesi, Eserleri, Eserlerinden Seçmeler*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1985, s. 167. Ayrıca bkz. Çelik, agm. , s. 31.

³³ Mevlânâ, *age.* , VI, 321.

1. 1. Mevlânâ'nın Hayatı

Mevlânâ, 6 Rebîü'l-evvel 604/30 Eylül 1207'de bugün Afganistan'ın kuzeyinde bulunan Belh şehrinde dünyaya gelmiştir.³⁴ Belh o devirlerde İslâm kültür ve medeniyet tarihinde Türk bölgesi olarak önemli ilim ve kültür merkezlerinden biridir.³⁵

Asıl adı Muhammed Celâleddîn olan Mevlânâ; “*Hûdâvendgâr, Mevlânâ, Mevlevî, Şeyh, Molla*” gibi lakapları ile tanınır. “Efendimiz” veya “Hazret” mânâlarına gelen Mevlânâ lakabı ise çok genç yaşlarda Konya'da ders verdiği dönemde kendisine verilmiştir. Bu hitap zamanla Mevlânâ'nın en meşhur ismi olmuştur.³⁶ Mevlânâ'ya “*Hûdâvendigâr*” lakabı ise zâhirî ve bâtinî ilimlerdeki saltanatı sebebiyle babası tarafından verilmiştir.³⁷

Mevlânâ'nın bu lakaplarının yanı sıra “Celâl-i Rûm, Celâleddîn-i Rûmî, Mevlâ-yı Rûm, Molla-yı Rûm, Ârif-i Rûm, Sultân-ı Rûm”³⁸ gibi Anadolu'ya nisbetle kullanılan mahlaslarla da anılmıştır.

O dönemde Anadolu'ya, *Diyar-ı Rûm* deniliyordu. Anadolu kelimesi ise Yunanca güneşin doğduğu yer anlamına gelen Anatolia'dan doğmuştur. Romalılar, kendi topraklarına göre doğuda kaldığından buraya doğu toprağı anlamında *Thema Anadolia* demişlerdir. Anadolu isminin bir bölge adı olması ise Selçuklular'ın Anadolu'ya gelmesiyle başladı.³⁹ Bu döneminde Anadolu'da yüksek bir kültür seviyesine erişmiş olan Türkler, “Rûmî” olarak isimlendirilmişlerdir. XVI. yüzyıl Divan şâiri Fuzûlî de *Leyla vü Mecnûn Mesnevî*'sinin mukaddimesinde Anadolu Türklerini “Rûmî” diye zikretmiştir. Ayrıca bu isim Osmanlı eski müellifleri ve tasavvuf çevrelerinde de aynı anlamda

³⁴Ahmed Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri*, trc. Tahsin Yazıcı, I, Ankara 1953, s. 77'den naklen Yeniterzi, *age.*, s. 2.

³⁵Turan-Belenli-Kiriş, agm., s. 172.

³⁶Ali Yıldırım, *Divan Edebiyatında Mahlas ve Mahlas-nâmeler*, Akçağ Yayınları, Ankara 2006, s. 15.

³⁷Eflâkî, *age.*, I, 77; II, 285' den naklen Yeniterzi, *age.*, s. 1.

³⁸Ertuğrul Seyhan, *Tasavvuf Edebiyatında Mevlânâ ve Mevlevî*, Sır Yayıncılık, İstanbul 2007, s. 7. Ayrıca bkz. Adnan Karaismailoğlu, *Mevlâna ve Mesnevî*, Akçağ Yayınları, Ankara 2001, s. 29.

³⁹İsa Çelik, “Mevlânâ'nın Mesnevî'sinin Tercüme ve Şerhleri”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 19, Erzurum 2002, s. 73.

kullanılmaktadır.⁴⁰ Mevlâna'ya nisbet edilen bu mahlaslar onun Anadolu ile ne kadar bütünleştiğinin açık bir göstergesidir.

Mevlânâ, anne ve baba tarafından ilim ve irfanla yücelmiş bir ailenin soyundan gelmektedir. Babası Hüseyin Hatibî oğlu Muhammed, Bahâeddin Veled⁴¹ olarak tanınmıştır.⁴² Devrin meşhur âlim ve din adamlarından üç yüz kişi bir gece rüyalarında Hz. Muhammed'in Bahâeddin Veled'e "Sultânu'l-Ulemâ (Âlimlerin Sultanı)" ünvanını verdiğini görmüşler, o günden sonra Mevlânâ'nın babası bu ünvanla anılmıştır.⁴³ Sultanü'l-Ulemâ lakabıyla tanınan Bahâeddin Veled engin bilgisi ve takvâsı ile büyük bir şöhrete kavuşmuştur. Mevlânâ'nın annesi Belh Emiri Rükneddin'in kızı Mümine Hatun'dur. Anne tarafından soyu Hz. Ali'ye ulaşır. Babaannesi Horasan Sultanı Celâleddin Harezşah'ın kızı Melike-i Cihan Emetullah Sultan; büyük babası ise soyu Hz. Ebû Bekir'e ulaşan bilgin Ahmed Hatibî oğlu Celâleddin Hüseyin Hatibî'dir.⁴⁴

Mevlânâ'nın babası, Bahâeddin Veled, Kübrevîliğin kurucusu Necmüddîn-i Kübrâ'ya bağlıydı.⁴⁵ Bahâeddin Veled, Fahreddin Râzî ile aralarının açılması ve bu tartışmaya *Kübreviyye* tarikatı mensupları ile arası iyi olmayan Sultan Alaaddin Muhammed Harezşah'ın da katılımıyla fikir ve inanç ayrılığı yüzünden Belh'ten göç etmeye karar vermiştir.⁴⁶

Mevlânâ Belh'ten ayrıldıktan sonra ailesiyle birçok büyük merkeze uğrar ve buralarda büyük sofilerle tanışır. Nişabur'da Feridüddîn-i Attâr, Bağdat'ta Sühreverdiyye tarikatının piri Şeyh Sühreverdî ile görüşür. Mevlânâ ailesiyle birlikte hac dönüşünde ise Şam'a uğrar ve tahsilini Şam'da tamamlar. Orada Hint-İran felsefesini, Antik Çağ düşüncesini, Yunan-Roma mitolojisini öğrenmenin

⁴⁰ M. Fuat Köprülü, *Anadolu Selçukluları Tarihi'nin Yerli Kaynakları*, Belleten, Ankara 1943, s. 453-454.

⁴¹"Sultânu'l-ulema (Âlimlerin Sultanı)" ve "Mevlânâ-yı Buzurg (Büyük Efendimiz)" lakaplarıyla tanınan Mevlânâ'nın babası Bahaeddin Veled, Belh'te etkin bir sufi ve âlim olarak maddî ve mânevî zenginlikler içerisinde yaşamaktaydı. Kaynaklar Sultanü'l-Ulema Bahaeddin Veled'in nesebinin anne cihediyle ondördüncü göbekte Hz. Muhammed'in torunu Hz. Hüseyin'e, baba cihetiyle de onuncu göbekte Hz. Ebubekir'e ulaştığını kaydetmiştir. Onun Kübreviyye tarikatının kurucusu Şeyh Necmeddin-i Kübra (v. 1221)'nin talebesi olduğu ve tarikattaki silsilesinin Ahmed-i Gazali (v. 1123)'ye ulaştığı kaydedilir. Ayrıca bkz. Karaismailoğlu, *age.*, s. 11.

⁴² Şefik Can, *Mevlânâ Hayatı-Şahsiyeti-Fikirleri*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2003, s. 32.

⁴³ Yeniterzi, *age.*, s. 2.

⁴⁴ Mustafa Necati Bursalı, *İstanbul ve Anadolu Evliyâları*, Tuğra Neşriyat, İstanbul 1990, ss. 228-272.

⁴⁵ Can, *age.*, s. 33.

⁴⁶ Eflâkî, *age.*, I, 5-9'dan naklen Yeniterzi, *age.*, s. 3.

yanı sıra Kurân-ı Kerîm, hadis ve ilahiyat bilimleri tahsil eder ve zamanın bütün bilgilerini kavramış bir bilgin olarak yetişir.⁴⁷

Mevlânâ'nın beş veya altı yaşlarında olduğu dönemde başlayan bu yolculuğa birçok şehirde konakladıktan sonra, Lârende (Karaman)'de bir süre ara verilir. 1222 yılında Karaman'a gelen Sultânü'l-Ulemâ ve ailesi burada yedi yıl kalır. Mevlânâ 1226'da Karaman'da iken kendileriyle birlikte Belh'ten göç eden Semerkandlı Hoca Şerefeddin Lala'nın kızı Gevher Hatun ile evlendi. O sıralarda on sekiz yaşlarındadır. Bu evlilikten oğulları Sultan Veled ve Alaaddin dünyaya gelir.⁴⁸ Yıllar sonra Gevher Hatun'u kaybeden Mevlânâ, Kerrâ (Kirâ) Hatun ile ikinci evliliğini yapmış ve bu evlilikten de Muzaffereddin ve Emir Âlim Çelebi adlı iki oğlu ile Melike Hatun adlı kızı dünyaya gelir.⁴⁹

Bahâeddin Veled, Lârende Subaşı Emir Mûsâ'nın yaptırdığı medresede derslerine devam ettiği sırada Sultan I. Alaaddin Keykubad'ın O'nu Konya'ya davet etmesi üzerine 3 Mayıs 1228'de Selçuklular'ın başşehri olan Konya'ya gelir.⁵⁰ Ömrünü halkı irşâd ile geçiren Bahâeddin Veled, 24 Şubat 1231'de vefat eder ve ardında *Maârif* adında eşsiz bir eser ve gönüller sultânı olan oğlu Mevlânâ'yı bırakır.

Mevlânâ'nın ilk mürşidi babası Bahâeddin Veled'in vefatı üzerine, Belh'te Mevlânâ'nın lala (atabek) denilen hocalarından birisi olan Seyyid Burhaneddin Muhakkik-i Tirmizî Konya'ya gelir ve Mevlânâ'nın mânevî terbiyesini üstlenir.⁵¹

Mevlânâ, Seyyid Burhaneddin'le birlikte 1233'te Halep'e gider ve Kemâleddin bin Adîm'den ders alır. Buradan Şam'a giden Mevlânâ, Muhyiddin İbnü'l-Arabî, Sadeddin El-Hamevî, Şeyh Osmân er-Rûmî, Evhadüddin-i Kirmânî ve Sadreddin Konevî ile sohbetlerde bulunur.⁵²

Mevlânâ, Şam dönüşü Seyyid Burhaneddin'in yanında, kırkar günlük üç çile çıkardıktan sonra arınmış bir nefisle dış dünyaya döner. Çilenin sonunda Seyyid Burhaneddin: "Haydi yürü de insanların ruhunu taze bir hayat ve ölçülemeyecek bir rahmete boğ, bu suret âleminin ölülerini kendi mânâ ve aşkınla

⁴⁷ Fûrûzanfer, *age.*, ss. 27-38.

⁴⁸ Yeniterzi, *age.*, s. 4.

⁴⁹ Gölpinarlı, *age.*, ss. 136-137.

⁵⁰ Celaleddin B. Çelebi, "Kongreye Katılan Misafir Delegeler Adına Bitiş Konuşması", *S. G. I. Millî Mevlânâ Kongresi* (3-5 Mayıs 1985), Konya 1986, s. 449.

⁵¹ Yeniterzi, *age.*, s. 6.

⁵² Yeniterzi, *age.*, s. 6.

dirilt.” diyerek Mevlânâ’nın eğitiminin bittiğine işaret eder. İlk eğitimini babası Sultânü’l-Ulemâ’dan almış olan Mevlânâ, böylelikle seyr-ü sülûkunu babasının halifesi Seyyid Burhâneddin’in feyziyle tamamlamıştır.⁵³

Eğitimi süresince tefsir, hadis, fıkıh, lügat, Arapça gibi ilimleri tahsil etmiş olan Mevlânâ, ilimde olduğu gibi sûfilik alanında da en yüksek dereceye ulaşarak âriflerin sultanı sayılmıştır. Bütün vaktini öğrencilerini eğitmek ve müritlerini irşad ile geçiren Mevlana, halkın nazarında insan-ı kâmil olarak tanınmıştır. Bu dönemde Şeyh Ebû Bekr-i Tebrîzî-i Sellebâf’ın müridi olan Tebrizli Şemseddin’in Konya’ya gelmesi ile Mevlânâ’nın hayatında yeni bir dönem başlamıştır.⁵⁴

Hak âşığı olan Mevlânâ ve Şems’in tanışması şöyle gerçekleşmiştir: Şems, 29 Kasım 1244 tarihinde Konya’ya gelerek Şekerciler Hanı’na iner. Bir gün Mevlânâ, yanında öğrencileriyle Şekerciler Hanı’nın önünden geçerken Şems, Mevlânâ’nın bineğinin dizginini tutar ve “Ey dünya ve mânâ bilgilerinin sarrafı, söyle! Muhammed Hazretleri mi yoksa Bâyezid mi daha büyüktür?” diye sorar. Mevlânâ: “Hz. Muhammed, bütün peygamber ve velîlerin reisidir. Büyüklük onundur.” diye cevap verir. Onun üzerine Şems: “Hz. Muhammed, ‘Ya Rabbî seni tesbih ederim, biz seni lâyük olduğun gibi bilemedik.’ der, oysa Bâyezid: “Ben kendimi teşbih ederim, şanım ne kadar yücedir.” der. Mevlânâ cevaben: “Bâyezid’in susuzluğu bir yudumla dindi ve suya kandı. Hâlbuki Hz. Muhammed susuzluktan yanıyor, bir yudumla doymuyordu. Bâyezid, Hakk’ın ilk tecellisiyle kendini nura gark olmuş gördü; daha fazlasına bakmadı. Hz. Muhammed ise Cenâb-ı Hakk’ı her gün daha çok görüyor, daha çok yaklaşıyordu. Allah’ın kudret ve yüceliğini gündün günden artarak müşahede ettiği için; “Biz seni lâyükıyla bilemedik.” der.⁵⁵

Mevlânâ ile Şems arasında başlayan dostluk üzerine Mevlânâ medresedeki görevini bir kenara bırakır ve bu durum halkın Şems’e karşı tepsiyle sonuçlanır. Bu tepkiler üzerine Şems 1246 yılının Mart ayında Konya’dan ayrılır ve Şam’a gider.⁵⁶ Uzun bir ayrılıktan sonra Mevlânâ’nın ısrarları üzerine Şems tekrar

⁵³Yeniterzi, *age.*, s. 7. Ayrıca bkz. Osman Nuri Küçük, *Mevlânâ’ya göre Manevî Gelişim*, İnsan Yayınları, İstanbul 2009, ss. 32-36.

⁵⁴Can, *age.*, s. 47.

⁵⁵Eflâkî, *age.*, I, 93; II, 59, 129’dan naklen Yeniterzi, *age.*, ss. 6-7. Ayrıca bkz. Can, *age.*, s. 47.

⁵⁶Yeniterzi, *age.*, s. 6.

Konya'ya gelse de halkın Şems'e yeniden düşmanlığı devam eder ve Şems bir daha dönmek üzere 5 Aralık 1247 gecesi Konya'dan ayrılır.⁵⁷

Mevlânâ, bu aşk ve coşkunluk devrinden sonra Şems'e duyduğu sevgiyi bir başka dost, Şeyh Selâhaddin Zerkûbî'ye yöneltir. Mevlânâ'nın hayatındaki bu süreç onun için sükûn devri olur.⁵⁸ Mevlânâ Selâhaddin Zerkûbî'nin vefatından sonra, kendine Çelebi Hüsâmeddin'i⁵⁹ halife olarak seçer. Mevlânâ ile yakın bir sohbet arkadaşı olan Çelebi Hüsâmeddin'in Mevlânâ'nın hayatındaki asıl değeri Mevlânâ'yı *Mesnevî*'yi yazma hususunda teşvik etmesidir.⁶⁰ Mevlânâ'nın Çelebi Hüsâmeddin ile sohbet günlerinin en güzel yâdigârı *Mesnevî-i Şerîf*'tir. Mevlânâ, Çelebi Hüsâmeddin'in hizmetleriyle *Mesnevî*'yi tamamlar. Böylelikle Çelebi Hüsâmeddin kemâle eren, olgunlaşan Mevlânâ'nın ilmîni, irfânını yaymak suretiyle onun hayatında önemli bir yer arz eder.⁶¹

Hayatının her dönemini ilim ve irfan ile geçiren Mevlânâ, 17 Aralık 1273 Pazar günü güneş batarken bu âlemden geçerek Hakk'a ve Hakk'ın sevgili dostuna kavuşur. Bu nedenle Mevlânâ'nın vefat ettiği geceye ayrılık gecesi değil, dostuna kavuştuğunu ve ebedî vuslata erdiğini anlatmak amacıyla düğün gecesi anlamında “*şeb-i arûs*” denilir.⁶²

Mevlânâ, son anlarına kadar insanları Hakk'a çağırmaya devam etmiş ve vasiyeti şu şekilde olmuştur: “Ben size; gizlice ve açıkça Allah'dan korkmayı, az yemeyi, az uyumayı, az konuşmayı günahlardan çekinmeyi, oruç tutmaya ve namaz kılmaya devam etmeyi, daima şehvetten kaçınmayı, halkın eziyet ve cefasına dayanmayı, avam ve sefihlerle düşüp kalkmaktan uzak bulunmayı, kerem

⁵⁷ Yeniterzi, *age.*, s. 8-9.

⁵⁸ Yeniterzi, *age.*, s. 10. Ayrıca bkz. Can, *age.*, ss. 60-61.

⁵⁹“Çelebi Hüsâmeddin, Ahi Türkoğlu diye tanınan Urmiyeli Hasan oğlu Muhammed'in oğludur. Soyu 1107 yılında Bağdat'da ölen sufi Ebu'l-Vefâ'ya ulaşmaktadır. Dedeleri Urmiye'den Anadolu'ya göçmüş, Konya'da yerleşmişlerdi. Babası Ahi Muhammed, Konya ve çevresindeki ahi teşkilatının reisi olduğu için Ahi-Türk adıyla anılmıştır. Çelebi Hüsâmeddin çocuk yaşlarından itibaren Mevlânâ'ya içten bir sevgi beslemiş, fırsat buldukça medresedeki derslerine daha sonra sema ve sefa meclislerine katılmış, büluğ çağına erince bütün ahiler ve dostlarıyla birlikte Mevlânâ'nın hizmetine girmiş, şeyh Selâhaddin'in ölümünden sonra da Mevlânâ'nın halifesi olmuştur. Hüsâmeddin Çelebi her ne kadar Mevlânâ'nın soyundan gelmemişse de onun sohbet meclisinde bulunup kemal ve irfanından en çok nurlananlardan olduğu için bilgili vâsfa yakışacak şekilde “Çelebi” diye sıfatlandırılmış ve bu isimle tanınmıştır.” Turan - Belenli - Kiriş, *agm.*, s. 174.

⁶⁰ Yeniterzi, *age.*, s. 11.

⁶¹ Can, *age.*, s. 74. Ayrıca bkz. Aktaş, *age.*, ss. 27-32.

⁶² Yeniterzi, *age.*, s. 12.

sahibi sâlih kişilerle beraber olmayı vasiyet ederim. Çünkü insanların hayırlısı, insanlara faydası dokunandır. Sözün hayırlısı da az ve öz olanıdır.”⁶³

Mevlânâ'nın cenaze töreni farklı inanç ve kültürlerden birçok insanı bir araya toplamıştı. Her dinden insanlar, ellerinde kutsal kitaplar orada yerlerini almışlardır. Nitekim Mevlânâ'nın da ifade ettiği gibi:⁶⁴

Yetmiş iki millet sırrını bizden dinler.

Biz, bir perde ile yüzlerce ses çıkaran bir neyiz.

Bir Rum keşişi bu durumu şöyle ifade eder: “Mevlânâ, ekmek gibidir. Hiç kimse ekmeğe ihtiyaç duymamazlık edemez. Hiç ekmekten kaçan bir aç gördünüz mü?”⁶⁵

Mevlânâ'yı anlayabilmek için onun fikrî yapısını oluşturan dinamiklerin iyi bilinmesi gerekir, aksi hâlde Mevlânâ'nın düşünce sistematüğını çözmek ve onu tam anlamıyla anlamak mümkün olmaz. Mevlânâ, ulaştığı vecd hâlini ve temâşâ ettiği mânâ iklimini yansıtan *Mesnevî* sadece Mevlevîhânelerde, çelebi tavrı kazanmış insanlar yahut bu yolun sâlikleri tarafından okunmamış aynı zamanda halk kesiminden toplumun elit tabakasına kadar birçok insanı etkileyerek geniş bir kitleyi etkisi altına almıştır. Bu sebeble, eskiler onu *deryâ-yı mârifet* olarak nitelendirmişlerdir.⁶⁶

Mevlânâ'nın fikirleri çerçevesinde oluşan Mevlevilik tarîkatı ise Mevlânâ'nın vefatından sonra oğlu Sultan Veled tarafından yapılandırılmıştır.⁶⁷ XVI. ve XVII. yüzyılda Anadolu'da önem kazanmış olan bu tarîkatta Mevlânâ'nın altı ciltlik *Mesnevî* adlı eseri temel kitap kabul edilmekle birlikte bu tarîkatta sema ana unsurlardan biridir.⁶⁸

⁶³ Yeniterzi, *age.*, s. 14.

⁶⁴ Yeniterzi, *age.*, s. 15.

⁶⁵ Yeniterzi, *age.*, s. 15-18.

⁶⁶ Erol Güngör, *Türk Kültürü ve Milliyetçilik*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2007, s. 201.

⁶⁷ Ahmet Kırkkılıç, *Başlangıcından Günümüze Tasavvuf*, Timaş Yayınları, İstanbul 1996, ss. 304-308.

⁶⁸ Erman Artun, *Dinî- Tasavvufî Halk Edebiyatı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2010, s. 62. Ayrıca bkz. H. Kâmil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2007, ss. 284-286; Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara 2004, s. 269-272.

1. 2. Eserleri

Mevlânâ'nın kültür ve edebiyat dünyamıza kazandırdığı eserleri onun hayata bakışını özetleyen temel ölçüt olarak günümüze kadar etkisini sürdürmektedir. Mevlânâ'nın manzum eserleri; *Mesnevî ve Dîvân-ı Kebîr* yanında mensur olarak kaleme aldığı *Mecâlîs-i Seb'a*, *Fîhi mâ Fîh* ve *Mektûbât* olmak üzere toplam beş eseri vardır. Bu eserler dönemin edebî dili Farsça ile yazılmıştır.⁶⁹

Mesnevî

Mesnevî tarzında yazılan bu eser Mevlânâ tarafından birçok isimle nitelendirilmiştir. Eser altı ciltten oluşmaktadır. Dünya dillerinin birçoğuna dönüştürülen bu eserin nüshalarının karşılaştırılması sonucunda Eflâkî'ye göre 26.661 beyit, Abdülbaki Gölpınarlı'ya göre ise birinci ciltte 4003, ikincide 3810, üçüncüde 4810, dördüncüde 3855, beşincide 4238, altıncıda 4902 beyit olarak hesaplanmış ve eserin toplamında 25618 beyit olduğu belirtilmiştir. *Mesnevî* Şark-İslâm edebiyatında çok üstün bir yere sahiptir.⁷⁰

Dîvân-ı Kebîr

Mevlânâ'nın kasîde, gazel, rubâî ve diğer şiirlerinden meydana gelen ikinci büyük eseri olan *Dîvân-ı Kebîr* 'dir. Eserdeki şiirler aruz vezninin bahirlerine göre ayrıldıktan sonra alfabetik bir düzenle oluşturulmuş ve yirmi bir divân ortaya çıkmıştır. Eserdeki gazellerin bir kısmı Selâhaddin Zerkûbî, Hüsâmeddin Çelebi için söylenmişken en çokta Şemseddin Tebrîzî'ye ithaf edilmiştir. Eserde Şems mahlasını taşıyan gazellerin çokluğu sebebiyle eseri *Dîvân-ı Şems'i Tebrîzî* ya da *Dîvân-ı Şemsü'l-Hakâyık* diye isimlendirenler olmuştur. *Dîvân-ı Kebîr*'i, R. A. Nicholson İngilizce'ye, Mîthat Baharî Beytur ve Abdülbaki Gölpınarlı Türkçe'ye tercüme etmişlerdir.⁷¹

⁶⁹ Can, *age.*, s. 373.

⁷⁰ Abdülbâki Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddin*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1985, ss. 268-269. Ayrıca bkz. Mahmut Erol Kılıç, *Sûfi ve Şiir*, İnsan Yayınları, İstanbul 2007, ss. 69-79; Şener Demirel, *Dinle Neyden*, Manas Yayıncılık, Elazığ 2009, s. 8.

⁷¹ Yeniterzi, *age.*, s. 37. Ayrıca bkz. Demirel, *age.*, ss. 5-6.

Fîhi Mâfih

Mevlânâ'nın çeşitli meclislerdeki sohbetlerinin oğlu Sultan Veled ya da müritlerinden biri tarafından sonradan bir araya getirilmesiyle oluşan orta hacimde bir kitaptır.⁷² Bazı yerleri, Muîneddin Pervâne'ye hitâb eden bu kitapta Şemseddin'in, Burhâneddin Muhakkık'ın, Salâhaddin'in ahvâline ve sözlerinden yeri geldikçe bahsedilir. Eserde Mevlânâ'nın felsefî-tasavvufî fikirlerinin yanı sıra dünya görüşünü ve devri ile ilgili bilgiler verilmektedir.⁷³ *Fîhi Mâ-fih*, birçok nüshalar karşılaştırılarak rahmetli Ahmed Avni Konuk tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir. Henüz basılmamış olan bu kitap, vasiyeti üzerine Konya Müzesi Kütüphanesi'ne vakfedilmiştir.⁷⁴

Mektûbât

Mevlânâ'nın çeşitli vesilerle yazdığı yüz elli mektuptan oluşur. Mevlânâ bu eserinde diğer eserlerindeki gibi âyet, hadis, hikâye ve şiirlerle mektuplarını süsler. Bu mektuplar tavsiye etmek, birinin derdine derman olmak, dînî ve ilmi konulara verdiği cevaplar gibi çeşitli vesilelerle yazılmış, daha doğrusu kendi tarafından söylenip yazdırılmış olan mektuplarının toplanmasından meydana gelmiştir. *Mektûbât* 147 mektuptan meydana gelmiştir.⁷⁵ Mevlânâ'nın mektuplarını Abdülbâki Gölpınarlı Türkçe'ye tercüme etmiştir.⁷⁶

Mecâlis-i Seb'a

Mevlânâ'nın yedi vaâzından oluşan bu eser Sultan Veled veya Hüsâmeddin Çelebi tarafından yazıya geçirilmiş ve kitap hâline getirilmiştir. Eser meclis olarak ele alınmış her mecliste bir hadis konu edilmiş ve halkın anlayabileceği örneklerle ve halk hikâyeleriyle hadisin izâhı yapılmıştır.⁷⁷ *Mecâlis-i Seb'a* 1937'de Nâfiz Uzluk tarafından İstanbul'da Bozkurt basımevinde, tercümesiyle bastırılmıştır.⁷⁸

⁷² Yeniterzi, *age.*, s. 39. Ayrıca bkz. Demirel, *age.*, ss. 6-7.

⁷³ Gölpınarlı, *age.*, s. 272.

⁷⁴ Gölpınarlı, *age.*, ss. 272-273.

⁷⁵ Gölpınarlı, *age.*, s. 271.

⁷⁶ Yeniterzi, *age.*, s. 41. Ayrıca bkz. Demirel, *age.*, ss. 7-8.

⁷⁷ Yeniterzi, *age.*, s. 41.

⁷⁸ Gölpınarlı, *age.*, s. 271. Ayrıca bkz. Demirel, *age.*, s. 7.

1. 3. Mesnevî ve Mesnevî'nin Türk Edebiyatındaki Etkisi

Mesnevî Arapça bir kelime olmakla birlikte, sözlük anlamı “ikişer ikişer, ikili” demektir.⁷⁹ Bu sözcük edebî bir terim olarak ilk kez İranlılar tarafından, nazım biçimi olarak ilk örnekleri ise Arap edebiyatında oluşturulmuştur. Bu nazım şekline Araplar “müzdevice, recez veya urcuze” adlarını vermişlerdir.⁸⁰ Mesnevî türünün edebiyat terimi olarak Türk edebiyatına geçişi ise İran edebiyatından olmuştur. Bu tür edebiyatımızda üç yerde kullanılır ki bunlar şu şekildedir:⁸¹

1-Nazım şekli olarak mesnevî: Mesnevî, her beyti ayrı ayrı kendi aralarında (aa- bb- cc...) kafiyeli nazım şeklidir. Beyit sayısı ikiden başlar ve sınırsız şekilde on binlere kadar gidebilir.⁸² Bu nazım şekli uzun hikâyeler, çeşitli dini ve tasavvufi mevzular, öğretici, ansiklopedik, tarihi ve mizahi konular ele alınan eserlerde kullanılan tek nazım şeklidir. Divanlarda daha çok kaside tarzında yazılan münâcât, na't, mi'râciyye ve methiyelerde de mesnevî nazım şekli içerisinde kullanılmaktadır.

2-Özel olarak yüklendiği anlamda Mevlânâ'nın “Mesnevî” adıyla anılan altı ciltlik ünlü eserine ad olmuştur.

3-Edebî tür olarak mesnevî: Mesnevî nazım şekliyle meydana getirilmiş geniş mevzulu uzun eserlere de mesnevî denilmektedir. Bu edebî türde genel olarak giriş bölümü, asıl konunun işlendiği bölüm, bitiş bölümünden oluşmaktadır.

a-Giriş bölümü: Bu bölümde dini şiiirlerinden oluşmaktadır. Mesnevîlerin bazılarında değişiklik göstermekle birlikte en başta besmeleye ait şiiirler ardından tevhid, münâcât, na't, mi'rac ve Hz. Muhammed'in mucizeleri, çehar-yâr'ın mehdi ve ardından padişah ya da mesnevînin sunulduğu kişinin medhi ile sebab-i te'lifin sırası bazen değişiklik göstermektedir.

b-Asıl Konunun İşlendiği Bölüm: Mesnevînin asıl konusunun işlendiği bölüme “agâz-ı destan”, “agâz-ı kıssa”, “agâz-ı hikâye” veya “matla-ı dâsîtan” gibi başlıklar altında sunulur.

⁷⁹ Numan Külekçi, *Mesnevî Edebiyatı Antolojisi*, I, Aktif Yayın Dağıtım, Erzurum 1999, s. 1.

⁸⁰ Külekçi, *age.*, I, s. 2. Ayrıca bkz. Cem Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 517, Ankara 2005, s. 167.

⁸¹ Güzel, *age.*, s. 580.

⁸² Güzel, *age.*, s. 580.

c-Bitiş Bölümü: Mesnevînin son bölümünü oluşturan bu bölüm “hatime” ya da bu kelimeyle kurulu tamlamalardan oluşur. Bu bölümde şâir kitabı bitirmeyi başardığı için Allah’a hamd eder ve mesnevînin yazıldığı zaman, vezin ve beyit sayısını belirterek okuyucudan hayır dua talebiyle eserini sonlandırır.

Edebiyatımızda yazılan mesnevîleri şu şekilde sınıflandırabiliriz:⁸³

1. Dinî-Tasavvufi Mesnevîler

A. Dinî mesnevîler

- a) Allah’ın 99 ismi hakkındaki mesnevîler
- b) Süre, âyet ve hadîs açıklamalarıyla şerhleri
- c) Hz.Muhammed ve din büyüklerinin hilyeleri
- d) Mevlidler
- e) Bi’setnâme
- f) Mi’râciyeler
- g) Hicretnâme

B-Tasavvûfî mesnevîler

- a) Genel olarak tasavvuftan ve prensiplerinden bahsedenler
- b) Timsallerle tasavvuf aşkı işleyenler
- c) Evliyâ menkâbeleri
- d) Ahlâki ve öğretici eserler
- e) Mahzenü’l-Esrâr vadisinde meydana getirilen mesnevîler
- f) Diğer ahlaki ve öğretici mesnevîler

2. Bir konuda bilgi veren mesnevîler

3. Çift kahramanlı aşk mesnevîleri

- a) Temsili kahramanlı aşk mesnevîleri
- b) Kahramanları insan olan aşk mesnevîleri

4. Gaza ve fetihleri, seferleri konu alan mesnevîler

- a) Gazavatnameler
- b) Fetih ve tarihî seferleri konu alanlar

5. Şehir ve toplum hayatıyla ilgili mesnevîler

- a) Şairlerin gezip gördükleri şehirlerle ilgili mesnevîler
- b) Meslekler ve toplum hayatı ile ilgili mesnevîler

⁸³ Külekçi, *age.*, I, s. 3.

c) Mizah ve hiciv yollu söylenmiş mesnevîler

Edebiyatımızda mesnevî türünde XI-XX. yüzyıllar arasında çok çeşitli konularda eserler yazılmıştır. Mesnevî bir nazım şekli olarak Arap, Fars ve Türk şâirlerinin uzun olay örgüsü gerektiren anlatımlarında en çok tercih edilen edebî tür olarak karşımıza çıkar. Bu türü Türk edebiyatının manzum romanı olarak değerlendirebiliriz.⁸⁴ Türk edebiyatında ilk büyük mesnevî ise, Yûsuf Has Hâcib'in *Kutadgu Bilig* adlı eseridir. Bu eser mesnevî nazım biçimiyle kaleme alınmış hacimli bir siyasetnâme örneğidir.⁸⁵

Bu edebî tür Türk edebiyatının en meşhur eserlerine bile ad olmuştur ki Mevlânâ'nın *Mesnevî*'si bunlardan birisidir. Mesnevî nazım şekli her ne kadar klâsik doğu şiirinin bir şiir tarzı ise de, "mesnevî" denildiği zaman Mevlânâ'nın *Mesnevî*'si akla gelir. Mevlânâ, eserine ayrı bir isim koymamıştır; eser, nazım türü olan mesnevî adı ile bilinmektedir. Bu tür sayesinde Mevlânâ eserini uzun bir forma dönüştürerek anlatımda bütünlüğü sağlamıştır.⁸⁶ Necmeddin Taştî, bu konudaki düşünceleri şöyle dile getirir:

Dünyada umûmi olan üç şey vardır. Bu üç şey Mevlânâ'ya nispet edildikten sonra özel bir mânâ aldı. Bunlardan biri de *Mesnevî*'dir. Eskiden her kâfiyeli iki mısraa mesnevî derlerdi; fakat zamanımızda mesnevî denilince akla hemen Mevlânâ'nın *Mesnevî*'si gelir, ikincisi; eskiden bütün bilginlere Mevlânâ diyorlardı. Fakat bugün Mevlânâ denilince Mevlânâ Hazretleri anlaşılır. Üçüncüsü; her mezara türbe derlerdi. Bugün ise herhangi bir türbe anılsa Mevlânâ'nın kabri akla gelir.⁸⁷

Mevlânâ'nın en ünlü eseri olan *Mesnevî*, aruz'un remel bahrinde fâilâtün/fâilâtün/fâilün vezniyle yazılmıştır. Eserde her cildin başında bir mukaddime yer almakta ve konular başlıklar hâlinde verilmiştir. *Mesnevî*; 6 cilt ve 25.618 beyitten oluşmaktadır.⁸⁸

Mesnevî'nin yazılmasına başlanması ise şu olayla gerçekleşmiştir. Bir gün Mevlânâ'nın can dostu ve hâlifesi Hüsâmeddin Çelebi; Hakîm Senâî ve

⁸⁴ Güzel, *age.*, s. 580.

⁸⁵ Güzel, *age.*, s. 140.

⁸⁶ Gönül Ayan, "Mesnevi ve Kısa Hikâyecilik", *V. Milli Mevlâna Kongresi-Bildiriler* (3-4 Mayıs 1999), Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya 1991, ss. 57-61.

⁸⁷ Yeniterzi, *age.*, s. 17

⁸⁸ Güzel, *age.*, s. 288.

Ferîdüddîn-i Attâr'ın eserlerinin büyük şöhret bulduğunu insanların zevkle okuduğu bu eser gibi bir eser yazması gerektiğini belirterek insanlara faydalı olmasının gerekliliğini dile getirir. Bu olay üzerine Mevlânâ *Mesnevî*'nin ilk on sekiz beytinin yazılı olduğu kâğıdı çıkarır ve Hüsâmeddin Çelebi'ye verir.⁸⁹ Böylece *Mesnevî*'nin yazılmasına başlanır ve bundan sonra Mevlânâ yolda yürürken, semâ hâlindeyken kısacası her anında *Mesnevî* beyitlerini söylüyor; Hüsâmeddin Çelebi yazıyordu.⁹⁰ İlk cildin bitiminde Hüsâmeddin Çelebi'nin eşi ölür, iki yıl *Mesnevî*'ye ara verilir ve 1264'de tekrar başlanılır. Böylece yaklaşık olarak 1260-1267 tarihleri arasında *Mesnevî* tamamlanır.⁹¹

Mevlânâ'nın, "*Mesnevî*'yi nazmetmekten asıl maksadı mânevî hâllerinin beyanı ile birlikte o seçkin erlerin hâllerini; meselleri, hikâyeleri, Mûsâ ve İsâ ile tarikat şeyhlerinin kıssaları içerisinde söylemek, dilberlerin sırrını -başkalarının olayları dolayısıyla- dile getirmekten ibarettir."⁹² Bu nedenle Mevlânâ *Mesnevî*'yi şöyle tanımlar: "Gerçekten de o, gönüllere şifâdır, hüzünlere cilâdır."⁹³

Mevlânâ; birçok vâsfin kendinde toplandığı tarihin eşsiz şahsiyetlerinden biridir. Bu nedenle fikirleri ve eserlerinin tesiri çok geniş sahaya yayılmış olmakla birlikte günümüze kadar ulaşan tesiri yalnızca Türk edebiyat ve sanatı değil, doğu ve batı âlemlerini de etkisi altına almış ve ünü dünyaya yayılmıştır. Özellikle *Mesnevî*'si en meşhur eseri olarak tanınmıştır.⁹⁴ *Mesnevî*'yi açıklayan birçok şerhler ve tercüme kaleme alınmıştır. Eserin şerh ve tercümelerinin yanında *Mesnevî* öğretimi yapılan Dârü'l-*Mesnevî*'ler kurulmuştur.⁹⁵ Ayrıca eserden birçok seçmeler yapılmış, konularına göre tasnifler yapılmış; Türkçe'ye ve batı dillerine defalarca çevrilmiştir.⁹⁶

Mesnevî'nin yazılması yıllar öncesinden Feridüddîn-i Attar tarafından haber verilir. Bu olay kısaca bilgi vermenin yerinde olacağı kanaatindeyiz. Mevlânâ, 1212-1213 yıllarında olduğu düşünülen tarihler arasında ailesiyle,

⁸⁹ Firüzanfer, *age.*, s. 381.

⁹⁰ Güzel, *age.*, s. 287.

⁹¹ Yeniterzi, *age.*, s. 36.

⁹² Firüzanfer, *age.*, s. 394.

⁹³ Gölpinarlı, *age.*, ss. 3-4.

⁹⁴ Yeniterzi, *age.*, s. 93.

⁹⁵ Hasibe Mazıoğlu, "Mesnevî'nin Türkçe Manzum Tercüme ve Şerhleri", *Mevlânâ'nın 700. Ölüm Yıldönümü Dolayısıyla Uluslararası Mevlânâ Semineri* (15-17 Aralık 1973), Ankara [ts], ss. 275-296.

⁹⁶ Yeniterzi, *age.*, s. 95.

Feridüddîn-i Attâr⁹⁷ (1158-1230)'ın Nişabur'daki evinde misâfir olur. Mevlânâ bu evde rüyasında nur yüzlü bir pîrin, kendisine altı dallı bir gülfidanı verdiğini görür. Rüyasını anlattığında babası; “Altı dallı gül, senin altı ciltlik bir kitap yazacağına işarettir.” der. O anda orada hazır bulunan Feridüddîn-i Attâr da “Altı dallı güle kavuşuncaya kadar bu kitap ile meşgul olursunuz.” diyerek Mevlânâ Celâleddin'e *Mantıku't-Tayr*'ı hediye eder.”⁹⁸ Bazı kaynaklarda Attâr'ın, Mevlânâ'ya *Mantıku't-Tayr*'ı değil, *Esrarnâme*'sinin bir nüshasını hediye ettiği belirtilir.⁹⁹ Bu olayla ilgili olarak Attâr eseri hediye ettiği sırada Bahâeddin Veled'e: “Umarım ki, senin bu oğlun âlemde yanacak gönülleri yakın zamanda tutuşturacaktır.” demiştir. Yine Attâr'ın, babasının ardından yürüyen Mevlânâ'yı kastederek: “Hayret! Bir ırmak, koca ummanı peşine takmış sürüklüyor.” dediği rivayet edilir.¹⁰⁰ Böylece Mevlânâ ilk tesirini Attâr'dan ve onun eserlerinden almış olduğu gerçeğine ulaşırız.¹⁰¹

Şefik Can, Mevlânâ'nın Attâr'dan etkilenmesi hususunda şu tesbitlerde bulunur: “Attâr'dan yarım yüzyıl ya da daha fazla bir süre sonra, onun mesnevîleri, Celâleddîn Belhî'nin *Mesnevî*'sinin doğuşuyla birlikte cazibesini ve görkemini kaybetti. Her ne kadar Şeyh Şebusterî gibi ünlü ârifler, Attâr'ın şairliğini, şiir ve şâirlik mesleğinden beri tutarak yüceltiler ve ondan çağların şâiri diye söz ettilerse de, çağlar sonra Mevlânâ'nın *Mesnevî*'si üstünlüğünü kabul ettirdi. Çünkü “Mevlânâ'nın *Mesnevî*'si, Attâr'ın derdini, heyecanını ve ıstırabını, daha güçlü bir âhenkle, daha güzel ifadelerle ve daha mantıkî bir şekilde yazıya döktü.”¹⁰²

Mevlânâ, “Hakk'a dair her ne söyledimse hepsini Attâr'dan öğrendim. Biz henüz sokağın köşesine yeni varmıştık ki Attâr daha o zaman aşkın yedi şehrini dolaşmıştı.”, “Kelimleri baldan tatlı olan Rum'un önderiyim. Fakat ben bile

⁹⁷ Üstüner, *age.*, s. 431.

⁹⁸ Feridü'd-din Attâr, *Mantıku't-Tayr (Kuşların Diliyle)*, trc. Mustafa Çiçekler, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2006, arka kapak yazısı. Ayrıca bkz. Külekçi, *age.*, I, s. 279.

⁹⁹ Abdülhüseyin Zerrinküb, *Simurg'un Kanat Sesi-Attâr'ın Hayatı, Düşünceleri ve Eserleri*, Anka Yayınları, İstanbul 2002, s. 39.

¹⁰⁰ Yeniterzi, *age.*, s. 103. Ayrıca bkz. Güleç, *age.*, s. 28-52.

¹⁰¹ Selçuk Çıkla-Sibel Üst, “Mesnevî'deki Hikâyelerin Kaynakları ve Mevlânâ'nın Hikâyeler Üzerindeki Tasarrufları”, *Yedi İklim Dergisi Mevlânâ Özel Sayısı*, S. 211, 2007, s. 92.

¹⁰² Çıkla-Üst, *agm.*, s. 92. Ayrıca bkz. Şefik Can, *Mevlânâ Celâleddin Rûmî, Mesnevî Hikâyeleri*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2003.

konusurken Attâr'ın yalnızca hizmetkârı olduğumu düşünüyorum.”¹⁰³ İfadeleriyle Attâr'dan ne kadar etkilendiğini açıkça belirtmektedir. Bu etkilenmenin bir göstergesi de Mevlânâ'nın *Mantuku't-Tayr* ve *İlâhînâme*'deki bazı hikâyeleri *Mesnevî*'de kullanmasıdır ancak Mevlânâ bunları kendi üslubu ile yeniden şekillendirerek kendine maletmiştir. Kendine has bir ifade şekli ile yazılan *Mesnevî* hakkında Abdülbaki Gölpınarlı şu tespitlerde bulunur:

Şairliğin en büyük meziyetlerinden biri ve belki birincisi olan tedâi kabiliyeti Mevlânâ'da misli görülmemiş bir derecededir. Zamanın bütün bilgilerini en ince noktalarına kadar bilen, birkaç dile sahip olup bütün şairleri okumuş bulunan; bunlarla beraber fevkalâde seyyal bir zekâ, çok ince ruh, eşsiz bir vecit, örneksiz bir aşk, emsalsiz bir seziş ve buluş kabiliyetinin; neşenin, çöşkünüğün, hayranlığın, hulâsa bütün bir mânâ âleminin mümessili olan Mevlânâ, *Mesnevî*'yi söylüyor, zihninde bahisler, bahisleri kovalıyor, bu bahislere uygun hikâyeler, hikâyeleri hatırlatıyor, söz ulamı bu suretle uzayıp gidiyor. Bu hikâyeyi anlatırken hikâyedeki bir insan veya hayvana söz söyletmeye başlıyor, fakat derhal söz söyleyen kendisi oluyor. Bu harikulâde tahkiye tarzı; bir şerhle, hikâyenin ruhî tahliliyle biterken, hattâ bazen bitmeden yeni bir bahse girilmesi icap ediyor.¹⁰⁴

Bir kültür âlemi olan *Mesnevî* hakkında, Keşmirli Safya: “Mevlânâ'nın *Mesnevî-i Mânevî*'si yüz sene önce ölene bile yeni bir hayat bahşeder.”¹⁰⁵ diyerek *Mesnevî*'nin aradan yıllar geçmesine canlılığını koruyan bir eser olduğunu vurgular. Çünkü *Mesnevî*, imge ve simge yönünden de oldukça zengin bir eserdir.¹⁰⁶

Türk düşünce tarihinin kaynak eseri olan *Mesnevî*'deki sözün tesirliliği gönlün kuvvetinden gelir. *Mesnevî*'nin, bu gücü edebî açıdan kullandığı imgesel ve simgesel dilin güçlülüğünden meydana gelmektedir. *Mesnevî*'deki en önemli özellik, anlaşılması zor konuları bile rahat ve anlaşılır bir şekilde anlatmasıdır. *Mesnevî*'de basit ama düşündürücü bir üslupla âdeta kelimelere dans ettirircesine ahenkli ve büyümlü bir ifade tarzı ile verir ki anlatmak istediğini bütün yönleriyle

¹⁰³ Mojdeh Bayat-Mohammed Ali Jamnia, *Sufî Diyârından Hikâyeler*, trc. Saliha Deniz, İnsan Yayınları, İstanbul 2001, ss. 49-50.

¹⁰⁴ Gölpınarlı, *age.*, s. 234.

¹⁰⁵ Yeniterzi, *age.*, s. 105.

¹⁰⁶ Schimmel, *age.*, s. 309.

ortaya koyar. Eserin her kesimden insan hitap edişinin asıl sebebi budur ve herkes ondan bilgisi, görgüsü ve gönlünün zenginliği nisbetinde istifâde eder.

Mevlânâ, kültürel hayatımızın yanında hacimli ve muhtevalı eserleriyle Türk Edebiyatı'nın Anadolu'da gelişmesine ve yayılmasına önemli katkıda bulunmuş ve pek çok kişiyi etkisi altına almıştır.¹⁰⁷ Mevlânâ ile aynı asırda yaşayan Yûnus Emre :

*Mevlânâ Hûdâvendigâr bize nazar kılalı
Onun görklü nazarı gönlümüz aynasıdır*¹⁰⁸

bu beyitiyle Mevlânâ'ya olan hayranlığını dile getirir. Yûnus Emre birçok şiirinde Mevlânâ'dan faydalanmış olmakla bazı şiirleri âdeta onun tercümesi mahiyetindedir. Takip eden dönemlerde şâirlerimiz üzerinde Mevlânâ tesiri gittikçe artmış ve birçok müellif eserinde Mevlânâ'dan ilham almıştır. Gülşehrî'nin *Mantıku't-Tayr'ı* ve Âşık Paşa'nın *Garîbnâme*'sinde vezin ve muhteva açısından *Mesnevî*'nin tesiri açıkça görülür. Ayrıca Hüdâyî Sâlih Dede, Şâhidî, Yûsuf Sîneçâk, Fevrî, Fedâyî, Bursalı Rahmi, Sinoplu Safâyî, Derviş Nigâhî, Arifî gibi birçok mevlvî şair yetişmiştir.¹⁰⁹

Mesnevî'nin Türk edebiyatı ve Türk kültürünü derinden etkilediği apaçık bir gerçektir ki bu konuda *Mesnevî*'den ilham alan Şeyh Galip, *Hüsn-ü Aşk*'ında, ondan aldığı feyzi şu dizelerle dile getirir: ¹¹⁰

*Esrârını Mesnevî'den aldım
Çaldım veli mîri mâlı çaldım*

*Fehmetmeye sen de himmet eyle
Ol gevheri bul da sirket eyle*

*Feyz erdi Cenâb-ı Mevlevi'den
Aldım nice ders Mesnevî'den*

¹⁰⁷ Nurettin Topçu, *İslâm ve İnsan/Mevlânâ ve Tasavvuf*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2002, s. 115-129. Ayrıca bkz. Yeniterzi, *age.*, s. 97.

¹⁰⁸ Yeniterzi, *age.*, s. 97.

¹⁰⁹ Yeniterzi, *age.*, ss. 97-98. Ayrıca bkz. Hasibe Mazıoğlu, "Anadolu'da Türk Edebiyatı'nın Başlamasında ve Gelişmesinde Mevlânâ'nın Yeri ve Etkisi", *Mevlânâ Sevgisi* (Konya 1981), ss. 30-39.

¹¹⁰ *Şeyh Galip Divânı'nından Seçmeler*, Hazırlayan: Abdülbâki Gölpinarlı, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları: 499, Ankara 1988, s. 212.

Bu şiirden de anlaşılmaktadır ki Mevlânâ, Türk edebiyatının bütününe mal olmuş; tesiri, sevgisi, hayranlığı artarak günümüze kadar devam etmiştir.¹¹¹ Çünkü *Mesnevî*, Anadolu’da Türk medeniyetinin oluşmasında en önemli yapı taşlarından biridir. Âleme hikmet nazarıyla bakan Mevlânâ, *Mesnevî*’de irfanî bilgiyi ön plana çıkarır. *Mesnevî*’nin okunduğu, Mevlânâ’nın yolunun öğretildiği Mevlevîhâneler ve Mesnevîhâneler (Dâru’l-Mesnevî) de bu noktada önemli bir konum arz etmiştir.¹¹²

¹¹¹ Yeniterzi, *age.*, s. 101.

¹¹²Bilal Kemikli, “Mesnevî ve Türk İrfanı: Mesnevîhanlık Geleneği”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XVI/II, Bursa 2007, ss. 1-20.

2. HALK EDEBİYATI

Sosyal bir varlık olan insan tarihi süreç içerisinde tüm yaşadıklarını anlatma gereği hissetmiştir. İnsanoğlu yapısındaki bu paylaşma isteğini dil vasıtasıyla ortaya koymuş ve dilin bu işleviyle zaman içerisinde işlenerek edebî eserleri meydana getirmiştir.¹¹³

İlkel halk topluluklarından gelişmiş medeniyetlere kadar bütün toplumlar var oldukları günden günümüze kadar pek çok edebî ürün ortaya koymuşlardır. Yazının icadından önce insanların kültür miraslarını sonraki kuşaklara sözlü olarak taşınmış ve bu ürünler halkın kutsal mirası olarak o toplumun kültürünün şifrelerini yansıtmaları açısından birer hazine özelliğine sahiptirler. Bu yönüyle yazılı edebiyata da kaynak teşkil eden sözlü edebiyat, sosyal ve doğal olaylar çerçevesinde oluşarak topluluğun ortak ruhunu yansıtır.¹¹⁴

İşte bu noktada, halk inancı ve yaşayışına dayanan, Türk halkının ulusal ruhunu yansıtan tarihsel ve toplumsal ortaklıklardan beslenen dili ve içeriğiyle halkın oluşturduğu, edebiyatımızın önemli şubelerinden biri olan Halk edebiyatı ortaya çıkar.¹¹⁵ Manzum ve mensur olmak üzere iki koldan yürümeye başlayan Halk edebiyatı Şükrü Elçin tarafından şöyle tanımlanır:

Halk edebiyatı, Türk edebiyatının bütünü içinde geniş halk kütlesi ile tarikat zümrelerinin edebî zevk, düşünce, inanç ve hayat görüşlerini genellikle sade bir dille aksettiren veya Divan edebiyatı dışında kalan saz ve tekke şiiri nevinden ferdi mahsullerle malzemesi dile dayanan atalar sözü, destanlar, masallar, hikâyeler, fıkralar, bilmece, maniler, türküler, ağıtlar, ninniler vb. gibi ilk söyleyicileri genellikle de tespit edemediğimiz anonim veya ferdi eserlerdir.¹¹⁶

XIX. yüzyıl sonlarına doğru Avrupa’da folklor adıyla ortaya çıkan bu bilim dalı birçok ülke tarafından da ilgiyle karşılanmıştır. Tanzimat ile başlayan halka dönüş hareketiyle, sosyal ve edebî alanda “halk” ve “millet” kavramlarının benimsenip yayılmasını sağlamıştır. Edebiyatın aydınlar için değil halk için

¹¹³ Abdurrahman Güzel-Ali Torun, *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*, Akçağ Yayınları, Ankara 2008, s. 31. Ayrıca bkz. Erman Artun, *Türk Halk Edebiyatına Giriş*, Bayrak Matbaası, İstanbul 2009, s. XIV.

¹¹⁴ Enver Aslan, *Türk Halk Edebiyatı*, Maya Akademi Yayın-Dağıtım, Ankara 2008, s. 11.

¹¹⁵ Öcal Oğuz, *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*, Grafiker Yayıncılık, Ankara 2008, s. 65-96. Ayrıca bkz. Artun, *Türk Halk Edebiyatına Giriş*, s. XIV.

¹¹⁶ Şükrü Elçin, *Halk Edebiyatı Araştırmaları*, Akçağ Yayınları, Ankara 1997, s. 1.

yapılması ve yazı dilinin halkın anlayacağı konuşma dili hâline gelmesi düşüncesini savunmuşlardır. Böylece halk kültürü ürünleriyle beslenen halk edebiyatı düşüncesi gelişmeye başlamıştır.¹¹⁷ Bu alanda yapılan çalışmaların başlamasında Macar Türkoloğu İgnacz önemli bir yere sahiptir. Türk Edebiyatı ile ilgili ilk çalışmalar batılı Türkologlar tarafından başlatılmakla birlikte bizdeki ilk ciddi çalışmalar XX. yüzyılda başladı. Bu yeni bilim dalının öncüleri olarak Ziya Gökalp, M. Fuat Köprülü ve Rıza Tevfik Bölükbaşı gibi araştırmacılar sayılabilir.¹¹⁸

Ferdî olmaktan çok milletin ortak zevk ve düşüncelerini yansıtan halk edebiyatı ürünleri zaman içerisinde tekâmül ederek oluşmuşlardır. Sonraki dönemlerde ortaya konulan ferdî ürünlerin oluşturulmasında ise geleneğin yapısına bağlı kalınmıştır.¹¹⁹ Bu ürünlerin temelinde topluma ait örnek değerler ve ahlâk anlayışı yer alır. Çünkü ilk söyleyeni belli olmayan bu eserler ferdin malı olmaktan çok cemiyetin ortak mahsulüdür ve bu mahsuller o milletin zevk ve düşüncelerine tercüman olmuştur. Bugün asıl edebiyat saydığımız mahsuller zaman içerisinde bu eserlerin tekâmülü ile meydana çıkmışlardır.¹²⁰ Kısaca bu sözlü ürünler toplumun sahip olduğu geleneksel bilginin kodlanmış şeklidir.¹²¹

Geniş ve zengin bir mitoloji kültüründen beslenen Halk edebiyatı motiflerinin büyük bir bölümünü Kur'ân-ı Kerîm ve peygamber kıssalarına, din ve evliyâ menkıbeleri, efsane ve halk inançları oluşturur. Bunu yanında İnan mitolojisi, bilim, felsefe, tarikat ve tasavvuf çevrelerine ait kişilerin adları da halk edebiyatını etkilemiştir. Yabancı kültür kaynakları olan bu motifler millî kültüre geçerek halk arasında zamanla mahallîleşmiştir.

Halk edebiyatı ürünlerinin kalıcı olmasını sağlayan temel prensipler ürünü oluşturan kişinin yetenekleri ile ilgili olmasının yanında, yaşadığı dünyayı söz ya da yazıya dökme üslubuna ve toplumun gereksinimlerine karşılık vermeye alakalıdır.¹²² XIII. yüzyılda Anadolu'da bu işlevi gerçekleştiren Mevlânâ'nın, Türk kültürüne sözlü etkisi, *Mesnevî* ile teşekkül etmiştir. Mevlânâ, Türk insanını

¹¹⁷ Aslan, *age.*, s. 5- 6.

¹¹⁸ Güzel-Torun, *age.*, s. 245.

¹¹⁹ Güzel-Torun, *age.*, s. 39.

¹²⁰ Metin Ekici, *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara 2004, s. 72. Ayrıca bkz. Güzel-Torun, *age.*, s. 145. Ayrıca bkz. Aslan, *age.*, s. 12-15.

¹²¹ Agâh Sırrı Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1998, s. 25.

¹²² Ekici, *age.*, s. 72.

derinden etkileyen bu eserinde Halk edebiyatının sözlü kültüründen de yararlanmışır. Biz de çalışmamızın bu bölümünde Mevlânâ'nın Halk edebiyatının hangi türlerinden yaralandığı ve bunları hangi maksatla kullandığını anlatacağız.

2. 1. MENSUR TÜRLER

2. 1. 1. Halk Hikâyesi

Türk Halk edebiyatında anlatmaya dayalı ürünlerden biri de halk hikâyesidir. Anonim halk edebiyatı türlerinden olan halk hikâyeleri Türk edebiyatında İslamiyet'ten önceki döneme kadar uzanır. Göktürk, Uygur ve Karahanlılar hikâye yerine *sav* kelimesini kullanıyorlardı. Türk cumhuriyetlerinde aynı kavramı karşılamak üzere Azerice'de *hekâyâ*, Başkurtca'da *hikâyâ*, Kırgızca'da *angeme* ve *ikaya* gibi ifadeler kullanılır. Bu adlandırma devirlere ve yörelere göre çeşitli farklılıklarla karşımıza çıkar.¹²³

Arapça'da “hakeve” kökünden türeyen hikâye kelimesi; “anlatma, benzetme, destan, kıssa, rivayet” anlamlarına gelir. Bu yönleriyle hikâye en basit mânâsıyla vak'a demektir.¹²⁴ Şükrü Elçin, *Halk Edebiyatına Giriş* adlı kitabında halk hikâyesinin tanımını şu şekilde yapar:

Türk halk hikâyeleri, zaman seyri ve coğrafya-mekân içinde efsane, masal, menkabe, destan, vb. mahsullerle beslenen, dinî, içtimaî hadiselerin potasında iç bünyelerindeki bağlarını muhafaza ederek milletimizin roman ihtiyacını karşılayan eserlerdir.¹²⁵

Halk hikâyesi ile ilgili çeşitli tanımlar yapılmıştır. Bu tanımlardan birini de Pertev Naili Boratav, *Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği* adlı eserinde yapmıştır. Boratav, halk hikâyelerini yeni ve orijinal bir tür olarak tanıtır ve bu türün destanlara ait birçok özelliği taşıdığını ve destan türünün sosyal şartlar içerisinde gittikçe zayıflamasıyla ortaya çıktığını ifade eder. Pertev Naili Boratav, halk hikâyelerini destanlar arasındaki benzerliklerden ötürü destanların gördüğü işlevi üstlenen yeni ve orijinal bir tür olarak değerlendirir.¹²⁶

¹²³ Erman Artun, *Anonim Halk Edebiyatı Nesri*, Bayrak Matbaası, İstanbul 2007, ss. 123-124.

¹²⁴ Ali Berat Alptekin, *Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı*, Akçağ Yayınları, Ankara 2009, s. 15.

¹²⁵ Şükrü Elçin, *Halk Edebiyatına Giriş*, Akçağ Yayınları, Ankara 1998, s. 444.

¹²⁶ Pertev Naili Boratav, *Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 2002, ss. 14-15.

Bu ölmez hikâyeler zaman içerisinde efsane, masal, destan gibi türlerden beslenip, halkın kültürel özellikleri ile donanarak milletin roman ihtiyacına cevap veren bir tür olmuştur. Bu yönleriyle halk hikâyeleri göçebe kültürden yerleşik kültüre geçişin ilk ürünlerinden olmakla birlikte destan geleneğinden beslenmiş ve zamanla destanların yerini almıştır. Ancak bu iki tür arasında biçim ve üslup yönünden pek çok farklılık vardır.¹²⁷ Alptekin, şekil ve muhteva özellikleri bakımından halk hikâyelerine benzerlik gösteren *Dede Korkut Hikâyeleri*'nin¹²⁸ destandan halk hikâyelerine geçişte bir köprü olarak kabul edildiğini belirtir.¹²⁹ Çünkü *Dede Korkut Hikâyeleri* sözlü gelenekten yazıya geçişin ilk örneği kabul edilir.¹³⁰ Destan türünden sonra ortaya çıkan Dede Korkut'tan bu yana gelen halk hikâyelerinin bir kısmı anonim, bir kısmı ise ferdîdir. Anonim hikâyelerin söyleyenleri zamanla unutulmuş ve bu hikâyeler cemiyetin ortak malı hâline gelmişken, ferdî olan hikâyeler ise sanatkarların ortaya koyduğu hikâyelerdir.¹³¹

Edebiyatımızda hikâye türünün ilk olarak ne zaman ortaya çıktığı bilinmemekle birlikte Göktürk Yazıtları'ndaki metinler hikâye özelliği gösteren metinlerin yanı sıra Uygurlar dönemine ait, Budizm etkisi taşıyan metinler de ilk örnekler arasında sayılabilir.¹³² Bu halk hikâyelerinin Türkiye sahasında en eski örnekleri XV. yüzyıldan itibaren görüldüğü yaygın olarak kabul edilen görüşür.¹³³

Halk edebiyatının ürünleri içerisinde konu, söylem ve şekil bakımından diğer türlerden farklılık gösteren halk hikâyeleri, şaman, ozan, meddah ve âşıkla devam eden değişim sürecini günümüze kadar devam ettirmektedir. XV. yüzyıldan itibaren destan söyleyen ozanın yerini, daha sonraları halk hikâyesi anlatan âşık almıştır. Bu dönemlerde Leylâ ile Mecnûn, Ferhat ile Şirin, Yûsuf ile Züleyha gibi Arap ve İran edebiyatlarının klasik konularını, işleyen âşıklar daha sonraları halkın yaşadığı olaylara yönelerek destanlara ve türkülere konu olmuş

¹²⁷ Güzel-Torun, *age.*, s. 220.

¹²⁸ Bu hikâyeler hakkında detaylı bilgi için ayrıca bkz. Muharrem Ergin, *Dede Korkut Hikâyeleri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1999, ss. 5-10.

¹²⁹ Alptekin, *age.*, s. 19.

¹³⁰ Artun, *Anonim Halk Edebiyatı Nesri*, ss. 84-91.

¹³¹ Elçin, *age.*, s. 445.

¹³² Artun, *age.*, s. 124.

¹³³ Öcal Oğuz, *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*, Grafiker Yayıncılık, Ankara 2008, s. 151.

aşk ve kahramanlık hikâyeleri anlatmaya başlamışlardır.¹³⁴ XVI. yüzyıl sonralarından sonra verilmeye başlanan bu hikâyelerin arasında Koroğlu epizotları, Kerem ile Aslı, Ercişli Emrah ile Selvihan, Yarak Mahmur ve Kozanoğlu gibi birçok Anadolu kaynaklı hikâye mevcuttur.¹³⁵

Halk hikâyeleri bir kuru yaşam öyküsü değil sosyal bir kimliğe sahiptir. Çünkü gerçek hayatın yanı sıra hayal ürünü öğelerde içerir. Zaman ve ortama göre şekillenerek az çok değişerek sözlü gelenekte yaşayan bu hikâyeler, XIX. yüzyıldan sonra yazılı kaynaklarla günümüze kadar gelmiştir.¹³⁶ Bu yönleriyle halk hikâyeleri, ilk söyleyenin dilinden ve telinden çıktığı gibi kalmamış asıl konu değişmemekle birlikte anlatıldığı ortamın geleneklerinden, atasözlerinden, deyimlerinden beslenerek yeniden şekillenmiştir. Kısacası bu hikâyeler çağların, yayıldıkları çevrenin gelenek ve görenekleri içerisinde erimiş ve her seferinde daha da gelişerek Anadolu'nun kalbi, Anadolu'nun dili olmuştur.¹³⁷

Halk hikâyeleri kaynakları üzerinde Batı'da ve bizde de bu türün gelişimi ve özellikleri çeşitli araştırmacılar tarafından incelenmiştir. Halk hikâyelerinin incelenmesi üzerine Otti Spies, G. Jacob, W. Ruben, W. Eberhard ve E. Saussey yaptıkları araştırmalarla bu sahaya büyük hizmetleri sunmuşlardır. Bu araştırmacıların yanı sıra Türk araştırmacılarından F. Köprülü, Pertev Naili Boratav, Şükrü Elçin, Muhan Bali, İhsan Başgöz bu alanda çalışmalar yapan önemli araştırmacılar olarak sayabiliriz.¹³⁸

Halk hikâyeleri araştırmacılar tarafından konularına, çıkış noktalarına ve biçimlerine göre değişik şekillerde tasnif edilmiştir. Pertev Naili Boratav, halk hikâyelerini kaynakları bakımından dört grupta toplar:¹³⁹

1. Olmuş Vak'alar
2. Yaşamış veya Yaşadığı Rivayet Olunan Âşıkların Tercüme-i Hâlleri
3. Koroğlu Menkıbeleri ve Bu Tipte Diğer Menkıbeler
4. Klâsik Manzum Hikâyeler

¹³⁴ Aslan, *age.*, s. 260.

¹³⁵ Aslan, *age.*, s. 260.

¹³⁶ Zeynelâbidin Makas, *Türk Halk Hikâyelerinde Zaman*, Akademi Kitabevi, İzmir 2002, ss. 26-53.

¹³⁷ Ahmet Özdemir, *Bütün Yönleriyle Türk Halk Edebiyatı*, Bordo- Siyah Klasik Yayınlar, İstanbul 2007, ss. 319-320.

¹³⁸ Aslan, *age.*, ss. 267-269.

¹³⁹ Boratav, *age.*, ss. 32-34.

Bu konuda bir başka görüşte Şükrü Elçin'e aittir. Elçin hikâyeleri üç grupta toplar:¹⁴⁰

1. Türk kaynağından gelenler
2. Arap-İslâm kaynağından gelenler
3. İran-Hint kaynağından gelenler

Halk hikâyeleri bugüne kadar çeşitli özellikler bakımından incelenmiştir. Türk halk hikâyelerini konuları bakımından ilk defa tasnif eden Macar Türkoloğu Ignaz Kunoş'tur. Kunoş'un yaptığı sınıflandırma şu şekildedir:¹⁴¹

1. Kahramanlık hikâyeleri,
2. Saz şâirlerinin hikâyeleri,
3. Saz şâirlerinin kahramanlık hikâyeleri.

Pertev Naili Boratav ise bugün hâlen geçerliliğini koruyan tasnifinde halk hikâyeleri konularına göre şu şekilde sınıflandırır:¹⁴²

- I. Kahramanlık Hikâyeleri
 - A. Köroğlu Kolları
 - B. Diğer Kahramanlık Hikâyeleri
- II. Aşk Hikâyeleri
 - A. Kahramanları Muhayyel Olanlar
 - B. Âşık Şairlerin Romanlaşmış Hayatları
- III. Bu Kategorilere Tamamıyla Girmeyen Hikâyeler
 - A. Aşk Maceraları:
 - B. Meşhur Kaçaklara ve Kabadayılara Ait Hikâyeler

Halk hikâyelerinin konuları genellikle aşk ve kahramanlık olmakla birlikte bazen bu iki konu birlikte işlenir. Hikâyelerde meydana gelen olaylar gerçek veya gerçeğe yakın olmakla birlikte olaylarda olağanüstü motiflerde yer alır. Kahramanlar genellikle tek olup olağanüstü bir şekilde dünyaya gelirler. Kahramanın dünyaya gelişinde ortaya çıkan aksakallı ihtiyar, kahramanın adının verilmesi, eğitimi, âşık olması gibi pek çok konuda kahramana yardım eder. Kahramanların âşık olması ise bade içerek, aynı evde büyüyen kişilerin kardeş olmadıklarını öğrenmeleriyle, resme bakarak ve ilk görüşte âşık olma yoluyla

¹⁴⁰ Elçin, *age.*, ss. 444-445. Ayrıca bkz. Güzel - Torun, *age.*, s. 221; Alptekin, *age.*, ss. 51-54.

¹⁴¹ Aslan, *age.*, s. 267.

¹⁴² Boratav, *age.*, ss. 28-30.

olur. Halk hikâyelerinin özel anlatıcıları vardır ve bu anlatımda da belirli kurallar uygulanır. Bu hikâyelerde kahramanların en büyük yardımcısı Hızır'dan sonra attır. Kahramanlar insan dışı varlıklarla konuşurlar ve bu hikâyeler genellikle mutlu sonla biter. Halk hikâyelerinin bazıları da âşıkların hayatları etrafında teşekkül etmiş olup onların başından geçen maceraları anlatır. İran ve Hint kaynaklı hikâyelerin dışında diğer hikâyeler millîdir ve bu hikâyelerde mekân dünyadır.¹⁴³

Halk hikâyeleri, sürükleyici konuları ve kendine özgü anlatım şekli ile sözlü gelenekte yaşayıp yayılarak varlıklarını sürdürmektedir.¹⁴⁴ Bu hikâyelerin en önemli toplumsal işlevlerin biri de edebiyat ve Anadolu arasında köprü görevi üstlenmesidir. Çünkü Anadolu'da asırlarca süren bu gelenek, okuma yazması olmayan insanlara hikâye vasıtası ile ulaşarak şiirin, sazın, sözün hazzını yaşama olanağı vermiştir. Hikâye yolu ile anlatma en eski ifade türlerinden biri olup, amacı dinleyenleri düşündürmekten çok heyecanlandırmak ve vak'alar uyandırdıkları heyecan yüzünden alakanın artması ve ifadeye çekicilik özelliği kazandırmaya sebep olur.¹⁴⁵

Tahkiye etme esasına dayalı hikâyeler bir kültür hazinesi olarak geçmişî günümüze taşıyan köprü görevi görmekle yanı sıra eğitim sistemimizde de mevzuların daha iyi kavranılması için çokça başvurulan bir yöntemdir. Mevlânâ'da insanlara anlatmak istediği mevzuları daha kolay kavratmak ve hafızada daha kolay tutulmasını sağlamak amacıyla hikâyelerden yararlanmışır.¹⁴⁶

Yaşadığı devrin sosyal şartlarına bağlı olarak hikâye anlatma yönteminden faydalanmış olan Mevlânâ'nın bu tekniği kullanması ile ilgili Celaleddin Çelik konuda şu tespitlerde bulunur:

Mesnevi, kullandığı yöntem itibariyle genel manevi ve ahlaki gözlemlerin serpiştirilmiş olduğu sonsuz bir hikâyeler zinciridir. Anlatımda akla gelen manevî ve ahlakî derslerin ötesindeki metafizik

¹⁴³ Alptekin, *age.*, ss. 32-42. Ayrıca bkz. Oğuz, *age.* ss. 153-155; Nerin Köse, "Türk Halk Hikâyelerinin Tasnifi Hakkında", *V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Halk Edebiyatı Sektör Bildirileri II*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1997, s. 99.

¹⁴⁴ Aslan, *age.*, s. 267.

¹⁴⁵ Alptekin, *age.*, s. 15.

¹⁴⁶ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 1993, s. 1020.

gerçeğe işaret etmek amacıyla, birkaç hikâye birbiriyle iç içe geçmiş vaziyette verilir. Hemen hemen her asıl hikâye, diğer hikâyelerce kesilmektedir. Kullandığı bu yöntemde, âdeta yasayan bir bireye hitap etmekte ve bütün hayati boyunca zaman tekrar onunla karşılaşmak amacındadır.¹⁴⁷

Mevlânâ bir konuyu açıklarken, daha iyi anlaşılacak için o mevzuya uygun bir hikâye hatırlar.¹⁴⁸ Görünüşte bu hikâyeler arasında birliktelik yokmuş gibi görünebilir. Ancak Mevlânâ, bir hikâyeyi anlatırken başka bir durumu hatırlar ve yeni hikâyeler ekleyerek anlatmak istediğini daha geniş bir temsille verir. Bu yöntemle konuyu daha iyi kavratmak için başka izahlara girer. Böylece, hikâyeler arasına yerleştirdiği hikâye, atasözü ve masallar gibi halk edebiyatı sahasına giren türlerle anlatımını zenginleştirir ve konunun daha iyi anlaşılmasını sağlar. Asıl maksadı anlaşılır olmak olan Mevlânâ, bunun için tüm edebi zenginliği kullanır. Bu konuda Gönül Ayan düşüncelerini şöyle dile getirir: “Bu kısa hikâyeler arasında, görünüşte bir birlik yoktur. Ama temelde, hepsi aynı gayeye müteveccih muhteva taşımaktadır.”¹⁴⁹ Bu konuda Şefik Can ise şu tespitlerde bulunur:

Hiz. Mevlânâ her hangi bir konuyu açıklarken, o konunun iyice anlaşılması için o konuya uygun bir hikâye hatırlar. Onu anlatmaya başlar. Sonra yarıda bırakır bir takım hikmetler, hakikatler söylemeğe başlar. Öyle şaheser icad eder ki, o beyitler insanı büyüler. Coşkunluk hâlinde söylediği hakikatler bir fikrayı hatırlatır. Bu defa yeni bir hikâye başlar. Sonra döner ilk başa ve hikâyeyi tamamlar. Böylece, hikâye içinde hikâyeler birbirini takip eder durur.¹⁵⁰

Mesnevî'de birçok hikâye Hint kökenlidir. Mevlânâ, “*Pançatantra*, *Kathasaritsagara*, *Kelile ve Dimne* gibi Hint kaynaklarından veya Attâr'ın eserlerinden aldığı masal ve hikâyeler üzerinde çeşitli tasarruflarda bulunmuştur. Mevlâna Attâr'dan aldığı hikâyelerde Hint masalları üzerinde yaptığı değişiklikler kadar kapsamlı bir değişiklik yapmamıştır.¹⁵¹ O, Hint masallarını eserinde kullanırken masalları İslâm inancıyla kaplanmış ve anlatımı yeniden

¹⁴⁷Celaeddin Çelik, “Mevlânâ'nın Fikirlerinin Türklerin Dinî Hayatına Etkileri”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 12, 2002, s. 27.

¹⁴⁸Can, *age.*, s. 379.

¹⁴⁹Gönül Ayan, “Mesnevi ve Kısa Hikâyecilik”, *V. Milli Mevlâna Kongresi-Bildiriler* (3-4 Mayıs 1991) Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya 1991, s. 5.

¹⁵⁰Can, *age.*, s. 375.

¹⁵¹Ayan, *agm.*, s. 5.

şekillendirmiştir.¹⁵² Ancak Mevlânâ, Feridüddin-i Attâr'ın *İlâhîname*'sinden yaptığı alıntılar öze hitap eden değişiklikler değil, daha çok anlatımla ilgili değişikliklerdir. Doğunun tasavvufi hikâye anlatıcılarının hikâye içinde veya hikâye sonunda kendi görüşlerini aktarmaları en bilinen yollardan biridir. Mevlânâ'da gerek masal gerekse hikâye sonunda hikâyedeki olay örgüsü ile uyumlu düşüncelerini iletmişlerdir.¹⁵³

Mesnevî'de yer alan hikâyelerle ilgili diğer bir mevzuda hikâyelerin kaynaklarıdır. Mevlânâ, bu hikâyeleri babasından, Seyyid Burhaneddin'den, Şems'den duymuştur. Bazılarını da okuduğu kitaplardan aklında, kalanlardan almıştır.¹⁵⁴ Bu hikâyeler; *Kelîle ve Dimne*, Feridüddîn Attâr'ın *Esrârname* ve *İlâhîname*'si, Sa'lebî'nin *Kıyasü'l-Enbiyâ*'sı, Gazzâlî'nin *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*'i, Şems'in *Makâlât*'ı gibi eserlerin yanında, halk arasında söylenen hikâyeler de yer alır.¹⁵⁵

Mevlâna, Hint kaynaklarından aldığı hikâye ve masalları ya sözlü anlatımlar ya da yazılı metinlerden biri aracılığıyla öğrenmiştir. Onun masallarda kullandığı ifadelerden *Kelîle ve Dimne*'yi bizzat okumuş olduğuna kesin gözü ile bakılabilir. Mevlânâ *Kelîle ve Dimne*'den aldığı masalların olay örgüsünün özüne çok fazla müdahale etmez, bu masallara tasavvufi anlamda fikirlerini yansıtacak şekilde yeni elbiseler giydirir. Ancak burada dikkat çeken bir husus *Mesnevî*'de yer alan bu masallar direk bir kitaptan alınarak yazılmamış, Mevlânâ'nın hafızasında kalanları kendisi İslâmî kimlikle şekillendirerek yeniden anlatmıştır.

Mevlânâ, her hikâyeden sonra hikâyeyi inceler ve oradan dersler çıkararak hikâyenin özünü anlamamız hususunda bizleri ikaz eder. Bu özellikleri kavramadan Mevlânâ'nın eserinin dokusunun renkli ipliklerini çözmek neredeyse imkânsızdır. Mevlânâ, hikâyeleri anlatırken okuyucuyu sıkmadan anlatımını devam ettirir. “Mevlânâ okuyucusunun ilgisini çekmek için sık sık hayatın en basit durumlarını kullanır. Duydunuz mu? Komşumuz hastaymış. Ne tür bir ilaç kullandılar acaba! gibi ifadeler bu fikri destekler.”¹⁵⁶

¹⁵² Ayan, agm. , s. 3.

¹⁵³ Hosein Yousofi, “Bir Hikâyeci Olarak Mevlânâ”, trc. Ramazan Muslu, *Tasavvuf Dergisi*, S. 14, (Ankara 2005), s. 646. Ayrıca bkz. Ayan, agm. , s. 5.

¹⁵⁴ Can, *age.* , s. 376.

¹⁵⁵ Yeniterzi, *age.* , s. 37.

¹⁵⁶ Schimmel, *age.* , s. 313.

Mevlânâ, *Mesnevî*'de her derde uygun olarak verdiği ilaçlar hikâyeler, fıkralar içinde saklanarak tatlılaştırılmıştır. Şefik Can Mevlânâ'nın güldürmek ve eğlendirmek için değil, ders vermek için hikâyeye anlattığını belirtir.¹⁵⁷

Mevlânâ, hikâyelerinde insan tabiatı hakkındaki derin bilgisini, insanın psikolojik kavrayışını gösterir. O, hikâyelerinde insanların sosyal davranışlarını, farklı grupların birbirlerine gösterdikleri davranışları, farklı insan tiplerini, onların mizaçlarını konu eder. Toplumsal bozulmalara dikkat çeker, sosyal olayları eleştirir ve değerlendirirken; hikâyeleri, kültürü bir sonraki kuşaklara aktarmak için bir araç olarak kullanır.

Mevlânâ, çoğu yaşadığı toplum tarafından da bilinen basit pek çok hikâyeye ya da olaydan beklenmedik ve hassas sonuçlar çıkarmasını bilen zeki ve yetenekli bir şairdir. Birçok tasavvufî ve felsefî görüş hikâyeler yardımıyla anlatılmıştır. Kısa ve anlamlı açıklamaları, canlı karakter, sahne ve atmosfer tasvirleri, çok farklı ve çok sayıda karakter anlatımı, karakterler arasındaki diyalogları, mizahî üslubu, akıcı-duygusal ve sürükleyici anlatımı Mevlânâ hikâyelerinin en belirgin özelliği olarak göze çarpar.¹⁵⁸

Mesnevî'de dinî ve ahlaki görevlerden devlet yönetimine, iş hayatından sağlığa, alışverişten savaşlara, felsefe ve ilâhiyattan psikolojik ve sosyolojik analizlere kadar birey ve topluma ait her türlü konu yer almaktadır. Moğol akınları yüzünden sarsılan Anadolu halkının yaralarını sevgi ve hoşgörü ilacı ile sararak ve Anadolu'da kaynaşma ve bütünleşmeyi sağlamıştır.¹⁵⁹

“Mevlâna, *Mesnevî*'de pratik ahlâka dair öğütlerini, geleneğe uyararak, herkesin rahatlıkla anlamasına ve zihinlerde yer etmesine imkân tanıyacak şekilde hikâyelerle ele almıştır.”¹⁶⁰ Burada şunu da unutmamalıyız ki tertipsiz gibi görünen bu yapının ardında muhteşem bir birlik ve ahenk vardır.

¹⁵⁷ Can, *age.*, ss. 375-377.

¹⁵⁸ Ali Akpınar, “*Mesnevî*'de Kıssa Eğitimi Şeyh Dekûkî Örneği”, *Türk Kültürü, Edebiyatı ve Sanatında Mevlânâ ve Mevlevîlik-Bildiriler*, Bildiriler Serisi: 1, Sümam Yayınları: 1, Sivas 2007, s. 130.

¹⁵⁹ Artun, *Halk Kültürü Araştırmaları*, ss. 394-395.

¹⁶⁰ Yeniterzi, *agm.*, s. 3. Ayrıca bkz. Hüseyin Güllüce, “*Mesnevî*'de Temsîlî Anlatım ve Hikâyeye ve Temsillerle Kurân Âyetlerinin Açıklanması”, *Erdem Dergisi*, S. 50, Ankara 2008, s. 133.

Mesnevî'nin en bariz özelliği “el-mecâzu kantaratu'l-hakîka”¹⁶¹ üslubuyla, yazılmış olmasıdır. Bu üslubu Mevlânâ ile ilgili çalışmalarda büyük bir yeri olan Gölpınarlı şöyle izah etmektedir:

Bu harikulâde tahkiye tarzı; bir şerhle, hikâyenin ruhi tahliliyle biterken, hatta bazen bitmeden yeni bir bahse girilmesi icap ediyor, ilk hikâye yarıda bırakılıp başka bir bahse, o bahse uygun bir başka hikâyeye geçiliyor, o hikâye bitmeden araya bir ruhi tahlil, derken başka bir hikâye, daha başka diğer bir hikâyeye giriyor, neden sonra ilk hikâyeye dönülüyor. Bu suretle bir hikâyeye hislere daldığı ve ilk sözü, ilk hikâyeyi neden sonra bitirdiği var. Araya Çelebi'nin sualleri, kendisinin o suallere verdiği cevaplar, günlük ve alelade vakalar bile giriyor...¹⁶²

Mevlânâ, eserde fert ve toplumu ilgilendiren konuları ele alırken, meseleleri en etkili ve ikna edici delillerle ve son derece akıcı, sürükleyici, edebî bir üslupla ortaya koyar ve bu meseleleri tahlil ederek çıkarımlar yapar ve öğütler verir. “Sana senden bahsedince sıkılır, başkasının hikâyesindense hoşlanırsın.”¹⁶³; “Şimdi hikâyenin zahirini dinle, fakat samandan taneyi ayır.”¹⁶⁴ Mevlânâ'nın da dile getirdiği gibi hikâyelerin iç mânâsına bakmak ve özü anlamak gerekir. Çünkü Mevlânâ hikâyelerini şu maksatla anlatır: “Hâli anlatmak için hikâyeyi söylemek vacip oldu.”¹⁶⁵

Kısaca “*Mesnevî*”deki hikâyeler birer zarf konumunda olup önemli olan ise mazruf yani öz'dür.”¹⁶⁶ Bu durumu Mevlânâ kendisi de *Mesnevî*'de şöyle dile getirir: “Eski vakaları bilip söyleyenden bir hikâye dinle de bu üstü örtülü sırdan bir koku al.”¹⁶⁷

2. 1. 1. 1. Aşk Hikâyeleri

Aşk hikâyeleri kahramanların karşılıklı birbirlerine âşık olmaları ekseninde gelişir. *Ercişli Emrah, Selvihan, Kerem ile Aslı, Âşık Garip, Sevdakâr, Leylâ ile Mecnûn, Ferhat ile Şirin, Yûsuf ile Züleyha, Ercişli Emrah ve Selvi,*

¹⁶¹ Mecâz, hakikatin köprüsüdür.

¹⁶² Güllüce, agm. , ss. 139-140.

¹⁶³ Mevlânâ, *age.* , III, 78.

¹⁶⁴ Mevlânâ, *age.* , II, 16.

¹⁶⁵ Mevlânâ, *age.* , II, 16.

¹⁶⁶ Ayan, agm. , ss. 58-59.

¹⁶⁷ Mevlânâ, *age.* , III, 79.

Tahir ile Zühre, Âşık Garip Hikâyesi, Âşık Kerem Hikâyesi, Elif ile Mahmut adlı hikâyeler aşk konularını işleyen hikâyeleridir. Aşk konusunu işleyen hikâyelerde kahramanlık motifleri de yer alır.¹⁶⁸

Âşık tarzı halk hikâyeleri, saz eşliğinde söylenen türkülerle düğün meclislerinde, kahvehanelerde ve çeşitli toplantılarda anlatılır. Bu hikâyelerde âşık rüyasında gördüğü güzeli bulmak için yollara düşer ve birçok engeli aşar. Ferhat ile Şirin, Kerem ile Aslı, Arzu ile Kamber, Tahir ile Zühre bu yapı üzerine kurulu aşk hikâyelerindedir.¹⁶⁹ Aşk hikâyelerinde kahramanlar genellikle dört şekilde âşık olurlar.¹⁷⁰

1. Bade içerek
2. Aynı evde büyüyen kahramanlar kardeş olmadıklarını öğrenince
3. Resme bakarak âşık olma
4. İlk görüşte âşık olma

Âşık-şâir badeyi içtikten sonra yollara düşer. Bu süreçte maceralar geçirir; bunlara dair şiirler söyler; bu şiirler halk arasında yayılır, bilinmez kimseler tarafından katılan yeni parçalarla zenginleşir. Böylelikle bir sevgi hikâyesi olur; ağızdan ağza dolaşır. *Emrah ile Selvihan, Kerem ile Aslı*; Güney Anadolu'da Dadaloğlu, İlbeylioğlubu şekilde oluşan hikâyelerdendir.¹⁷¹

Bunun yanı sıra Klasik edebiyattan doğma hikâyelerde, aşk hikâyeleri içerisinde önemli bir yer arz eder. Bu edebiyattan alınan *Leyla ile Mecnûn, Ferhat ile Şirin* ve *Yûsuf ile Züleyha* gibi klasik hikâyeler, halk hikâyelerine esin kaynağı olmuşlardır. Bu hikâyeler, İslâmiyet'in kabulünden sonra Arap ve Fars kültürü ile yakınlaşma sonucunda önce çeviri, sonra adapte sonra da benzer hikâyelerinin yazımı şeklinde ortaya çıkmıştır.¹⁷²

Aşk hikâyeleri, ister klâsik edebiyattan alınma olsun ister halkın sözlü geleneğinde yaşasın temelde aynı fikri işleyen eserlerdir. Birbirine âşık olan iki insanın kavuşma macerası ve bunların sosyal gelenek içerisinde engelleri aşma

¹⁶⁸ Aslan, *age.*, ss. 262-263.

¹⁶⁹ Bakırcıoğlu, *age.*, s. 39.

¹⁷⁰ Alptekin, *age.*, s. 39.

¹⁷¹ Boratav, *age.*, s. 105.

¹⁷² Aslan, *age.*, s. 263.

çabaları, bu yolda engelleri aşamayışlarındaki ıstırap ya da kavuşmaları karşısındaki sevinç insanlığın ortak duygularıdır.¹⁷³

Aşk üzerine birçok eser yazılmıştır. Mevlânâ da *Mesnevî*'de aşk hikâyelerinden bahsetmiş ve aşk ile ilgili tanımlar yapmıştır. Antonie Bret: "Aşkın ilk soluğu, mantığın son soluğudur."¹⁷⁴ diyerek aşkın akılla bir arada olmayacağını belirtmiştir. Mevlânâ da aşk hakkında aynı görüşlere sahiptir. Kendisi, aşkın tarif edilemeyeceğini şu şekilde ifade eder:

Aşk, Allah sırlarının usturlâbıdır. Âşıklık, ister o cihetten olsun, ister bu cihetten... âkıbet bizim için o tarafa kılavuzdur. Aşkı şerh etmek ve anlatmak için ne söylersem söyleyeyim... Asıl aşka gelince o sözlerden mahcup olurum. Dilin tefsiri gerçi pek aydınlatıcıdır, fakat dile düşmeyen aşk daha aydındır. Çünkü kalem, yazmada koşup durmaktadır, ama aşk bahsine gelince; çatlar, âciz kalır. Aşkın şerhinden akıl çamura saplanmış eşek gibi yattı kaldı. Aşkı, âşıklığı yine aşk şerh etti.¹⁷⁵

Aşk Arapça bir kelime olup "aşaka" kökünden gelmektedir. Bu kelime Türkçe'de "sardı" anlamına gelir. Sarmaşık bitkisinin bir nesneyi sarması gibi âşıkta sevgilisini sevgisiyle iç âleminde sarmaya başlar. Sarmaşık bitkisi nasıl ki ağacın öz suyunu emerek gelişir ve ağaçla bir bütün olursa; âşıkta sevgilinin aşkıyla bir vücut olmaya doğru gider. Bu durumda aşk bir nevi çekim kuvvetidir. İki ayrı parçayı bir araya getirmede dağınık parçaları birleştirmede en dinamik güç aşktır. Böylelikle âşık sevgilisinde kendini fani eder, kendisini yok eder ve yolun sonu ölüm olur. Aslında âşık kendini sevgilisinde yok ettiği anda var olmaktadır. Kâinatta her şey tamamlanmaya ve eksik olan parçasını bulmaya doğru bir yönelim halindedir. Beşerî aşk olarak adlandırdığımız aşkta ilahî aşka geçişte son merhaledir.¹⁷⁶ Mevlânâ ise aşkı şöyle tarif eder:

Pak aşk, Muhammed'le eştî. Allah aşk yüzünden ona sen olmasaydın.
Hâsılı o aşktan tekti. Onun için Allah, onu peygamberler içinden seçti.
Sen pak aşka mensup olmasaydın, sende aşk olmasaydı dedi, hiç
gökleri var eder miydin? Ben aşkın yüceliğini anlayasın diye kadri

¹⁷³ Boratav, *age.*, s. 72.

¹⁷⁴ Cengiz Erşahin, *Aşkı Getiren Sözler*, Tutku Yayınevi, Ankara 2005, s. 100.

¹⁷⁵ Mevlânâ, *age.*, I, 9-10.

¹⁷⁶ Mahmut Erol Kılıç, *Sufî ve Şiir*, İnsan Yayınları, İstanbul 2009, s. 171-173.

yüce göğü yücelttim. Şu yerinden kımıldamayan dağlar da sana âşıkların sebatını söyler.¹⁷⁷

Mevlânâ, aşkın tanımını yaparken, beşerî aşkı gerçek aşka ulaşmada bir köprü olarak tasvir eder. Çünkü Mevlânâ, aşkın akılla tarif edilemeyeceğini; aşkı şerh etmek, anlatmak için tek çarenin yine aşk olduğu kanaatindedir. Aşk kelimesi onunla âdeta yeniden yazılır. Mevlânâ'ya göre aşk anlatılmaz:

Aşk söze sığmaz. Aşk bir denizdir ki dibi görünmez. Denizin katralarını saymaya imkân yoktur. Yedi denizde aşk denizinin önünde küçücük bir göl kalır. Aşk denizi bir çömlek gibi kaynatır. Aşk dağı kum gibi ezer, eritir. Aşk gökyüzünü çatlatır, yüzlerce yarık açar. Aşk sebepsiz yeryüzünü titretir.¹⁷⁸

Feyzi Halıcı *Mesnevî*'yi bütünüyle bir aşk hikâyesi tanımlar:

Mesnevî çağının, madde ve mânâ ilminin bir müjde çiçeği; okundukça, kana kana doyulmayan bir bengi su... Denizleri ve zamanları dalgalandıran bir gönül rüzgârı... Sınırsız, süresiz ve sonrasız bir aşk serenadı... Tarif edilemeyen, ismi konulamayan, duyanla duyulanı, erenle erdireni bir ateş potada nur hâline getiren, nur kılan bir aşk hikâyesidir.¹⁷⁹

Aşk hikâyelerinin hemen tümünde âşıklar kavuşamazlar. Aşkın doğuş ortamı da budur. Nitekim *Leylâ ile Mecnûn*, *Kerem ile Aslı* gibi en bilindik aşk hikâyelerinde kavuşmayı engelleyici pek çok neden vardır. Gerçek aşk hikâyelerinin hepsi hüsrana sonlanır. Bu konuda ilahî aşkta da durum aynıdır. Kişinin Allah'a ulaşması için önünde birçok engel vardır. Her iki çeşit aşkta da vuslat hep ölümden sonraya bırakılır. Çünkü ilahî aşkta da kişinin Allah'a ulaşması ancak ölümden sonra meydana gelir ki Mevlânâ'nın ölümü şeb-i arûs olarak nitelendirmesi de bu bağlamda aşk olgusuna denk düşen bir eşleştirmedir. Aşk hikâyeleri de bu özelliğinden dolayı tüketilemez olarak durmaktadır. İnsan var oldukça aşk var olacak ve aşk var oldukça da hikâyeleri yazılacaktır.¹⁸⁰

Mevlânâ da bu hikâyelerin tüketilmeden her seferinde yeniden yazılacağını şu ifadelerle dile getirir: “Ey duyulmamış, eşsiz hikâyeler arayan, âşıkların

¹⁷⁷ Mevlânâ, *age.*, V, 224.

¹⁷⁸ Mevlânâ, *age.*, V, 224.

¹⁷⁹ Seyhan, *age.*, s. 15.

¹⁸⁰ Rasim Özderer, *Aşkın Diyalektiği*, İz Yayıncılık, İstanbul 2002, ss. 41-44. Ayrıca bkz. Nusret Özcan, *Leylâ ile Mecnûn*, Sistem Matbaacılık, İstanbul 2008, ss. 94-103.

hikâyesini oku. Bunca uzun zamanlardır kaynar durursun ama yine de tatar aşığı gibi yarı pişman bir hâldesin ey kadîd olmuş adam!”¹⁸¹

İlâhî aşıkta ve beşerî aşıkta vuslatın dünyadayken imkânsız oluşundan âşık hoşnuttur çünkü âşık bu durumu yaşamaya taliptir. Fuzûlî'nin: “Aşk derdiyle hoşem el çek ilacımdan tabip” deyişi bu anlayışı tüm netliği ile ortaya koyar. Fuzûlî'nin *Leylâ vü Mecnûn Mesnevisi*'nde¹⁸² Leylâ ile Mecnûn'un bir türlü kavuşamaması ve bu kavuşmama sonucunda her seferinde aşkın biraz daha artması sonucu, âşık ölümle sınava çekilmeye baş koymuştur. Her iki aşk türünde de ancak ölümle vuslat olacağı fikrine ulaşılır.¹⁸³

Mevlânâ'yı anlamak ve *Mesnevî*'nin kapılarından içeri girip, görünenin dışında, kalp gözüyle görülebilecek olanları görmek çok kolay olsaydı, Şeyh Galip'ten sonra onun *Hüsn-ü Aşk*'ını geçecek eserlerin yazılması gerekmez miydi? Ama bu bugüne kadar mümkün olmadı. Aşk üzerine nice sözler söylendi, şairler nice şiirler yazdılar ama hiçbiri, Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sindeki güzelliğe ve derinliğe ulaşamadı. O, aşk, hayat ve her şey hakkında öyle şeyler anlattı ve aşkı öyle tasvir etti ki, söylenenlerin özgünlüğü karşısında istisnasız yerli-yabancı herkes onun üstünlüğü kabul edip hayranlığını dile getirdi.¹⁸⁴

Mesnevî'de yer alan aşk hikâyelerinde de aşkı tarif etme yoluna giden Mevlânâ, eserinde Arap ve İran edebiyatından alan Leylâ ile Mecnûn'un hikâyesine yer vermiştir.

1- Leylâ ile Mecnûn Hikâyesi

Leylâ ve Mecnûn hikâyesi, Arap Halk edebiyatına ait bir hikâyedir. Hicrî I. yılda Amirî kabilesinden Kays adında bir şâirin amcasının kızı ile ilgili söylediği aşk şiirleri ve bunlara eklenen söylentilerden oluşmuştur. Bunun dışında bu mevzu ile ilgili pek çok söylenti vardır. Arap edebiyatında Leylâ ve Mecnûn ile ilgili pek çok eser yazılmıştır. Bu eserlere hangi tarihte yazıldığı bilinmeyen Ebû Bekrini'l-Vâlibî'nin *Divânü Mecnûn-ı Leylâ* adlı eseri kaynaklık eder. Arap

¹⁸¹ Mevlânâ, *age.*, VI, 142.

¹⁸² Bu mesnevî ile ilgili detaylı bilgi için ayrıca bkz. Agâh Sırrı Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1998, ss. 123-125.

¹⁸³ Özderer, *age.*, ss. 44-45.

¹⁸⁴ Seyit Kemal Karaalioğlu, *Resimli Motifli Türk Edebiyatı Tarihi I*, İnkılâp ve Aka Basımevi, İstanbul 1980, ss. 404-405.

edebiyatında doğan bu hikâyeyi İran şâirleri de bu mevzuyu çokça işlemişlerdir. Bu konuyu ilk defa planlı bir şekilde XII. yüzyılda Genceli Nizâmî işlemiş olmakla birlikte İran edebiyatında bu mevzuda yazılan en başarılı eser budur. Türk edebiyatında da bu hikâye birçok şâir tarafından ele alınmıştır ve Edirneli Şâhidî, Ali Şîr Nevâî, Hamdullah Hamdi, Fuzûlî, Ahmed Rıdvân gibi şâirler tarafından kaleme alınmış olmakla birlikte Fuzûlî'nin *Leylâ vü Mecnûn Mesnevi*'si bu konu ile ilgili yazılan en meşhur eserdir.¹⁸⁵

Leylâ ile Mecnûn hikâyelerine geçmeden önce, hikâyenin konusunu kısaca hatırlatalım: Necd'de bulunan Beni Amir kabilesinin emirinin çocuğu olmaz, çocuğu olması için Allah'a yalvarır, Allah nihayet ona bir erkek çocuk verir. Çocuğa Kays adını verirler. Çocuk zamanla büyür ve on yaşına basar. Okula gönderilen Kays orada Leylâ ile karşılaşır ve birbirlerine âşık olurlar. Bu aşk kısa sürede duyulur ve ailesi Leylâ'yı okuldan alır. Bu durum üzerine Mecnûn her şeyi bir kenara bırakarak başıboş gezmeye başlar. Bunun üzerine Kays'da aşkın ilk ıstırapı başlar. Kays'ın babası Leylâ'yı ister ise de, aşk sebebi ile dillere düştüğünden teklif reddedilir ve Leylâ bir başkasına nişanlanır. Bu hâle üzülen Mecnûn, ıstıraplarının tesiri ile büsbütün aklını kaybeder. Leylâ zengin bir emir olan İbn-i Selam ile evlendirilir. Mecnûn'un babası, duâ ile iyi olacağını ümit ederek, onu Mekke ile Medine'ye götürür ise de, Mecnûn aşkının artması için duâ eder ve çöllere kaçarak, vahşi hayvanlar ile yaşamaya başlar. Mecnûn'un Leylâ'ya benzettiği ceylanı avcılardan kurtarması v.b. vakalar, bu sırada olmuştur. Sonunda Leylâ, Mecnûn'u sevdiğinden, aşk ıstırapları içinde ölür; Mecnûn'da ona ağıtlar söyleyerek ve aşkının acılarını terennüm ederek, çöllerde dolaşır, nihayet bir gün ölüsü bulunur.¹⁸⁶

Leylâ ve Mecnûn, *Mesnevi*'de bir hikâye bütünlüğü içerisinde verilmekten çok, güzellik ve aşkı anlatmada kullanılan sembol kişiler olarak yer almaktadır.¹⁸⁷ Leylâ ve Mecnûn'un hikâyesi, *Mesnevi*'nin I, III, IV, V. ciltlerinde olmak üzere olmak üzere *Mesnevi*'de dört ayrı yerde anlatılmaktadır.

¹⁸⁵Numan Külekçi, *Mesnevi Edebiyatı Antolojisi*, II, Aktif Yayın Dağıtım, Erzurum 1999, s. 210. Ayrıca bkz. Alpay Doğan Yıldız, "Eski Bir Bahçenin Yeniden Düzenlenişi ya da Fuzûlî'nin Hikâye-i Leylâ ve Mecnûn'u Sunuşu", *Bilgi*, S. 29 (Bahar 2004), Ankara 2004 ss. 217-218.

¹⁸⁶Külekçi, *age.*, ss. 210-212.

¹⁸⁷Yıldız, *agm.*, s. 201.

a-“Halife, Leylâ’ya dedi ki: ‘Sen o musun ki Mecnûn, senin aşkından perişan oldu ve kendini kaybetti. Sen başka güzellerden daha güzel değilsin.’ Leylâ: ‘Sus, çünkü sen Mecnûn değilsin.’ diye cevap verdi.”¹⁸⁸

Mevlânâ, bu hikâyede Leylâ’nın güzelliği ve Mecnûn’un aşkıdan söz ediliyor gibi görünse de, aslında aşk ve güzellik kavramlarını açıklar.O, bahsedilen kavramlar yerine ilâhî bir aşk ve ilâhî bir güzellik kavramlarını kullanır. Burada güzellik fikrine anlam kazandıran aşk düşüncesidir. Leylâ’nın aşkını anlamlı kılan da Mecnûn’un ona olan aşkıdır. Tasavvufi düşüncede aşk Allah’a ulaşmada en önemli araçtır. Çünkü aşk vasıtasıyla dünyaya ait her şeyden vazgeçerek Allah’a ulaşılır. Burada Mecnûn’un aşkını gerçek aşk olarak nitelendirebiliriz.

Bu konuda Agâh Sırrı Levend düşüncelerini şöyle belirtir: “Nefse galebe için de yegâne vasıta aşktır. Nasıl ki, tecelliye sebep de aşk olmuştur. Bizi ancak aşk Hakk’a kovuşturabilir. Hakiki aşk insan ruhunun (ruh-ı mutlak) olan Allah’a karşı bir iştiyaktır.”¹⁸⁹

b-Mecnûn bir köpeğe öpüp okşayarak ona çeşitli ikramlarda bulunuyordu. Oradan geçen bir adam Mecnûn’un bu durumunu görünce ona kızarak köpeğin ayıplarını sayıp döktü. Mecnûn ise adamın onu ayıplamasına kızarak o köpeğin Leylâ’nın mahallesinin bekçisi olduğunu o nedenle onun kutlu köpeği bir köpek olduğunu söyledi. Bu nedenle o köpeğin, kendisinin dertdaşı, gamdaşı olduğunu ve köpeğin ayağının bastığı toprağın bile ulu aslanlardan üstün olduğunu tuttuğunu anlattı.¹⁹⁰

Mevlânâ, bu hikâyede Mecnûn’un Leylâ’nın civarında oturan bir köpeğe iltifat etmesini anlatır. Mecnûn, o köpeğe Leylâ’nın mahallesinde olduğu için değer veririr. Yani sevgilinin değerli olmasının yanında ona ait her şey hatta mahallesindeki köpek bile değerlidir. Mevlânâ burada aşkın ne kadar güçlü olduğunu vurgular.

Mevlânâ, hikâyede aşkın yanında dış ve iç kavramlarını karşılaştırır ve özün yani mananın önemini vurgular: “Dostlar, suretten geçerseniz her yer sizin için cennettir. Gül bahçesi içinde gül bahçesidir. Suretini kırdın, yaktın mı her

¹⁸⁸ Mevlânâ, *age.*, I, 33.

¹⁸⁹ Agâh Sırrı Levend, *Divan Edebiyatı*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1984, s. 24.

¹⁹⁰ Mevlânâ, *age.*, III, 45-46.

şeyin suretini kırdın demektir. Artık her sureti kırar, Haydar gibi Hayber kapısını çekip koparırın.”¹⁹¹

Bu hikâyelerde aşkı tarif etmenin yanında insanlara ahlakî mesajlar da verilir. Mecnûn’un kınayan insanlardan harekete başkalarını ayıplamanın yanlışlığı dile getirilir: “Zaten ayıp gören gayp âleminin kokusunu bile alamaz.”

c-Mecnûn’un devesiyle aklın nefisle savaşı gibidir. Mecnûn Leylâ’ya deve de yavrusuna sevdalıdır. İkisi de sevdalıdır ama sevdaları aykırıdır. Mecnûn önde bulunan Leylâ’ya kavuşmak, devenin sevdası ise ardına dönüp yavrusuna ulaşmaktır. Mecnûn, tamamen aşkla dolu olduğu için kendisinden geçmemesine imkân yoktu. Kendisini gözetleyen aklını, Leylâ’nın sevdası kapmıştı! Deve ise çevikti, yularını gevşek hissettiğinde Mecnûn’un daldığını anlar o anda hemen geriye yavrusunun bulunduğu tarafa doğru gitmeye başladılar. Mecnûn geriye gittiğini anlayınca deveye arkadaş olamayacaklarını söyledi. Çünkü Mecnûn deve ile oldukça Leylâ’dan uzak kaldı. Mecnûn bu sözleri söyleyip kendisini deveden fırlattı attı, niceye bir dertten yanıp yakılacağım, yandım artık, dedi! Ona o geniş ova daracık bir hâle geldi. Kendisini bir taşlığa atıverdi! Hem de öyle bir attı ki o bedeni ezildi, ayağı da kırıldı! Mecnûn ayağını bağladı, top olup onun çevgânının önüne düşerek yuvarlanarak gideceğini söyledi.¹⁹²

Leylâ ile Mecnûn’un aşkı ve deve ile yavrusunun aşkıdan hareketle söz ilâhi aşka getirilir:

İşte güzel sözlü hakîm, tenden inmeyen atlıya bu yüzden lânet etmiştir. Allah aşkı, hiç Leylâ’nın aşkıdan az değersiz olur mu? Ona top olmak elbette daha doğru, daha yerinde! Top ol da doğruluk yanına yat, aşk çevgâniyle yuvarlanarak git! Çünkü bu yolculuk, binekten indikten sonra Allah çekisiyle olur... Hâlbuki önceki gidişimiz, deveyle idi! Bu çeşit gidiş, gidişlerden apayrıdır... Bu gidiş cinlerin gidisiyle de olmaz, insanların çalışmasıyla da! Bu çekilip gitme, alelade çekilip gitme değildir... Bunu, Ahmed’in lûtfu meydana getirdi vesselâm!¹⁹³

Mevlânâ, hikâyenin devamında aşkı çeşitli benzetmelerle tarif eder. Burada ilk yaratılan insan olan Hz. Âdem yaratılış sebebi aşkla özdeşleştirilir ve

¹⁹¹ Mevlânâ, *age.*, III, 46.

¹⁹² Mevlânâ, *age.*, IV, 126-127.

¹⁹³ Mevlânâ, *age.*, IV, 127-128.

Hz. Âdem, aşk olarak tanımlanır. Mevlânâ, burada Hz. Âdem ve İblis birbirine ne kadar uzaksa akıl ve aşkın da birbirine o kadar uzak iki kavram olduğunu vurgular ve aşkı elde etmenin yolunun akıldan geçmek olduğunu dile getirir: “Bahtı yaver ve talihi kutlu olan bilir ki akıl ve zekâ taslamak İblis’tendir, aşk Âdem’den! Akıl ve zekâ denizde yüzgeçliğe benzer bundan az kişi kurtulur. Aklı zekâyı sat da hayranlığı satın al, akıl ve zekâ zandır, hayranlıksa bakış görüş!”¹⁹⁴

Bu hikâyede Mecnûn’un deveden inmesini kişinin mecâzî aşktan ilahî aşka geçişini temsil eder. Mevlânâ, hikâyenin devamında: “Allah aşkı, hiç Leylâ’nın aşkından az değersiz olur mu?” diyerek ilâhî aşkı yüceltir. Hikâyede, Mecnûn’un deve ile mücadelesi kişinin nefsi ile mücadelesi olarak anlatılır ki tasavvufta mutlak sevgili olan Allah’a ulaşmak için kişinin nefsinin öldürmesi eastır. Bu hikâyede devenin aşkı mecâzî aşk, Mecnûn’un Leyla’ya duyduğu aşkı ise gerçek aşk olarak nitelendirilir.

d-Mecnûn Leylâ’nın ayrılık derdinden ansızın hastalandı. İştihak aleviyle nihayet boğaz illetine tutuldu. Mecnûn’un hasta olması üzerine hekim geldi ve boğazının delinerek kan alınması gerektiğine karar verdi. Hekim kanı defetmek için bir hacamatçı çağırdı ve hacamatçı kolunu bağlayınca şiş olan yeri deşeceği sırada huyu aşktan ibaret olan âşık bir nara attı. Mecnûn’un bağırması üzerine hacamatçı bütün yabani hayvanlar çevrene toplanırlar sen bundan ne korkuyorsun der. Hacamatçı o hayvanlar senden insan kokusu almazlar, çünkü onlar sende aşk ve cihetten başka bir şey görmezler dedi. Mecnûn ben yaradan korkmuyorum, sabrım taştan yapılma, dağlardan da fazladır. Yarasız durmaya tahammülüm yok. Yaralara âşığım, onlara koşa koşa giderim. Fakat vücudum Leylâ ile doludur. Bu sedef, o incinin sıfatlarıyla dolmuştur. Korkarım ki hacamat ederken Leylâ’yı yaralayasın. Gönlü aydın olan kişi bilir ki benimle Leylâ birdir.¹⁹⁵

Mevlânâ, aşkın çok yüce bir duygu olduğunu dile getirir: “Kurt, ayı ve aslan bile aşk nedir, biliyor. Artık aşktan kör olan kişi köpekten de aşağıdır. Aşk olmasaydı, varlık nereden olurdu? Ekmek nasıl olurda gelir senin vücuduna katılırdı? Aşk fani olan canı ebedileştirmede.”¹⁹⁶

¹⁹⁴ Mevlânâ, *age.*, IV, 115.

¹⁹⁵ Mevlânâ, *age.*, V, 164-165.

¹⁹⁶ Mevlânâ, *age.*, V, 165.

Mevlânâ âşık ve sevgilinin aslında bir oldukları fikrini hikâyenin sonunda şöyle dile getirir: “Naz, niyazın zıddıdır, fakat hakikatte âşıkla mâşuk, görünüşte zıttır. Fakat suret arasında hakikatte birlik vardır. Bunu anlatmak uzun sürer. Aklı başında olana bir işaret yeter.”¹⁹⁷

Mesnevî'de yer alan bu hikâyede Mecnûn'un hasta düşmesi, başına hayvanların toplanması gibi motifler halk hikâyesi ve klâsik edebiyattan alınan hikâyelerle benzerlik göstermektedir.

e-Ahmaklar, bilgisizliklerinden Mecnûn'a Leylâ'nın güzelliği pek o kadar fazla değil, şehrimizde ondan daha güzel ay gibi yüz binlerce kızlar var diye sitem ettiler. Sana bir tanesini, iki tanesini gösterelim de içlerinden birini seç, bizi de bu dertten kurtar, kendini de dediler. Mecnûn'da suretin testi, güzelliğin şarap olduğunu ve Allah'ın kendisine Leylâ'nın suretinden şarap içirmekte olduğunu ve bunu ehlerinden başkasının göremeyeceğini söyler.¹⁹⁸

Mevlânâ bu hikâyede Mecnûn'un aşkını ancak kendinin anlayacağını şu sözlerle dile getirir: “Her cisim, bir kâseye, bir testiye benzer. Onda hem gıda vardır, hem gönül yakıcı bir hassa. Kâse meydandadır, içindeki gıda gizli. O kasteden ne yediğini, yalnız yiyen bilir.”¹⁹⁹

Hikâyede biçim ve öz kavramlarını karşılaştırılarak mecâzî aşktan ilâhî aşka geçişi anlatılır. Çünkü Mevlânâ'ya göre önemli olanın dış güzellik değil içteki güzelliştir ve kâinattaki her şey ancak aşk ile değer kazanır. Mecnûn'un sevgisi de ruhanî aşk makamına ulaşmıştır, bu da her şeyi Leylâ ile özdeşleştirmesidir.²⁰⁰ Hikâyede Leylâ'nın güzelliğinin zâhirî güzellikten ziyâde iç güzelliştir. Mevlânâ böylelikle sözü güzelliğe getirir ve Hz. Yûsuf'u anlatır:

Yûsuf'un sureti, güzel bir kadehti. Babası o kadehten yüzlerce neşe şarabı içerdi. Fakat kardeşleri, ondan zehirli bir su içtiler de bu yüzden öfkeleri, kinleri arttı. Sonra yine Zeliha, şekerler yedi, aşktan bir başka

¹⁹⁷ Mevlânâ, *age.*, V, 164.

¹⁹⁸ Mevlânâ, *age.*, V, 269-270.

¹⁹⁹ Mevlânâ, *age.*, V, 269-270.

²⁰⁰ İbn-i Hazm, *Güvercin Gerdanlığı*, trc. Mahmut Kanık, İnsan Yayınları, İstanbul 2003, ss. 241-242. Bu eserin orijinal ismi *Takvü'l-Hamame Fi'l-ülfe Ve'l-ullaf* 'tır. Bu eser Endülüs'te ve İslâm dünyasının belli başlı merkezlerinde sevgi üzerine gelişen bütün düşünceleri, yaşanan bütün aşkları anlatan bir kitaptır.

çeşit afyon yuttu. O güzel, Yûsuf'tan Yâkub'un aldığı gıdadan başka türlü bir gıda aldı. Çeşit çeşit şerbetler, fakat testi bir.²⁰¹

Mevlânâ Hz. Yûsuf ve Züleyha'nın aşkından bahseder ve ardından da Hz. Yûsuf'un babası, kardeşleri ve Züleyha'nın duygularını kıyaslama yoluna gider.²⁰² Ali Şîr Nevâyî²⁰³, Hamdullah Hamdi,²⁰⁴ ve Fuzûlî²⁰⁵'nin *Leylâ vü Mecnûn Mesnevî*'lerine baktığımızda bu eserler mukaddime, tevhid, na't, münâcât gibi dini şiirlerle başlanır. Bu yöntem mesnevî nazım geleneğinin bir özelliğidir. Ancak Mevlânâ bu hikâyeleri anlatırken metin kısmından hareket etmiştir. Aynı zamanda bahsi geçen bu eserlerde Mecnûn ve Leylâ'nın aşkı asıl mevzu olmakla birlikte onların hayatlarına dair verilen bilgiler oldukça tafsilatlıdır. Ancak *Mesnevî*'de böyle bir üslup yerine Mevlânâ bu hikâyeleri vermek istediği düşünceleri açıklamak için kullanır. Aşk hikâyeleri vasıtasıyla aşk kavramının tanımını yapar ve mecâzî aşktan mutlak aşka geçişi çeşitli kıyaslamalarla açıklar.

Mevlânâ'nın anlattığı Mecnûn ile deve arasında geçen hikâyeye bu üç eserde de rastlayamadık. Fuzûlî'nin *Leylâ vü Mecnûn*'unda ise, Mecnûn'un vahşi hayvanlarla arkadaşlığı detaylı bir şekilde anlatılır.²⁰⁶

Mesnevî'deki *Leylâ* ve *Mecnûn* hikâyelerinde cismânî düzeyde başlayan aşk daha ileri düzeyde *Leylâ* motifi silikleşmesiyle sonuçlanır, çünkü *Mecnûn* *Leylâ*'yı bulunca cismânî olarak ondan vazgeçmiş ve ondaki güzelliğe âşık olmuştur. Çünkü insan yaradılışı gereği aşka âşıktır.

Varlığın aşka olan arzusunu Fuzûlî en güzel şekilde dile getirir: "Aşk imiş her ne var âlemde, ilm bir kıyl-u kâlimiş ancak"²⁰⁷ Bu sözleriyle aşkın büyüklüğünü ve yüceliğini ortaya koyan Fuzûlî *Leylâ vü Mecnûn Mesnevîsi*'nin önsözünde bu hikâyeyi neden anlattığını şu ifadelerle dile getirir:

Gerçeğe ulaşmak arzusu ile mecaz yolunu tutup da, hikâye söylemek bahanesiyle sırları açıkladığımızda; *Leylâ* vasıtasıyla (Ey Tanrı) senin

²⁰¹ Mevlânâ, *age.*, V, 270.

²⁰² Ayrıca bkz. Mevlânâ, *age.*, V, 269-272.

²⁰³ *Leylâ vü Mecnûn* mesnevîsi için ayrıca bkz. Külekçi, *age.*, II, ss. 201-202.

²⁰⁴ *Leylâ vü Mecnûn* mesnevîsi için ayrıca bkz. Külekçi, *age.*, II, ss. 204-205.

²⁰⁵ *Leylâ vü Mecnûn* mesnevîsi için ayrıca bkz. Külekçi, *age.*, II, ss. 210-211.

²⁰⁶ Levend, *age.*, ss. 171-174.

²⁰⁷ Kılıç, *age.*, s. 182.

sıfatlarını anlatmaya başladığımda ve Mecnûn'un dili ile sana olan ihtiyacımı ortaya koyup yalvardığımda...²⁰⁸

bu ifadeyle aslında Fuzûlî'nin Leylâ ile Mecnûn'u bir köprü olarak kullanıldığını asıl maksadının ise Allah aşkını anlatmak olduğu sonucuna varırız. Bu tespitten yola çıkarak Mevlânâ'nın da bu hikâyeleri anlatmadaki maksadını en veciz bir şekilde ortaya koymuş oluruz.

Mevlânâ'nın *Mesnevî*'de işlediği temel konu hakiki aşktır ki bu aşkın çaresi yoktur. Âşık her seferinde bu derde daha çok müptela olur ve derdinin çaresini dermansızlıkta arar. Mevlânâ, *Mesnevî*'de aşk mevzusunu anlatırken bilinen halk hikâyelerinden yararlanmanın yanın da Leylâ ile Mecnûn bir sembol olarak kullanır ve onlar vasıtasıyla aşkı anlatır.

2- Bir padişahın üç oğlu vardı. Üçü de anlayışlı ve görgülü olan bu gençler babalarının yanına gelerek divan ve geçim işlerini kontrol etmek ve işleri düzene koymak için babalarının şehirlerini kalelerini gezeceklerini söylediler. Babalarının yanına gelince babaları ile vedalaştılar. O emrine itaat edilir padişah onlara ayrılmadan önce çeşitli vasiyetlerde bulundu. Padişah oğullarına gönülleriniz nereye isterse gidin ancak "Hüş-rüba-Akıl kapan" derler bir kale vardır ki orada nice erlerin kaftanı bedenine dar gelir, sakın oraya gitmeyin diye vasiyette bulundu. Padişah sözlerini tekrar ederek Allah aşkına "Zatüssüver-Resimli" denen kaleye sakın gitmeyin diye sıkıca tembih etti. O kalenin her tarafı resimlerle doludur, Yûsuf baksın diye Zeliha odasını resimlerle bezemiş nereye bakarsa beni görsün diye hileye başvurmuştu. Bu kale de aynen öyle bir yerdir. Tehlikeden sakınmak farzdır. Kurtuluş arıyorsanız aklın sağlam ve keskin olması, bela pususundan çekinmek gerekir diye çocuklarına nasihatte bulundu. Padişah bu sözleri söylemeseydi oğullarının o kaleye gitmek akıllarına bile gelmeyecekti. Gönülleri oraya akmayacaktı çünkü tanınmış olmayan bu kale pek ıssız bir yerdeydi, kalelerden yollardan uzaktı. Bu menedilme yüzünden gönüllerinde bir rağbet uyanan şehzadeler o sırrı mutlaka öğrenmek gerek dediler. Çünkü insan menedildiği şeye haristir. Şehzadeler babalarının tüm vasiyetlerine rağmen, bütün öğütlerini ayaklar altına alarak bela kuyusuna düşerek o kalenin yolunu tuttular. O güzelim kalenin denize beş kapısı karaya da beş kapısı vardı. Beş kapısı dış

²⁰⁸ Kılıç, *age.*, s. 57.

duygularımız gibi renk ve koku âleminde diğer beş kapısı da iç duygularımız gibi sırlar arardı. Şehzadeler kaleye varınca o binlerce resim ve nakışı seyrettiler, resimleri görünce kararsız bir hâle geldiler. Şehzadeler kalede pek güzel bir resim gördüler üçü de o anda kendilerinden geçip derin bir denize daldılar sanki. Suret aşkı şehzadelerin gönlüne düşünce her biri bulut gibi gözyaşı döküyor, ellerini ısıyorlardı. Gencin aynada gördüğünü ihtiyar kerpiçte görür ancak o şehzadeler babalarının nasihatini dinlemedikleri için pişman oldular ancak artık iş işten geçmişti. Bu üç şehzade birbirlerine dönerek konuştular ve Çin ülkesine yola koyuldular. Bu üç şehzade Çin ülkesinin etrafında tane devşirmeye çalışıyorlardı ancak sırlarını kimseye söyleyemiyorlardı. Şehzadeler bir hayli sabrettiler büyük kardeş sabırsızlanarak kendini padişaha tanıtmaya karar verdi. Kardeşleri ona ne kadar nasihat ettiyse de fayda etmedi kendini padişahın kapısına attı. Şehzade sarhoş bir hâlde izin istemeden Çin padişahının huzuruna geldi ve huzurunda diz çöktü. Padişah onun geçirdiği ahvali önceden biliyordu ve orada olan on tene muarrif onun durumunu anlatarak padişahın yardım istediler. Padişah ona ne isterse vereceğim çünkü o malını mülkünü terk ederek bana gelmiştir. Şehzade padişahın tapusunda hayran bir hâlde yanıp yakılmadayken padişah ona sayısız ihsanlarda bulundu. Şehzadelerin en büyüğü olan bu şehzadenin ölüm vakti geldi çattı. Küçük şehzade hasta olduğu için ortanca şehzade ağabeyinin cenazesine geldi. Muharrir, şehzadeyi padişaha tanıştırdı. Şehzadenin gönlüne padişahın ruhundan bir feyiz geldi ve padişahın nurundan nurlanmaya başladı. Bu şehzade de bir yıl sonra padişahın Mirrih yıldızı gibi kan dökücü olan gözünden gelen okla şehzade öldürüldü ve şehit oldu. O derya dil padişah yas tutup ağlamaya koyuldu ve şehzade faziletlere sahip olamadan dünyadan gitti. Gerçi şehzade o padişahın terkisine yapışmıştı ama nihayet göze geldi, yolu tutup gitti. Üçüncü kardeşleri her üçünün de en tembeliydi ama suret bakımından da önceliği o kaptı, mânâ bakımından da.²⁰⁹

Mevlânâ, şehzadeler hikâyesini Şems-i Tebrizî'nin *Makâlât* adlı eserinden almıştır.²¹⁰ Mevlânâ, halk masallarından birkaçına mevzu olan, halk tarafından söylene söylenile gelen bu hikâyeyi kendi üslubuyla yeniden şekillendirmiştir. Her iki hikâyede de mevzu aynıdır. Mevlânâ'nın hikâyesinde şehzadelerin

²⁰⁹ Mevlânâ, *age.*, VI, 431.

²¹⁰ Mevlânâ, *age.*, VI, 388.

Hüsrüba Kale'sine gitmeleri, padişahın kızının resmini görerek âşık olmaları nakledilen hikâyenin *Makâlât-ı Şems*'teki hikâye ile aynı olduğunu açıkça gösterir.²¹¹ *Makâlât*'ta yer alan hikâye şöyledir:

Bir padişahın üç oğlu vardır. Padişahın bu üç oğlu önemli bir iş için sefere gidecektir. Padişah sefer öncesi oğullarına yoldaki kaleye hiç uğramadan geçmelerini nasihat eder. Fakat babalarının onca vasiyetine rağmen şehzadeleri merak sarar. Kaleye varırlar ve duvarda bir padişahın kızının resmini görerek âşık olurlar. Padişaha başvurarak kızı isterler ancak padişah bunlara kesik başlı hendeği gösterir ve kızını isteyipte bir nişâne göstermeyenlerin sonunu önceden gösterir. Büyük şehzade nişane getiririm dedi fakat aciz oldu, başını kestiler. İkinci şehzade de aynı akıbetle öldü. Küçük şehzadeyi padişah uyardı ve kardeşlerinin akıbetini gördün bunlardan ders al diye nasihatte bulundu. Şehzade nişane şartını kabul etti ve kızı istedi. Dadı onun sözünün doğruluğunu gördü ve ona altın bir öküz yap ve içine gir dedi. Hile ve düzenlerle köşke giren şehzade gece olunca öküzden çıkar kızın saçlarını örer onunla ilgilenirdi. Sabah olunca herkes ortalıktaki karışıklığı görür nacak onu kimse görmezdi. Özetle kızın kol bağını alarak nişaneyi padişaha götürdü. Halk o şehzadenin doğruluğuna inanmıştı eğer padişah bunu da kabul etmezse isyan edelim diye karar verdiler. Şehzade buna gerek yok ben nişaneyi gösterince o zaten ölecek, siz onu ayağından sürükleyerek dışarı atın dedi. Şehzade padişahın yanına varınca padişah nişaneyi sordu. Bunun üzerine şehzade sen, ben ve vezir halvet olalım o vakit göstereceğim zaten o zaman kendinden geçersin. Şehzadenin isteği yapıldı ve o an kızın baş bağını, yüzüğünü padişaha gösterdi.²¹²

Mevlânâ, hikâyenin içinde başka hikâyeler anlatır. Böylelikle hikâyeleri mânâ bakımından birbirine bağlayarak açıklar ve âşkın zor bir hâl olduğunu söyler: “Aşk illeti sıhhatin bile canıdır. Bütün hastalar iyileşmeyi umarlar. Hâlbuki aşk hastası, amanın, derdimi arttırın diye sızıldanır.”²¹³; “Aşk mekânsızlık âleminde kızgınlık madenidir. Yedi cehennem, onun kıvılcımından bir dumandır.”²¹⁴; “Aşk büyükler baldır, çocuklara süt. O her gemiye yüklenen ve

²¹¹ Mevlânâ, *age.*, VI, 432.

²¹² Mevlânâ, *age.*, VI, 429-432.

²¹³ Mevlânâ, *age.*, VI, 366.

²¹⁴ Mevlânâ, *age.*, VI, 367.

geminin ağırlığından fazla olduğu için batmasına sebep olan son yükür.”²¹⁵;
“Simurgların yeri Kafdağdır. Her hayal oraya el atamaz.”²¹⁶

Bu tanımlarla aşkı yücelten Mevlânâ: “Bu define bildiren kitap, açanı da açılanı da bulsun, define sahibine de defineye de nail olsun diye ruhu hayretlere düşürmüştür.”²¹⁷ ifadeleriyle eserini define olarak nitelendirir.

Mevlânâ, *Makâlât*'ta yer alan bu bölümü *Mesnevî*'de hikâyeyi anlatmaya başlamadan verir ve hikâyeye öyle geçer. Hikâyenin bitiminde ise üçüncü şehzadenin akıbeti hakkında hiçbir bilgi vermez. Alışılmış hikâyelerin dışında kendine özgün bir formla hikâyenin sonunda üçüncü şehzadenin akıbetini başta daha kapalı bir ifade ile sunması oldukça dikkat çekicidir. Âdeta Çehov tarzı hikâyede olduğu gibi hikâyeyi bitirmez ve hikâyenin geri kalan kısmını okuyucuya bırakır. Hikâyenin girişinde gizli bir şifre gibi defineyi yıkık yerlere gömerler diyen Mevlânâ hikâyedeki defineyi de başta gizlemiştir. “Defineyi bir yıkık yere gömmüşsün. Bu suretle kart bir eşek, o güzelim defineyi anlamasın, ondan kaçsın; yani iblis, öküzü görsün, padişahı görmesin diyorsun.”²¹⁸ ifadesi bunu açıkça göstermektedir.

Bahsi geçen hikâyenin içerisine yerleştirilen diğer bir hikâyede Arap padişahı İmriülkays ile ilgilidir. Bu hikâyede zamanın Yûsuf'u gibi güzel olarak tanıttığı bu şahsa bir gün bir hâl peyda olur ve gece yarısı ülkesinden kaçarak bir hırkaya bürünüp gizlenir. Bu hâl üzerine Tebük'e varır ve kerpiç ameleliği yapmaya başlar. Tebük padişahı gece kalkıp onun huzuruna gider; onun zamanın Yûsuf'u olduğunu, bunca saltanata sahipken neden bunlara tenezzül etmeyip onları bıraktığını sorar. Bu iki padişahın arasında geçen konuşmalardan sonra Tebük padişahı ile İmriülkays dost olur ve birlikte uzak ülkelerin yolunu tutarlar.²¹⁹

Mevlânâ, bu iki hikâyede de dünya saltanatından vazgeçerek aşkı seçmelerini anlatarak aşkı yüceltir: “İbrahim Edhem gibi aşk onları tahtlarından

²¹⁵ Mevlânâ, *age.*, VI, 317.

²¹⁶ Mevlânâ, *age.*, VI, 319.

²¹⁷ Mevlânâ, *age.*, VI, 321.

²¹⁸ Mevlânâ, *age.*, VI, 283.

²¹⁹ Mevlânâ, *age.*, VI, 316-317.

etti yahut sanki bir sarhoş İbrahim Peygamber gibi kendini ateşe attı. Yahut da ulu Allah'ın sabırlı kulu İsmail gibi kendilerini aşka kurban ettiler.”²²⁰

Mevlânâ Hz. Yûsuf'un güzelliği ve Zeliha'nın ona olan aşkını şehzadeler hikâyesinin içerisinde de yer verir: “Zeliha da çörekotundan ödağacına kadar her şeyin adını Yûsuf takmıştı.”²²¹ Bu yöntemle şehzadeler hikâyesini zenginleştirilir.

Hikâyede dikkat çeken diğer bir nokta da padişahın oğullarının kalede kızın resmini görmeleri sonucu, kıza âşık olmalıdır. Halk hikâyelerinde de âşık olma; sevgilisini düşünce sevme, basit bir tasvir üzerine görmeden sevme, bir görüşte sevme, resmini görerek sevme ile gerçekleşir.²²² Halk hikâyelerinden Elif ile Mahmut²²³ hikâyesinde de Mahmut bir ceylanı kovalarken bir mağaraya girerek ve orada bir resim görüp âşık olmuştur.

3-Bir kovucu, Mısır halifesine, Musul padişahının, huri gibi âlemde eşi ve benzeri olmayan dünyalar güzeli bir cariyesi olduğunu söyledi ve cariyenin resmini halifeye gösterdi. Halife, kâğıttaki resmi görünce hayran oldu, elindeki kadeh düştü. Derhal Musul'a büyük bir orduyla bir er gönderdi ve eğer cariyeyi vermezlerse orayı tamamıyla yak yıkın diye emir verdi. Er, binlerce Rüstem'le, davul ve bayraklarla yola düştü ve Musul'a doğru yola çıktı. Şehri mahvetmek amacıyla sayısız asker, şehre üşüşerek savaş için her yana Kafdağı gibi mancınıklar kurdular. Oklar yağmur gibi yağmada, mancınıklarla atılan taşlar gök gürleri gibi güremeye, kılıçlar şimşek gibi çakmaya başlamıştı. Bu savaş tam bir hafta devam etti ve taştan yapılmış kale mum gibi eridi, yerle yeksan oldu. Musul padişahı, bu korkunç savaşı görünce neden böyle bir savaşa girdiklerini öğrenmek için içeriden bir elçi gönderdi. Elçi cariyenin resmi ile geri dönerek cariyeyi istediklerini söyleyince Musul padişahı cariyeyi teslim etti. Elçi, kızı getirince o yiğit er, derhal âşık oldu. Başkomutan ve askerler Mısır halifesinin cariyesini getirirlerken yolda ormandan kara bir erkek aslan, kendisini ordunun içine kapmış koy vermiş olduğunu gördüler. Atlar, ürküp köpürmüşler, her çadır ve ahır yeri yıkılmış, herkes birbirine girmiş. Erkek aslan, ormanın gizli bir yerinden fırlamış, havaya deniz dalgası gibi tam yirmi arşın sıçramıştı. Er, pek yiğitti, aldırış bile

²²⁰Mevlânâ, *age.*, VI, 316.

²²¹Mevlânâ, *age.*, VI, 319.

²²²İbn-i Hazm, *age.*, ss. 47-59.

²²³Bu hikâye için ayrıca bkz. Alptekin, *age.*, s. 215-216.

etmeden sarhoş bir erkek aslan gibi aslanın önünü kesti. Kılıçla bir vurdu, başını ikiye böldü. Derhal o ay yüzlü dilberin bulunduğu çadıra geldi bu yiğitliği gören cariyenin elçiye duyduğu aşk bu durum karşısında daha da arttı. Başkomutan bu aşkı gizlemek gerek diyerek cariyeye sıkıca tembihle bulundu ve ona yemin verdirdi. Halife cariyeyi görünce sarhoş oldu, onun taşı da damdan düştü. Onu, övdüklerinin yüz misli güzel buldu. Fakat cariyeye halife ile dalga geçti. Cariyeni kahkahası arttıkça arttı, uzadıkça uzadı. Kendini tutmaya çalışsa da bir türlü dudaklarını kapatamıyor sürekli gülüyordu. Aklına getirdiği şeyler de gülmesini artırıyordu. Bu durumdan halife alındı, huysuzlandı. Hemencecik kılıcını kınından sıyırdı ve cariyeye bu gülüşün sebebini söylemezsen bu kılıçla boynunu vururum dedi. Halife cariyeye eğer doğruyu söylerse ona hiçbir zara vermeyeceğini söyleyerek yedi mushafı birbiri üstüne koyup sözünü tutacağına yemin etti. Cariye kılıç korkusuyla o sırrı halifeye açtı. Halife bu durum üzerine hatasını anladı ve tövbe etti. Mevkisine güvenerek başkalarının eşine kastettiği ve bu kastın kendisine döndüğünü anladı. Ben, Musul padişahının cariyesini zorla aldım, benden de onu derhal aldılar. Emniyet ettiğim bir adam olan lalam, hain çıktı, bana hıyanette bulundu diyerek suçundan dönmek için öç almak yerine Allah'a tövbelerde bulundu. Sonra cariyeye sakın dedi, bu senden duyduğum sözü kimseye söyleme. Seni, beyinle evlendireceğim diyerek başkomutanını defalarca sınıdığını ona çok güzel kadınları emanet ettiği hâlde emanete hıyanet etmediğini bu durumun ise Musul padişahına karşı yaptığı davranışın bir cezası olduğunu söyledi. Sonra o beyi huzuruna çağırdı ve oğlunun anasının bu cariyeyi kıskandığı bahanesiyle bu cariyeyi birine vereceğini söyledi. Halife cariyeyi o beye nikâhladı, öfkesini, hırsını kırdı geçirdi.²²⁴

Mevlânâ bu aşk hikâyesinde bir padişahın bir resimle Musul padişahının cariyesine âşık olmasını anlatır. Bu hikâyede halk hikâyelerinde yer alan motiflerinden resimle görerek âşık olma *Mesnevî*'de yer alan aşk hikâyesi ve halk hikâyelerinin ortak noktasıdır. Bunun yanı sıra halifenin aşkı uğruna savaşa girmesi ve onu elde etmek için her şeyi yapması da aşk hikâyeleri ile ortak noktalarından birini teşkil etmektedir. Yalnız burada dikkat çeken bir noktada, aşk hikâyelerinde sadece aşk konusu işlenilmez kahramanlık konuları da hikâyelerin

²²⁴ Mevlânâ, *age.*, V, 312-327.

içerisinde yer alır. Mevlânâ da bu hikâyede cariyeyi elde etmek için gönderilen ordunun savaşını çeşitli tasvirlerle anlatmış ve yiğitliği ve kahramanlığı ile meşhur olan bir halk kahramanı olan Rüstem'den de bahsedilmiştir.

Mevlânâ aşk hikâyelerinden farklı olarak burada kıssadan hisse niteliğinde şu öğütleri verir: “Tanrı sırları meydana çıkarır. Mademki sonunda bitecek, kötü tohum ekme.”²²⁵, “Şu hâlde bil ki çektiğin zahmet, yaptığın suçun sonucudur. Sana inen bu tokat bir şehvetten ötürüdür. İbret almaz, o suçu bilmezsen bile hiç olmazsa derhal ağlayıp sızlamaya koyul, yargılanma dile.”²²⁶, “Çünkü bir kötülüğün cezası, tıpkı onun gibi olan bir kötülüğe uğramaktır. Suçun cezası, o suçun misli olur.”²²⁷

Hikâyede aşk hikâyelerinden farklı olarak, halifenin yaptığı suçtan vazgeçerek elçisinden intikam almak yerine “Kim kötülük ederse kendine eder”, “Şüphe yok, rabbin gözetleme yerindedir, seni görür”²²⁸ âyetine de yer verilerek hikâye dinî motiflerle süsleyerek anlatım zenginleştirilir.

Leylâ ile Mecnûn hikâyesinde olduğu gibi bu hikâyede de ara bölümlere aşk ile ilgili tanımları yerleştirilir: “Aşk bir denizdir, gökyüzü, bu denizde bir köpük.”²²⁹

Mevlânâ hayatın varoluş sebebini aşk olarak kabul eder ve hikâye içerisinde bu düşüncesini şu sözlerle dile getirir: “Gönüllerin dönüşünü aşktan bil. Aşk olmasaydı dünya, donar kalırdı. Aşk olmasaydı nerden cansız bir şey, nebata girer, onda mahvolurdu; büyüyüp yetişen nebatlar, nerden kendilerini canlılara feda ederlerdi?”²³⁰

Bu hikâyenin içerisinde Yûsuf ve Züleyha'dan da bahsedilir. Ancak Mevlânâ bu hikâyeyi bir bütün hâlinde vermez, aşkı ve güzelliği tarif için bir sembol olarak kullanır: “Aşk, Yûsuf'un havasına kapılan Zeliha gibi insanı hayran eder.”²³¹ diyerek bu aşk hikâyesine atıfta bulunur ve hikâyenin ilerleyen bölümlerinde elçi ve kızın birbirlerine âşık olmalarını Yûsuf ile Züleyha hikâyesinde geçen bir motifin kullanılması ve bu iki aşkın mukayesesi olarak

²²⁵ Mevlânâ, *age.*, V, 322.

²²⁶ Mevlânâ, *age.*, V, 324.

²²⁷ Mevlânâ, *age.*, V, 325

²²⁸ Mevlânâ, *age.*, V, 324

²²⁹ Mevlânâ, *age.*, V, 314.

²³⁰ Mevlânâ, *age.*, V, 314.

²³¹ Mevlânâ, *age.*, V, 314.

şöyle dile getirir: “Allah suyu ile yunmuş bir ateş gerek ki bulûğa erme sırasında bile Yûsuf gibi kötülükten çekinsin. Selvi boylu lâtif Zeliha’dan aslanlar gibi kendisini çeksin.”²³²

Türk, İran ve Arap edebiyatlarında pek çok kimse tarafından ele alınan Yûsuf u Züleyha hikâyesinin ilk kaynağı Tevrat’tır. Kur’ân-ı Kerîm’de *ahsenül kasas* (kıssaların en güzeli) olarak adlandırılan bu hikâye İslâmiyet’in ilk çağlarından beri dinî şekliyle en çok yazılıp okunan aşk hikâyelerinin başında gelmiştir.²³³ 100’e yakın Yûsuf u Züleyha hikâyesi yazılmış olmakla birlikte bunların ilki Ali (v. 630/1232) adında bir şâirin yazdığı hikâyedir. Diğerlerinden önemli olan bazıları ise Süle Fakih²³⁴, Erzurumlu Darir²³⁵, Şeyyad Hamza, Hamdullah Hamdi²³⁶, Taşlıcalı Yahya Bey²³⁷ gibi kimselerdir.²³⁸

Yûsuf u Züleyha hikâyesinde Hz. Yûsuf’un hayatı etrafında gerçekleşen olayların anlatımına Kur’ân-ı Kerîm’deki Yûsuf Suresi kaynaklık eder. Mevlânâ’nın *Mesnevî*’de ayrı bir hikâye olarak anlatmaması sebebiyle bizde burada detaylı bir bilgi verme yoluna gitmeden kısa bir hatırlatma yaptık.

4-Zengin bir adamın Hintli bir kölesi vardı. Onu beslemiş, büyütmüş, âdeta ölüyken diriltmiş, bilgi ve edep öğretmişti. Adam Hintli kölesini çocukluğundan beri nazla yetiştirmişti. Bu zengin adamında güzel, gümüş bedenli, yaradılışı ahlâkı hoş bir kızı vardı. Kız, evlenme çağına girince kızı isteyenler ağır nikâh bedelleri ile kız istemeye gelmeye başladılar. Her ulu adamdan kızı istemeye gelen olsa da adam malın sebatı yoktur, gece gelir, gündüz dağılıverir. Güzelliğin de değeri yoktur. Bir diken yarası ile renk solup sararıverir. Büyük bir adamın oğlu olmak da bir şey değil. Bu çeşit gençler mala mülke gururlanırlar. Nice büyük adamların oğulları vardır ki kötülükte bulunur, yaptığı kötü is yüzünden babasına bir ar olur. Hünerli, bilgili kişi iyidir diyerek o genci kendine damat olarak seçti. Kısaca armağanlar sunuldu, nişan yapıldı, kumaşlar gönderildi, kızın verileceği ortalığa yayıldı. Evdeki Hintli köle bu durumu öğrenince hummaya

²³² Mevlânâ, *age.*, V, 315.

²³³ Alptekin, *age.*, ss. 277- 278.

²³⁴ Yûsuf u Züleyha *Mesnevî*’si için ayrıca bkz. Numan Külekçi, *Mesnevî Edebiyatı Antolojisi*, Aktif Yayınevi, Erzurum 1999, II, ss. 138-142.

²³⁵ Yûsuf u Züleyha *Mesnevî*’si için ayrıca bkz. Külekçi, *age.*, II, ss. 143-148.

²³⁶ Yûsuf u Züleyha *Mesnevî*’si için ayrıca bkz. Külekçi, *age.*, II, ss. 149-158

²³⁷ Yûsuf u Züleyha *Mesnevî*’si için ayrıca bkz. Külekçi, *age.*, II, ss. 158-162.

²³⁸ Yûsuf u Züleyha *Mesnevî*’si için ayrıca bkz. Külekçi, *age.*, II, ss. 132-137.

tutulmuş gibi günden güne erimeye başladı. Hekim, hastalığını anlayamadı. Beyin kızının sevdasına tutulmuş olan kölenin gönlü yaralıydı ama derdini kimseciklere söyleyemiyordu.²³⁹

Zengin adam eşine kimseye duyurmadan, gizlice onun hâlini sor soruştur bakalım dedi. Kadın, ertesi gün kölenin yanına gitti ve yüzlerce nazla, muhabbetle basını karıştırmaya, saçlarını taramaya başladı. Şefkatli analar gibi onu yumuşattı, nihayet söyletmeye muvaffak oldu. Köle efendinin kızına âşık olduğunu onlarınca kızı başkasına verdiğini söyleyince kadın sinirlendi. Çünkü kadına göre o bir Hintli köleydi nasıl oluyordu da efendinin kızını isteyebilirdi. Ancak kadın sabretmek doğru olur diyerek oradan ayrıldı ve eşinin yanına giderek durumu ona anlattı. Efendi ise eşine sabret ben onu bu sevdadan vazgeçiririm diyerek eşini teselli etti. Efendi Hintli köleyi yanına çağırarak sen gönlünü hoş tut kız senindir dedi. Kadın, o hasta köleye böyle söyleyince öyle ferahladı, öyle kabardı o köle ki âdeta yeryüzüne sığamaz oldu. Semirdi, gelişti, benzine kan geldi, kırmızı güle döndü, binlerce şükürler etti. Efendi evinde Ferec'i evlendiriyorum diye bir davet verdi gelenlerde onu tebrik ederek kandırdılar. Ferec, bu sözleri duyunca artık kızı alacağına iyice inandı. Büsbütün iyileşti, hastalığı kökünden geçti gitti. Oysa evlendikleri gün bir oğlanı kadın kılığına sokup, elini, bileğini gelinler gibi kınaladılar. Başını bağladılar, gelinler gibi elbiseler giydirdiler, gürbüz oğlanı kadın kıyafetine sokup koyuverdiler. Hintli köle sabah uyandığında onu hamama götürdüler. Zavallı hamamdan dönünce efendinin kızı, gelin gibi odaya geçip oturdu. Anası, köle, kızı gündüzün sınamaya kalkmasın diye oracıkta beklemekteydi. Köle, bir müddet kinle kıza baktı da sonra ellerinin on parmağını da ona nefretle sallayarak hakaret etti.²⁴⁰

Bu hikâyede bir kölenin efendisinin kızına gizlice âşık olmasını halk hikâyelerinde sıklıkla karşılaşılan konulardandır. Bu hikâyede de aşk hikâyelerinden farklı olarak hikâyenin sonunda öğütler verilir:

İşte şu âlemin bütün nimetleri, uzaktan pek hoştur ama yaklaştı mı sinamadan ibarettir. Uzaktan su görünür, yanına vardın mı görürsün ki serapmış. O kokmuş bir kocakarıdır ama çok cilvelidir, kendisini yeni bir gelin gibi gösterir. Sakın onun yüzündeki boyaya aldanma; aman,

²³⁹ Mevlânâ, *age.*, VI, 23-27.

²⁴⁰ Mevlânâ, *age.*, VI, 27-31.

onun zehirle karışık şerbetini tatmaya kalkışma. Sabret, sabır sıkıntının anahtarıdır; sabret de Ferec gibi yüzlerce zahmete, mihnete düşme. Tanesi meydandadır da tuzağı gizlidir. Önce onun sana nimet verisi hoş görünür ama sonu öyle değil! Bu aldanış, yalnız o Hintli köleye ait değildir. Allah'ın koruduğu kişiden başka herkes, böyle bir aldanışa uğrar.²⁴¹

Hikâyede kızın annesinin, aşığı beğenmemesi Tahir ile Zühre²⁴² hikâyesinde de yer alan motifle aynıdır. O hikâyede de Zühre'nin annesi kızının bir padişahın oğlu ile evlenmesini ister. Ayrıca bu hikâyede aşığın hastalanması Derdiyok ile Zülfisiyah²⁴³ ve Ercişli Emrah ile Selvihan²⁴⁴ hikâyelerindeki motiflerle aynıdır.

5-Bir âşık, sevgilisine senin için şunları yaptım, bunları ettim senin için sayısız elem çektim. Sevgilisine minnet olsun diye değil de aşkına yüzlerce tanık olmak üzere bunları sayıp döktü. İstersen Halil aleyhisselâm gibi ateşe atılayım, Yûnus aleyhisselâm gibi kendimi deniz canavarının ağzına atayım, Cercis aleyhisselâm gibi yetmiş kere öldürülmem lazımsa öldürüleyim, Şuayb aleyhisselâm gibi ağlamaktan kör olmak gerekirse olayım, yoksa beni irşad et diye söyledi. Âşık usanmadan sözlerini tekrar edip durdu. Sevgili bu sözlerin üzerine sevgili âşığın yaptığı şeylerin doğru olduğunu ancak bunların ferî olduğunu ve asıl önemli şeyi yapmadığını söyledi. Sevgilinin bu sözü üzerine âşık bunun ne olduğunu sordu. Sevgili de ölmek ve yok olmak deyince âşık o anda uzanıp can verdi. Gül gibi başıyla oynadı, gülerken sevinçli bir hâlde ölüp gitti.²⁴⁵

Mevlânâ, bu hikâyede aşkıta önemli olan şeyin sevgili uğruna can vermek olduğunu vurgulamaktadır: “Göz nuru ve nur görmüş zât aslına dönmüştür; sevdası ovalarda çöllerde kalmıştır.”²⁴⁶

Aşk iki parçayı bir araya getirinceye kadar aktif bir unsurdur ve aşkın vazifesi vuslata kadardır. Kavuştuktan sonra aşk dönüşüme uğrar ve sevgiye döner. Mevlânâ bu hikâyede aşkın asıl amacının sevgili uğruna her şeyi yapmak hatta canını bile vermek olduğunu dile getirir ki aşk hikâyeleri bu fikir üzerine

²⁴¹ Mevlânâ, *age.*, VI, 23-31.

²⁴² Tahir ile Zühre hikâyesi için ayrıca bkz. Alptekin, *age.*, ss. 239-241.

²⁴³ Derdiyok ile Zülfisiyah hikâyesi için ayrıca bkz. Alptekin, *age.*, ss. 212-214.

²⁴⁴ Ercişli Emrah ile Selvihan hikâyesi için ayrıca bkz. Alptekin, *age.*, ss. 230-234.

²⁴⁵ Mevlânâ, *age.*, V, 103-104.

²⁴⁶ Mevlânâ, *age.*, V, 105.

kuruludur. Çünkü âşık gece gündüz sevgilisini düşünür ve kendini onda yok eder. Bu nedenle âşık nerede olursa olsun yönünü sadece sevgilisine çevirir.

6-Bir sevgili âşığına sordu ki beni mi yoksa kendini mi daha çok seviyorsun? Bu soru üzerine âşık ben kendimden ölmüş ve kurtulmuşum, seninle dirilmişim. Kendi varlığımdan kurtulmuş, kendi sıfatlarımla yok olmuşum, seninle var olmuşum. Ben, sende öyle bir fani olmuşum ki tepeden tırnağa seninle dolmuşum. Varlığımda bir addan başka bir şey kalmadı. Ey güzelim vücudumda senden başka bir şey kalmadı. Kudretimi hatırdan çıkarmışım senin kudretinle kudretleniyorum. Kendimi seversem, seni sevmiş oluyorum dedi.²⁴⁷

Mevlânâ bu hikâyede âşığın hâllerinden hareketle aşkın tarifi yapmaktadır. *Mesnevî*'nin meşhur ney metaforu da anavatanından ayrılarak gurbete düşmüş aşkıdan ağlayıp inleyen kişiyi temsil eder. Bu hikâyelere tasavvufî yönden bakıldığında insanın bâki sevgili olan Allah'a yönelmeye aşk denilir. *Mesnevî*'de pek çok yerde geçen bâki sevgili ile kastedilen Allah'tır ve beşeri aşkta Allah'a ulaşmada bir köprüdür.²⁴⁸

Mevlânâ mecazi aşktan ilahi aşka geçişi şöyle anlatır: “Hani halis taş, halis laal hâline gelir, güneşin sıfatlarıyla dolar ya. Artık onda taşlık kalmaz. Onun önü de güneşin sıfatlarıyla dolar, ardı da. Ondan sonra kendisini severse o, güneşi sevmektir civanım.”²⁴⁹

7-Bir gün bir âşık sevgilisinin evine giderek kapısını çalar. Sevgili de: “Kapıyı çalan kim?” dedi. Bu sözün üzerine âşık: “Benim” diye cevap verdi. Sevgili: “Git, şimdi zamanı değil. Böyle bir sofraya, ham kişinin makamı olamaz. Hamı, ayrılık ateşinden başka ne pişirebilir, nifaktan ne kurtarabilir?” dedi. Adamcağız gitti, tam bir yıl dostunun ayrılığıyla yanıp yakıldı. Yanıp pişerek tekrar döndü, geldi. Dostunun evinin etrafında dolaşmaya başladı. Kapıya varıp ağzından edepten dışarı bir söz çıkmasın diye yüzlerce korku ile edepli edepli halkayı çaldı. Sevgilisi: “Kim o?” deyince “Gönlümü alan sevgili sensin” diye cevap verdi. Sevgili “Mademki bensin, ey ben, gel içeri gir! Ev dar, iki kişi sığmıyor dedi.”²⁵⁰

²⁴⁷ Mevlânâ, *age.*, V, 166-167.

²⁴⁸ Kılıç, *age.*, ss. 177-178.

²⁴⁹ Mevlânâ, *age.*, V, 167.

²⁵⁰ Mevlânâ, *age.*, I, 245-246.

Bu hikâyede; hakiki âşîğın, sadık ve sabırlı olmasının gerekliliği vurgulanır. Âşık ancak sevdiğinin rengine boyanır ve onda kaybolursa hakiki âşık olur. Çünkü aşkın özü sevdiği ile bir olmaktır.

Feridüddin Attâr'ın, *Mantıku't-Tayr* adlı eserinin Mevlânâ üzerindeki tesirinden önceki bölümlerimizde bahsetmiştik. *Mesnevî*'de yer alan bu aşk hikâyelerine bakıldığında öz olarak Attâr'ın eserinde yer alan Şeyh-i Sanan hikâyesini kısaca anlatırsak *Mesnevî*'deki aşk hikâyelerinin anlaşılması açısından daha açıklayıcı olacağı kanaatindeyiz.

Şeyh-i Sanan yücelikte dengi olmayan kemal sahibi bir şeyh iken rüyasında Rum ülkesinde bir puta secde ettiğini görür ve bu rüya üzerine Rum ülkesine gider. Şeyh-i Sanan kızını görünce ona âşık oldu ve müritlerinin uyarılarına rağmen kızın isteği üzerine Hristiyan olmayı, şarap içmeyi, Kur'ân-ı Kerîm'i yakmayı, puta secde etmeyi kabul eder. Çünkü sevgilisi ona sevgiliyle aynı rengine boyanmayanın sevgisi renkten ve kokudan ibaret olduğunu düşünür. Ancak müritlerinden bazıları geriye dönse de dostlarından biri Şeyh ne yapıyorsa onu yapmak gerek diyerek bu yaptıklarının hamlik olduğunu söyler. Şeyh'in dostu peki o hâlde neden Allah'a dua etmekten neden çekindiniz diyerek müritlere kızar. Bu durum üzerine Şeyh-i Sanan'ın müritleri dua eder ve kırk birinci günün sonunda duaları kabul olunur ve Şeyh-i Sanan o bağdan kurtulur.²⁵¹

Bu hikâye aslında birçok sembol ve istiarelerle dolu olmakla birlikte Mevlânâ'nın *Mesnevî*'de anlattığı âşîğın sevgili ile bir bütün olması onda fani olması, Attâr'ın hikâyesinde sevgilinin rengine boyanma olarak adlandırılmıştır. Şeyh-i Sanan hikâyesinde asıl verilmek istenen düşünce âşîğın sevgiliye kavuşmak için her türlü engele aşması ve her zulme katlanması fikridir. *Mesnevî*'de anlatılan aşk hikâyelerinin hepsinde hâkim olan fikir sevgili ile bir olmak ve onda kaybolmaktır.

8-Sevgili âşîğın huzuruna çağırıp, aşk mektubunu çıkarıp sevgilisinin huzurunda okumaya başladı. Mâşuk, âşîğına mektup okumaktan vazgeçmesini çünkü vuslat zamanını boşa harcadığını söyledi. Âşık dedi ki: “Doğru, sen buradasın ama ben, istediğim zevki, istediğim gibi bulamıyorum ki, geçen yıl senden aldığım zevki, şimdi vuslatına erişmiş olduğum hâlde alamıyorum. Ben bu

²⁵¹ Özderen, *age.*, ss. 176-184.

kaynaktan arı, duru su içtim, o suyla gözümü de yeniledim, gönlümü de. Şimdi kaynağı görüyorum ama su yok. Yoksa suyolu mu birisi mi kesti?” dedi. Bu söz üzerine mâşuk ben, senin sevgilin değilim, sen bana değil, bir hâle âşıksın diye cevap verdi. Âşık, sevgilisine kendisinin sevgilisi olmadığını sadece sevgilinin evi olduğunu çünkü gerçek sevgilinin tek olan sevgiliye denildiğini söyledi. Âşık, sevgiliyi anlatmaya başladı. O sevgili öyle bir sevgilidir ki; o hâllere sahip bir hâkimdir, mahkûm değil; aylar, yıllar, o ay yüzlünün kuludur, kölesidir. Bekleyip duran, oturup hâl arayan, hâl bekleyen kişi, işin sonuna varmış değildir. Hâle mahkûm olansa hal gelince derecesi artan, hâlsiz kalınca rütbesi eksilen bir adamdır. Sense hâle âşıksın, bana değil. Sen, bir hâle sahip olmak ümidiyle benim etrafımda dönüp dolaşıyorsun. Bir an eksilen, bir an artıp kemâl bulan hâl, Halil’in mâbudu olamaz, batar gider. Batıp giden, gâh böyle, gâh şöyle olan güzel değildir, ben batıp gidenleri sevmem. Put gibi güzeldir, ama güzelliğinden haberi bile yok! Çirkin, güzel nakışlara bakma da kendi aşkına, kendi dileğine bak!²⁵²

Mevlânâ bu hikâyede âşığın hâlini eleştirerek mektubu okumasını doğru bulmaz. Aşk hikâyelerinde amaç sevgiliye kavuşmaktır ancak burada âşık sevgiliye kavuştuğu hâlde yine de mektup okumaya devam etmesi o aşkın bittiği anlamına gelir.

Halk arasında anlatılan bir hikâyede de âşığın biri her gece azgın bir nehri geçerek geceleri gizlice sevgilisini görmeye gider ve sabah güneş doğmadan geri döner. Günlerden bir gün âşık, nehri geçmek üzere sevgilisinden ayrılacağı zaman sevgilisine dönerek senin yüzünde ben varmış der. Bunun üzerine sevgilisi de sakın nehri geçmeye kalkma bu gece boğulacaksın diye uyarırsa da âşık onu dinlemez ve gerçektende nehri karşıya geçerken ölür.

Bu hikâye de Mevlânâ'nın anlattığı hikâye ile aynı doğrultudadır. Çünkü âşık, aşkının gücü ile o nehrin bütün engellerini aşar. Ancak âşığın sevgilisine dair bir kusuru fark etmesi ise aşkın bittiğinin bir göstergesidir çünkü âşık sevgilisinin kusurunu görmez gördüğü anda aşkta bitmiştir. Halk arasında geçen “aşkın gözü kördür” sözü bu durumu özetleyen bir tabirdir.

²⁵² Mevlânâ, *age.*, III, 114-116.

Hikâyede ay yüzlü güzel ile Allah kastedilir ve asıl sevgilinin Allah olduğunu anlatılır. Aşk hikâyelerinden farklı olarak Mevlânâ bu hikâyede mecâzî aşkın tam bitiş noktasında ilâhi aşkı devreye geçirir.

9-O Buharalı âşık kendini aşkı yüzünden muma atarak yakmıştı. Ahı göklere yüceliyordu ancak aşkı yüzünden bu zahmet kendine kolay gelmekteydi. Sadr-ı Cihan'ın gönlüne merhamet gelmişti. O bir suç işledi, biz de o suçu gördük. Bir seher vakti kendi kendisine diyordu ki merhametimizi adamakıllı bilmiyordu ki. Suçlu kişinin gönlüne bizden bir korku var ancak korkusunda yüzlerce ümit gizlidir.²⁵³ O âşığın, aşkının dumanı Sadr-ı Cihan'ın gönlüne kadar ulaştı ve gönlünü yumuşattı. Fakat onu aramayı namusuna, kibrine yediremiyordu. Merhameti, o yoksula müştak olmuştu; saltanat bu lûtfâ mâni oluyordu. Akıl burada hayran acaba birbirlerini nasıl çektiler?²⁵⁴ Sevgili âşığın ona olan aşkını bilmediği, ummadığı, aklına bile gelmediği hâlde kendisine çekmişti. Bu çekiş yüzünden âşık, daima sevgiliyi arayıp durmakla beraber korkuyla karışık bir ümitsizliğe düştü.²⁵⁵ Eğer Sadr-ı Cihan o âşığı gizlice çekmese, dilemese, istemeseydi; o âşık, ayrılığa tahammül edemeyecek bir hâle geldi ve ona kavuşmak için tekrar koşa koşa yollara düştü. Çünkü sevgililerin meyli gizlidir, örtülüdür fakat âşığın meyli iki yüz davul zurnayla ilan edilir, o kadar meydandadır.²⁵⁶ Sevgili, kendine gelsin diye âşığına iltifat eder. Sadr-ı Cihan, o âşığı yavaş yavaş istiğrak âleminden çekmekte, söz söyleme makamına getirmekteydi. Padişah âşığın kulağına eğilerek: “Ey yoksul, eteğini aç, sana altın saçmaya geldim. Canın ayrılığım ile halecan içindeydi. İmdatına geldim, nasıl oldu da ürküp kaçtı? Ey ayrılığım ile dünyanın soğuşunu, sıcağını, kahrını, kahrını, lûtfunu gören âşık, kendine gel, dön geriye!”²⁵⁷ Sadr-ı Cihan, nefesi kesilmiş âşığa, nefes bağışlayınca dirildi, kendine gelir diye âşığın elini tuttu. Dostun yüzünü ancak aslı onun civarında olan can gördü. Bu dosta kasap gibi üfürüp âşığa: “Ey belâlar yüzünden bedeni terk edip giden can, vuslat kapımızı açtık, gel gel! Ey varlığımız, yokluğuna, sarhoşluğuna sebep olan! Ey varlığı, varlığımızdan ibaret bulunan âşık! Şimdi ben sana dilsiz, dudaksız yeniden yeniye eski sırlar

²⁵³ Mevlânâ, *age.*, III, 358.

²⁵⁴ Mevlânâ, *age.*, III, 364.

²⁵⁵ Mevlânâ, *age.*, III, 377.

²⁵⁶ Mevlânâ, *age.*, III, 377.

²⁵⁷ Mevlânâ, *age.*, III, 382.

söyleyeceğim dinle! Dilsiz, dudaksız söyleyeceğim, çünkü şu diller, dudaklar, bu nefesten ürkerler. Bu nefes, gizli bir ırmağın kıyısında yetişir, meyve verir! Âşık, vuslata çağrıldığını duyunca uyanmaya başladı.²⁵⁸ Âşık, sıçradı, titredi, neşeli neşeli bir iki döndü, bir iki çark vurdu ve yere kapandı, secdeye vardı ve konuşmaya başladı dedi ki: “Ey çevresinde canın tavaf edip durduğu Allah ankası. Şükrolsun, kaf dağından geri döndük. Ey aşkın kıyamet yerinde İsrailik eden sevgili. Ey aşkın aşkı, ey aşkın dileği! Bana hilât vermeden önce dilerim, kulağımı pencereme daya. Kalbim tertemizdir, bu yüzden hâlimi bilirsin. Ey kulları yetiştiren, ey kullarına lütuflarda bulunan sevgili, sözlerimi duy! Ey misli olmayan Sadr, nice zamandır hâlimi duymanı arzulayıp durdum. Bu arzuyla aklım, fikrim uçtu gitti. Nice zamandır sözlerimi dinlemeni, derdimi duymanı, o cana canlar katan gülüşlerini, benim eksik, artık sözlerimi işitmeni, benim kötülükler düşünen canımın işvesini düşünüp durdum, özleyip yattım. Benim sence mâlum olan kalp akçelerimi sağlam para gibi kabul ettin. Şuh bir küstahın küstahlığına gösterdiğin hilme karşı bütün hilimler, bir zerreden ibaretti. Dinle bak, hizmetinden ayrıldığım andan itibaren nelere uğradım. İlk önce benim için ne evvel kaldı, ne âhir. Ön de gözümünden kalktı, son da! İkinci, ey güzel sevgili, çok aradım ama sana bir ikinci bulamadım. Üçüncüsü senden ayrıldım ayrılalı Allah, için üçüncüsüdür demiş gibi oldum. Dördüncüsü, ayrılık, tarlamı, ekinimi yaktı; Hâmise’yi Râbia’dan ayırt edemez oldum! Nerede topraklar üstünde kan görürsen hiç şüphe etme ki biz oradan geçtik, kanlı gözyaşlarımızı takip ederek izimizi izleyebilirsin! Sözlerim, bu feryad ü figanın âdeta gök gürültüsü. Yeryüzüne bulutlardan yağmur yağdırmak istiyor! Söylemekle ağlamak arasında mütereddidim. Nasıl edeyim; ağlayayım mı söyleyeyim mi? Söylesem ağlayamam; fakat ağlarsam sana nasıl şükredebilir, seni nasıl övebilirim? Padişahım, gözlerimden gönül kanları akmakta. Bak, gözlerimden neler akıyor?” O zayıf âşık, bunları söyleyip ağlamaya başlayınca hâline aşağılık kişilerde yüce kişiler de ağladılar. Buhara halkı etrafına toplandı. Kadın, erkek, büyük, küçük, herkes ona şaşıtı kaldı! Bütün şehir, onun rengine boyandı; herkes, onunla beraber

²⁵⁸ Mevlânâ, *age.*, III, 383-384.

ağlamaya başladı. Kadın, erkek birbirine karıştı ve kıyametten bir alâmet oldu! O anda gökyüzü yere, kıyameti görmedinse gör diyordu!²⁵⁹

Mevlânâ'nın eserlerinde çokça anılan tarihi şahsiyetlerden birisi hiç şüphesiz Şems-i Tebrizî'dir. O, Mevlânâ'yı aşk ateşinde yakarak olgunlaştırmıştır. Şems, Mevlânâ'nın bugünkü bildiğimiz Mevlânâ olması sürecinde en tesirli şahsiyetlerin başında gelir. Bu sebeple Şems ile ilgili hemen her şey Mevlânâ'nın eserlerine yansımıştır. *Mesnevî*'de yer alan bu hikâyede de Şems'i hatırlatan pek çok durum vardır. Bu hikâye Mevlânâ'nın Şekerciler Hanı'nda Şems ile karşılaşmasını hatırlatır. Mevlânâ bu karşılaşmayı şöyle anlatır:²⁶⁰

Aşk, âşıkı liftten örme ipliklerle bağlamış... Sürükleyip getirdi. Sadr-ı Cihan'ın yüzünü görür görmez sanki can kuşu, bedeninden uçup gitti. Bedeni kuru bir ağaç gibi kalakaldı... Tepesinden tırnağına kadar buz kesildi! Yüzüne gül suları serptiler, yanında buhurlar yaktılar... Neler yaptılarsa faydasız... Kıpırdamadı, seslenmedi bile! Padişah, onun safran gibi sararmış yüzünü görünce atından indi, yanına geldi. Dedi ki: "Âşık hararetle sevgiliyi arar... Fakat sevgili geldi mi o âşık yok olur, kendisinden geçer gider! Sen Allah âşığısın; Allah, ona derler ki geldi mi sen de bir kıl kadar olsun varlık kalmaz. O nazarın karşısında senin gibi yüzlercesi fanidir... Hocam, meğerse sen kendini yok etmeye âşıkımışsın! Sen bir gölgesin, güneşe âşıksın... Şems geldi, elbette gölge derhal yok olur!"²⁶¹

Mevlânâ hikâyenin devamında âşık kişinin dilinin çözülmesi ve sırları söylemeye başlaması üzerine uyarılar yapar: "Ey varlık nefesi, ona ait ne söylersen bil ki onun üstüne bir perde daha örttün. Onu anlamamanın afeti sözdür, hâldir; kanı kanla yıkamanın imkânı yok!"²⁶² Aşk yaşanan ama anlatılamayan bir hâldir onu anlatmaya kalkışmak aslında örtmek, anlatamamaktır.

Mevlânâ: "Kendine gel, kendine... Bu sırdan pek bahsetme; önce bir sıçra, kendine mahrem bir dost iste! Âşıksın, sarhoşsun, dilin açılmış... Allah, Allah... sen oluk üstünde bir devesin!"²⁶³ diyerek yer yer nidâ ifadeleri ile uyarılarına devam eder. Bu özellik aşk hikâyelerinde yoktur.

²⁵⁹ Mevlânâ, *age.*, III, 384-386.

²⁶⁰ Bu konuda detaylı bilgi için ayrıca bkz. Can, *age.*, s. 47-48.

²⁶¹ Mevlânâ, *age.*, III, 378.

²⁶² Mevlânâ, *age.*, III, 387.

²⁶³ Mevlânâ, *age.*, III, 387.

Mevlânâ serzenişte bulunarak sırrı ortaya çıkarma derken aslında aşkın hâllerini gizlemenin mümkün olmadığından da bahseder: “Fakat aşkı örtmek nedir? Ateşi yün ve pamuk içinde gizlemek! Ne kadar örtersen o kadar meydana çıkar! Ben, onu örtmeye çalıştım mı o, bayrak gibi baş kaldırır, işte buracıktayım der.”²⁶⁴

Mevlânâ, hikâyede kendinden geçen âşığın hâlini çeşitli tasvirlerle anlatır²⁶⁵ ve sözü çokta uzatmak istemez: “Düşünceye hacet yok, her bilinene âşikârdır: Coşana elbette bir coşturan var!”²⁶⁶ Çünkü Mevlânâ’ya göre aşkı anlatmak zordur: “Bunu anlatmaya kalkışsam sonu, ucu gelmez. Mesnevi’ye, daha böyle sekiz misli kâğıt bile yetişmez!”²⁶⁷

10- Bir delikanlı, kızın birine delicesine âşık olmuştu ancak bir türlü vuslat zamanı gelmiyordu. Aşk yüzünden hayli işkenceler görmüştü. Delikanlı sevgilisine haber yollasa ya da mektup yazsa o zavallının ne haberi ne mektubu sevgilisine ulaşmazdı. Sabah rüzgârını, vefatını arz etmek üzere gönderse rüzgâr, toza dumana gark olur, kararır. Kuşun kanadına bir kâğıt parçası bağlayıp uçursa kâğıttaki ateşli sözlerden kuşun kanadı yanardı. Allah’ın kıskançlığı çare yollarını bağlamış, düşünce askerinin bayrağını kırmıştı! Önceleri bekleyiş ümidine sarılmıştı ancak günden güne ümitleri tükeniyordu. Nihayet bu hâle bir çare bulamayıp ümitsizliğe düşünce birlik kaynağı kızıştı, coştı! O delikanlı, tam yedi yıl sevgilisini aradı, durdu; vuslat hayaliyle hayale döndü! Arayan, nihayet aradığını bulur. Bir kapıyı çalar durursan nihayet o kapıdan bir baş çıkar, görünür. O delikanlı da ümitle, neşeyle bir kapıyı çalıp duruyordu; nihayet bir gün sevgilisini tenhaca buldu, vuslatına erdi. Bir gece bekçinin korkusundan kaçıp bir bağa girince orada sevgilisini mum gibi buluverdi.²⁶⁸ O adamın âşık olup bu dertle tam sekiz yıl yanıp yakıldığı güzel de meğerse o bağdaymış! Âşık o sevgilinin gölgesini bile görmeye imkân bulamıyordu. Ancak Zümrüdüanka’yı duyar gibi onun da vasfını işitmekteydi. Kazara nasılsa onu, bir kerecik görmüştü, o ilk görüşte ona vurulmuş, ona gönül vermiş gitmişti. Ondan sonra ne kadar çalıştı çabaladıysa o sert huylu dilber, bir türlü mecâl vermemiş, bir türlü kendisini

²⁶⁴ Mevlânâ, *age.*, III, 388.

²⁶⁵ Mevlânâ, *age.*, III, 359-361,363, 382.

²⁶⁶ Mevlânâ, *age.*, III, 388. Ayrıca bkz. Mevlânâ, *age.*, III, 382-383.

²⁶⁷ Mevlânâ, *age.*, III, 363, 382.

²⁶⁸ Mevlânâ, *age.*, III, 382-393.

göstermemiştir. Ne yalvarmanın bir çaresi olmuştu, ne mal, mülk vermenin... O genç de hoş bir hâlde o bağı girince ansızın ayağı defneye batıverdi! Allah bekçiyi sebep etti. O anda neşesinden Allah'a şükürler ederek bekçiye hayır dualarda bulunmaya başladı. Çünkü rahata onun yüzünden kavuşmuştu. Bekçi herkese zehirdi, fakat ona panzehir! Bekçi, onun sevgilisine kavuşmasına sebep olmuştu.²⁶⁹ Ancak âşık ile sevgili buluşunca âşık kötü isteklerde bulunur. Sevgili ise bu duruma kızar. Bu durum üzerine âşık onu denediğini ve sevgisinden emin olmak istediğini söyler.²⁷⁰

Mevlânâ hikâyeyi bölerek çeşitli sorularla aşka dair bilgiler verir. Hikâyede çeşitli işkenceler gören âşığın hâlimden hareketle sorular sorar.²⁷¹ Bu özellik aşk hikâyelerinde yoktur zaten Mevlânâ'nın asıl maksadı da aşk hikâyesi anlatmak değil âşığın hâllerinden hareketle muhabibine bilgi vermektir. Bu bilgilendirmede soru sormak suretiyle yapılır ki, dikkati sürekli uyanık tutarak okuyucuyu etkileme bakımından oldukça önemli bir yöntemdir. Mevlânâ âşığın sevgilisini aramasını anlatırken öğütler verir:

Arayan, nihayet aradığını bulur. Peygamber dedi ki: Bir kapıyı çalar durursan nihayet o kapıdan bir baş çıkar, görünür. Bir adamın oturduğu yerin civarında oturursan sonunda elbette o adamın yüzünü görürsün. Bir kuyudan her gün toprak çeker, çıkarırsan onunla tertemiz suya erişirsin elbet. Sen inanmazsan da bunu herkes bilir. Ne ekersen bir gün gelir, onu biçersin. Taşı, demire vur da kıvılcım çıkmasın... Böyle şey olmaz, olsa bile nadirdir.²⁷²

Mevlânâ bu hikâyeyi üçüncü ciltte bitirmez: "Kardeşim, gayrı bu hikâyenin arda kalan kısmını anlamak istersen dördüncü ciltte ara!"²⁷³

Hikâyede âşık sevgilisini bir kez görerek âşık olmuştur. Aşk hikâyelerinde de âşıklar sevgililerini çok nadir olarak görürler ve âşık olmaları da bu görüş anında ya da resimle olmak üzere çeşitli şekillerde olur. Ayrıca âşığın sevgiliye ulaşmak için birçok cefa çekmesi aşk hikâyeleri ile benzer noktalardandır. Mevlânâ aşk yolunun zorluğunu şöyle dile getirir:

²⁶⁹ Mevlânâ, *age.*, IV, 4-7.

²⁷⁰ Mevlânâ, *age.*, IV, 10-13.

²⁷¹ Mevlânâ, *age.*, III, 389.

²⁷² Mevlânâ, *age.*, III, 391.

²⁷³ Mevlânâ, *age.*, III, 392.

Allah, her hüner ve sanata, her dilenen ve istenen şeye âşık olan kişinin dudağını, ilk önce o şeye dokundurur, ona lezzeti tattırır. Ondan sonra âşıklar, o lezzetle, dileklerini aramaya koyuldular mı her gün önlerine bir tuzak çıkarır, ayaklarına bir bağ vurur!²⁷⁴

Mevlânâ, öğütler ve aşkın tanımlarıyla hikâyeye ara verir ancak hikâyede her söz ve çağrışım anlamlı ve mantıksal bağlarla bağlanır.²⁷⁵

Bu hikâye, aşk hikâyeleri konu bakımından ortaktır. *Mesnevî*'deki hikâyelerin farklı noktaları ise hikâyeye içerisine başka hikâyeler yer verilmesi, aşkın tanımının yapılması ve çeşitli öğütler verilmesidir.

11-Eski zamanlarda devrinde ahdinde duran bir âşık vardı. Yıllarca ay yüzlü sevgilisine bağlanmış âdeta esir olmuştu. Sevgilisi bir gün ona haber gönderip gelmesini istedi. Sevgilisi bunun üzerine kurban kesti, ekmekler dağıttı çünkü beklediği ay, toz altından çıkmış görünmüştü. O âşık geceleyin, sevgilisinin vaadine ümitlenerek o odaya gelip oturdu. Gece yarısı geçince va'dinde duran sevgilisi çıka geldi. Fakat âşığı uyuyor buldu. Yeninden bir parça kesti. Sen çocuksun, bunlarla oynaya dur diye cebine de birkaç tane ceviz koydu. Âşık, geceleyin uykusundan sıçrayıp uyanınca yanı başında yenini, cebinde de cevizleri gördü dedi ki: “Padişahımız, doğruluktan, vefadan ibaret. Bize ne geliyorsa bizden geliyor! Ey uykusuz gönül, biz bundan eminiz. Çünkü bekçi gibi dam üstünde elimizde sopa beklemekteyiz. Cevizlerimiz, bu değirmende kırıldı, derdimize ait ne söylesen azdır.”²⁷⁶

Mevlânâ hikâyenin devamında: “Ey bizi kınayan, bu macerayı ne vakte dek dinleyip duracağız? Bundan böyle artık deliye az öğüt ver.”²⁷⁷ diyerek hikâyeyi bitirir.

Bu hikâyede âşığın sevgili uğruna adaklarda bulunması aşk hikâyelerinde yer alan motiflerdendir. Hikâyelerin farklı noktaları ise Mevlânâ'nın hikâyeye içerisinde öğütler vermesidir. Hikâyede âşığın uyuya kalması uygun bir durum değildir çünkü âşık geceleri uyumaz. Bu durumu gören sevgilinin âşığın eline ceviz koyup bunlarla oyna demesi ile âşığı çocuk yerine koyduğu anlaşılmaktadır.

²⁷⁴ Mevlânâ, *age.*, IV, 4-6.

²⁷⁵ Mevlânâ, *age.*, IV, 6.

²⁷⁶ Mevlânâ, *age.*, VI, 50-51.

²⁷⁷ Mevlânâ, *age.*, VI, 51.

Mevlânâ'nın da hikâyede belirttiği gibi aşk cesaret ve yüreklilik gerektiren bir iştir çocukların oyuncağı değildir.

2. 1. 1. 2. Kahramanlık Hikâyeleri

Kahramanlık hikâyelerinde kahramanlık ve yiğitlik üzerine kurulmuş olan bu hikâyelerdeki kahramanlar her problemi kılıç zoruyla hâleden tipleri temsil ederler. Bu hikâyelerin türkülerinde de yiğitlik fikri ön plandadır. *Köroğlu, Celal Bey, Eşref Bey, Salman Bey, Latif Şah, Cihan ve Abdullah, Arslan Bey, Mustafa Bey, Ahmet Han, Şah İsmail, Beyböyrek, Haydar Bey, Hurşit Bey, Yaralı Mahmut* kahramanlık konularını işleyen halk hikâyelerindedir.²⁷⁸ Bu hikâyelerde kahramanlık, yiğitlik, eşkıya hayatı gibi konular dile getirilir. Bu türün en önemli örneği Köroğlu hikâyesidir.²⁷⁹ Yer ve kişi adları değiştirilerek anlatılan bu hikâyelerin sayısının 777'ye ulaştığı söylenmektedir. Celâlî Bey, Mehmet Bey, Aslan Bey, Zaloğlu Rüstem, Battal Gazi, Kirmenşah bu bölüme örnek olarak verilebilir.²⁸⁰

Bade içerek âşık olma motifi aşk hikâyelerinde olduğu gibi kahramanlık hikâyelerinde yer almaktadır. Bu kahramanlarından birisi de Köroğlu'dur. Pir elinden içilen badenin sonunda kahraman, âşık olup yollara düşerse buna *pir dolusu bade* ya da *er dolusu bade* adı verilmektedir.²⁸¹ Türkiye de pir elinden bade içerek âşık olan kahramanlar şunlardır: Âşık Garip, Âşık Tahir, Âşık Kerem, Çıldırılı Âşık Şenlik, Narmanlı Sümmanî, Âşık Yaşar Reyhanî v.b.²⁸²

Kahramanlık hikâyeleri gerçeğe yakın hikâyelerdir. Bu nedenle devrine ait tarihî olayları bazen aynı bazen de hikâye gerçekliği içerisinde ele alır. Köroğlu-Celâlî İsyanları, Ercişli Emrah-Şah Abbas'ın Van Kale'sini kuşatması bu duruma örnek olarak verilebilir. Kahramanların başından geçmiş olaylarda olağanüstülükler vardır. Meselâ; Köroğlu'nun su üzerinde üç köpüğü içmesi ve kahramanlık ve ölümsüzlüğe kavuşması bu duruma örnektir.²⁸³

1-Nefsiyle savaşmamış, aşk derdi çekmemiş, gölgede yetişmiş, yalnız halkın kendisine secde etmesini, elini öpmesini, hürmetle bakmasını isteyen ve bu

²⁷⁸ Boratav, *age.*, s. 18. Ayrıca bkz. Aslan, *age.*, s. 262.

²⁷⁹ Bakırcıoğlu, *age.*, ss. 39, 322-325.

²⁸⁰ Özdemir, *age.*, s. 321.

²⁸¹ Alptekin, *age.*, s. 33.

²⁸² Alptekin, *age.*, s. 34.

²⁸³ Alptekin, *age.*, ss. 33-34.

nedenle sofilik yoluna girmiş bir kimse vardı. Savaşta kendini pehlivan gibi görerek birçok vehme kapılan bu sofî askerlerle savaşa gidip zahiren de hüneler göstermeliyim diyerek savaşa gitti. Ansızın savaş başladı ancak sofî savaşta yüreksizlik ve gevşeklik gösterdi. Âdeta aslanın hayalini görmüş, erlikler göstermiş, bu erliklerle sarhoş olup ormana aslan avlamaya gitmişti. Sofî, ağırlıklarla çadırda kalan zayıflarla beraber kaldı. Erler, ta savaş yerine kadar at sürdüler. Ağır kişiler, toprak gibi yerlerinde kala kaldılar. İleri gidenlerin ileri gidenleriye yürüyüp ilerlediler savaşlar edip üstün gelerek birçok ganimetlerle geri döndüler. Savaştan sonra ganimetlerden sofîye de armağan sundular. Sofî ise kızgınlıkla armağanları yere attı. Sofî, savaş safında hançer çekip savaşmadığı için bu iltifattan memnun olmadı. Bunun üzerine askerler esir getirdiklerini ve onlardan birini öldürerek gazi olmasını istediler. Sofî, buna biraz sevindi, yüreklendi ve bağlı esiri alıp gaza etmek üzere çadırın arkasına götürdü. Oraya tutsakla gitti ama biraz gecikti. Neden o yoksul bu kadar gecikti diye merakla düşüldüler. Çünkü köle iki eli bağlı tutsaktı bu durumda olan birini sofinin öldürmesi gerekir diye düşündüler. Birisi, işi anlamak üzere ardından gitti. Bir de ne görsün? Kâfir, elleri bağlı olduğu hâlde hiddetle sofinin boynunu ısırma, dişleriyle boğazını dişlemededir. Eli bağlı kâfir, bir kedi gibi, elinde mızrak olmadığı hâlde onu berbat etmiş, dişleriyle onu yarı öldürmüş. Boynundan akan kanla sakalı kıpkırmızı kesilmiş. Gaziler, hiddete gelip derhal acımadan o kâfiri kılıçlayıp öldürdüler. Kendine gelsin diye de sofinin yüzüne sular saçtılar, gül sular serptiler. Sofî, kendine gelip onları görünce ne oldu yahu? diye sordular. Ey aziz, Allah hakkı için bu ne hâl? Neden böyle bu derece kendinden geçtin? Yarı ölmüş, elleri bağlı bir tutsaktan neden böyle korktun, aklın başından gitti, bu hâlde düştün? Sofî dedi ki: ‘Başımı keseceğim sırada o açgözlü, bana öyle bir hışımla baktı ki. Gözünü açtı, dolandırdı da öyle bir bakış baktı bana ki aklım başımdan gitti. Gözünü dolandırması, bana âdeta bir ordu göründü. O nasıl korkuydu? Anlatamam! Hikâyeyi kısa keselim, işte o bakıştan korktum. Kendimden geçip yere yıkıldım. Eli bağlı bir kâfirin göz süzmesinden kendinden geçiyorsun, elinden hançer düşüyor. Sende bu yürek, bu öd varken sakın, savaşa gelip de rüsvay olma, sen tekkenin mutfağını gözle diye gaziler sofîye öğüt verdiler. Eli bağlı bir kâfirin göz süzmesiyle gemin kırıldı, gark oldun. Erkek aslanlar,

saldırdılar mı kılıçlarıyla baslar top gibi yerlere yuvarlanır. Erlerin savaşına âşinâ değilsin, böyle bir zamanda kan denizinde nasıl yüzebilirsin sen? Boyunlara inen kılıçların tak tak diye çıkardığı ses (bir mahalle öteden duyulan) çamaşır dövenlerin tak takını hiçe sayar. Nice başsız bedenler, yerlerde çırpınır. Nice bedensiz başlar, kan denizinde habbelere döner. İnsanları yok eden yüzlerce er, savaşta atların ayakları altında yok olur gider. Sen, bir fareden ürküp uçan bu akılla o savaş safına karışıp nasıl kılıç çekeceksin? Savaş bu, bulgur ası değil ki yenlerini sıvayıp girişesin. Bulgur aşını kaşıklamaya benzemez, gel de burada kılıcı gör. Bu safta demirden yaratılmış bir Hamza lâzım.²⁸⁴

Mevlânâ hikâyesinin ana kahramanı olan sofinin savaştan kaçan korkak bir kimse olmamasını eleştirerek bu işin bulgur aş kaşıklamak gibi değil yiğitlik gerektiren bir iş olduğunu dile getirir. Ardından Türk milletinin savaştaki hünelerinden bahseder: “Savaş, öyle hayal gibi bir hayalden ürküp kaçan her yüreksizin işi değil. Savaş, Türklerin işidir.”²⁸⁵

2-Ayyazi tam doksan kere yaralanırım ümidiyle çırılçıplak savaşa girip, okların önüne gitti. Fakat boğaza yahut can alacak bir yere ok isâbeti, devlet sahibi bir şehitten başkasına nasip olmuyordu. Vücudumda yaralanmadık bir tek yer yoktu. Bedeni oktan kalbur gibi delik deşik oldu. Fakat bu ne yiğitlik, ne de zekâydı, bu ancak baht işiydi. Bir türlü can alacak bir yerime ok isâbet etmedi. Şehitliğin kısmet olmadığını anlayınca halvete gidip, çileye girerek, kendini büyük savaşa attı. Halvetteyken kulağıma gazilerin savaşa giderken çaldıkları davul sesleri geldi. Sabah çağında, can kulağıyla nefsinin “Kalk, savaş zamanı geldi, yürü. Kendini savaşa at.” dediğini duydu. Nefis Ayyazi’ye dilsiz, ağızsız, fasih bir surette kendini öldürdüğünü, uykusuz, yemeksiz öldürüp durduğunu bari savaşta bir yarayla şu bedenden kurtul da halk da erliğimi, fedakârlığımı görsün dedi. Ayyazi de cevaben bu beden sağ oldukça halvetten çıkmamayı nezrettim.”²⁸⁶

Mevlânâ sofinin hikâyesinin ardından Ayyazi’nin hikâyesini naklederek iki hikâyesinin kahramanlarını mukayese eder:

²⁸⁴ Mevlânâ, *age.*, V, 304-308.

²⁸⁵ Mevlânâ, *age.*, V, 307.

²⁸⁶ Mevlânâ, *age.*, V, 308-309. Hikâyede geçen Ayyazi adlı kahraman Mahmud Gaznevî’nin pek sevdiği bir kölenin adıdır. Ayyazi ya da Eyaz olarak bilinir. Kudretli bir padişahı bir köleye hayran eden ahlakî yüzünden edebiyatımızda anılagelmiştir. Ayrıca bkz. Mevlânâ, *age.*, II, 312.

Bu büyük savaştır, o küçük savaş. Her ikisi de Haydar'la Rüstem'in harcıdır. Öyle bir farenin kıpırdamasıyla uçup gidecek akıl sahibinin harcı değil! O çeşit adama kanlar gibi savaştan, kılıçtan uzak durmak gerek. O da sofî, bu da. Yazık o sofîye! O, bir iğneyle ölmede, bu kılıçlara karşı durmada. Sureti sofidir ama canı yok. Bu çeşit sofiler öbür sofilerin de adını kötüye çıkarır. Toprakla karılmış olan su bedeninin kapısına, duvarına Allah, gayretiyle yüzlerce sofî resmi yaptı.²⁸⁷

Mevlânâ, ilk hikâyedeki kahramanı eleştirir ve haddini bilen ve savaştan kaçmayan Ayyazi'nin durumunu ise şu sözlerle över:

Öbür sofî, harb safına, yaralanmak için yirmi kere girer. Savaş zamanı Müslümanlarla beraber kâfire saldırır, bir kere bile geri dönmez. Yaralanır, yarasını bağlar, tekrar saldırır, savaştır. Beden, bir yarayla ölmez diye savaşta yirmi kere yaralanır. Bir yarayla can vermeye açıklanır; doğruluğu elinden canının kolayca kurtulacağından üzülür!²⁸⁸

Mevlânâ bu iki hikâyede savaş kavramının tanımını yaparak, kişinin nefsiyle yaptığı savaşı büyük savaş, savaş meydanında yaptığı savaşı ise küçük savaş olarak değerlendirir. Bu savaşlardan kişinin nefsiyle yaptığı savaşı üstün tutar ve savaş meydanında canını vermekten çekinmeyen erleri de yiğit kişiler olarak över.

Hikâyelerin hemen ardından hem büyük hem de küçük savaşı aynı anda gerçekleştiren bir kişinin, bu iki özelliği bir karakterde birleştirilerek âdeta ideal savaşçı tipinin özelliklerini ortaya konulur. Hikâyenin sonunda kahraman en yüce makam olan şehitlik makamına ulaştırılır.

3-Bir savaş eri kırk gümüş parayla olan torbasından, her gün bir kuruş çıkarır, hendeğe atardı. Bu suretle de nefesine iyice eziyet etmek, yavaşlıkla onun can çekişmesini uzatmak isterdi. Bir gün nefsinden bir vesvese, bir hırs ve istek koptu. Mademki bu paraları hendeğe atıyorsun, bari birden at da şu eziyetten kurtulayım. Tamamıyla ümit kesiş de iki rahatlıktan biridir dedi. O er, nefesine, sana bu rahatlığı da vermeyeceğim dedi. Bu er Müslümanlarla savaşa gider, onlar düşmandan yüz döndürseler bile o geri dönmezdi. Bir kere daha yaralanır, onu da

²⁸⁷ Mevlânâ, *age.*, V, 309-310.

²⁸⁸ Mevlânâ, *age.*, V, 310.

bağlardı. Belki yirmi kere bedeninde mızrak ve ok kırılırdı. Bu suretle savaşa savaşa nihayet kuvveti bitti, yere düştü. Aşkının doğruluğuyla doğruluk makamına ulaştı.²⁸⁹

Mevlânâ, hikâyenin sonunda kahramanı idealleştirir. Doğruluk timsali olarak değerlendirdiği bu kahramanın tasviri için bir âyetten delil getirerek övgülerine devam eder: “Erlere vardır ki Allah’larıyla ettikleri ahdi bozmadılar, ahitlerine doğrulukla sarıldılar.”²⁹⁰ Mevlânâ şehitlik mertebesine ulaşan bu kimsenin vasıflarından hareketle şehitlik makamının niteliklerini şu ifadelerle dile getirir:

Nice ham kişiler vardır ki görünüşte kanlarını döktüler. Fakat nefisleri diri olarak o tarafa kaçtı. Aleti kırıldı ama yol kesen diri kaldı. Bindığı at kanlar saçtı ama nefis diri. At öldü, yolu asılmadı. Ancak ham, kötü, perişan bir hâlde kala kaldı. Her kan döken şehit olsaydı öldürülen kâfir de kutlu bir şehit sayılırdı. Nice şehit olmuş güvenilir kişiler de vardır ki dünyada ölürlere, şehit olmuşlardır, fakat diri gibi yürür gezerler.²⁹¹

4-Şeytan’ın, Kureyş kabilesine: “Ahmed ile savaşa girişin, ben de yardım eder, size yardım etmek üzere kabilemi getiririm.” demesi üzerine iki ordu karşılaştı. Müminlerin saflarında melek askerlerini gördü. Şeytan, sizin görmediğiniz o gayb askerlerinin saf kurduklarını görünce canı, korkudan bir ateşgede kesildi. Ayağını gerisin geriye çekmeye başladı. “Ben pek kalabalık bir ordu görüyorum. Allah’tan korkarım ben, o bana yardım etmez. Çekilin gidin... Ben, sizin görmediğinizi görüyorum.” dedi. Hâris dedi ki: “Ey Suraka, neden dün böyle söylemiyordun?” Suraka şekline girmiş olan Şeytan: “Şimdi savaşın başlamak üzere olduğunu görüyorum.” dedi. Hâris: “Sen, ancak Arapların hor hakir bir topluluğunu görmektesin. Bundan başka bir şey görmüyorsun ama ey aşâğılık herif, o zaman lâf zamanıydı, şimdi savaş zamanı. Dün ben dayanır, ayak direrim, size yardımda bulunurum, bu suretle de üst gelirsiniz diyordun. A melûn, dün ordu kumandanı kesilmiştin, şimdi namertleştin, bayağılaştın, korkaklaştın. Senin sözüne kandık da geldik, bu belâ tuzağına düştü.” dedi. Hâris, bu sözleri söyleyince o melûn bu azardan kızdı, hiddetlendi. Bu sözlerden gönlü dertlendi,

²⁸⁹Mevlânâ, *age.*, V, 310-311.

²⁹⁰Mevlânâ, *age.*, V, 311.

²⁹¹Mevlânâ, *age.*, V, 311-312.

kızgınlıkla elini, Hâris'in elinden çekti. Göğsünü döverek kaçıp gitti; o biçarelerin kanını da bu hileyle döktü. O, bunca âlemi yıktı, harap etti de sonra: "Ben sizden değilim." dedi. Meleklerin heybetini görünce Hâris'in göğsüne bir yumruk aşk edip yere yıktı, kaçıverdi!²⁹²

Mevlânâ bu hikâyede Kureyş kabilesinin Şeytan'ın sözlerine kanarak Müslümanlarla savaşa girmesini anlatır. Hikâyede nefis insanın içindeki şeytan olarak adlandırılır, çeşitli tasvirlerle somutlaştırılır:

Nefisle Şeytan, ikisi de birdir, surette kendisini iki gösterdi. Melekle akıl da birdir, himmeti var da onun için iki suret oldu. İçinde, akıllı alan, cana da düşman, dine de düşman olan böyle bir düşmanın var. Bir an kertenkele gibi saldırır derken hemencecik bir deliğe kaçıverir.²⁹³

Bu hikâye İslâmî motiflerin yer aldığı bir kahramanlık hikâyesidir. Türklerin İslâmiyet'i kabul etmeleri ile bu yeni kültür edebî sahadaki tüm türleri etkilemiştir. Nitekim Hz. Ali Cenkâmeleri, hamzanâmeler gibi türler İslâmî anlayışla paralel bir yapıda oluşturulan tercüme, adapte ve telif eserler yoluyla edebiyatımıza kazandırılmışlardır. Bu eserler Türklerin savaşçı bir millet olmaları ve İslâmiyet'teki gaza fikrinin birleşmesi ile daha da yaygınlaşmışlardır.

Mesnevî'de anlatılan diğer bir hikâyede Ca'fer-i Tayyâr ile ilgilidir. Ca'fer-i Tayyâr, Hz. Muhammed'in amcasının oğludur ve ilk Müslümanlardandır. Ebû Tâlib'in oğlu, Hz. Ali'nin ağabeyidir. Ca'fer-i Tayyâr, 629 senesinde tarafından Zeyd bin Hârise kumandasındaki üç bin kişilik bir orduyla Rumlara karşı gönderildi. Mûte denilen yerde, Rum askeriyle yapılan savaşta sancaktar Zeyd bin Hârise'nin şehit olması üzerine sancağı eline alarak, düşmana karşı hücumla geçti. Önce sağ, sonra sol eli kesilince, sancağı dişleri ile tuttu. Şehit olunca, bedeninin açık yerlerinde yetmişten fazla kılıç ve ok yarası görüldü. Bu haber, Medîne'ye ulaşınca, Hz. Muhammed çok üzüldü. Kesilen iki eli yerine, Allah tarafından iki kanat ihsân edildiği ve Cennet'te uçmakta olduğu vahiyle bildirildi. Bunun için Ca'fer-i "Tayyâr" (uçan) ismiyle tanınmıştır. Şehid olduğu zaman kırk bir yaşındaydı. Hz. Muhammed'e benzeyen yedi kişiden biridir. Son derece kahraman, cömert, fakirlerin dostu ve misâfirperver bir zât olan Ca'fer-i

²⁹²Mevlânâ, *age.*, III, 330-331.

²⁹³Mevlânâ, *age.*, III, 331-332.

Tayyâr, fakir ve gariplere muhabbet ve iltifâtları sebebiyle “fakirler babası” olarak tanınırdı.²⁹⁴

6-Cafer tek başına, bir tek atla yürümüş ve tek başına kaleye kadar gelerek savaşa hazırlanmıştı. Kaledekiler ürküp kapıyı kapattılar. Kimsede O’na karşı duracak cüret yoktu. Padişah vezirine danışarak ne yapmaları gerektiğini sordu. Vezir padişaha onun tek başına olduğunu görüp de ehemmiyetsiz bulma, çünkü bu adam Allah’tan kuvvet bulmada, Allah onun ruhuna pek büyük bir ordu ihsan etmiş diyerek padişahı uyardı. Çünkü bu Cafer ise eyerin üzerinde durmuş sanki doğu ve batdakiler onunla birliktymiş gibi hiçbir şeye aldırımıyordu. Birkaç fedai ona saldırarak kendini onun önüne attılar fakat hepsi de Cafer tarafından gürzle öldürüldü. Onun atının ayakları altında baş aşağı düştüler.²⁹⁵

Mevlânâ, bu hikâyede yiğit ve cömertliği ile tanınan Ca’fer’i Tayyâr’ın tek başına bir kaleyi almasını ve onun yiğitliğini över: “Yıldızlar çok olsa da güneş birdir.” Mevlânâ önemli olanın sayıca çokluk değil, niteliğin olduğunu vurgular: “Koyun sürüsü çok olmuş, kasaba ne gam? Akıl çokluğu, uykuyu defedebilir mi?”²⁹⁶

İslâmî motiflerin yer aldığı, yiğitliği ile şöhret bulmuş Ca’fer-i Tayyâr’ın hikâyesinde bir takım olağanüstü vasıflara rastlanılmakla birlikte kahramanlık hikâyelerinin genel özellikleri ile benzerlik gösterir.

2. 1. 2. Masal

Anonim halk edebiyatı sözlü ürünlerinden olan masallar çağdaş kültür, dil ve edebiyatta kullanılmayan pek çok kavram, terim, gelenek ve söyleyiş özellikleri ile gerçek kültür hazinelerimizdendir. Masallar karakteristik özellikleri, kendilerine ait dilleri, eğiticilik nitelikleri bakımından oldukça dikkat çekici bir türdür.²⁹⁷

Sözlü ürünlerimizden olan masalların bugünkü anlamında kullanılması oldukça yenidir. Bu terim yerine daha önceleri “kıssa, dâstân, hikâye” gibi kendine has özelliklere sahip adlarla anılmaktaydı. XIX. yüzyıldan itibaren masal

²⁹⁴ Mevlânâ, *age.*, II, 331-332.

²⁹⁵ Mevlânâ, *age.*, VI, 240-241.

²⁹⁶ Mevlânâ, *age.*, VI, 242.

²⁹⁷ Artun, *Anonim Halk Edebiyatı Nesri*, ss. 107-120.

ifadesine dönüşen “mesel” yeni anlamlar da yüklenmiş oldu.²⁹⁸ Şükrü Elçin bugün kullandığımız anlamıyla masalı şu şekilde tanımlar:

Köklü geleneğe bağlı, kolektif karakter taşıyan, hayalî-gerçek, mücerret-müşahhas, maddî-manevî bir takım konu, macera, vak’a, problem, motif ve unsurlar, nesir dili ile vakit geçirmek, insanları eğlendirirken terbiye etmek düşüncesinden hareketle, hususî bir üslupla anlatılır veya yazılır.²⁹⁹

Her edebî türde olduğu gibi masalarda kendine ait bir takım özelliklere sahiptir. Bu özellikler şunlardır: Masallar genellikle nesir hâlinde olmakla birlikte az da olsa, içerisinde manzum parçalar da yer almaktadır. Bu türde yalın bir dil ve belli bölümlerde kullanılan kalıplaşmış sözler kullanılır. Masalarda atasözü, deyim, mani, dua, beddua, fıkra ve efsane gibi halk edebiyatının diğer türlerinden yararlanılmaktadır.³⁰⁰ Özellikle töre ve gelenekler masalın mantık ve felsefesinin temel yasalarıdır ve masallar geçmişteki toplumları yönlendiren kültür değerlerini bünyelerinde barındırırlar. Geleneksel ve sözlü yolla aktarılmalarından dolayı yüzyıllar boyunca karşılaştıkları çeşitli din, dil, renk, kültür ve coğrafyadan etkilenecek bu özellikleri bünyelerine katmış olan masallar toplumların yaşayış, düşünüş ve inançları ile ilgili pek çok bilgiyi aktarırlar.³⁰¹

Masalarda olağanüstü kahramanlar (dev, cin, peri, konuşan hayvanlar) ve âdeta masallarla özdeşleşmiş belli yerler (kaf dağı, periler ülkesi, cinler ülkesi, kuşlar diyarı, yer altı, gökler âlemi... vs.) vardır.³⁰² Metinlerde olağanüstülük gösteren olaylar yanında halk kültürü ve folklorunun birçok özelliğine rastlamak

²⁹⁸ Saim Sakaoglu, *Masal Araştırmaları*, Akçağ Yayınları, İstanbul 1999, s. 3.

²⁹⁹ Şükrü Elçin, *Türk Halk Edebiyatı'na Giriş*, Akçağ Yayınları, Ankara 1998, s. 369. Masallarla ilgili tanımlar için ayrıca bkz. Ali Berat Alptekin, *Taşeli Masalları*, Akçağ Yayınları, Ankara 2002, s. XI.

Ayrıca bkz. Güzel, *age.*, s. 115.

³⁰⁰ Okan Alay, *Bingöl Masalları*, Fırat Üniversitesi (basılmamış yüksek lisans tezi), Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2005, s. 18.

³⁰¹ Artun, *Anonim Halk Edebiyatı Nesri*, s. 120. Ayrıca bkz. Ahmet Özdemir, *Bütün Yönleriyle Türk Halk Edebiyatı Bilgileri*, Bordo Siyah Klâsik Yayınlar, İstanbul 2007, ss. 353-354; M. Öcal Oğuz, *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*, Grafiker Yayıncılık, Ankara 2008, ss. 136-143.

³⁰² Pertev Naili Boratav, *Zaman Zaman İçinde*, Adam Yayınları, İstanbul 1958, s. 54.

mümkündür.³⁰³ Masalların sonunda iyilerin ödüllendirilip, kötülerin cezalandırılması bu türün eğiticilik özelliği göstermektedir.³⁰⁴

Masallar, hayali görüşlerinin yanında, ince bir mantığı ve derin halk felsefesini telkin ederek yaşadığımız dünyadan farklı bir dünya oluşturarak kötülerin kaybettiği, iyilerin kazandığı ve insanların mutlu olduğu özlenen toplumsal bir düzen oluşturarak insanlara umut verir.³⁰⁵ *Pançatantra*'nın Hintli prene öğüt vermek için yazılması masalın eğiticilik özelliğini gösteren güzel bir örnektir. Türk zekâ gücünün en iyi temsilcilerinden olan Keloğlan da haksızlıklara karşı verdiği mücadelenin yanı sıra fakirlik ve mutsuzluğu, akıl ve zekâsı ile yenerek toplumda saygınlık kazanan bir tipi temsil ederek masallarımızın önemli karakterlerinden biri olarak karşımıza çıkar.³⁰⁶

İnsanlığın tarihi kadar eski masalların ilk ne zaman anlatıldığı hakkında kesin bilgiler bulunmamaktadır. Ancak masal araştırmacılarının ortak görüşü masalın yazının bulunuşundan önce de varolduğudur.³⁰⁷ Bu konuda çeşitli görüşler mevcuttur.³⁰⁸

Türk masallarının kaynakları hakkında; Türklerin ilk yazılı belgesi olan *Orhun Anıtları*'ndaki dil ve anlatım üsluptan hareketle masalın o dönemlerde var olduğu söylenebilir. Ayrıca Uygur döneminde *Çastanibey*, *Papamkara* ile *Kalyanamkara* gibi Budizm ve Maniheizm etkisi altında kalmış bu hikâyelerde masalsı anlatıma ait izler yer almaktadır. Orta Asya kültüründe yer alan bazı destan ve benzeri anlatı türleriyle Türk masallarının benzerlikleri arasındaki ilişkiden hareketle masalları o döneme kadar götürmek mümkün olmaktadır.³⁰⁹

³⁰³Esmâ Şimşek, *Yukarıçukurova Masallarında Motif ve Tip Araştırması*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001, ss. 3-6. Ayrıca bakınız. Pertev Naili Boratav, *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1969, s. 80.

³⁰⁴ Güzel, *age.*, s. 116. Ayrıca bkz. Saim Sakaoğlu, *Gümüşhane ve Bayburt Masalları*, Akçağ Yayınları, Ankara 2002, s. 4.

³⁰⁵ Aslan, *age.*, s. 270.

³⁰⁶ Aslan, *age.*, ss. 270- 271.

³⁰⁷ Alpay Gezer, *Soyut Kavramların Öğretiminde Hayvan Masallarının Yeri* (basılmamış yüksek lisans tezi) Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 2006, s. 33.

³⁰⁸ Bu görüşler hakkında detaylı bilgi için ayrıca bkz. Bilge Seyidoğlu, *Erzurum Halk Masalları Üzerine Araştırmalar*, Bayram Matbaası, Ankara 1975, s. XXX; Sakaoğlu, *Masal Araştırmalar*, s. 5-7; Ayrıca bkz. Aslan, *age.*, ss. 276-278.

³⁰⁹ Nuri Taner, "Masaldan Masalbilime Geçiş ve Türk Masallarının Kaynakları Üzerine", *IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri*, II, Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1992, ss. 324-326.

Nuri Taner, Türk masallarının kaynaklarını şu şekilde belirlemiştir: XIII. yüzyılda Mevlânâ'nın *Mesnevi* ve *Fihi Ma-Fih*, Âşık Paşa'nın *Latife*, Barak Baba'nın *Risâle*; XIV. yüzyılda yazarı bilinmeyen *Destan-ı Ahmet Harami*, Şeyhi'nin *Harname*; XV. yüzyılda Hacı Bektaş Veli'nin *Vilayet-nâme* ve *Saltukname*; XVI. yüzyılda Lâmi Çelebi ve oğlu Abdullah'ın *Lataif*, Güvahi'nin *Pend-nâme*; XVII. yüzyılda *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*; XVIII. yüzyılda *Billur Köşk Masalları*'dır.³¹⁰

Türk masalının kaynağı ile ilgili çalışmalar yapan Pertev Naili Boratav, Türk masalı üzerine en eski bilgilerin XIII. yüzyılda Anadolu'nun büyük şâiri Mevlânâ'nın eserinde bulunduğunu söyler. Boratav'ın *Az Gittik Uz Gittik* adlı eserindeki "Türk Masalı Üzerine" adlı bölümde Türk masallarının kaynakları sayılan eserler şunlardır: XIII. yüzyılda Mevlânâ'nın *Mesnevî*, *Fih-mâfih*; Âşık Paşa'nın *Latife*, Yûnus Emre'nin *Divân*, XIV. yüzyılda *Dâsitân-ı Ahmed Harâmî*, *Danişmendnâme*, *Battâlnâme*; Hoca Mesud'un *Kalîla ve Dimna*; Şeyhi'nin *Harnâme*; XV. yüzyılda Hacı Bektâş-ı Velî'nin *Vilâyetnâme*, Abdî'nin *Câmâsbnâme*, XVI. yüzyılda Güvâhî'nin *Pendnâme*, Lâmî Çelebi ve oğlu Abdullah'ın *Latâ'if* ve Aziz Efendi'nin *Muhayyelât* (1796) ve T. Abdî'nin *Siyer-i Servnâz* (1873)'idir.³¹¹

Pertev Naili Boratav ve Nuri Taner'in yaptığı tespitlerden hareketle Türk masallarının ulaşılabilecek ilk kaynaklarını Mevlânâ'ya götürmeleri oldukça dikkat çekicidir. Mevlânâ, yıllar geçtikçe eskimeyen Anadolu'nun kültür ve edebiyatında derin izler bırakan *Mesnevî* adlı eserinde masallara yer vermiştir. Ancak buradaki masallar, masal adı ile adlandırılmamış çünkü bu kelime bizde daha önceleri kıssa, hikâye gibi ifadelerle karşılık bulurken ancak XIX. yüzyılda ayrı bir tür olarak değerlendirilmiştir.

Bu çalışmada masalların kaynakları konusunda ilk eser olarak gösterilen *Mesnevî*'de yer alan masalları inceleyeceğiz. Bu bölüme geçmeden önce dünya milletlerinin masal kitapları hakkında kısa bir bilgilendirme yapacağız çünkü Mevlânâ, "Kelile'den duymuşsundur." gibi ifadelerle *Mesnevî*'de yer alan masalların kaynaklarına atıfta bulunur.

³¹⁰ Taner, agm. , ss. 324-326.

³¹¹ Pertev Naili Boratav, *Az Gittik Uz Gittik*, Adam Yayınları, İstanbul 1997, s. 318, 398.

Her milletin kendine has kitapları vardır. Günümüzde ise masal denildiğinde ilk akla gelen ülke Hindistan'dır. Masallarla âdeta özdeşleşen Hindistan'ın en bilinen masal kitapları; *Pançatantra (Beş Kitap)*, *Hitopadeça*, *Tûtiname (Çakasaptati)*, *Vetalapanjavincati ve Masal Nehirleri Okyanusu*'dur.³¹² Arap masallarının en bilinen ve dünya klâsikleri arasına giren *Binbir Gece Masalları* bu edebiyatın en önemli eseridir. Türkçe'ye *Camasbnâme* olarak tercüme edilmiştir.³¹³ İran masallarının en bilinen eseri ise *Binbir Gündüz Masalları*'dır. Milattan önce yaşayan şâir ve yazarların oluşturduğu ve başka kültürlerin masallarının yeniden yazıya geçirilmesi alanında çalışma yapan kişiler arasında Grek sahasında Aisopos, Fransa'da da Jean de La Fontaine ilk akla gelen kişilerdir.³¹⁴

Masal araştırmalarında önemli bir konuda masalların sınıflandırılmasıdır. Masal araştırmalarının ilk ciddi çalışması Antti Aerne tarafından yapılmıştır.³¹⁵ Aerne konularına "tip" adını verdiği ve her tipe bir numara verdiği çalışmasının temel bölümleri şunlardır:³¹⁶

1. Hayvan Masalları
2. Asıl Masallar
3. Fıkralar

İnsanlar var olduğu günden beri toplum hâlinde yaşamış ve bunun gereği olarak da sözlü edebî ürünler onların hayatlarında önemli bir yer tutmuştur. Sözlü olarak nesilden nesle intikal eden masal türü de toplumda önemli bir yere sahiptir.³¹⁷ Mevlânâ da bu geleneği görmezden gelmeyerek *Mesnevî*'de masal türlerinden hayvan masallarına yer vermiş ve halka kendi dilinden seslenmiştir.

2. 1. 2. 1. Hayvan Masalları

Hayvan masalları kahramanları bazen hayvanlar; bazen de hayvan-insanlar olan, öğüt verme amacı taşıyan kısa ve nesir şeklinde olan halk edebiyatı sözlü

³¹² Sakaoğlu, *Masal Araştırmalar*, s. 18.

³¹³ Abdurrahman Güzel-Ali Torun, *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*, Akçağ Yayınları, Ankara 2008, s. 71.

³¹⁴ Sakaoğlu, *age.*, s. 18. Ayrıca bkz. Güzel-Torun, *age.*, s. 71; Aslan, *age.*, ss. 277-278.

³¹⁵ Sakaoğlu, *age.*, s. 11.

³¹⁶ Saim Sakaoğlu, *Gümüşhane ve Bayburt Masalları*, Akçağ Yayınları, Ankara 2002, s. 70. Ayrıca bkz. Aslan, *age.*, ss. 271-272. Ayrıca bkz. Alemder Yalçın - Gıyasettin Aytaş, *Çocuk Edebiyatı*, Akçağ Yayınları, Ankara 2008, ss. 60-68; Sakaoğlu, *Masal Araştırmalar*, ss. 11-12.

³¹⁷ Oğuz, *age.*, s. 140.

ürünlerindedir. Bu masal çeşidinde kalıplaşmış ifadeler ve motif yapısı diğer masallardan kolayca ayrılmasını sağlayan şekil unsurlarındandır. Bu masallar diğer masallara göre daha kısa olmakla birlikte bu masalarda tekerleme (döşeme) bölümü bulunmaz. Hayvan masallarının en belirgin motifi olan konuşan hayvanlar, insana ait özelliklerle donatılırlar. Diğer masal türlerine göre daha kısa olan hayvan masallarında amaç eğiticiliktir.³¹⁸ Hayvan masalları orta öğretim kitaplarında masaldan ayrı bir tür “fabl” olarak nitelendirilse de, çocuk edebiyatı kitaplarında masalla aynı tür veya masalımsı tür olarak değerlendirilmektedir.³¹⁹

Hayvan masallarının kaynakları Hint ve Şark masallarıdır. Bu masal türünün kökleri hayvan masallarının temel yapıtları olan Hintli Bilge Bidpai'nin Sanskritçe ile yazdığı *Pançatantra* ve Aisopos'a kadar götürülebilir. Bu alanda önemli yapıtlardan biri olan *Kelile ve Dinme*, *Paçatantra*'nın Arapça'ya çevrilmiş şeklidir. İlk Türk hayvan masalı olarakta Şeyhî'nin *Harnâme*'si kabul edilmekle birlikte, Feridüddin Attâr'ın *Mantık't-Tayr'ı*, Mevlânâ'nın *Mesnevî*'si, Sa'dî'nin *Bostân ve Gülistân*'ında da aynı motifler kullanılmıştır.³²⁰

Yazılı edebiyat sahasında hayvan masallarının ustası olarak Fransız La Fontaine'i ve Ezop'u gösterebiliriz. La Fontaine ve Fransız halk hikâyeleri ve hatta Osmanlı tarihinden esinlendiği konularla yaptığı sentezi Fransız dil ve üslubuyla birleştirerek bu alanda önemli çalışmalara imza atmıştır.³²¹

Ülkemizdeki bu alandaki ilk çalışmalar daha çok doğu ve batıdan tercüme yoluyla dilimize girmiştir.³²² Ali Berat Alptekin' göre hayvan masallarının özellikleri şöyledir:³²³

³¹⁸Ali Berat Alptekin, “Hayvan Masallarının Formel Yapısı”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Bahar, 2000, ss. 157-158.

³¹⁹Bu konuda detaylı bilgi için ayrıca bkz. M. Güner Demiray, “Halk Masalları Üzerine” *Dil Dergisi*, A.Ü. Tömer Yayınları, Ankara 1996, ss. 77-83; Mehmet Yardımcı-Hüseyin Tuncer, *Çocuk Edebiyatı*, Ürün Yayınları, Ankara 2002; Ferhan Oğuzkan, *Çocuk Edebiyatı*, Anı Yayıncılık, Ankara 2001.

³²⁰Ali Fuat Arıcı, “Tür Özellikleri ve Tarihlerine Göre Türk ve Dünya Masalları”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 26, Erzurum 2004, s. 164.

³²¹Hasan Latif Sarıyüce, “Ders Veren Türk Masalları”, *Türk Folklor Araştırmaları Dergisi*, No: 354, Ocak 1979, s. 8533.

³²²Bu alanda şu çalışmaları sayabiliriz: Nurullah Ataç, *Aisopos Masalları*, İstanbul 1974; Orhan Vedat Sevinçli, *Ezop Masalları*, İstanbul 1976, Sabahattin Eyüboğlu, *La Fontaine Bütün Masallar*, İstanbul 1975; Nükte Uğurel-Seyit Kemal Karaalioğlu - Nevzat Kızılcan, *Bütünüyle La Fontaine Masalları*, İstanbul 1976; Ömer Rıza Doğrul, *Filozof Beydaba/Kelile ve Dimne*, İstanbul 1975.

³²³Ali Berat Alptekin, *Hayvan Masalları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991, s. 38'den naklen Gezer, *age.*, s. 36.

1. Diğer masallara göre daha kısadır.
2. Genellikle hayvan masalarında formel unsurlara rastlanmaz.
3. Olaylar, şahıslarla hayvanlar arasında geçer, bazen de kahramanların tamamı hayvan olabilir.
4. Masal metinleri birden fazla olay üzerinde kurulmuştur.
5. Genellikle olağanüstü kahramanlar (dev, cadı, cin vb.) yoktur.
6. Olaylarda bir bütünlük söz konusudur.
7. Bu tür masal metinleri genellikle kısadır.
8. Gerçeklerle ilgileri yoktur.
9. Hayvanlar sembolize edilerek insanlara ders verilir.

Edebiyatta hayvan masaları denilince ilk akla gelenlerden kişilerden biri olan La Fontaine, masalları ile ilgili görüşlerini şu şekilde dile getirir:

Masallar sadece ahlak dersi değil, birçok bilgiler de verirler bize. Hayvanların özelliklerini, değişik karakterlerini öğretirler. Böylece kendimizi de tanıtmış olurlar. Çünkü biz insanlar, akılsız yaratıklarda iyi kötü ne varsa hepsinin özetiyiz.³²⁴

La Fontaine'in bu görüşleri ile Mevlânâ'nın masal konusundaki görüşleri örtüşmektedir. Çünkü Mevlânâ da *Mesnevi*'nin pek çok yerinde hayvanların özelliklerinden bahsetmesinin sebeplerini açıklar:

Dilsiz Dimne, Kelile'ye nasıl söz söyler? Söz söylemekten aciz Dinme, Kelile'ye meramını nasıl anlatırdı? Tatalım, bunlar, birbirlerinin sözlerini anladılar, söz söylemeden meramlarını ifade eden bu hayvanların ne demek istediklerini insan nasıl anlayabilir? Dimne, aslanla öküz arasında nasıl bir elçi oldu, ikisini de nasıl kandırdı? O akıllı öküz nasıl aslana vezir oldu. Fil ayın aksinden nasıl korktu? Bu Dimne ve Kelile'nin hepsi yalan. Yoksa karganın leylekle ne alışverişi olur, nasıl leylekle savaşıır?" deme. Kardeş, kısaca bir ölçeğe benzer, mana içindeki taneye. Akıllı kişi taneyi alır, ölçek var mı, yok mu? Ona bakmaz. Aralarında sözden eser yok, fakat bülbülle gülün macerasına dinle!³²⁵

³²⁴ Gezer, *age.*, s. 37. Ayrıca bkz. Mustafa Ruhi Şirin, *Masal Atlası*, İz Yayıncılık, İstanbul 1998, s. 145.

³²⁵ Mevlânâ, *age.*, II, 278.

Masallar, gerçek üstü özelliklere sahip olmalarının yanında içersinde birçok özelliği barındırırlar. Türk edebiyatında önemli bir yere sahip olan masalların bu niteliklerini Hüseyin Güllüce şöyle dile getirir:

“Masal deyip geçmeyin; kökleri vardır geçmişte; dayanır durur dağ gibi... Dalları vardır üstümüzde; yeşerir, gider bağ gibi” derler. Gerçekten masal motifleriyle, aile ve toplum yaşantılarına ait nice gerçekler sezdirilmektedir. Olayların akış ve oluşundan ibret gözüyle faydalı dersler çıkarılabileceği gibi, kahramanların tutum ve davranışları da, insanlara onların ruh ve karakterini tanımak fırsatını kazandırabilir. Çünkü masaldaki kahramanlar birer sembol, insan misali birer varlıktır. Kurtlar, kuşlar, ağaçlar, taşlar, peri, dev gibi hayali kişiler yerine göre insan gibi düşünür, insan gibi davranırlar.³²⁶

Bu masallarda hayvanların iç ve dış özellikleri ile insanların nitelikleri arasında benzerlikler kurulmaktadır.³²⁷ Örnek verecek olursak kurt ve kaplan zalimliğinin; tilki kurnazlığının; aslan kuvvet ve otoritenin; eşek, geyik, leylek aptallığının temsilcisidir.³²⁸ Annemarie Schimmel de *Mesnevî*'deki hayvan masallarındaki bu özelliğe dikkat çeker: “Mevlânâ, düşüncelerini ifade etmede genellikle gündelik hayatın içinde somutlaşan sembolleri kullanmış, çeşitli insani davranış örneklerini, o davranışlarla karakterize ettiği değişik hayvanlarla simgeleştirmiştir.”³²⁹

Hayvan masalları, dili ve akıcı üslubuyla yediden yetmişe toplumun her kesiminden insana hitap edecek kadar geniş bir yelpazede insanlara seslenen edebî bir türdür. Masalların okuyan ya da dinleyen insanları eğlendirmek gibi vasıflara sahip olmanın yanında halkı eğitmek gibi misyonu da vardır. Dil ve kültür açısından bir hazine niteliği taşıyan masallar, eğlenirken bir yandan da dertlerine çare bulurlar. Gerçeklerin sınırlarını zorlayan masalların diğer bir özelliği de davranış kazandırmaya yöneliktir.³³⁰ Eğiticilik ve öğreticilik gibi işlevlere sahip

³²⁶Hüseyin Güllüce, “Mesnevî’de Temsilî Anlatım ve Hikâye ve Temsillerle Kurân Âyetlerinin Açıklanması”, *Erdem Dergisi*, S. 50, 2008, s. 135.

³²⁷Özgül Baykal, “Mevlânâ’nın Mesnevî’inde Hayvan ve Hikâye Motifleri”, *Şarkiyat Mecmuası*, V/25, 1964, s. 23. Ayrıca bkz. Hüseyin Güllüce, “Mesnevî’de Temsilî Anlatım ve Hikâye ve Temsillerle Kurân Âyetlerinin Açıklanması”, *Erdem Dergisi*, S. 50, 2008, s. 135.

³²⁸Gezer, *age.*, s. 34.

³²⁹Annemarie Schimmel, *Ben Rüzgârım Sen Ateş*, trc. Senail Özkan, Ötüken Yayınları, İstanbul 2007, ss. 62-63.

³³⁰Güzel, *age.*, s. 117.

olan masallardaki bu özellik bilhassa hayvan masallarında daha da belirginleşir. Bu tarz masallarda yapılan iyilikler övülür, kötülüklerse cezalandırılır. Bu sayede iyilik ve ahlaki değerlerin önemi vurgulanarak insanlar iyilik yapmaya teşvik edilir. Bu nitelikler Beydaba'da, *Paçatantra*'da açık bir şekilde gösterilir.³³¹

Mevlânâ, masalların eğitici özelliklerinden yararlanarak insanlara vermek istediği mesajları hayvanların dilinden söylemiştir. Ancak Türk masallarının özellikleri incelendiğinde hayvan masallarında olağanüstü çeşniler hayvan masallarında hafifler ve buradaki varlıkların akıl dışı, hayal ürünü nitelikler üzerinde durulmayarak onların özellikleri insanların özelliklerine yaklaştırılır.³³² Mevlânâ hayvan masallarının diğer türlere göre daha gerçekçi olması ve hayvanların özellikleri ile insanların özellikleri arasında bağlantı kurulması açısından bu türü anlatacağı konulara daha uygun bulmuştur. Özgül Baykal, bu konu ile ilgili düşüncelerini şöyle dile getirmektedir:

Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'nin eserlerinde de klâsik şark edebiyatının müşterek malzemesi bulunan çeşitli motifler, ayetler, hadisler, enbiya kıssaları ve kendinden öncekilerin, bilhassa Hâkim-i Sanâî ve Şeyh Attar'ın mazmunlarının teşkil ettiği sanatındaki malzemenin mühim bir kısmını hayvan motifleri teşkil eder. Mevlânâ, bu hikâye ve motiflerde birçok konulara temas etmiş, tasavvufî, dinî, felsefî, ahlaki ve terbiyevî düşüncelerini, görüşlerini, bazen başlı başına bir hikâye ile remzî olarak, bazen de bir veya birkaç beyitten ibaret motiflerde telmih ve insan-hayvan, iç-dış benzerliklerinden ve münasebetlerinden faydalanılarak yaptığı teşbihlerde izah etmiştir.³³³

Mesnevî'de birçok hikâye ve masal Hint kökenlidir. Mevlânâ, *Pançatantra*, *Kathasaritsagara*, *Kelile ve Dimne* gibi Hint kaynaklarından veya Attâr'ın eserlerinden aldığı masal ve hikâyeler üzerinde çeşitli tasarruflarda bulunmuştur. O, Attâr'dan aldığı hikâyelerde Hint masalları üzerinde yaptığı değişiklikler kadar kapsamlı bir değişiklik yapmamıştır.³³⁴ Ancak Mevlânâ'nın *Îlâhiname*'den yaptığı alıntılar öze hitap eden değişiklikler değil, daha çok

³³¹ Arıcı, agm. , s. 167. Ayrıca bkz. Yalçın - Aytaş, *age.* , ss. 67-68.

³³² Pertev Naili Boratav, *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1997, s. 81-82, 166.

³³³ Sakaoğlu, *age.* , s. 189.

³³⁴ Gönül Ayan, "Mesnevi ve Kısa Hikâyecilik", *V. Milli Mevlâna Kongresi-Bildiriler* (3-4 Mayıs 1991), Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya [ts], s. 5.

anlatımla ilgili değişikliklerdir. Doğunun tasavvufi hikâye anlatıcılarının hikâye içinde veya hikâye sonunda kendi görüşlerini aktarmaları en bilinen yollardan biridir. Mevlânâ gerek masal gerekse hikâyelerin sonunda düşüncelerini oradaki olay örgüsü ile uyumlu olacak şekilde iletmiştir.³³⁵

Mevlânâ'nın masalarda kullandığı ifadelerden *Kelile ve Dimne*'yi³³⁶ okuduğuna kesin gözü ile bakılabilir. O, *Kelile ve Dimne*'den aldığı masalların olay örgüsünün özüne çok fazla müdahale etmez, bu masalara tasavvufi anlamda fikirlerini yansıtmak şeklinde yeni elbiseler giydirir. Ancak burada dikkat çeken bir husus *Mesnevi*'de yer alan bu masallar direk bir kitaptan alınarak yazılmamıştır, Mevlânâ sözlü anlatımlar ya da yazılı metinlerden biri aracılığıyla öğrendiği masallardan hafızasında kalanları, İslâmî özelliklerle şekillendirerek yeniden anlatmıştır.

Sözlü gelenek vasıtasıyla günümüze kadar gelen masalarda toplumun kültürü, folkloru, inancı ve değer yargılarıyla ilgili önemli ipuçları vardır.³³⁷ Bu yönleriyle önemli kültür hazinesi olan masallar anlatıldığı bölgenin özelliklerine bürünmüş olmakla birlikte sözlü olduğu için ülkeden ülkeye taşınmıştır. Bu nedenle masalarda benzer özelliklerin yer alması da kaçınılmaz bir gerçektir ki masalarda görülen bu benzerlikler sadece *Mesnevi* için geçerli değildir. Pek çok eser kendinden önceki eserlerden gerek konu gerekse şekil yönünden etkilenmiştir. Elbette ki bu etkilenmelerin olması muhtemeldir ancak önemli olan bu ürünü kullanacak kişinin kendi orijinalitesiyle yeniden şekillendirip sunması ve kendi tarzı içinde eritmesidir ki *Mesnevi*'de yer alan pek çok masal Mevlânâ'nın söyleyişle ve üslubuyla yeniden şekillenmiş ve onunla yeniden yazılmıştır. Çünkü Mevlânâ, bu masalara İslâmî bir kimlik kazandırmış böylelikle masallardaki yabancılık izleri yerini mahallî niteliklere bırakmıştır.³³⁸

Eserleri tüm dünya tarafından dikkatle incelenen Mevlânâ'nın *Mesnevi*'sinde bazen masal, bazen hikâye bazen de bir fıkra olarak çıkan bu türler

³³⁵Ayan, agm. , s. 5.

³³⁶*Kelile ve Dimne* yaklaşık olarak milâttan yirmi asır önce Vişno Samara adlı bir Hintli tarafından hayvanlara ait masallar yazılmış ve beş kısım olarak tasnif edilmiştir. Bu kitap Pehlevice'de Abbasoğullarından Al Mansur zamanında İbn-i Mukaffâ tarafından Arapça'ya çevrilmiş, sonra Farsça'ya tercüme edilmiştir. XVII. Asır büyüklerinden Vasi Âlisi diye meşhur olmuş olan Kınalızade Ali Efendi tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiştir. Biz bu kitabın müellifine Bidpa ya da Pilpa deriz. Detaylı bilgi için ayrıca bkz. Mevlânâ, *age.* , I, 341.

³³⁷Oğuz, *age.* , s. 138.

³³⁸Arıcı, agm. , s. 167.

çeşitli yollarla daha önceki telif ve tercüme edilen eserlerden alındığı gibi, bunlar da kendisinden sonra telif edilen pek çok esere de ilham kaynağı olmuştur.

1-Yiğidin biri, yolda giderken giderken bir ejderha tarafından ayının yakalınmış olan bir ayının bağırmasını duydu. Ayının bu durumunu gören er, ayıyı ejderhanın pençesinden kurtardı. Ayı kurtulunca, o babayiğit erin keremini görünce, onun peşine takıldı. Adam bir süre sonra hastalandı, bu durumun üzerine ayı adamın vefasına karşılık onu bırakmadı ve başında beklemeye başladı. Oradan geçen bir adam adamın ayı ile dostluğunu görünce adamı uyararak ayının dostluğu ahmağın dostluğu gibidir dedi. Ancak adam bu sözleri kıskançlığından söylüyor diye bu sözlere inanmadı. Adam uyudu, ayı sinek kovalamaktaydı. Sinek, kovulunca kalktı, fakat inadına yine kalktığı yere gelip kondu. Ayı, o gencin yüzünden kaç kere sineği kovdu. Fakat sinek yine derhal kalktığı yere gelip konmaktaydı. Ayı, sineğe kızıp, gitti dağdan kocaman bir taş yakalayıp getirdi. Sineğin yine uyuyan adamın suratına konmuş olduğunu görünce, o koca değirmen taşını alıp, sineği ezmek için adamın suratına fırlattı. Taşı, uyuyan adamın suratına attı ve onun kafasını paramparça etti. Bu mesele de bütün âleme yayıldı.³³⁹

Mevlânâ, bu masalda dostlarımızı seçerken dikkatli olmamız gerektiğini ve ahmak insanlarla dost olunmayacağını vurgulamaktadır:

Aptalın sevgisi şüphesiz ayının sevgisi gibidir. Kini sevgidir, sevgisi kin. Ahdi gevşek, zayıf ve bozuk, sözü büyük, vefası artıktır. Ant içse bile inanma. Eğri sözlü adam andını da bozar.³⁴⁰

Mevlânâ, “Mûsâ Aleyhisselâm’ın öküze tapana ‘Nerde düşüncen, nerde ihtiyatın, tedbirin?’ demesi”, “Bir kuşun kendi cinsinden olmayan bir kuşla uçup yayılmasındaki sebep” gibi bölümleri masalın arasına yerleştirerek anlatmak istediği düşünceleri örnekleme yöntemiyle açıklamaktadır. Ayrıca masalın arasına “İlaç, âlemde dertten başka bir şey aramaz.” ; “Nerede bir dert varsa, deva oraya gider.”; “Su, neresi alçaksa, oraya akar.”; “Suizan adama kuvvetli bir settir.” gibi atasözleri yerleştirerek anlatımını zenginleştirir ve fikirlerini halkın deyişleri ile

³³⁹ Mevlânâ, *age.*, II, 148-164.

³⁴⁰ Mevlânâ, *age.*, II, 163.

pekiştirir. Çünkü Mevlânâ'nın amacı anlaşılır olmaktır, bunun içinde dilin tüm imkânlarını kullanır.

Mesnevî'de bu masalın bir adı olmamakla birlikte, başka kitaplarda benzer anlatıma sahip bu masal "Ayının Vefâkarlığına Güvenme" adıyla yer almaktadır. Masal ayrıca *Pançatantra*, *Kelile ve Dimne*, La Fontaine'de ve *Türk Masalları Tip Kataloğu*'nda da yer almaktadır.³⁴¹ *Mesnevî*'de yer alan bu masalların benzer anlatımlarını vererek masalların sözlü kültürdeki yerlerinden hareketle kısa bir değerlendirme yapacağız.

Saim Sakaoğlu, bu masalın *Typen türkischer Volksmärchen* adlı Türk masalları tip kataloğunda 38 numarada kayıtlı olduğunu belirtmektedir. Bahsi geçen eserde "Ayı ile Oduncu" başlığı ile verilen masalın içeriği şu şekildedir:³⁴²

- 1-Bir oduncu çok fazla bal bulur, bunun bir kısmını ayıya verir.
- 2-Oduncu uyurken, ayı, ona teşekkür etmek için sineklerini kovar.
- 3-Fakat ayı yorulunca sinekleri kovalamaktan vazgeçip öldürmek ister, üzerlerine bir taş fırlatır. Bu arada oduncuyu da öldürür.

***Pançatantra* (1. kitap, 33. masal)**

Üç arkadaştan biri bir bilginin, diğeri bir tüccarın oğlu idi. Üçüncüsü de bir prensi. Bunlar bir şehre vardılar. Prens, bilginin oğlunu kendisine baş vezir, tüccarın oğlunu da maliye vekili tayin etti ve o şehri ele geçirmeye karar verdi. Askerlere iki misli ücret vererek onları kendi tarafına çekti ve ülkenin kralını bir savaşta öldürdü. Memleketi ele geçirdi. Bütün idarî işlerin yükünü iki arkadaşına yükleyerek kendisi zevk u safaya daldı.

Saraylarda âdet olduğu gibi kralın birçok ehlî hayvanı vardı. Bu hayvanlar içerisinde bir maymunu kral çok seviyor ve onu güzel şeylerle besliyordu. Bu maymun zamanla büyüdü ve kuvvetlendi. Kralın kılıcını o taşıyordu. Sarayın etrafında bir dinlenme koruluğu vardı. Bilhassa ilkbaharda burası çok güzel olurdu. Bir gün kral, kraliçe ile birlikte buraya geldi. Bir zaman sonra yorulmuş olan çift uyumak istedi. Kral maymuna uyudukları sırada kendisini kimsenin rahatsız etmemesini tembih etti. Kral ve kraliçe uykuya daldılar. Bu

³⁴¹ Sakaoğlu, *Masal Araştırmaları*, s. 83.

³⁴² Sakaoğlu, *Masal Araştırmaları*, ss. 83-88.

sırada kralın başına bir arı kondu. Maymun arıyı uzaklaştırmaya çalıştı, fakat arı bir türlü oradan gitmiyordu. Nihayet maymun öfkelendi, kılıcı çıkardı, arıya yapıştırdı, bu arada kralın başı da parçalandı.³⁴³

Kelile ve Dimne (5. fasıl)

Keşmir ülkesinde nâmdar bir padişah vardı. Zenginlikte, büyüklükte, onun gibisi yoktu. Bir de terbiyeli maymunu vardı. Maymun, efendisine o kadar sevdalı idi ki sabahlara kadar uyumaz, efendisinin başucunda bekler, yatan efendisini esen rüzgârdan bile korurdu... Padişahın hazinesini soymaya karar veren bir hırsız ertesi gece saraya varıp duvarım delmeye başladı. Duvar sağlam ise de... Hırsız hünerini göstererek bir hayli çalıştıktan sonra nihayet duvarı deldi. Tesadüf bu ya, delik doğruca padişahın yattığı odaya açılmıştı. İçeri girince mükellef bir yatakta padişahın yattığını, maymunun da karşısında nöbet beklediğini gördü. Hattâ maymunun elinde bir de hançer vardı. Görmüş olduğu talim gereğince, padişaha kim kastedecek olursa, bu hançer ile onu koruyacağı hâl ve tarzından anlaşılıyordu.

Hırsız, maymunu ürkütmeksizin odaya nasıl gireceğini düşünüp dururken bir de gördü ki, tavandan padişahın göğsü üzerine birçok karıncalar düşüyor. Bu hâli maymun da görmüştü. Mışıl mışıl uyumakta olan padişahın göğsüne düşen karıncaların, padişahı ısırarak rahatsız ettiklerini gören maymun, hemen elindeki hançeri çekerek karıncalara vurmaya davrandı. Hançer ile onlara hiçbir fenalık edemeyeceği hâlde, padişahı öldüreceği muhakkak idi. Hırsız bu hâli görünce: ‘Bre hayvan ne yapıyorsun? Cihanın velinimetini padişahı öldüreceksin!’ diye bağırılmaya başladı. Padişah bir sesle uykudan uyanarak, kendisini maymunun hançerinden kurtardı...³⁴⁴

La Fontaine, Ayı ile Bahçe Meraklısı

Oldukça insana yakın bir ayı ıssız bir ormanda yaşamaktadır. Tek üzüntüsü yalnızlığıdır. Ayrıca, ormanın kuytu bir köşesinde yaşlı bir adam yaşamaktadır. Onun da derdi yalnızlığıdır. Ayı ve adam

³⁴³ Sakaoğlu, *age.*, s. 86. Ayrıca bkz. Kemal Çağdaş, *Paçatantra Masalları*, Ankara 1962, ss. 9-10.

³⁴⁴ Sakaoğlu, *age.*, s. 86. Ayrıca bkz. Beydaba, *Kelile ve Dimne*, trc. Selahaddin Alpay, İstanbul 1977, ss. 195-197.

kendilerine dost aramaya çıkarlar. Yolda karşılaşırlar. Önce ayı davet ederse de ihtiyar onu ikna eder, süt ve meyvelerle besler. Adam bahçesiyle oyalanmaya devam ederken ayı da ormanda avlanır.

Ama ayının asıl işi, boş zamanlarda,
Dostu mışıl mışıl uyurken,
Sinekleri kovmakmış yüzünden.
Fena içerlemiş çünkü sinek denen
Bu kanatlı sömürgenlere.
Bir gün yine bahçede
Derin uykulara dalmışken ihtiyar,
İnatçı bir sinek konmuş burnuna.
Ne kadar kovsan boşuna,
Ayının kızdığı kadar var:
—Ben sana gösteririm, demiş birden;
Koca bir taşı kapıldığı gibi yerden,
Gelmiş hakkından sineğin,
Ama dostunda da ne kafa kalmış, ne beyin,
Doğrusu iyi nişan almış,
Adamcağız bir anda ölüm uykusuna dalmış.³⁴⁵

Hint metinlerinde akılsız dost hayvan, bizim metinlerde maymun Mevlânâ ve La Fontaine’de ise ayı tipi ile karşımıza çıkar. Maymunun arkadaşları *Pançatantra*’da kral, *Kelile ve Dimne*’de padişahdır. Çünkü bu masallar hükümdar ve oğulları için yazılmıştır ve karakterler o dönemin şartlarına uygundur. Bu tip Mevlânâ’da bir adam, La Fontaine’de ise ihtiyar bir oduncudur. Kralın maymunu, elinde kılıcı ile padişahın maymunu ise hançeri ile onu koruma görevini yaparlar. Mevlânâ ve La Fontaine’deki ayılar sadece arkadaşlırlar.³⁴⁶

Bu masallar arasında sadece *Kelile ve Dimne*’deki masalın sonucu değişiktir. Orada maymun, padişahı öldüremez tavandan, aşağıda yatmakta olan padişahın üzerine düşen karıncalar onu rahatsız eder. Maymun da onları öldürmek için hançerini kaldırır; tam indireceği sırada, padişahın odasında bulunan bir hırsız ona mani olur. *Mesnevî*’de sinekler adamın yüzüne, *Pançatantra*’da arılar, uyuyan kralın başına, La Fontaine’de ise sinekler kimsesiz ihtiyarın burnuna konar.

³⁴⁵ Sakaoğlu, *Masal Araştırmaları*, ss. 87-88. Ayrıca bkz. La Fontaine, *Masallar*, trc. Sabahattin Eyüboğlu, İstanbul 1969, ss. 315-317.

³⁴⁶ Sakaoğlu, *age.*, s. 85.

Pançatantra'da kral kılıçla, *Mesnevî*'de ve *Fontaine*'de ise adam ve ihtiyar oduncu, kafaları taşla parçalanarak öldürülür.

Saim Sakaoğlu bu masalın, Hindistan'dan çıkıp çeşitli ülkelerden geçerken o bölgenin dil, din ve kültürüyle yeniden şekillenip Fransa'ya kadar uzandığını tespit eder.³⁴⁷

2-Kış gelince köpek soğuktan ezilir, büzülür. Kışın soğuğu onu perişan bir hâle koyar. 'Kışa dayanamıyorum sağ olursam taştan bir ev kurmam lazım. Yaz gelince dişimle tırnağımla çalışıp çabalayayım, kışın barınmak için bir taş ev kurayım' der. Ancak yaz gelince havalar ısındı mı kellesi, kemiği yerine geldi mi, ilikleri, kemikleri kızışıp derisi gerildi mi, kendisini koskocaman görür. Bu durum üzerine: 'İyi ama ben hangi eve sığarım ki?' der. Yaşadıklarını unutup tembel tembel, karnı tok sırtı pek, kendisine güvenmiş bir hâlde bir gölgeye çekilir. Gönlü bir ev kurmasını söylese de kendisi: 'Söyle be yahu, ben nasıl olur da bir eve sığarım ki?'³⁴⁸ diye cevap verir.

Mevlânâ, bu masalda köpeğin yaşadıklarından hareketle ileriye düşünerek hareket etmenin önemini vurgular:

Sen de bir belâya, bir musibete düştün mü büzülürsün, hırs kemiklerin bitişir; küçülür, kalırsın. Tövbeden bir ev kurayım, kışın o evceğizde barınayım dersin. Fakat dertten kurtuldun da hırsın büyüdü mü köpek gibi ev sevdası geçer gider.³⁴⁹

Bu masalın benzeri *Fontaine*'in anlatımında "Ağustos Böceği ile Karınca" adlı masal olarak karşımıza çıkar:

Ağustos Böceği ile Karınca

Ağustos böceği yaz mevsimi boyunca saz çalıp şarkı söylemiş. Ancak, kış mevsimi başladığı zaman ortada kalmış. Yiyecek bulamamış. Bir gün komşusu karıncanın kapısını çalmış. Kapıyı açan karıncaya çok aç olduğunu söylemiş ve gelecek yaz geri vermek üzere ödünç yiyecek istemiş.

-İnan bana, önümüzdeki ağustos ayında sana olan borcumu öderim, demiş.

Karıncaya ağustos böceğinin bu teklifini kabul etmemiş.

³⁴⁷ Sakaoğlu, *age.*, s. 85.

³⁴⁸ Mevlânâ, *age.*, III, 234-235.

³⁴⁹ Mevlânâ, *age.*, III, 235.

-Ben bütün yaz boyunca çalışıp kışa yiyecek hazırlarken, sen ne yaptın? demiş.

Ağustos böceği:

-Gece gündüz, durmadan yorulmadan hep şarkı söyledim, diye karşılık vermiş.

Karınca hiç oralı olmamış:

-Demek bütün yaz boyunca saz çalıp şarkı söyledin. Öyleyse şimdi de gidin biraz oynayın diye karşılık vermiş ve karıncayı başından savmış.³⁵⁰

Bu iki masal konu bakımından aynıdır. Mevlânâ'nın masalının kahramanı köpek iken, La Fontaine'de ağustos böceği ve karıncadır. Her iki masalda da geleceğini düşünmeden gününü gün eden tipler üzerinde durulmuş ve bu yolla insanlara dersler verilmiştir. Ancak bu masal *Mesnevî*'deki anlatımda İslâmî bir kimlik kazanmış ve kibrinden kendinden geçmiş dinini yaşamayanlara karşı bir ders niteliğine dönüşmüştür.

3-Bir tacirin bir dudusu vardı, kafeste hapsedilmiş, güzel bir duduydu. Tacir, Hindistan'a gitmeye kara verince köle, cariye ve dudusuna ne istediklerini sordu. Dudu, Hindistan'daki dostlarına hâlini anlatmasını ve selam söylemesini istedi. Tâcir, Hindistan uçlarına varınca kırda birkaç dudu gördü ve dudunun selâmını ve kendisine emanet ettiği sözleri söyledi. O dudulardan birisi, bir hayli titredi ve düşüp öldü. Tacir bu durumu görünce söylediğine pişman oldu. Tacir alışverişi bitirip muradına nail olarak evine geldiğinde olanları duduya anlattı. Dudu bu haberi duyunca kaskatı oldu. Tacir onun bu durumunu görünce çok üzülse de ölü duduyu kafesten dışarı çıkardı. Kafesten çıkan dudu uçup bir yüksek ağacın dalına konunca, bu durumu gören tüccar duduya bu hâlin sebebini sordu. Dudu da Hindistan'daki dudunun hareketi bana nasihatti bu nedenle kendimi ölü gösterdim ve hapisten kurtulduğumu söyledi ve tüccara birkaç nasihat daha edip oradan ayrıldı.³⁵¹

Bu masalda, dudu dili yüzünden hapsedilmiştir. Dudunun dostlarından yardım istemesiyle özgürlüğün ve dostluğun önemi vurgulanır. Tacir, dudunun ölmesi üzerine yaşadığı pişmanlığı şu şekilde dile getirir: “Bir kere söylemiş

³⁵⁰ Jean De La Fontaine, *LaFontaine'den Seçmeler*, trc. Emel İpek, Karanfil Yayınları, İstanbul 2005, ss. 19- 20.

³⁵¹ Mevlânâ, *age.*, I, 124- 152.

bulundum. Pişmanlık ne fayda verir? Ağızdan bir kere çıkan söz, bil ki yaydan fırlayan ok gibidir. Oğul, o ok gittiği yerden geri dönmez, seli baştan bağlamak gerek.”³⁵²

Mevlânâ bu masalda insanın yerinde ve zamanında konuşmasının gerekliliğini vurgular: “Hünerler ve huylar, kıyamet günü, çeyiz gibi sahibine döner. Nitekim posta güvercinleri, gönderilen mektupları, yine uçtukları şehre getirirler.”³⁵³

Mevlânâ'nın masalın sonunda da yer alan şerhte vermek istediği dersi en iyi şekilde özetleyen beyit şudur:

“Baharların tesiriyle taş yeşerir mi? Toprak ol ki renk renk çiçekler bitiresin.”³⁵⁴

Emine Yeniterzi bu masalın, Feridüddin-i Attâr'ın *Esrâr-nâme*'sinde, Tebrizli Ahmedî'nin *Esrâr-nâme*'sinde ve *Hikâyet-i Hakîm-i Şehr-i Hindû-yı Çîn Vâsîfidur* başlığıyla 14. hikâye olarak anlatıldığını belirtir.³⁵⁵

4-Birisi hileyle tuzağına bir kuş düşürdü. Kuş, ona dedi ki: “Ey ulu hoca. Sen birçok öküzler, koyunlar yedin. Birçok develer kurban ettin. Dünyada onlarla bile doymadın... Benimle de doymazsın sen! Beni bırak da sana üç öğüt vereyim. Bak bakalım aptal mıyım, akıllı mıyım?”

Birinci öğüdü elimdeyken vereyim, ikincisini samanla karışık balçıktan yapılma damının üstünde. Üçüncüsünü de ağacın üstünde veririm... Bu üç öğütle bahtın iyileşir. Elindeyken vereceğim öğüt şu: “Olmayacak söze kim söylese söylesin inanma.” Bu ulu öğüdü elindeyken verip azat oldu, duvarın üstüne konup, dedi ki: “Geçmiş gitmiş şeye gam yeme. Fırsatını kaybettin mi üzülme artık!” Sonra “Şu küçük bedenimde on dirhem ağırlığında paha biçilmez bir inci var. Seni de oğullarımı da devlete erdirdi. O inci Senin hakkındı. Fakat kismetin değilmiş, kaçırdın. Öyle bir inci dünyada bulunmaz.” dedi. Adam bağırmaya başladı. Kuş dedi ki: “Sana geçmiş şeye gam etme diye nasihat etmedim mi, mademki geçip gitti, neden gam yersin? Ya öğüdümü anlamadın yahut da sağırsın sen. Sonra bir de sana sapıklığa düşme olmayacak söze sakın

³⁵² Mevlânâ, *age.*, I, 133.

³⁵³ Mevlânâ, *age.*, I, 135.

³⁵⁴ Mevlânâ, *age.*, I, 152.

³⁵⁵ Emine Yeniterzi, “Klasik Türk Edebiyatı Ahlâkî Mesnevîlerinde Mevlânâ'dan İzler”, *Klasik Türk Kültürü, Edebiyatı ve Sanatında Mevlâna ve Mevlevîlik Sempozyumu* (13 Ağustos 2008), s. 6.

inanma demedim mi? Bu ikinci öğüdüm değil miydi? Ben, kendim üç dirhem gelmem aslanım... İçinde on dirhemlik inci nasıl bulunur?” Adam, bu söz üzerine kendine geldi: “Hadi dedi... O üçüncü güzel öğüdü de ver bakalım!” Kuş dedi ki: “Uykuya dalmış bilgisiz kişiye öğüt vermek, çorak yere tohum saçmaktır. Aptallık ve bilgisizlik yırtığı yama kabul etmez... Ey öğütçü, ona hikmet tohumunu pek saçma.”³⁵⁶

Mevlânâ, bu masalda vermek istediği mesajları masalın içerisinde kuşu konuşturarak vermiştir. Bu masalda kuş ve avcı arasında geçen bir olaydan hareketle verilen nasihatler şunlardır:

1-Geçmiş gitmiş şeye üzülme.

2-Olmayacak söze kim söylerse söylesin inanma.

3-Uykuya dalmış bilgisiz kişiye öğüt vermek, çorak yere tohum saçmaktır. Aptallık ve bilgisizlik yırtığı yama kabul etmez... Ey öğütçü, ona hikmet tohumunu pek saçma.

Bu fikirlerden hareketle insanın geçmişteki hatalarından ders çıkarmasının gerekliliği anlatılmakla birlikte kuşun son nasihati söylememesi de oldukça dikkat çekicidir. Kuş üçüncü nasihati söylememesinde de bir nasihat daha gizlidir ki bu da nasihat tutmayan insana bir şeyler anlatmaya çalışmanın boşuna bir çaba olduğudur.

Mevlânâ, insanın günlük hayatında her konuda rehber olacak nitelikte nasihatlerle insanları uyarmaktadır. O, masalın masalın konusunu şöyle özetler: “Tutulan kuşun, geçmiş zamana pişman olma, içinde bulunduğun vaktin kıymetini bil, bundan istifadeye çalış, pişmanlıkla vakit geçirme.”³⁵⁷ Nasihat içinde nasihat olan bu masalda verilen diğer bir öğütte zamanın kıymetini bilmenin gerekliliğidir.

5-Bir çiftçinin bir eşiği vardı. Gündüzün kayalıklarda gıdasız, koruyucusuz aç bî-ilaç dolaşır, dururdu. Oralarda içecek sudan başka bir şey yoktu, eşek gece gündüz yas, matem içindeydi. Oralarda bir ormanda işi gücü avlanmak olan bir hayvan vardı. Bu ormandaki hayvanlardan aslan ile fil bir gün kavgaya tutuldular ve sonunda aslan yaralandı. Aslan yaralanıp ininden dışarı çıkamayınca aslanın avının artıklarından yararlanan hayvanlar bu duruma çok

³⁵⁶ Mevlânâ, *age.*, IV, 181-183.

³⁵⁷ Mevlânâ, *age.*, IV, 181.

üzüldüler ve bir çare aramaya başladılar. Bu durum üzerine aslan tilkiyi çağırarak bir öküz ve eşek bulup kandırarak oraya getirmesini istedi. Tilki bunun üzerine bir av aramaya başladı ve bir çorak ovada zayıf bir eşeğe rastladı. Dostça selam verip yanına yaklaşmış ve çeşitli kurnazlıklarla onu kandırmaya çalıştı. Tilki, eşeğe yemyeşil çayırlar ve sulak otlaklardan bahsederek eşeğin yaşadığı yerin kötü olduğunu onun için zayıf ve çelimsiz olduğunu söyleyince eşek tilkinin sözlerine kanarak onun peşinden gitmeye karar verdi. Aslanın yanına varacakları sırada aslan, eşeğin yaklaşmasına sabretmeden bir anda hırsından korkunç bir hâlde kükreyince eşek gerisin geriye kaçmaya başladı. Tilki bu duruma ne kızsada da olan olmuştı. Aslan tilkiye eşeği tekrar kandırmasını söyleyince tilki, aslana bu kez acele etmemesini söyledi. Tilki tekrar eşeğin yanına giderek çeşitli hilelerle onu tekrar tuzağa düşürüp, gözünü açlık ve hırs bürüyen eşeği tekrar o yeşil alana sürükledi. Eşek bu kez aslana iyice yaklaştı ve aslan bir anda onu paramparça etti. Bir süre sonra eski gücüne kavuşan aslan, su içmek üzere avının yanından ayrıldı. Tilki bunu fırsat bilerek eşeğin ciğerini ve yüreğini bir çırpıda yedi. Aslan inine dönünce eşeğin ciğerini ve yüreğini yemek istedi, fakat bir türlü bulamayınca tilkiye sordu. Tilki bütün kurnazlığı ile şu cevabı verdi: “O kıyameti, o korkuyu, o kaçışı, o dağdan atlayışı yaşayanın ciğeri veya yüreği olsaydı, yeniden kalkıp bir daha buraya gelir miydi?”³⁵⁸

Mevlânâ, masalda eşek, aslan ve tilki arasında geçen bu masalda bilgisiz ve yaşadıklarından ders almayan insanları uyarmaktadır. Tilki ile aslan arasındaki anlaşmadan dostluk ve yardımlaşmanın değeri anlatılmaktadır. Eşeğin yaşadığı durumdan ise onun iki kez aynı hataya düşmesi, nasibini uygun yerlerde aramaması ve aceleci davranmasının verdiği zarar anlatılmaktadır. Mevlânâ, eşeğin aşırı hırslı davranarak mantıklı düşünmemesi sonucunda çektiği zararı ise şöyle dile getirir ve masalın ana fikrini şöyle özetler: “Hırs, insanı kör, ahmak eder, bilgisiz bir hâl sokar, ölümü kolaylaştırır.”³⁵⁹

Sakaoğlu, bu masalın benzer anlatımlarını *Pançatantra*,³⁶⁰ *Kelile ve Dinme*, *Ezop*³⁶¹ ve *La Fontaine* de tespit etmiştir. *La Fontaine Ezop*'un ve

³⁵⁸ Mevlânâ, *age.*, V, 191-236.

³⁵⁹ Mevlânâ, *age.*, V, 231.

³⁶⁰ Eski Hint edebiyatında M. Ö. 200 yıllarında yazıldığı tahmin edilen *Pançatantra* masalları ancak çok daha sonraki yüzyıllarda (M.S. 100-150) ortaya çıkmıştır. Bu eserin yazarının kim olduğu ve hangi yıllar arasında yaşadığı henüz bilinmemektedir.

Beydaba'nın Latinceye çevrilmiş eserlerinden yararlanarak fabl türünde usta eserler meydana getirmiştir.³⁶² *Mesnevî*'de adı belli olmamakla birlikte aslan, eşek ve tilki arasında geçmekte olan bu masalın benzer anlatımları şöyledir:

Pançatantra; Eşek, Çakal ve Aslan

Vaktiyle aslan bir fille yaptığı savaştan almış olduğu yaralar yüzünden artık av peşinde koşamaz olmuştu. Onun av artıkları ile geçinen maiyetindeki çakal da günlerdir açtı. Çakal aslana gidip hâlini anlattı. Aslan ona bir av bulmasını ve yanma getirmesini, hasta hâlinde bile bu hayvanı öldürmeye çalışacağını söyledi. Çakal gitti. Şehre yakın bir yerde bir eşiği cılız ve tozlu otlar yerken gördü. Ormanda çok güzel otlar bulunan bir yer bildiğini, birlikte ormana gelirse burasını kendisine göstereceğini söyledi. Eşek buna karşılık ormanın vahşi hayvanlarının kendisini öldürmesi ihtimalinden bahsetti. Fakat kurnaz çakal ormanda hiç evlenmemiş üç dişi eşiğin bulunduğunu, bunların kendisinden bir koca bulmasını rica ettiklerini söyledi. Bu kadar teşvike dayanamayan eşek çakalla birlikte ormanın yolunu tuttu. Çakal eşiği aslanın yanma getirince aslan hemen onun üzerinden atladı. Fakat sevinçten çok heyecanlanmış olduğu için fazla sıçradı ve eşiğin üzerine atladı. Buna çok şaşırان eşek hemen oradan kaçtı. Daha sonra çakal, aslana eşiği aynı yere bir daha getireceğini, bu defa sıçramasını iyi ayarlamasını söyledi ve giderek eşiği tekrar buldu. Eşek çakalı görünce kendisini niye böyle bir yere götürdüğünü ve üzerine sıçramış olan o korkunç hayvanın ne olduğunu sordu. Çakal eşiğe boş yere kaçtığını, üzerine sıçramış olan hayvanın kendisini görünce sevinçten ne yapacağım şaşırان olan dişi eşeklerden biri olduğunu, bu eşiğin kendisinden çok hoşlanmış olduğunu, şayet geri dönmezse kendisini öldüreceğini anlattı. Eşek çakalın bu yalanlarına inandı ve tekrar ormana, aslanın bulunduğu yere gitti. Bu defa aslan hedefini şaşırmadı, eşiği bir sıçrayışta parçaladı ve çakala hayvanı beklemesini söyleyerek yemekten önce yikanmaya gitti. Bu sırada açlıktan sabrı tükenmiş olan çakal eşiğin kalbiyle kulağını yedi. Aslan geri dönünce eşiğin kalp ve kulaklarının

³⁶¹ Ezop'un M.Ö. 620-650 yılları arasında yaşadığı ve baskıcı bir yönetim yüzünden düşüncelerini küçük hayvan masalları ile anlattığı bilinmektedir.

³⁶² Sakaoğlu, *Masal Araştırmaları*, s. 184. Ayrıca bkz. Saim Sakaoğlu, "Mesnevî'deki Hikâyelerin Kaynakları ve Tesirleri", *I. Milli Mevlana Kongresi* (3-5 Mayıs 1985), Konya 1985, ss.105-113.

yenmiş olduğunu görerek çakala çıktı, hiç kimsenin artığını yiyemeyeceğini söyledi. Hazırcevap çakal, aslana eşeğin kalbi ve kulağı olmadığını, şayet onun kulakları ve kalbi olsaydı aslanı bir kere görüp işittikten sonra bir daha aynı yere dönmeyeceğini söyledi. Aslan bu fikre inandı ve kendi hissesini yedi.³⁶³

Kelile ve Dimne; Tilki ve Karakaçan

Cüzzam hastalığına yakalanan aslanın vücudundaki bütün kıllar dökülmüş ve o cascavlak kalmıştır. Çok zayıfladığı için kuyruğunu bile kımıdatacak hâli kalmamıştır. Aslanın maiyetinde de, daima onun artıklarını yiyerek geçinen bir tilki varmış. Bir gün tilki de hastalanmış. Tilkinin dermanı bir eşeğin ciğerindeymiş. Ancak gücü bir eşek avlamaya yetmiyormuş. Bir gün aslanla konuşurken cüzzam hastalığının eşek ciğerinin kanını sürmekle iyi olunabileceğini söylemiş. Buna inanan aslan tilkinin tavsiyesi üzerine oduna gelen köylünün eşeğini parçalamaya razı olmuş. Ancak, ciğerin kanını vücuduna sürmeden evvel bir güzelce yıkanması gerektiğini de ilâve etmiş. Eşeğin yanma giden tilki, onun yapraklarla karnını doyurduğuna acımış gibi görünerek kendisini zümrüt gibi otların bulunduğu bir yere götüreceğini söylemiş. Buna inanan eşek de tilkinin peşine takılıp aslanın yanma kadar gelmişler. Açlıktan gözleri kararan aslan eşeğin üzerine atlamışsa da zayıflığından dolayı eşeği yakalayıp parçalayamamış. Daha güçlü olan eşek ise kaçıp kurtulmuş. Tilkiye karşı mahcup olan aslan ne diyeceğini düşünürken kurnaz tilki söze başlamış, Aslana, acele ettiğini, eşeğin dalgın bir anını yakalamasının gerektiğini söylemiş. Aslan, bir dahaki sefere öyle yapacağım söyleyince tilki de tekrar eşeğin peşine düşmüş. Eşeğe de, o heykelden niçin korktuğunu, yoksa onu aslan, kaplan gibi bir şey mi zannettiğini sorar. Tüysüz aslan olmayacağını filan söyleyerek eşeği kandırır. O gördüğü şeyin ormanların tılsımı olduğunu eklemeyi de unutmaz. Tilkidен talimatı alan aslan da hiç hareket etmeksizin onları beklemektedir. Zavallı eşek çimenlerde yuvarlanmaya, karnını doyurmaya, anırıp çağırmaya başlayınca aslanın beklediği an gelmiş. Yorgun düşen eşek uyuyuvermiş. Tabii aslan da onu hemen boğup

³⁶³Sakaoğlu, *Masal Araştırmaları*, ss. 184-185. Ayrıca bkz. Kemal Çağdaş, *Pançatantra Masalları*, Ankara 1962.

parçalayıvermiş. Aslan tam eşeğin ciğerini çıkarmaya hazırlandığı sırada tilki, ona yıkanacağını hatırlatmış. Tabii aslan gidince de kendisi eşeğin ciğerini bir güzelce yemiş. Aslan ciğeri bulamayınca tilkiye sormuş. O da, eşeğin ciğerinin olmadığını, fakat etiyle karnını bir güzelce doyurabileceğini söylemiş.³⁶⁴

Ezop; Aslan, Tilki ve Geyik

Hastalanan aslan bir mağaraya çekilip yatar. Çok sevdiği tilkiyi de yanına çağırıp kendisine bir geyik getirmesini söyler. Böylece aslan, çok arzu ettiği geyik ciğeriyle yüreğini yiyecektir. Kurnaz tilki geyiğe gidip komşusu olan ormanlar kralı aslanın hasta olduğunu, yerine birini kral seçeceğini, ayıyı kaba, parsı insafsız bulduğunu, uzun boynuzlu geyiğin bu işe lâayık olduğunu aslanın ağzından nakleder. Bu güzel sözlere inanıveren geyik tilki ile birlikte mağaraya gidiverir. Kapıda bekleyen aslan hemen geyiğin üzerine atlayıverdiyse de ihtiyarlık ve hastalık sebebiyle geyiği yakalayamaz, sadece kulağını kanatıverir. Aslan mahcup olur ve tilkinin geyiği bir daha getirmesini rica eder. Zavallı geyik, korkudan tüyleri diken diken olmuştur. Tilkiye çok ağır hakaretlerde bulunur. Ancak tilki, aslanın kötü niyeti olmadığını, kulağını tutmak istemesinin, krallığın sırlarını söylemek için olduğunu filan anlatarak geyiği yine kandırır ve mağaraya götürür. Aslan bu sefer işini kolay hâllerde ve geyiğin ciğerini, iliklerini yiyip yutuverir. Aslana bakmakta olan tilki yüreğin yere düştüğünü görünce belli etmeden alıp yiyiverir. Yüreği arayan aslana da, böyle hayvanın hiç yüreği olur mu, diyerek onu da kandırır.³⁶⁵

Mesnevî'de yer alan bu masal, örnek verdiğimiz masallardaki motiflerle temelde aynı olmakla birlikte hepsinde de üç hayvan vardır. Eşeği ve geyiği kandırma fikri hepsinde farklı şekillerde olmakla birlikte hâkim olan düşünce tilkinin veya çakalın kurnazlığıdır.

Bu masalın kaynağı mevzusunda *Pançatantra*'nın yazılış tarihi kesin olmaması, Ezop için, MÖ 620-560 yıllarında yaşadığı yönünde rivayetlerden yola

³⁶⁴Sakaoğlu, *Masal Araştırmaları*, ss. 184-185. Ayrıca bkz. Beydaba, *Kelile ile Dinme*, trc. Saadettin Alpay, İstanbul 1975, ss. 206-209.

³⁶⁵Sakaoğlu, *age.*, ss. 186-187. Ayrıca bkz. Aisopos, *Masallar*, trc. Nurullah Ataç, II. Baskı, [ys] 1966, ss. 99-101.

çıkarak, Mevlâna'nın bu eserleri görme ihtimalinin çok düşük olduğu ve büyük bir ihtimalle bu masalın *Kelile ve Dimne*'den alınmış olabileceği fikrini desteklemektedir.³⁶⁶ Ancak bu metnin direk alınması şeklinde değil zamanla halkın anlatışlarıyla zenginleşip değişerek oluşan bir tezahür neticesindedir.

6-Güzel bir dereye av hayvanları, aslanın onları öldüreceği korkusundan ıstırap içindeydiler. Hileye başvurular; aslanın huzuruna geldiler ve her gün ona yiyecek getireceklerini söyleyerek çalışmadan rahat etmesi hususunda ona teklif sundular. Aslan ise onların bu teklifine çalışmanın önemi ile ilgili sözler söyleyerek karşılık verdi. Aslında aslan onların teklifini kabul etmek istiyordu ancak av hayvanlarının ona hile yapacaklarını düşündüğünden teklifi kabul etmekten çekiniyordu. Ancak aslan av hayvanlarının sözlerine nihayetinde inandı. Aslan bu yolda birçok deliller getirdikten sonra tilki, geyik, tavşan ve çakal aslana biat ederek, kükremiş aslanla ahitlerde bulundular. Zahmetsizce her günün kısmeti gelecek, aslanın başka bir teşebbüse ihtiyacı kalmayacaktı. Kur'a kime isabet ederse günü gününe aslanın yanına sırtlan gibi o koşar, teslim olurdu. Her hayvan sırası geldiğinde gidip aslana teslim oluyordu. Bu kadeh dönerek sıra tavşana gelince tavşan bir hile ile aslanı ortadan kaldırmaya karar verdi ve bu durumu av hayvanlarına anlattı. Tavşan aslana oyun kurarak yanına geç gider ve bu geç gidişinin sebebini de yolda başka bir tavşanla gelirken başka bir aslanın yollarını keserek arkadaşını rehin aldığını söyledi. Tavşan çeşitli hilelerle o aslana bari beni bırak padişahımın yüzünü son kez görüp seni haber vereyim diye izin aldığını ve aslanın yanına geri döneceğini anlattı. Tavşan aslanı çeşitli hilelerle öfkelenirerek kandırdı ve tavşanın nişan koyduğu derin bir kuyuya doğru yola çıktı. Kuyunun yanına gelince tavşan aslana, onu kucağına alırsa o zaman kuyuya bakabileceğini söyledi. Kuyunun içine, suya bakınca aslanın ve onun aksi, su içinde parıldadı. Su içinde düşmanını görünce, tavşanı bırakıp kuyu içine sıçradı. Kendi kazdığı kuyuya kendi düştü. Çünkü yaptığı zulüm, kendi başına geldi. Tavşan aslanın kuyuda öldüğünü görünce kurtulduğunda sevinerek ovaya, av hayvanlarına koştu ve olayı av hayvanlarına anlattı. Av hayvanları tavşanın

³⁶⁶ Sakaoğlu, *age.*, s. 187.

etrafına toplanıp sevinçli bir hâlde gülüp oynayarak, etrafına halka oldular ve aslanın zulmünden kurtulduklarına sevindiler.³⁶⁷

Mevlânâ'nın, "Kelile'den oku ve o kıssadan hisse almaya bak!"³⁶⁸ diye başladığı bu masal, mevzu bakımından aynı dil, kültür ve din gibi niteliklere bağlı olarak değişme ve mahallîleşme özellikleriyle *Pançatantra*'da da yer alır.³⁶⁹ Mevlânâ, masalında Kelile'den esinlendiğini kendisi söylemiştir ancak bu masal Mevlânâ'nın özgün üslubu ile yeniden şekillenmiştir. Sözlü kültür ürünü olan masalların başka kültürlerle aktarılması masalın ve bu süreçte o bölgenin özellikleriyle mahallîleşmesi sözlü türlerin genel niteliğidir.

Mevlânâ masalı bir eğitim aracı olarak görür ve hayvanların özellikleri ve insanların özellikleri arasındaki benzerliklerden hareketle insanlara dersler verir. Mevlânâ, bu masalda hayvanları konuşturarak onların ağzından zulüm ve zalimliğin cevapsız kalmayacağını anlatır. Masalda aslan zalimliği, tavşan ise bilgeliği temsil eder. Mevlânâ, "Bilgi, Süleymân mülkünün hâtemidir; bütün âlem cesettir, ilim candır."³⁷⁰ sözleriyle bilginin değerini vurgular. Tavşan bilgisi sayesinde hayatını kurtarır ve masalın sonunda tüm hayvanlar aslanın zulmünden kurtulur ve rahata kavuşurlar. Bu masalda kötülüğün cezasız kalmayacağı ve iyilerin her zaman kazanacağı vurgulanır ki bu da masalların sonunda iyilerin ödüllendirilmesi kötülerin cezalandırılması fikriyle uygunluk sağlar.

Mevlânâ, masalın içerisinde yer yer hikmetli sözlerle uyarılarda bulunur: "Danışmak, insana anlayış ve akıl verir; akıllar da akıllara yardım eder."³⁷¹

Mevlânâ bu masalda: "Bir iki kimseye söyledin mi, artık o sırra veda et. İki kişiyi aşan, bir başkasına da söylenen her sır, yayılır."³⁷² diyerek sırrın öneminden bahseder. Masalda aynı zamanda, insanları yüzlerine karşı öğmenin zararlarından bahsedilir ki eserde bu konu şu sözlerle dile getirilir: "Aynanın berraklığını, yüzüne karşı öğersen nefesinden ayna çabucak buğulanır, bulanır, bizi göstermez olur."³⁷³

³⁶⁷ Mevlânâ, *age.*, I, 72-111.

³⁶⁸ Mevlânâ, *age.*, I, 72.

³⁶⁹ Sakaoğlu, *Masal Araştırmaları*, s. 184.

³⁷⁰ Mevlânâ, *age.*, I, 83.

³⁷¹ Mevlânâ, *age.*, I, 84.

³⁷² Mevlânâ, *age.*, I, 85.

³⁷³ Mevlânâ, *age.*, I, 84.

Mevlânâ, masalın devamında insanların tatlı sözlerine kanmamanın gerekliliğini ise şu sözlerle dile getirir: “Düşman her ne kadar dostça söylse de, her ne kadar taneden, yemden bahsederse de sen onu tuzak bil! Sana şeker verirse sen bunu zehir bil, bir lutufta bulunursa onu kahr bil!”³⁷⁴

Mevlânâ, kıssadan hisse misali çeşitli öğütlerle hayvanların dilinden insanlara seslenir ve masalda anlatmak istediği fikri şu sözlerle özetler: “Zalimlerin zulmü karanlık bir kuyudur. Adalet, daha kötüye, daha kötü ceza verir.”³⁷⁵ Bu sözlerle başkalarına zulmedenleri uyararak Mevlânâ şu uyarılarla masalı bitirir: “Ey zulümle bir kuyu kazan! Sen kendin için tuzak hazırlıyorsun. İpek böceği gibi kendi etrafını örme; kendine kuyu kazarsan bari kararlıca kaz!”³⁷⁶

7-Bir aslan, bir kurt, bir tilki avlanmak için dağlara düştüler. Birbirlerine yardım ederek o geniş ovada birçok av elde etmek niyetindeydiler. Aslan, onlarla beraber avlanmaktan utanmaktaysa da yine onları ağırladı, onlara yoldaş oldu. İşleri rast geldi, bir dağ öküzü, bir dağ keçisi, bir de semiz tavşan avladılar. Ölmüş yaralanmış, kan içinde bulunan avlarını dağdan çeke çeke ormana getirince, kurt ve tilki padişahlara lâyık bir adaletle av hayvanlarının paylaşılmasına başladılar. Aslan önce kurdu çağırdı ve avı paylaşmasını istedi. Kurt; yaban öküzünü aslana, keçiyi kendine tavşanı da tilkiye vermek üzere paylaşmayı yaptı. Aslan bu duruma sinirlendi ve ben varken sen pay istiyorsun diyerek kurda bir pençe vurup kurdu öldürdü. Sonra yüzünü tilkiye dönüp pay etmesini isteyince tilki: “Bu semiz öküz, ey emin padişah, kuşluk yemeğin. O keçiden de bahtı aydın padişaha gün ortasında yemesi için bir yahni olur. Tavşan da lutf ve kerem sahibi padişahın akşam yemeğidir.” diye cevap verdi. Aslan tilkiye bu çeşit pay etmeyi kimden öğrendin diye sorunca tilki de kurttan öğrendiğini söyledi. Bunun üzerine aslan bütün avı tilkiye verdi.³⁷⁷

Bu masalda başkalarının başına gelen olaydan ders alınması gerektiği vurgulanmaktadır. Masalda kurt câhil ve işin sonunu düşünmeden hareket eden kişileri temsil ederken, tilki kurnazlık özelliği ile yaşananlardan ders alan kişiyi temsil etmektedir.

³⁷⁴ Mevlânâ, *age.*, I, 96.

³⁷⁵ Mevlânâ, *age.*, I, 105.

³⁷⁶ Mevlânâ, *age.*, I, 105.

³⁷⁷ Mevlânâ, *age.*, I, 242-251.

Mevlânâ vermek istediği mesajı şöyle özetler: “Akıllı o kişidir ki çekinilen belâda dostların ölümünden ibret alır. Bu suretle Hakk’ın, geçmiş zamanlarda gelip geçen kavimleri nasıl helâk ettiğini duyduk.”³⁷⁸

8-Bir fareceğiz, bir devenin yularını eline aldı, kurula, kurula yola düştü. Deve, tabiatındaki mülâyimlik yüzünden onunla beraber yürümeye koyuldu. Fare kendini dev aynasında görerek deveyle gide gide bir büyük ırmak kenarına geldiler. Fare orada duru, kaskatı kesildi. Deve, fareye suya girip karşıya geçmeyi teklif edince fare korktuğunu söyleyince deve de fareye bir daha küstahlık etme ve kendin gibi farelerle boy ölçüş dedi. Fare suçunu anlayarak deveden özür dileyerek onu karşıya geçirmesini istedi. Devede fareyi sırtına alarak ırmağın karşısına geçirdi.³⁷⁹

Mevlânâ bu masalda deve ile fareyi konuşturarak onların söyleyişiyle insanlara aşırı gurur ve övünmenin zararlarını anlatır. Bu masal ile alçak gönüllü olmanın önemi Mevlânâ tarafından zarif bir şekilde dile getirilmiştir: “Kötü huy, âdet edindiğinden dolayı sağlamlaşır, yerleşir. Seni ondan vazgeçirmek isteyene kızarsın. Toprak yemeye alışırsan kim seni bundan menetmeye kalkışırsa onu düşman sayarsın.”³⁸⁰

9-Bir çakal boyacı küpüne düştü, orada bir müddet kaldı. Sonra postu boyanmış olarak çıkıp “Ben illiyyin tavusuyum, demeye başladı. Postu boyanmış, pek güzel parlamış, güneş de o renklere vurmuştu. Çakal, kendini yeşil, kızıl, pembe ve sarı renklerde görüp o çeşitli renklerle öbür çakallara göründü. Diğer çakallarsa onun bu hâlini kınamaya başladılar. Boya küpüne düşen çakal ise onlara dönerek hele bakın benim gibi var mı diyerek övündü. Bu durum üzerine çakallar, oraya toplandılar ve peki sen tavus kuşları gibi bağırmasını istediler. Çakal: “Kara taştan kaynak mı çıkar hiç” diye cevap verince, diğerleri toplanıp çakalın üzerine yürüyerek: “Tavusun güzellik elbisesi gökten gelir, ezelîdir. Hileyle dâva ile hiç, o güzelliği elde edebilir misin sen? dediler.”³⁸¹

Mevlânâ, kendi hâlinden memnun olmayıp başka şekillere bürünen insanları boyacı küpüne düşen çakalın durumuna benzetir. Eğer, insanlar

³⁷⁸ Mevlânâ, *age.*, I, 250.

³⁷⁹ Mevlânâ, *age.*, II, 264-267.

³⁸⁰ Mevlânâ, *age.*, II, 265.

³⁸¹ Mevlânâ, *age.*, III, 57-62.

asıllarında olanı inkâr edip taklitle başka şekillerde görünmeye çalışırlarsa akıbetleri çakal gibi olur ve böyle zor durumda kalırlar.

Mevlânâ masala, “Yalan davalarda bulunan birisinin her sabah bir kuyruk parçasıyla dudağını, bıyığını yağlayıp ‘Ben şunu yedim, bunu yedim’ diye dostlarının arasına çıkması”; “Firavun’un Tanrılık davasına kalkışması da çakalın tavusluk iddiasına benzer” adıyla bölümler ekleyerek masalda vermek istediği düşünceleri bu benzetmelerle zenginleştirir.

Masalda verilmek istenen mesaj Firavun benzetmesiyle şöyle özetlenir: “Firavun da saçını, sakalını süslemiş, eşekliğinden kendisini Mûsâ’dan yüce göstermeye, ondan daha yücelere bir derece üstün uçmaya kalkışmıştı. O da, o boyacı küpüne düşen dişi çakalın soyundandı.”³⁸²

Mesnevî’de “Boya Kutusuna Düşen Çakal” olarak adlandırabileceğimiz bu masal “Aslan Postuna Bürünen Eşek” adıyla *Pançatantra*’da³⁸³ Ezop’ta³⁸⁴, *Tutinâme*’de³⁸⁵ ve La Fontaine’de yer almaktadır. Bu masalın La Fontaine’de “Aslan Postuna Bürünen Eşek” adıyla şu şekilde yer almaktadır:

La Fontaine, Aslan Postuna Bürünen Eşek

Nereden akıl etmişse eşeğin biri, aslan postuna bürünmüş. Bürünmüş ya, o günden sonra da kimseler dolaşamaz olmuş çevresinde. Eşek, aslan postuna bürünmekle ne değişecek ki... Her zamanki gibi eşek işte... Ama postu aslan postu ya. Görenler tir tir titriyor korkudan. Bir gün bir aksilik olmuş, bizim sahte aslanın uzun kulakları dışarı fırlamış. Akıllı adamın biri görmüş olanları, işin aslını anlamakta gecikmemiş. Vay sen misin diye, bir güzel dayak atmış eşeğe. Adamı uzaktan görenler şaşırıp kalmışlar doğrusu... Sanmışlar ki koca bir aslanı döverek götürüyor. ‘Bravo!’ demişler hep bir ağızdan... Öyledir... Kimi kendi hatalarının kurbanı olur, kimi de bu hatalar üzerine kurar düzenini.³⁸⁶

10-Akıllı bir adam, Hindistan’da dostlarından iki üç kişinin uzak bir seferden geldiklerini, aç ve çıplak bir hâlde bulduklarını gördü ve onları misafir etti. Hindistan’dan gelen misafirlerin gitme vakti gelince ev sahibi onlara yolda aç

³⁸² Mevlânâ, *age.*, III, 62.

³⁸³ Bu masal için ayrıca bkz. Çağdaş, *age.*, s. 61.

³⁸⁴ Bu masal için ayrıca bkz. Aisopos, *age.*, s. 141.

³⁸⁵ Bu masal için ayrıca bkz. *Tutiname*, trc. Şemseddin Kutlu, İstanbul 1976, ss. 210-211.

³⁸⁶ La Fontaine, *Masallar*, trc. Sabahattin Eyüboğlu, 1969, s. 213.

kalırsanız sakın fil yavrusu yemeyin çünkü anaları pusudadır diye nasihat etti ve onları uğurladı. Bu üç kişi yolda kılığa düştüler, susuzlukları artıkça arttı. Ansızın yolda yeni doğmuş güzel bir fil yavrusu gördüler. Sarhoş kurtlar gibi başına üşüştüler. Üç adamdan biri nasihati hatırlayıp fil yavrusuna yaklaşmadı ancak diğer iki arkadaş fil kebab edip yediler ve yatıp uyudular. Aç olan adamsa uyanıktı. Birdenbire baktı ki kızgın bir fil çıkageldi. Önce o gözetleyene gelip çattı. Ağzını üç kere kokladı ancak ondan koku almayınca onu bıraktı. Uyuyanların hepsinin ağızlarını kokladı, hepsinden de koku aldı. Yavrusunu kebab edip yiyenleri hemencecik paraladı ve öldürdü.³⁸⁷

Bu masalda nasihat dinlemeyen insanların başlarına neler gelebileceği anlatılmaktadır. Aynı zamanda dünyada yaptığımız her şeyin mutlaka karşımıza çıkacağı, o nedenle her hareketimize ve sözüme dikkat etmemizin gerekliliği vurgulanmaktadır. Mevlânâ bu fikri şu ifadelerle destekler: “İnsan hırsından her şeyi kıldan kıla görür, bilir ama oynayıp salınmasında hayır yoktur, bu oynayış şerle doludur.”³⁸⁸

Mevlânâ, “Vakitsiz çan çalan, vakitsiz öten horozun başını kesmek vaciptir.” diyerek yerinde ve zamanında hareket etmeyenleri uyarır ve anlatımını atasözleri ile zenginleştirir.

Mevlânâ’ya göre dünya hayatında yapılan tüm davranışlarımızın bir kokusu vardır. Nasıl ki anne fil yavruların kokusunu alıyorsa bizim yaptığımız davranışlarda bizde bir takım kokular bırakır. Mevlânâ masalın devamında bu konuyla ilgili düşüncelerini şöyle dile getirir: “Hilelere sapanı koku, rüsva etti. İyi koku da göklere çıkar, kötü koku da. Kibir, hırs, şehvet kokusu, söz söylerken soğan gibi kokar.”³⁸⁹

11-Birkaç balıkçı, bir gölcüğün yanından geçerken oradaki balıkları görüp ve balıkları avlamaya karar verdiler. Balıklardan akıllı olan bu durumu fark edip hemen güç bir yola giderek oradan uzaklaştı ve denize vararak kurtuldu. Öbür balık ise bende kendimi ölü göstereyim bari diyerek kendini suya salıverdi. Balıkçılar bu durumu görüp en iyi balık öldü diye üzüldüler. Balık tam kurtuldum diye sevinmişken balıkçılardan biri onu yakaladı ancak sonra ölü sanıp toprağa

³⁸⁷ Mevlânâ, *age.*, III, 6-14.

³⁸⁸ Mevlânâ, *age.*, III, 8.

³⁸⁹ Mevlânâ, *age.*, III, 14.

atınca balık gizlice suya fırladı gitti. Öbür ahmak balık, ıstıraplar içinde kalakaldı, kendini kurtarmak için sağa sola çırpındı durdu. Fakat avcılar ağı attılar ve ahmak balığı yakalayıp ateşe attılar. Ateşin hararetiyle kızıp kaynadıkça eğer bu sefer, şu boynumu kıran mihnetten kurtulursam, denizden başka yerde yurt tutmam diye düşündü. Ahmak balık ateş üstünde tava içinde ahmaklıkla eş oldu.³⁹⁰

Mesnevî'de üç balığın başından geçen olayların anlatıldığı bu masalda balıklardan ilki akıllı kimseleri, ikincisi yarı akıllı kimseleri, üçüncü balık ise ahmak insanları temsil eder.

Mevlânâ, masalın bitiminde masalda anlatmak istediklerini şu şekilde özetler: “Ahmağın, bir belâyâ uğrayınca nadim olup ahdetmesinde bir vefa yoktur. Akıl, ona diyordu ki: Ahmaklık, seninle değil mi? Ahmaklıkla ahde vefa edilmez. Ahitlerde vefa etmek, akılla olur.”³⁹¹

Mevlânâ, birçok masal ve hikâyeyi *Kelile ve Dimne*'den almıştır. Sakaoğlu'nun tespitlerine göre “Üç Balık Masalı” olarak adlandırılan bu masal *Pançatantra*'dan *Kelile ve Dimne*'ye, oradan da *Mesnevî*'ye ve *Hitopadeşa*'ya geçmiştir.³⁹²

Mevlânâ, söz konusu masalın başında “Bu, içinde üç büyük balık bulunan gölcüğün hikâyesine benzer. “Kelile” de okumuşsundur ama o kabuktan ibarettir, bu anlatışımızsa canın ta içidir.”³⁹³ diyerek bu masalın kaynağına işaret eder. Bu masalın benzer özelliklerle anlatımı *Kelile ve Dimne*'de olduğu gibi *Pançatantra* adlı eserde de yer almaktadır.³⁹⁴ Ancak Mevlânâ *Kelile ve Dimne*'deki masalı kabuk kendi masalını ise canın içi olarak değerlendirmiştir.

Kelile ve Dimne'de, Beydaba üç balığın başına gelen olayı anlatır ve ancak masalın bitiminde nasihat vermez. Çünkü Beydaba hükümdara nasihat vermek ve ufkunu genişletmek amacıyla yazmıştır. Mevlânâ ise anlatımına tasavvufi anlamlar yüklemiş ve balıklardan hareketle düşüncelerini ortaya koymuştur. O, *Mesnevî*'nin birçok yerinde de belirttiği gibi maksadı masal anlatmak değil, masallar aracılığı ile fikirlerini ortaya koymaktır.³⁹⁵

³⁹⁰ Mevlânâ, *age.*, IV, 178-184.

³⁹¹ Mevlânâ, *age.*, IV, 184-185.

³⁹² Sakaoğlu, *age.*, s. 184.

³⁹³ Mevlânâ, *age.*, IV, 178.

³⁹⁴ Sakaoğlu, *age.*, s. 184.

³⁹⁵ Ayan, *agm.*, ss. 6-7.

Sözlü edebiyatın mahsulü olan masallar elbette ki milletler arası etkileşimle taşınarak tüm dünyaya yayılmıştır. Mevlânâ'nın anlattığı bu masallar kendi üslubu ile yeniden şekillenmiş ve kendine has bir üslupla yeniden üretilmiştir.

12-Bir akdoğanı kocakarının birine verdiler. Kocakarı iyilik olsun diye pençelerindeki tırnaklarını kesti! Hâlbuki asıl iş gördüğü, avlandığı uzvu, tırnaklandır. Kötü kocakarı, ardından doğanın tırnağını, gagasını kanatlarını keser. Doğanın önüne tutmaç kor da o, az yedi mi kızar ve tutmaç yemiyorsan bari al, bunu iç diye doğana tutmaç suyu verdi. Doğan, tutmaç suyundan içmeyince, kocakarı büsbütün kızdı. Kızgınlıkla o sıcak çorbayı doğanın başından aşağı döktü, hayvanın başını yaktı ve onu kel etti. Doğan, canı yanınca o teessürle gönüller parlatan padişahın lutfunu anarak ağlamaya başladı. Padişahın çehresinden yüzlerce kemale nail olan o nazenin, o işveli gözlerinden yaşlar dökülünce ve doğan dedi ki: Kocakarının kızgınlığı alevlendi ama kuvvetimi, nurumu, sabrımı ve ilmimi yakmadı ya!³⁹⁶

Mesnevî'nin dördüncü cildinde yer alan bu masalda “Ayının Dostluğu” adlı masaldaki gibi ahmak insanların sevgisinden bahseder. Bu masaldaki kocakarı iyilik yapmak istemiş ancak doğana en büyük zararı vermiştir. Mevlânâ'nın dediği gibi ahmak insanın vefası olmaz onun vefası da kindir.

13-Bir tavus kuşu, ovada kanatlarını yolumaktaydı. Hâkimin biri gezmeye çıkmıştı ve tavus kuşunun bu davranışını görünce tavus kuşuna çeşitli öğütler vererek yaptığı davranışın yanlışlığını anlattı. Tavus kuşu, bu öğütleri duyunca ona baktı ve ağlamaya koyuldu. O dertlinin feryadı figanı orada bulunanları da feryada düşürdü. Adam tavus kuşunun ağlamasını görünce sorduğuna pişman oldu. Tavus kuşu ağlaması bitince bu kanatlar yüzünden her yandan başıma yüzlerce bela gelip çatmada, nice merhametsiz avcılar bu kanatlar yüzünden her yanda benim için tuzak kuruyorlar, nice okçu kanatlarım için yayını çekmiş bana ok atmadadır. Bu beladan kurtulmak için çirkin olmam daha iyi diye cevap verdi. Ey yiğit, bu kanatlar, benim ululanma silahım kesildi. Ululanmaysa ululananları yüzlerce belaya uğratar. Onu yoluyorum, çünkü başıma kastetmede.³⁹⁷

³⁹⁶Mevlânâ, *age.*, IV, 212-214.

³⁹⁷Mevlânâ, *age.*, V, 47-58.

Bu masalda tavus kuşu, ileride başına gelebilecek belaları görerek tedbir alan kişiyi bilge bir tipi temsil eder. Çünkü öyle hünerler vardır ki eğer kişi ham bir ruha sahipse, o kişinin başına çeşitli felaketler getirir. Bu konuda Mevlânâ düşüncelerini şöyle dile getirir: “Hünerler, anlayışlı olmak ve dünya malını elde etmek, tavusun kanatları gibi insanın canına düşmandır.”³⁹⁸, “Nice hüner ve sanatlar vardır ki ham kişiyi helak eder. Çünkü o, taneye koşar, bu yüzden de tuzağı görmez.”³⁹⁹

Mevlânâ güzelliğin simgesi olan tavus kuşunun durumundan hareketle vermek istediği mesajı şöyle dile getirir: “İnsana kendini görüp beğenen kendi gözünden daha tehlikeli hiçbir kötü göz olamaz. Tavus kuşu gibi kanadına bakma, ayağını gör ki kötü göz, sana bir pusu kurmasın.”⁴⁰⁰

14-Bir sakanın mihnetten çember gibi iki büklüm olmuştu bir eşeği vardı. Bu eşeğin sırtında ağır yükten açılmış yüzlerce yara vardı ve karnını doyuracak ot bile bulamıyordu. İmrahor onu görüp acıdı ve eşeğin sahibiyle konuşarak onu padişahın ahırına götürdü. Adam eşeği o merhametli kişiye verdi. O da onu padişahın ahırına bağladı. Eşek her yanda tavlı, semiz, güzel ve taze Arap atlarını gördü. Ayak bastıkları yerler süpürülmüş, sulanmıştı. Saman da tam vaktinde geliyordu, arpa da tam vaktinde. Eşek atların durumunu görünce hâlimden iyice şikâyet etmeye başladı derken ansızın savaş koptu. Arap atlarına eğerleri vurup savaşa sürdüler. Onlar düşmandan oklar yediler. Her yanlarına temrenler saplandı. Savaştan geri dönüp hepsi perişan bir hâlde ahıra düştüler. Ayakları sağlam iplerle mükemmel bağlandı. Nalbantlar sıra sıra dizildi. Hançerlerle bedenlerini yarıyor, yaralardan temrenleri çıkarıyorlardı. Eşek bunları görünce söylediklerine pişman oldu ve hâline şükretti.⁴⁰¹

Mevlânâ, yaşadığı şartları beğenmeyen eşeğin, atların durumunu gördükten sonra pişman oluşunu anlatır. Başkalarının sahip olduğu şeylere göz dikmek yerine kendi hakkımıza razı olmak ve elimizdekilerle mutlu olmalıyız çünkü her nimetin bir külfeti vardır.

³⁹⁸ Mevlânâ, *age.*, V, 56.

³⁹⁹ Mevlânâ, *age.*, V, 49.

⁴⁰⁰ Mevlânâ, *age.*, V, 44.

⁴⁰¹ Mevlânâ, *age.*, V, 195-196.

15-Bir kuş, çayırılığa gitti. Orada da av için bir tuzak vardı. Avcı yere birkaç tane saçmış, kendisi de orada pusuya sinmişti. Biçâre avı yakalamak için kendisine yaprakları, otları sarmıştı. Bir kuşçağz onu tanımayıp geldi, adamın etrafında dönüp dolaştı. Sen kimsin ki dedi, böyle yeşiller giyinmişsin, bu vahşi hayvanlar içinde ovada oturup duruyorsun deyince adam zâhidim olduğunu ve dünyadan elimi ayağımı çektiğini söyledi. Kuş ile adam arasındaki konuşma böyle sorularla devam etti. Kuş adama buğdayların kimin olduğunu sorunca adamda bir yetimin olduğunu söyledi. Kuş, adama çok aç olduğunu ve buğdayları yemesine izin verme vermesini istedi. Adam bu buğdayları bana emanet ettiler yetim malıdır dediyse de kuş dayanamayıp büyük bir iştahla buğdayları yemeğe başladı. Başladı başlamasına ancak tuzağa da yakalandı. Kuş kurtulmak için çırpınırken kendi kendine dedi ki: “Zâhitlerin afsununu dinleyenin lâıyığı budur.” Bunu duyan adam: “Hayır, öyle değil, haksız yere yetim malını yiyen, gözlerini hırs bürümüşlerin layığı budur.” dedi. Kuş, bundan sonra öyle bir ağlayıp sızlanmaya koyuldu ki derdinden tuzak da titredi, avcı da.⁴⁰²

Masalda hırsa kapılıp emanete riayet etmeyen, haksız yere yetim malı yiyen insanlar uyarılmaktadır. Buradaki kuşun hırsına kapılıp tuzağa düşmesi ancak ondan sonra pişman olmasını Mevlânâ şu şekilde dile getirir: “Hırs, heves, insanı harekete getirdi mi o zaman ey feryadıma yetişen, medet de. Ben felakete düşmeden, helak olmadan ağla bana, felaket tufanından sonraysa ağlamayı bırak”⁴⁰³

16-Bir kuş, bir duvarın üstüne kondu, tuzaktaki taneleri gördü. Bir ovaya bakıyordu, gönlü orasını çekmekteydi; bir de tanelere bakıyordu, hırsı kendisini oraya sürüklemekteydi. Bu iki istek arasında çırpındı, durdu. Nihayet aklı başından gitti; tanelere tamah etti, uzağa düştü! Başka bir kuş da bu tereddüdü bıraktı, tanelere meyiletmedi, sahraya uçup gitti. Neşeli bir surette kol kanat açtı; ne mutlu ona! Bütün hürlerin ulusu, başı oldu. Onu kendisine baş yapan da kurtuldu, emniyet makamına ulaştı.⁴⁰⁴

Bu masalda iki kuşun aynı durum karşısında takındıkları tavır karşılaştırılarak, ihtiyatlı ve tedbirli olmanın önemi vurgulanmıştır. Mevlânâ bu

⁴⁰²Mevlânâ, *age.*, VI, 37-50.

⁴⁰³Mevlânâ, *age.*, VI, 45.

⁴⁰⁴Mevlânâ, *age.*, III, 232-234.

masaldan önce “İhtiyat ve İhtiyatlı Adam” adlı bir hikâye anlatarak bu masalda vermek istediği düşünceleri açıklar ve ardından bu masalı örnek olarak verir. Mevlânâ ihtiyat konusundaki fikirlerini bir önceki hikâye de şöyle dile getirir: “Önce gelenlerin hâllerine bakın yahut sonradan gelenlerin tarafına doğru ihtiyatla uçun! İhtiyat nedir? İki tedbir arasında tereddüde düşmeyip hangisi seni sürçtürmeyecekse onu yapmaktır.”⁴⁰⁵

17-Bir fare ve vefalı bir kurbağa ile subaşında tanıştılar ve arkadaş oldular. Bu iki arkadaş her sabah buluşup birbirlerine hikâyeler anlatıyorlar birlikte eğleniyorlardı. Bir gün fare kurbağaya seni görmek isteyince suya dalmıyorum, sana seslensem de sesimi duyuramıyorum bu nedenle aramıza bir vasıta lazım dedi. Bunun üzerine görüştüler ve uzun bir ipin bir ucunu fareye diğer ucunu da kurbağaya bağlayıp görüşmek istediklerinde ipi çekmeye karara verdiler. Fare ve kurbağa görüşmek istediklerinde ipi çekerek görüşüyorlardı. Derken ansızın bir alacakarga geldi, kapıverdi fareyi yakaladı kurbağa da onunla birlikte havalandı. Fare karganın gagasındaydı kurbağada ipe bağlı olduğundan havalanmaktaydı. Halksa hele bak diyordu, karga hileyle suda yaşayan kurbağayı nasıl avladı. Nasıl suya girdi de onu kaptı? Suda yaşayan karga nasıl olurda alacakargaya avlanır? Kurbağa, bu, suda yaşamayan susuz hayvanlar gibi, aşağılık bir mahlûka eş olmanın lâıdır.⁴⁰⁶

Bu masalda her şeyin kendi cinsine tabi olduğu anlatılmaktadır. Karada yaşayan bir fare ile suda yaşayan bir kurbağa nasıl dost olamazlar. Çünkü herkes tabiatına uygun olan insanlarla arkadaşlık eder. Mevlânâ bu durumu şöyle dile getirir: “Kendine gel de surete tapma, suret sözüne kapılma, cins oluşu, surette arama.”⁴⁰⁷ Mevlânâ, masalın devamında bu konudaki düşüncelerini şöyle dile getirir:

Akıl der ki gözünü açta bak. Ne mutlu o göze ki akıl, onun başında buyruktur; işin sonunu görür, her şeyi bilir aydındır, nurludur. Çirkinle güzeli akılla ayırt edin; şu karadır, bu ak diyen gözle değil. Göz pislikte biten yeşillığe aldanır. Fakat akıl, onu bir de bizim mihengimize vur der. Yalnız isteği gören göz, kuşa bir afettir; fakat

⁴⁰⁵ Mevlânâ, *age.*, III, 231-232.

⁴⁰⁶ Mevlânâ, *age.*, VI, 208-235.

⁴⁰⁷ Mevlânâ, *age.*, VI, 233.

tuzağı gören akıl, onu afetlerden korur. Cinse cins olmayanı akılla bilmek gerek. Hemencecik suretlere koşmamalı.⁴⁰⁸

Bu açıklamanın yanı sıra “Peşin sille veresiye keremden hayırlıdır.” gibi halk söyleyişlerine de yer verilerek masalın anlatımı zenginleştirilir. Sakaoğlu, bu masalın benzer anlatımları *Paçatantra*, *Kelile ve Dinme*, *Ezop* ve *La Fontaine*’de de yer aldığını tespit etmiştir.⁴⁰⁹

Mevlânâ masalın önemine şu sözlerle dikkat çeker: “Hani çocuklar masal söyler ya... Fakat masallarında nice sırlar, nice öğütler vardır. Görünüşte saçma şeyler söylerler ama sen onları masal sanma sakın... Bütün viranelerde define aramaya koyul!”⁴¹⁰ diyerek insanları masalın içeriğine yönlendirir. Çünkü o, masalları bir zarf olarak kullanmış ve içerisinde çeşitli harikalar gizlemiştir. Zarfa bakıp mektubu okumayanlar masalın özüne vakıf olamayan insanlardır. Masalın görünen anlatımına değil özündeki anlatımına vakıf olanlar ise orada verilmek istenen mesajı kavrarlar.

2. 1. 3. Fıkra

Fıkra türü sözlü edebiyatın gerçek hayattaki olaylardan hareketle hisse almayı amaçlayan kısa, özlü, nükteli ve güldürücü türüdür.⁴¹¹ Fıkralar başlangıçta ferdî bir karaktere sahipken zamanla anonimleşmiştir. Fıkraları diğer halk edebiyatı ürünlerinden ayıran yapısı bu türde kullanılan kelimeler, tasvir yapısı, diyalog unsurları ve konu seçimidir.⁴¹² XII. yüzyılda *Dîvânü Lûgâti't-Türk*'te fıkra “küg” kelimesiyle ifade edilirken daha sonraki yıllarda “hikâye, kıssa, nükte, mizah, lâtife” kelimeleriyle karşılanmaktaydı.⁴¹³

Nükte ise ince manalarla örtülü yarı şaka yarı ciddi sözlerin kazandığı genel tanımdır. Nüktede amaç gülme değil gülerken düşündürmedir.⁴¹⁴ Bu bağlamda ele alacağımız diğer bir kavram da lâtifedir. “Latife” kelime anlamı olarak “hoş bir anlatımla dinleyeni o atmosferin içine sokabilen bir tahkiyeli

⁴⁰⁸ Mevlânâ, *age.*, VI, 234-235.

⁴⁰⁹ Sakaoğlu, *age.*, s. 184.

⁴¹⁰ Mevlânâ, *age.*, III, 211.

⁴¹¹ Şükrü Elçin, *Halk Edebiyatına Giriş*, Akçağ Yayınları, Ankara 1998, s. 566.

⁴¹² Dursun Yıldırım, “Fıkra Türü”, *Türk Bitiği: Araştırma/İnceleme Yazıları*, Akçağ Yayınları, Ankara 1998, ss. 221-231.

⁴¹³ Abdurrahman Güzel-Ali Torun, *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*, Akçağ Yayınları, Ankara 2008, s. 423.

⁴¹⁴ Sadık Tural, *Nekre ve Nükte Kavramlarının Kültür İçindeki Yeri ve Fonksiyonları*, *Edebiyat Bilimine Katkılar*, Ecdâd Yayım-Pazarlama, Ankara 1993, s. 119.

tür"⁴¹⁵, “nekre” ise “hoşa giden gülünç, tuhaf, ince bir alay taşıyan sözler söylemek, hikâyeler anlatmak” anlamına gelir.⁴¹⁶ “İroni”, “anlatılmak istenenin aksini söyleyerek alay etme”, “satir”, “hüküm verirken var olan kini gösteren, birine ya da bir şeye karşı alay etmek suretiyle hücum”, ‘humor’ ise “fizikî, kültürel ve psikolojik yönleriyle karmaşık bir varlık olan insanın sosyal ilişkilerinde yüklendiği fonksiyonla önem kazanmak” anlamlarına gelmektedir.⁴¹⁷

Fıkralar genellikle bir konuşma sırasında anlatılan konuya açıklık getirmek ve konuya dikkat çekmek amacıyla söylenir. Bu nedenle bu türde şekli bir kalıplaşma söz konusu değildir.⁴¹⁸ *Gülmecenin Dilleri* adlı kitabında Ünsal Özünlü, fıkraları üçe ayırır ve bu ayırımda birinci çeşitte metnin içeriği, ikinci çeşitte yalnızca kaynak dile ilişkin dilbilimsel özellikler, üçüncü çeşitte kültürel özellikler dikkate alınır.⁴¹⁹

Halk edebiyatının önemli türlerinden biri olan fıkra kendine has bir yapıya sahiptir. Çünkü fıkra gerek özellikleri gerekse yüklendiği işlevleri itibariyle var olduğu toplumla sıkı bir ilişki içerisinde. Değişime açık yapısından dolayı yenilikçi durumlarda metin yeniden oluşturulabilir.⁴²⁰ Fıkraların merkezinde toplum ve insan yer almaktadır.⁴²¹

Fıkra sözlü edebiyat türlerinden olmakla birlikte kendine özgü kompozisyonu, kelimelerin seçimi, tasvir biçimiyle ve şekil itibariyle küçük ama mânâ bakımından hacimli bir türdür. Fıkranın yüklendiği görev bakımından gerçek hayatla bağı onlara sürekli bir hareket kazandırmaktadır.⁴²²

Fıkranın gücü pratik ve zekice çözümlerden, hazırcevaplıktan ve özellikle komiklik özelliğinden kaynaklanmaktadır.⁴²³ Bu tür gülme esasına dayanmakla birlikte eğlenmenin yanında eğitici olması da onun yapısal özelliklerindedir. Fıkralarda toplumsal ilişkilerin irdelenmesi, mizâhî unsurları

⁴¹⁵ Tural, *age.*, s. 122.

⁴¹⁶ Tural, *age.*, s. 119.

⁴¹⁷ Gülin Ögüt Eker, “Fıkralar”, *Türk Dünyası Edebiyat Tarihi*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2003, III, ss. 63-130.

⁴¹⁸ İsmail Görkem, “Anadolu-Türk Ağıtlarının Mizahî Karakteri Hakkında Bir Değerlendirme”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 20 (2006/1), s. 154.

⁴¹⁹ Ünsal Özünlü, *Gülmecenin Dilleri*, Doruk Yayıncılık, Ankara 1999’dan naklen Görkem, *agm.*, s. 165.

⁴²⁰ Ekici, *age.*, s. 73.

⁴²¹ Erman Artun, *Türk Halk Edebiyatına Giriş*, Bayrak Matbaası, İstanbul, 2009, s. 34.

⁴²² Güzel - Torun, *age.*, s. 72.

⁴²³ Güzel - Torun, *age.*, s. 423.

mekaniklikten uzaklaştırıp onlara beşerî bir kimlik kazandırır. Çünkü insanlar bir takım duygu ve düşüncelerini dışa vurmak amacıyla fıkra türünden yaralanır.⁴²⁴ Bu nedenle fıkralar orijinal bir ruh ve çok ileri ve sentetik bir görüşe sahiptir ve bu yönleriyle nükte süzgecinden geçirilmiş, tatlandırılmış düşüncelerdir.⁴²⁵

Fıkra türü özde güldürme esasına dayanmakla birlikte, gülme eyleminin ardındaki gerçekliğe dikkatle bakmak gerekir. Bu konuda “Gülme” adlı eserinde H. Bergson da komik olan şeylerin herkes tarafından güldüğü ve sırf zekâyâ hitap ettiğini, nüktenin ise düşünülünce çok ince mânâlar içeren bir kavram olduğunu dile getirir.⁴²⁶ Gülme eylemini “bir nevi içtimai jest” olarak gören Henri Bergson toplumsala olan vurgusu ile onu faydalı bulur ve gerekliliğini vurgular.⁴²⁷ Hilmi Yavuz ise *Budalalığın Keşfi* adlı eserinde bu kavramı: “Mizah bir gülme biçimi değil, gülere düşünme biçimidir.”⁴²⁸ sözleriyle dile getirir. Toplumun her alanında karşımıza çıkan fıkraların aslında arka plânında gizli bir mesajlar saklıdır çünkü “Her uygarlık biraz da gülmecesiyle vardır.”⁴²⁹

Fıkra türü özde nükteli söz söyleme ve birkaç sayfada anlatılabilecekleri az sözle anlatma esasına dayanır. Nükte esasına dayanan fıkra türünde muhatabı incitmeden kibarca uyarma düşüncesi hâkimdir. Fıkra kısaca söz iskeletini mânâ incileriyle süsleyerek muhataba sunmaktır ki bu da keskin bir idrak ve anlayışı beraberinde getirir. Bu türünün asıl gayesi sadece güldürmek değil aynı zamanda kişiyi düşündürmektir.⁴³⁰

Sultan Veled ise mizâhı, keskin bir zekâ ve o kişideki aklın yetkinliğini gösteren; zekâ, aklın bir çeşit dışa vurumudur ve onun bir fonksiyonu olarak tanımlar. Yani mizâh, insanda anlama, öğrenme, kavrama ve çözme kabiliyetidir. Zekânın keskinliği, süratli kavrama gücüne, kıvrak bir yeteneğin varlığına işaret

⁴²⁴Ferit Öngören, *Cumhuriyet Dönemi Türk Mizahı Ve Hicvi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1983, s. 34.

⁴²⁵Ahmet Özdemir, *Bütün Yönleriyle Türk Halk Edebiyatı Bilgileri*, Bordo-Siyah Klasik Yayınlar, İstanbul 2007, s. 372.

⁴²⁶Hilmi Yavuz, “*Gülen Düşünce*”, *Zaman Gazetesi* (28 Kasım 1999), s. 14.

⁴²⁷Henri Bergson, *Gülme(Le Rire)*, trc. Mustafa Şekip Tunç, MEB Yayınları, İstanbul 1989, ss. 24, 73. Ayrıca bkz. Cemil Göker, *Gülme ve Güldüren Sanat Türleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1993, s. 54.

⁴²⁸Hilmi Yavuz, *Budalalığın Keşfi*, Can Yayınları, İstanbul 2002, s. 16.

⁴²⁹Mustafa Armağan, *Hilmi Yavuz ile Doğu'ya ve Batı'ya Yolculuk*, Ufuk Kitapları, İstanbul 2003, s. 128.

⁴³⁰Aslan, *age.*, s. 293. Ayrıca bkz. Erman Artun, *Anonim Halk Edebiyatı Nesri*, Bayrak Matbaası, İstanbul 2007, ss. 145-159.

eder. Buna bağılı olarak, “İnsanda ne kadar çok akıl olursa temyiz özelliğı de o ölçüde çok olur.”⁴³¹

Türk edebiyatında fıkra denilince elbette ki akla ilk olarak *Nasreddin Hoca* (v. 1284) gelecektir. Altmış bin beyitin üzerindeki manzum eserleriyle büyük bir şâir, mutasavvıf, sevgi ve hoşgörü zirvesi, gönüller sultanı gibi daha birçok vasıfla nitelendirebileceğimiz âlim bir şahsiyet olan Mevlânâ bu konuda, *Nasreddin Hoca* kadar olmasa da *Mesnevî* adlı eserinde fıkralara yer verir.

Türk fıkraları içerisinde en çok derlenip yazıya geçirilen fıkraların başında *Nasreddin Hoca* fıkraları gelmektedir. *Nasreddin Hoca* fıkralarının derlenmesi ya da yazıya geçirilmesi, XVI. yüzyıla kadar gitmektedir.⁴³² Bu fıkralarının derlenip yazıya geçirilmesinin bilinen en eski örneğı, 1577 yazılan *Hüseyn* adında bir kişi tarafından yazılan *Hikâyet-i Kitâb-ı Nasreddin* adını taşımaktadır. Bu yazma eser, Oxford’da bulunmakta ve 43 fıkra metnine yer vermektedir. Ayrıca diğeri bir eski yazma 1876 yılında İstanbul’da Mehmet adında birisi tarafından kopya edildiğı tespit edilen *Paris Bibliotheque Nationale*’deki Türkçe yazmalar arasında bulunan ve nüshadır. Eser 112 fıkra metninden oluşmaktadır.⁴³³ Türk fıkralarının yer aldığı eserlerden birisi de *Bursalı Lâmiî* ile oğlu Abdullah’ın birlikte yazdıkları *Mecmuatü’l-Letâif*’tir. Bu eserde mensur ve manzum hikâyeler bulunmaktadır.⁴³⁴

Fıkranın önemli özelliklerinden biri de fıkradaki söylemin kurgusundaki tiplene gereksinimidir. Toplum, eleştirilerinde bu tipleri kullanır ve bu kişiler toplumun sesi olma işlevini yüklenirler. Bu nedenle, fıkra türü metinlerde eleştiri göreviyle yükümlü tiplene olmazsa olmazdır. Fıkra tipi olarak adlandırılan bu tiplerde gerçek, tarihi ve kültürel özelliklerin sunduğı imkânlar kullanılabilir.⁴³⁵

Anadolu halk mizahında pek çok Arap ve İranlı tip bulunmakla birlikte halk kültüründe halen yaşayan Araplar’dan; *Cuhâ*, *Behlül* ve *Ebû Nuvas*, İranlılardan da *Telhek* ve *Daho* tipleri en çok bilinenleridir. Doğu kültüründe fıkra benzeri anlatma tipleri, birbirine benzer özelliklerle tasvir edilmişlerdir. Bu tipler, *Mecnûn*, *mezcûb* ve *divâne* gibi vasıflarla nitelendirilen felsefi bir deliliğe sahip

⁴³¹ Sultan Veled, *Maârif*, Tercüme: Meliha Anbarcıoğlu, MEB Yayıncılık, İstanbul 1993, s. 377’den naklen Şimşek, agm. , s. 528.

⁴³² M. Öcal Oğuz, *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*, Grafiker Yayıncılık, Ankara 2008, s. 108.

⁴³³ Güzel, *age.* , s. 118.

⁴³⁴ Güzel, *age.* , s. 118. Ayrıca bkz. Aslan, *age.* , s. 294.

⁴³⁵ Dursun Yıldırım, “Sözel Eleştiri Türü ve Nasreddin Hoca Bildirileri Üzerine Birkaç Söz”, *Nasreddin Hoca Sempozyumu Bildirileri*, Ankara 1997, s. 58.

olan, her akıllıdan daha akıllı, keskin zekâyâ sahip, ama dış görünüşleriyle saf ve deli olarak algılanan yetenekli kişilerdir.⁴³⁶

Özellikle *Cuhâ ve Behlül*'ün fıkraları sadece Anadolu halk kültüründe etkili olmakla kalmamış, bu tipler bütün Türk dünyasında, bazen isimleriyle bazen de mahallî tiplere mal edilen fıkraları ile bilinmektedirler.⁴³⁷

Anadolu sahasında en çok fikrası olan Arap tipi *Cuhî* olarak da bilinen *Cuhâ*'dır. Saflığı ile tanınan bir Arap fıkra kahramanı olan Cuhâ'nın asıl adının Ebu'l-Gusn Düceyn b. Sabit (v. VII. asrın ikinci yarısı)'tir. *Cuhâ*, Fezara kabilesine mensuptur ve VI-VII. asırlarda Kûfe'de yaşamıştır.⁴³⁸ O, Arap hikâyelerinin yer aldığı *Emsal* kitaplarında, Abbasî Devleti'nin kuruluşunda büyük katkıları olan Ebû Müslim Horasanî (v. 755) ile Kûfe'de görüşmüştür. Saflığı ve aptallığı pek çok fikraya konu olan *Cuhâ*'nın hayatı efsaneleşmiş, şöhreti, Anadolu dâhil bütün İslâm âlemine yayılmıştır. Bazı yerli fıkralar ona mal edilmiş, bazen da ona ait fıkralar yerli tiplere yüklenmiştir.⁴³⁹

Arap fıkra tiplerinden biri olan *Ebû Nuvas* (Ebu Ali el-Hasan b. Nani b. Abdilevvel b. Es-Sabbah el-Hakemi) ise Abbasiler döneminde Basra veya Ehvas şehrinde doğmuş ve devrinin önemli bilginlerinden ders almış ve halifelere intisâb etmiştir. Edebiyata ve İslâm ilimlerine vakıf olmakla birlikte, rind ve hafif meşrep bir şairdir. Bilhassa Harun Reşit ile olan rindâne latifeleri ile tanınmıştır. Ancak Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinde yer almadığı için burada detaylı bilgi vermeden kısa bir hatırlatma yapıldı.⁴⁴⁰

Arap fıkra tiplerinden en meşhuru ise *Behlül*'dür. Bilgeliği dolayısı ile *Behlül Dâna*, veya *Behlül Dânende* olarak da bilinmektedir. İmam Câfer Sâdik'ın talebesi, Harun Reşid'in kardeşi olduğu yönünde rivayetler vardır. Feridüddin-i Attâr, onun fıkralarını genişleterek edebî hâle getirmiştir.⁴⁴¹ Nükteli, eleştirici söz sahibi ve davranışlarıyla uyarıcı, engin bir hoşgörüyü sahiptir. Klâsik Türk

⁴³⁶Hasan Çiftçi, *Klâsik İslâm Edebiyatında Hiciv ve Mizah*, Atatürk Üniversitesi, TAED 10, Erzurum 1998, s. 150. Ayrıca bkz. Metin Akkuş, "Doğu Kültüründe Nasreddin Hoca Tipinin Benzerleri", *Nasreddin Hoca Paneli* (15 Mayıs 2002), Atatürk Üniversitesi, FEF, TDEB, Erzurum 2002.

⁴³⁷Fikret Türkmen, "Anadolu Mizahında Bazı İran ve Arap Kökenli Mizah Tipleri", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, S. I, İzmir 1996, s. 4.

⁴³⁸Türkmen, agm. , s. 4.

⁴³⁹Hüseyin Tural, "Cuhâ", *DiA*, VIII, 82.

⁴⁴⁰Mustafa Kılıçlı, *Arap Edebiyatında Şuubiye*, İşaret Yayınları, İstanbul 1992, ss. 162-164.

⁴⁴¹*Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, "Behlül", Dergâh Yayınları, İstanbul 1977, I, s. 378.

edebiyatında *Behlül*, Lâmiî Çelebi'nin *Letâifnâmeleri*'nde bir fıkra tipi olarak karşımıza çıkar.⁴⁴² Bu eserde *Behlül*, halk filozofu olarak karşımıza çıkar ve *Nasreddin Hoca*, *İncili Çavuş*, *Bekri Mustafa*, *Bektâşi*, *Cuhâ* gibi meşhur halk tiplerinin özelliklerini yansıtır.⁴⁴³ *Behlül*, *Dîvâne Behlül* olarak da adlandırılmıştır ki bunun sebebi, tipik bir “aptal görünen âlim” görüntüsüne sahip olmasıdır. Fıkralarından onun bilerek dîvâne görüldüğünü, bu sayede pek çok tehlikeden korunduğunu anlaşılmaktadır.⁴⁴⁴ Özetle bu tiplerden *Behlül* zeki, akıllı, filozof gibi olumlu tip olarak karşımıza çıkarken, *Cuhâ* saf ve ahmak gibi olumsuz bir tipi temsil etmektedir.⁴⁴⁵ Klâsik edebiyat metinlerinde, Attar ve Mevlânâ gibi mutasavvıf şâir ve yazarlar *Behlül* tipine bağlı anlatma, fıkra ve menkâbeleri eserlerine almışlardır.⁴⁴⁶

Mevlânâ, *Mesnevî*'nin pek çok yerinde *Behlül*, *Cuha* ve *Delkak*⁴⁴⁷ karakterlerinden yararlanmıştıdır. *Cuhâ*'nın çarsaf giyip kadınlar arasına karışarak vâz dinlemesi ve bir harekette bulunması yüzünden kadının birinin onu tanıyıp erkektir diye nara atması⁴⁴⁸, Kadı'nın *Cuha*'nın eşine kapılması⁴⁴⁹ *Behlül*'ün dervişe soru sorması⁴⁵⁰, *Delkak*'ın Seyyid-i Ecel ile konuşması⁴⁵¹ bu tiplerle ilgili örnekler olarak karşımıza çıkar.

Fıkralar genellikle zamana ve mekâna bağlı kalmaksızın anlatılır ve toplantılarda konuşmalara canlılık katmak ya da ileri sürülen düşünceleri desteklemek için kullanılır.⁴⁵² *Mevlânâ*, *Mesnevî* adlı eserinde yer yer mizahi bir yapıdan oluşan fıkra yoluyla insanları kırmadan derin bir hoşgörüyü dersler verirken fıkralarla da anlatmak istediği düşünceleri destekler. Eserde yer alan

⁴⁴² Süleymân Uludağ, “Behlül-i Dâna”, *DİA*, V, Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, İstanbul 2007, ss. 352- 353.

⁴⁴³ Saim Sakaoğlu, *Türk Fıkraları ve Nasreddin Hoca*, Konya 1992, s. 77-86. Ayrıca bkz. Artun, *Anonim Halk Edebiyatı Nesri*, ss.156-159.

⁴⁴⁴ Türkmen, agm. , s. 6.

⁴⁴⁵ Selami Şimşek, “Mevlânâ'da Mizah ve Nükte”, *Tasavvuf Dergisi*, Mevlânâ Özel Sayısı, S. 14, Ankara 2005, s. 531.

⁴⁴⁶ Hasan Çiftçi, *Klasik Fars Edebiyatında Hiciv ve Sosyal Eleştiri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Öncü Basımevi, Ankara 2002, s. 256.

⁴⁴⁷ *Delkak* Mahmud'u Gaznevi'nin nedimlerindenidir. Nasreddin Hoca gibi gayet gülünç fıkraları vardır, Ubeyd-i Zâkânî'nin *Dilküşa*'sında adı Talhak olarak geçer. Ayrıca bkz. Mevlânâ, *age.* , II, 323.

⁴⁴⁸ Mevlânâ, *age.* , V, 279.

⁴⁴⁹ Mevlânâ, *age.* , VI, 354-362.

⁴⁵⁰ Mevlânâ, *age.* , III, 153-156.

⁴⁵¹ Mevlânâ, *age.* , II, 179.

⁴⁵² Elçin, *age.* , s. 567.

fıkralara geçmeden önce Mevlânâ'nın mizahî anlayışı hakkında kısaca bilgi vereceğiz.

Mevlânâ'nın ilk eğitimcisi babasıdır. Mevlânâ büyük bir âlim olan babasının terbiyesiyle yetişmiş ve daha küçük yaşlardan itibaren muhakeme kabiliyeti gelişmiştir çünkü daha bu yaşlarda devrin bilginleri ile nükteli tartışmalar yaparak onları bu yolla susturmuştur. Hoca Şerafeddin Semerkandî, Mevlânâ'nın, küçük yaşlarda danışmentlerle nükte yaptığını, ancak onların kendinden büyük olmasından dolayı asla onların fikirlerini kabul etmediğini söyleyerek ve kendini yenilmiş gösterdiğini nakleder.⁴⁵³

Mevlânâ'nın mizah anlayışında Hakîm Senâî ve Feridüddîn Attâr'ın görüşlerinin etkileri görülür. *Mesnevî*'deki mizahî üslubun asıl kaynağı Senâî ve Attâr'dır. Mevlânâ bu şahsiyetlerden etkilenmiştir ancak o bu tarzı yeniden şekillendirerek kendine has bir orjinalite ile sunmuştur.

Bu durumla ilgili olarak *Menâkıbu'l-Ârifin*'de Çelebi Hüsameddin'in Mevlânâ'yı *Mesnevî*'yi yazmaya teşvik ederken talebelerinin Senâî'nin *İlâhinâme*'siyle Attâr'ın *Musibetnâme*⁴⁵⁴ ve *Mantık't-tayr*'ini⁴⁵⁵ okuduklarını, kendisinin de *İlâhinâme* tarzında ve *Mantıku't-tayr* vezninde bir kitap yazmasını ricâ ettiğini belirtmektedir.⁴⁵⁶ Mevlânâ *Dîvan*'ındaki bir gazelde “Attâr ruhtu, Senâî onun iki gözü, bize gelince biz, Senâî ve Attâr'ın ardından geldik.” ve *Menâkıbul-Arifin*'de “Attâr'ın sözlerini ciddiyetle okuyan, Senâî'nin sırlarını ve sözlerini itikatla okuyan bizim sözlerimizi anlar.”⁴⁵⁷ sözleriyle kendi düşünce sisteminin şifrelerini ortaya koymaktadır. *Mesnevî* de bu mevzuyla ilgili örnekler şu şekildedir:

⁴⁵³Hoca Şerafeddin Semerkandî'den naklen Şimşek, agm. , ss. 531-532.

⁴⁵⁴*Musibetnâme*, 5740 beyitlik bir mesnevî olup *Cevâbnâme* adıyla da bilinir. Attâr'ın tasavvufî görüşlerini ve fikrî dünyasını en düzenli şekilde aktettiren mesnevîsidir. Bu mesnevî N. Visal tarafından yayımlanmıştır. (Tahran 1338/1959)'den naklen Şimşek, agm. , s. 530.

⁴⁵⁵*Mantıku't-tayr*, *Makâmât-ı tuyûr* veya *Tuyûrnâme* adlarıyla da anılan ve 1187'de kaleme alınan bu eser, temsilî bir şekilde vahdet-i vücûd düşüncesini anlatan bir mesnevîdir. Birçok tercümesi yapılan eser, Abdülbâki Gölpinarlı tarafından günümüz Türkçe'sine de çevrilmiştir. (I-II, İstanbul 1962-1963)'den naklen Şimşek, agm. , s. 530.

⁴⁵⁶Şimşek, agm. , s. 530.

⁴⁵⁷Şimşek, agm. , s. 530.

Feridüddîn Attâr'ın, Tanrı ruhunu takdis etsin sözünün tefsiri: “Ey gafil! Sen nefis ehlinin, toprak içinde kan yiyedur! Fakat gönle sahip olan kişi, zehir bile yese o zehir, bal olur.”⁴⁵⁸

Hakîm-i Senâî'nin: “Seni yoldan alıkoyan şey; ister küfür sözü olsun, ister iman. Seni dosttan uzak düşüren nakıs; ister çirkin olsun, ister güzel, ikisi de birdir.”⁴⁵⁹

Hakîmi Senâî'nin bir başka sözü de şöyledir: “Can elinde cihan göklerine iş buyuran gökler var. Can yolunda nice inişler, nice yokuşlar, nice yüksek dağlar ve denizler var.”⁴⁶⁰

Mevlânâ, *Mesnevî*'sinde Senâî'nin *İlâhinâme*'siyle, Attâr'ın *Musibetnâme* ve *Mantıku't-tayr*'ından iktibaslarla bulunmamış bu eserlerden okuyup dinlediklerini kendi muhayyilesinde yeniden şekillendirerek sunmuştur. Özetle bu etkilenme Mevlânâ'nın üslubu içerisinde erimiş ve sanatında yeniden şekillenmiştir.⁴⁶¹

Behlül ve *Cuhâ*⁴⁶² tipi başta Mevlânâ (v. 1273)'nin *Mesnevî*'si olmak üzere Sadî (v. 1292)'nin *Bostân* ve *Gülistân*'ı, Hakîm Senâî (v. 1131)'nin *İlâhinâme*'si, Feridüddin Attâr (v. 1234)'ın *İlâhinâme* ve *Tezkiretü'l-Evliyâ*'sı, Lamiî Çelebi (v. 1532)'nin *Letâif*'inde yer alan önemli mizahi karakterlerdendir. Bu eserlerden özellikle Lamiî Çelebi'nin *Letâif*'i mizahi açıdan dikkate değer bir eserdir. Çelebî, bu esrinde ölçülü olduğu sürece zararlı olmadığını belirterek fıkra türü diye niteleyeceğimiz türde çeşitli yazılar nakletmiştir.⁴⁶³

M. Esad Coşan, “Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî” adlı konferansının yayımlanan metninde, Mevlânâ'yı çok büyük bir nüktedan, muhteşem bir söz sanatkârı olarak nitelendirir. Bunun yanı sıra Mevlânâ'nın nükteyi çok sevdiğini ancak bunda da bir ölçüye sahip olduğunu belirtmiştir.⁴⁶⁴

Mevlânâ, *Mesnevî*'sinde sözlü geleneğin türlerinden olan fıkralardan yararlanırken gülünç şeyleri anlatarak halkı eğlendirmek değil, öğretmek

⁴⁵⁸Mevlânâ, *age.*, I, s. 129. Ayrıca bkz. Schimmel, *age.*, s. 297.

⁴⁵⁹Mevlânâ, *age.*, I, 138.

⁴⁶⁰Mevlânâ, *age.*, I, 162.

⁴⁶¹Şimşek, *agm.*, s. 531. Ayrıca bakınız. Schimmel, *İslâmın Mistik Boyutları*, ss. 300-301.

⁴⁶²Bu konuda geniş bilgi için ayrıca bkz. Hüseyin Tural, “Cuhâ”, *DİA*, VIII, 82.

⁴⁶³Şimşek, *agm.*, s. 529.

⁴⁶⁴M. Esad Coşan, “Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî”, *Büyük İslâm ve Tasavvuf Önderleri Ansiklopedisi*, Vefa Yayıncılık, İstanbul 1993, s. 156.

istediklerini halkı neşelendirerek anlatmak istediği için kullanır. Mevlânâ, eserinde sadece fıkralar anlatmaz bu konudaki düşüncelerini de dile getirir:

Yemek yemek ve nükte söylemek, kâmile helâldir; mâdemki sen kâmil değilsin yeme ve sükût et! Çünkü söz söylemek için önce dinlemek gerektir. Söze, kulak verme yolundan gir. Dinleme ihtiyacı olmaksızın anlaşılan söz, ancak tamahsız ve ihtiyaçsız olan Allah'ın sözüdür. Hiç buğday ektin de arpa verdiği gördün mü?⁴⁶⁵

Mevlânâ, anlatmak istediğini açıkça ortaya koymak için zaman zaman gülünç ifadelerin yer aldığı fıkralara da yer verir. *Mesnevî*'de yer alan mizahi unsurlar basit ama oldukça düşündürücüdür. O, mizahi öğeleri keskin kılıca benzettir ve anlatımını şöyle dile getirir:

Mutlaka ben bunu açar, anlatırdım, fakat bir fikir bile sürçmesin (bundan) korkarım. Nükteler keskin bir çelik kılıç gibidir. Eğer kalkanın yoksa gerisin geriye kaç! Kalkansız bu elmasın karşısına gelme. Çünkü kılıca, kesmekten utanç gelmez. Ben bu sebepten kılıcı kına koydum; ters okuyan birisi, aykırı mâna vermesin.⁴⁶⁶

Mevlânâ'nın *Mesnevî*'si ilim ve irfan saçan bir eserdir. Kendisi, bu eserinde halk edebiyatının türlerinden yararlanarak halkın ifadeleriyle halkı eğitir ve der ki: “Gülmeler, ağlamalarda gizlidir. Ey sâf ve temiz kişi, defneyi yıkık yerlerde ara. Zevk gamlardadır. Onların izini kaybetmişler, âb-ı hayatı karanlıklara çekip götürmüşlerdir.”⁴⁶⁷

1-Hırsızlığa alışmış herifin biri bir gece bir duvarın dibini delmekteydi. Ev sahibi hırsız görürnce: “Gece yarısı bu duvar dibinde ne yapıyorsun?” dedi. Hırsız davul çalıyorum diye cevap verince hasta ev sahibi, gece yarısı bir takırtı duydu. Dama çıkıp aşağıya eğildi, hırsızı görüp: “Baba, ne yapıyorsun? Hayırdır, inşallah... Gece yarısı ne ediyorsun, kimsin sen” dedi. Hırsız “Davulcuyum azizim” diye cevap verdi. Adam “Peki, burada ne yapıyorsun?” deyince hırsız “Davul çalıyorum” dedi. Ev sahibi: “ Be adam, davul sesi hani?” Hırsız “Dur hele, sesini yarın duyarsın eyvahlar olsun! Dediğin zaman kulağına dank eder!”⁴⁶⁸

⁴⁶⁵ Mevlânâ, *age.*, I, 130-132.

⁴⁶⁶ Mevlânâ, *age.*, I, 55.

⁴⁶⁷ Mevlânâ, *age.*, VI, 127.

⁴⁶⁸ Mevlânâ, *age.*, III, 227-228.

Bu fıkranın benzerine Nasreddin Hoca fıkralarında da rastlamaktayız. Elbette ki sözlü edebiyatın türü olan fıkralar mahallîleşme özelliğiyle her bölgede farklı özelliklere bürünerek yeniden oluşturulurlar. *Mesnevî*'de hırsız davul çalarken Nasreddin Hoca fıkrasında davul, rebab olur.

Hoca bir gece mollası İmad ile evine giderken birkaç hırsızın bir kilidi törpülemekte olduğunu görür. İmad, “Hoca, bunlar ne yapıyorlar?” der. Hoca, “Rebap çalıyorlar.” deyince İmad: “Sesi çıkmıyor.” dedi. Bunun üzerine Hoca: “Onu sesi yarın çıkar.” diye cevap verdi.⁴⁶⁹

Bu fıkranın benzer özelliklerde anlatıldığı diğer bir fıkra da Karadeniz Bölgesi'nde karşımıza çıkar. Karadeniz Bölgesi'nde anlatılan şekilde ise davul ve rebab yerini kemençeye bırakmıştır. Karadeniz Bölgesi'nde kemençe çalan hırsızın fıkrası şöyledir:

Dursun, evine giderken, birini bir evin pencere demirini ege ile kesmekte olduğunu görünce, ne yaptığını sorar. Hırsız kemençe çaldığını söyler. Dursun'un, niçin sesinin çıkmadığını sorması üzerine de, onun sesinin yarın çıkacağını söyler.⁴⁷⁰

2-Birisi bir beyden at istedi. Bey, yürü o güzel atı al dedi. Adam, ben onu istemem deyince neden diye sordu. Adam: Pek huylu geri geri gidiyor. Boyuna gerisin geri gitmede. Bey dedi ki: Sen de kuyruğunu eve çevir!”⁴⁷¹

Fıkralarda, insan ve hayata dair her konu işlenir. Bu fıkrada da ters huylu at ile kastedilen toplumda yer alan ters huylu insanlardır. Bu mizaca sahip insanların bu huylarına katlanmak sadece olgun insanlara ait özelliklerdendir. Bu tarz insanlarla olan ilişkilerimize dikkat etmeli ve kötü bir durum olsa bile bundan kendimize dersler çıkarmalıyız. Çünkü insanlar kendilerini ancak başka insanlarda tanırırlar.

Mevlânâ *Mesnevî*'de bu şekilde fıkralarla anlatımını zenginleştirirken yer yer fıkraların devamında onların izahlarını da yapar. Bu fıkranın devamında kendisi de fıkradaki durumu şu şekilde izah eder: “Senin nefis atının kuyruğu da

⁴⁶⁹ Sakaoğlu, *Masal Araştırmaları*, s. 188.

⁴⁷⁰ Ömer L. Hocoğlu, *Anahtari Bendedur*, Ankara 1981, s. 174. Ayrıca bkz. Sakaoğlu, *age.*, s. 188.

⁴⁷¹ Mevlânâ, *age.*, VI, 92.

şehvettir. Bu sebepten, o kendisine tapan, geri geri gider. Şehvet, sana aslından kuyruk olduysa o şehveti çek çevir, ahirete şehvetlen.”⁴⁷²

3-Bir kimse, kuyumcuya giderek altın tartmak için terazisini istedi. Kuyumcu adamla alay ederek teraziyi vermedi. Adam ısrar edince kuyumcu: “Sağır değilim, sözünü duydum, söylediğim sözleri de mânâsız sanma. Sözünü duydum ama sen kuvveti, kudreti kalmamış bir ihtiyarsın, hiç şüphem yok, zayıflıktan elin titreyecek. Tartacağın altın da külçe değil, tozu var, kırık dökük bir şey. Elin titreyecek, yere döküceksin, Sonra bana bir süpürge ver de toza, toprağa dökülen altını mı süpüreyim diyeceksin. Altını süpürüp bir yere toplayınca da güzelim, kalbur isterim diye tutturacaksın. Ben, işin sonunu önceden gördüm, iyisi mi hadi sen başka bir yere git!”⁴⁷³

Mevlânâ bu fıkrada kuyumcu ile ondan ödünç terazi isteyen yaşlı bir adamın arasında geçen bir olayı anlatılmaktadır. Fıkroda kuyumcu işin sonunu düşünüp hareket etmiştir ve böylelikle her hangi olumsuz bir duruma sebep olacak olayı engellemiştir. Fıkradan çıkarılacak sonuç şudur: Bir işin sonunu önceden düşünüp ona göre hareket eden insanlar hiçbir zaman zor durumda kalmaz.

4-Bir bakkalın yeşil, güzel sesli bir dudusu vardı. Bu dudu dükkân bekçiliği yapar; bütün alış-veriş edenlere hoş nükteler söyler, lâtifeler eder, insanlara hitap ederken insan gibi konuşurdu. Efendisi, bir gün evine gittiğinde dudu, dükkânı gözetliyordu. Ansızın fare tutmak için bir kedi, dükkâna sıçradı. Duducağız can korkusundan kaçarken dükkândaki gül yağı şişesini de döktü. Sahibi, dükkâna gelince bir de baktı ki dükkân yağ içinde. Dudunun başına bir vurdu; dudunun dili tutuldu, başı kel oldu. Dudu, birkaç günceğiz sesini kesti, söylemedi. Bakkal üzüntüden âh etmeye başladı ve duduya vurduğuna pişman oldu. Bakkal dudusu, yine konuşsun diye yoksullara sadakalar vermekteydi. Üç gün, üç gece sonra şaşkın ve meyus, ümitsiz bir hâlde dükkânda otururken ansızın tas ve leğen dibi gibi tüysüz kafası ile bir Cevlaki geçiyordu. Dudu, hemencecik dile gelip akıllılar gibi dervişe bağırdı: “Ey kel, neden kellere karıştın; yoksa sen de şişeden gül yağı mı döktün?” Onun bu kıyasından halk gülmeye başladı çünkü dudu, hırka sahibini kendisi gibi sanmıştı.”⁴⁷⁴

⁴⁷² Mevlânâ, *age.*, VI, 92.

⁴⁷³ Mevlânâ, *age.*, III, 132-133.

⁴⁷⁴ Mevlânâ, *age.*, I, 20-21.

Mevlânâ bu fıkrada bir dudu ile bakkal arasında geçen olaydan hareketle bize dersler vermektedir. Fıkroda dudunun hoş latifeler söyleyerek insanları eğlendirmesi ile gülme ve eğlenmeye olan ihtiyaca dikkat çekilir. Çünkü insanlar gün içerisinde yaşadıkları üzüntüleri ve sıkıntıların olumsuz etkilerini atmak için gülmeye ihtiyaç duyarlar.

Mevlânâ, bu fıkrada düşünmeden yapılan işlerin kişiye zarar vereceğini, bir şeyi yapacağımız zaman sonunu iyice düşünmemiz gerektiğini vurgular. Mevlânâ, fıkranın devamında fıkrayı açıklar ve dudunun kendi kabahatini suçsuz bir insanın davranışı ile ölçmesini esprili bir üslupla eleştirir. Çünkü burada dudu gül yağı şişesini dökmüştür ancak dervişin saçının kel olması bir kabahatin sonucu değil fizyolojik bir durumdur.

Mevlânâ fıkranın devamında şu izahı yapar: “Temiz kişilerin işini kendinden kıyas tutma. Her iki çeşit arı, bir yerden yedi. Fakat bundan birisinden zehir hasıl oldu, ondan bal.”⁴⁷⁵

5-Bir sofi yoldan gelip bir tekkeye misâfir oldu. Eşeğini götürüp ahıra çekti. Eliyle sucağızını, yemceğizini verdi. Sofiler yok, yoksul kişilerdi. Yoksulluk, az kala helâk edici bir küfür olacaktı. O sofiler, acizlikten umumiyetle birleşip merkebi satmaya karar verdiler. Hemencecik o eşekceğizi sattılar, yiyecek alıp mumlar yaktılar. Tekkeye, bu gece yemek ve sema var diye bir velveledir düştü. “Bu sabır niceye dek, bu üç günlük oruç ne vakte kadar, bu zembil taşıyıp dilenme ne zamana sürüp gidecek? Biz de halktanız, bizim de canımız var. Bu gece devlete erdik, konuk geldi.” dediler. Misafir, kendisine olan iltifatları, muhabbeti görünce: “Bu gece eğlenmeyeyim de ne vakit eğleneyim?” diyerek neşelendi. Yemek yediler, semâya başladılar. Tekke tavanına kadar toza, dumana boğuldu. Semâ esnasında çalgıcı usûlüne uygun olarak, “Eşek gitti, eşek gitti.” demeye koyuldu ve oradaki herkes usûle uydular. Bu şevkle seher vaktine kadar ayak vurup el çırparak, “Ey oğul, eşek gitti, eşek gitti.” diyorlardı. O misafir sofi de onları taklit ederek “Eşek gitti.” diye bağırmaya başladı. Semâ bitti. Sabah olunca hepsi vedalaşıp gitti ve tekke boşaldı. Sofi de eşyasını toplayarak eşeğini yükleyip yola çıkmaya niyetlendi. Eşeği getirmek için ahıra gitti, fakat onu bulamadı. Hizmetçi gelince sofi, “Eşek nerede?” dedi. Hizmetçi, “Sakalını yokla!”

⁴⁷⁵ Mevlânâ, *age.*, I, 22-23.

diye ters cevap verdi, kavga başladı. Sofi, “Ben eŖeęi sana vermiŖtim. Sana emânet ettiğim eŖeęimi getir” deyince, hizmetçi cevap verdi: “Sofilerin hepsi hücum etti, ben mağlup oldum, yarı canlı hâle düŖtüm.” Sofi: “Niçin gelip bana haber vermedin?” Hizmetçi: “Vallahi kaç kere geldim, sana bu işleri anlatmak istedim. Fakat sen de “Oğul eŖek gitti.” deyip duruyordun. Hatta bu nağmeyi hepsinden daha zevkli söylemekteydin. Ben de: “O da biliyor, bu işe râzı ârif bir adam” deyip geri döndüm. Sofi: “Onların hepsi hoŖ söz söylüyorlardı. Ben onların sözünden zevk aldım. Onları taklit ettim, bu taklit beni ele verdi, o taklide iki yüz kere lanet olsun!”⁴⁷⁶

Bu fıkrada insanların bir Ŗeyi körü körüne taklit etmeleri eleŖtirmektedir. Eğer ki insanlar bir durumun, bir davranışın kendilerine faydalı mı zararlı mı olduğunu bilmeden onu taklit etmeye çalışırlarsa birçok zararla karşılaşabilir. Mevlânâ, fıkrada “Zarurette murdar da mubahtır.” sözüyle halk tabirlerine yer vererek anlatımı zenginleŖtirmiş ve konunun daha iyi anlaşılmasını sağlamıştır.

6-Adamın biri, dört kiŖiye bir dirhem verdi. Adamların biri dirheme “Ben bu parayı engûr’a vereceğim.” dedi. Öbürü Arap’tı “Lâ” dedi, “Ben ineb isterim; engûr istemem.” Üçüncü Türk’tü, “Bu para benim” dedi, “Ben ineb istemem, üzüm isterim.” Dördüncü de Rum’du, dedi ki: “Bırak bu lafları. Biz istafil isteriz.” derken kavgaya başladılar çünkü adların mânâsından gâfildiler. Bilmeden birbirlerini yumruklamaya başladılar. Hâlbuki hepsi de aynı Ŗeyi istiyorlardı. İşte böyle akıllı bir kâmil onların durumlarını gördü. Onlara; “Ben de bu dirhemle hepinizin istediğini yerine getiririm. Gönlünüzü gıllüğüŖsiz (kin ve nefretsiz) bana teslim edin. Bu bir dirhemimiz, sizin istediğiniz Ŗeylerin hepsini alır” dedi ve onları üzüm satılan yere götürerek sordu: “Hepiniz bundan mı istiyorsunuz?”, “Evet” dediler. Kâmil kiŖi, bir dirhemle üzüm alıp onlara verdi. Dördünün de isteği yerine gelmiş oldu.⁴⁷⁷

Mevlânâ bu fıkrada dilin önemini vurgular. Fıkrada Arap, Türk Rum ve hangi milletten olduğu belirtilmeyen dört kiŖi arasında geçen yanlış anlaşılmanın ortaya çıkardığı karmaŖa anlatılmaktadır. Lisanını bilmediğimiz bir insanla anlaşmamız mümkün değildir çünkü dil insanlar arasında anlaşmayı sağlayan temel ölçüttür. Doğru anlaşılmak ve anlatmak istediğimizi tam olarak

⁴⁷⁶ Mevlânâ, *age.*, II, 40-43.

⁴⁷⁷ Mevlânâ, *age.*, I, 283.

muhabatımıza iletmede dil en önemli unsurdur ki böyle olmazsa yanlış anlaşmalar ortaya çıkar ve fıkrada olduğu gibi üzücü durumlar yaşanabilir.

7-Şehirlinin biri bir gün akrabasının köyüne gider ancak köylü onu tanımazlıktan gelir. Köylü gündüzleri yüz tutmasınlar diye onlardan yüzünü gizlemeye koyulur. Konuklar köylünün evini sorup bulurlar ancak köylünün evindekiler kapıyı kapatırlar. Kış soğuk demeden beş gün kapıda beklediler. Şehirli köylüye daha önce ona şehirde yaptığı iyilikleri hatırlatır. Köylü yine tanılamazlıktan gelir. Şehirli günlerce yalvarır kalacak bir yer ister. Köylü bağcının bucağını gösterir ve kurt gelirse öldürürsün bu işi kabul edersen orası senin der. Şehirli çoluk çocuğuyla o mağaranın bucağına gider. Şehirli de bütün gece elinde yayla ok, her yanı gezip dolaşmakta, her tarafta kurt araştırmaktaydı. Hâlbuki asıl kurt, kıvılcım gibi ona sıçramış, musallat olmuştu da o bundan habersiz hâlâ kurt arıyordu. Sivrisineklerle pireler, kurt gibi o viranede onların başına üşüşmüş, onları yaralayıp duruyordu. İnatçı kurdun saldırması korkusuyla sivrisinekleri kovmaya da mecalleri yoktu. Kurt gelir de sürüye bir ziyan verirse köylü şehirlinin saçını, sakalını yoları. Dertleri aşırı bir derecede, yürekleri ağızlarına gelmiş bir hâlde beklerken, Ansızın bir tepeden saldırıp gelmekte olan bir kurt karaltısı görüldü. Şehirli, yayını kurup bir ok attı, hayvanı vurdu, tepeden aşağı düşürdü. Hayvan düşerken bir yellendi. Köylü, duyup eyvah dedi, ellerini dizlerine vurdu. “Be hey mürüvetsiz, eşeğimin sıpasını vurdun” dedi. Şehirli, “Yok canım, dev gibi kurt. Karaltısına baksana, kurdun ta kendisi. Şeklinden de kurt olduğu anlaşılıp duruyor” dediyse de, Köylü: “Hayır. Yellendi ya. Tanıdım ben. Onun yellenmesini suyu şaraptan nasıl ayırt edersem öyle ayırt eder, anlarım. Çayırılıkta benim sıpamı vurdun, öldürdün. Dilerim, neşe yüzü görmeyesin” dedi. Şehirli: “İyi, bak... Vakit gece. İnsan, geceleyin iyi göremez. Gece ekseriye adamı yanıltır, başka şeyler gösterir. Herkes geceleyin gördüğünü fark edemez. Hele bu gece hem karanlık, hem bulut var, hem şiddetli yağmur yağmada. Bu üç karanlık, adamı pek yanıltır.” dedi ama Köylü: “Hayır. Bu bana gün gibi aşikâr. Tanırım ben, bu yellenme, benim eşeğimin sıpasının yellenmesi. Yolcu, azığı nasıl tanırsa ben de yüz yel arasında bile o yeli tanırım” deyince, Şehirli dayanamadı, sıçrayıp köylünün yakasına yapıştı. Dedi ki: “A hilebaz sersem, a bunak mendebur, sen

hem afyon yutmuş, hem esrar içmişsin. Bu üç karanlık içinde eşeğin yellenmesini tanıyorsun da beni nasıl tanımıyorsun be hey avare!⁴⁷⁸

Mevlânâ *Mesnevî*'deki diğer türlerde olduğu gibi bu bölümde de açıklama yapar ve düşüncelerini şu sözlerle devam ettirir:

Eşek sıpasının yellenmesi seni böyle rüsvay etti, senin, ben yokum diye kendini nefyedişini reddederek varlığını ispat etti. Aşağılık bir adam terzilik davasına kalkışsa padişah onun önüne atlas kumaş atar. Bunda geniş bir kaftan yap der. Bu sınımayla yersiz davaya kalkışanın başında iki boynuz peyda olur, öküzlüğü anlaşılır.⁴⁷⁹

Mevlânâ, bu fıkrada bir köylü ile şehirli arasında geçen olaydan hareketle insaları güldürürken düşündürür. Köylünün, şehirlinin ona yaptığı iyilikleri unutarak köye geldiğinde onu tanımazlıktan gelmesi üzerine şehirlinin yaşadığı sıkıntılar anlatılır. Fıkroda köylü toplum hayatında karşılaşılabilecek menfaatçi ve iyilikbilmez bir tipi temsil etmektedir.

Türk toplumunda misafirperverlik önemli bir yere sahiptir. Ev sahibi misafiri memnun etmek için elinden gelen her şeyi yapar. Şehirli köylüyü misafir etmiş ve ona türlü fedakârlıklar yapmıştır ancak fıkradaki köylü tipi menfaatleri doğrultusunda hareket edip yapılan iyiliği unutmuştur. Vefalı olmak insanın temel değerlerinden birisidir ancak köylü menfaatlerinden başka bir şey düşünmeyen bir insandır. Özetle fıkrada bize menfaatçi insanlardan uzak durmamız gerektiği ve bu tarz insanların her zaman bize zarar vereceği esprili bir şekilde dile getirilmektedir. Fıkranın sonunda şehirli köylüye güzel bir ders vererek yaptıklarını ona hâl diliyle anlatır. Bu durumda şunu gösterir ki her insan eştiği kuyuya eninde sonunda kendisi düşer.

Mevlânâ, toplumdaki bu tarz insanları fıkra yoluyla eleştirerek davranışlarının yanlışlıklarını dile getirmiştir çünkü o, düşünce sistemiyle insanları birliğe, dostluğa ve kardeşliğe çağırır. Fıkroda, toplumdaki kardeşliği bozacak bu tarz davranışların zararları dile getirerek insanlar esprili bir şekilde uyarılır.

8-Aşağılık bir adam, bir kuyruk parçası buldu. Her sabah bıyıklarını onunla yağlar, varlık sahiplerinin yanına varıp: “Evde yağlı yemek yedim.” der.

⁴⁷⁸ Mevlânâ, *age.*, III, 40-53.

⁴⁷⁹ Mevlânâ, *age.*, III, 54-55.

Sözünün doğruluğunu ispat için de, bıyıklarına bakın gibilerden eliyle bıyıklarını sıvazlar. Bu adam kerem lafinın edip duruyor ama merhamet dalını dibinden koparıyor. Çünkü midesini aç bırakıp, bıyıkları ile meşgul oluyor. Adamın karnı nihayet, bıyıklarının düşmanı oldu ve gizlice duâ etmek üzere el kaldırdı: “Allah yalancılara düzenini kurutsun! Yarabbi, sen bu aşağılık herifi rüsvay et de kerem sahipleri bize merhamete gelsinler” diyordu. O karının duâsı kabûl oldu. İhtiyaç hissi dışarıya kadar çıktı, görünür bir hâle geldi. (Bu arada çok önemli bir şey oldu). Karın kendini Allah’a ısmarlayınca ansızın bir kedi gelip (herifin bıyıklarını yağladığı, çok kıymet verdiği, gösterişine hayran olduğu) kuyruk parçasını kaptı, götürdü. Ev halkı kedinin peşine düştüler, fakat kedi koşup kaçtı. Babanın azarına uğrayacağım diye çocuğunun beti benzi kaçtı. O küçük çocuk babasının bulunduğu meclise alelacele geldi ve o atıp tutan, herifin şerefini bir paralık etti. “Baba, hani her sabah dudaklarını bıyıklarını yağladığın o kuyruk parçası yok muydu? Kedi geldi, onu kapıverdi. Ardına düştük, bir hayli koştuk ama faydasız. Yakalayamadık ki!” Oradakiler şaşırıp güldüler, bu hâlen acıdılar. Onu davet edip doyurdular, yeryüzüne benzeyen varlığına merhamet tohumu ektiler. O da ululardan doğruluk zevkini görünce ululuğu bırakıp doğruluğa kul oldu.⁴⁸⁰

Mevlâna bu fıkrada toplumda gösteriş meraklısı insanları eleştirmektedir. Sahip olmadığımız şeyleri başka insanlara varmış gibi göstermek gibi yanlış bir davranışın başımıza birçok sıkıntı getirebileceği anlatılmaktadır. Ayrıca Mevlânâ, adamın karnını konuşarak muhatabın dikkatini çekmeye çalışmıştır. Fıkrada yalan söylemenin insan ve toplum hayatındaki olumsuz etkileri üzerinde durulur. Çünkü yalan eninde sonunda ortaya çıkar ve toplumda huzursuzluklara sebep olur.

9-Bir adamın pek hilebaz, pek kötü huylu ve yol kesici bir karısı vardı. Adam, eve ne getirirse harcar, telef ederdi. Adam da sesini çıkarmazdı. Bir gün adam, konuğunu ağırlamak için yüzlerce sıkıntıyla biraz et aldı, eve getirdi. Kadın onu kebab edip şarapla sildi, süpürdü. Adam gelince de düzensiz sözlerle hileye başladı. Adam dedi ki: Konuk geldi, et nerde? Konuğa yemek çıkarmak lâzımdır. Kadın eti su kedi yedi, hadi git et al yine dedi. Adam, Aybek dedi, teraziyi getir,

⁴⁸⁰ Mevlânâ, *age.*, III, 58-61.

şu kediyi bir tartayım. Terazi geldi, kediyi tarttı, yarım batman geldi. Bunun üzerine a hilebaz kadın dedi. Et yarım batmandı, yarım okka kadar da fazlalığı olacak. Kedi de tam yarım batman geldi. Eğer bu, kediye söyle, et nerede? Yok, bu etse hadi var, bucak bucak kediyi ara.⁴⁸¹

Mevlânâ bu fıkrada, kötü huylu ve yalancı bir kadının durumunu eleştirir. İşin sonunu düşünmeden yapılan her hareket insana zarar getireceği ve yalanın zararları bu fıkranın temel mesajlarıdır. Mevlânâ'nın da dediği gibi: "Arif olan anlar, anlatır. Kâmil olan görür, gösterir. Kimine bir iz bir işâret yerişir. Kimine bin alâmet kafa şişirir."⁴⁸²

Halk edebiyatı sözü gelenek türlerinden biri olan fıkraların oluşmasında elbette ki etkileşimler olacaktır. *Mesnevî*'de geçen bu fıkranın bir benzerini de Türk halkının mizah ustası Nasreddin Hoca fıkralarında karşımıza çıkar. Bu fıkra Nasreddin Hoca fıkraları içerisinde iki değişik şekillerde yer alır:

Kediden Saklanan Balta

Hoca eve sık sık ciğer getirir. Ama kısmet olup da bit defacık tadamaz. Derdini de kimseye anlatamaz; bir karısına sorar sıkışınca. Kadın, der: "Ciğeri yine kim yedi?" Kadında cevap hazır: "Ciğeri kim yer? Kedi." Hoca bir gün kalkar, baltayı alır; götürür dolaba koyar, kilitler. Karısı şaşar kalır: "Ayol, ne yapıyorsun baltayı?" der. "Kedi görmesin. Ne olur, ne olmaz." Karısı şaşkın bir hâlde: "Aman Hoca, tuhafım! Kedi onu ne yapsın?" Hoca hiç bir lafın altında kalmaz. Ne yapar yapar, ekler ekleştirir; taşı da gediğine yerleştirir: "İlahi karıcığım, sendeki de akıl mı? Hâla gözün yılmamış bu kediden. Üç akçalık ciğere tamah eden kırk akçalık baltayı bırakır mı?"⁴⁸³

Ciğeri Kim Yedi?

Nasreddin Hoca bir gün eve ciğer almış, komşularını da ciğer yemeye çağırmış. Tam kapıdan girecekken, komşusu: "Yandım Allah, yardım eden Müslüman yok mu?" diye bağıyor. Hoca ciğeri kapıdan içeri bırakmış, komşunun yardımına koşmuş. Bu arada hanımı da, Hoca ciğer getirmiş, komşuları evde görünce girmemiş anlaşılan, ben de ciğeri pişirip komşulara ikram edeyim diye düşünmüş. Aradan

⁴⁸¹ Mevlânâ, *age.*, V, 278-280.

⁴⁸² Şimşek, *agm.*, s. 544.

⁴⁸³ *Orhan Veli Kanık, Nasrettin Hoca Hikâyeleri, İstanbul 1970.*

biraz zaman geçince Hoca gelmiş, ardından da cemaat. Hoca: “Hanım ciğeri pişir de misafirlere ikram edelim. Kadıncağız şaşırmış. Hocaya ne diyecek! “Ciğeri kedi yedi hocam.” demiş. Hoca bir kediyeye bakmış, bir de hanıma. Pek inandırıcı gelmemiş hanımının dediği. Kediyeyi teraziye koymuş. “kaynak: GeldiK <http://www.geldik.com/nasreddin-hoca-fikralari/3857-cigeri-kim-yedi-nasreddin-hoca-fikralari.html>Hanım, demiş, ben bütün dana ciğeri getirmiştim. Bu tarttığım kediyeye ciğer nerede, bu ciğerse kedi nerede?”⁴⁸⁴

Nasreddin Hoca'nın Türk mizahçısı olmanın yanında aynı zamanda bir mutasavvıftır. *Mesnevî*'de, Nasreddin Hoca fikralarına benzer fikraların yer alması her iki şahsiyetinde toplumda ahlâk ve faziletin yerleşmesi için mizah metodunu kullanması sebebiyledir. Ancak Nasreddin Hoca hakkında bilgilerin sınırlı olması sebebiyle Mevlânâ'nın, Nasreddin Hoca'yı bizzat görüp görmediği ve fikraları arasındaki benzerliklerin sebepleri daha detaylı çalışmalar neticesinde ortaya çıkacaktır.

Mevlevî şâiri Burhaneddin, eserine “Letaif-i Hoca Nasreddin Rahmetu'llahi aleyh” diye başlamakta ve “Şârihü'l-Kitab Hoca Kitab Hoca Nasreddin es-Seyyîd Burhaneddin ibni Mevlânâ” diye de bitirmektedir. 120 fikradan oluşan bu eser Feyzi Halıcı tarafından tanıtılmış ve Fikret Türkmen tarafından da diğer nüshalar karşılaştırılarak neşredilmiştir. Bu eserde neşredilen fikralarda Nasreddin Hoca'nın gerçek kimliği ortaya konulmuştur.⁴⁸⁵

10-Bir gün bir adam hastalandı ve hekime gitti. Hekim, hastanın nabzını tutunca hastanın hâlini anladı. Hekim iyileşme ümidi olmayan hastaya gönlüne ne gelirse yapmasını söyledi. Hasta âlâ dedi, haydi sen git, hayra karşı. Ben ırmak kıyısına seyre gidiyorum dedi. Kendisine sıhatten bir kapı açılınsın, iyileşsin diye gönlünün dilediğince ırmak kıyısında gezinip duruyordu. Su kenarında bir sofi oturmuş, elini yüzünü yıkıyor, temizken bir kat daha temiz oluyordu. Hasta sofinin kafasını görünce hülyaya kapıldı, içinden bir sille vurmak isteği coştı.

⁴⁸⁴Nasreddin Hoca, *Nasreddin Hoca Fıkralarından Seçmeler*, ed. Kerim Çetinoğlu, Kum Saati Yayınları, İstanbul 2005, s. 23.

⁴⁸⁵Feyzi Halıcı, *Şair Burhaneddin'in Nasreddin Hoca'nın Fıkralarını Şerheden Eseri*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1994. Ayrıca bkz. Feyzi Halıcı, “Mevlevî Şâiri Burhaneddin'in Nasreddin Hoca'nın Fıkralarının Şerhi”, *Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, II, Ankara 1982, ss. 235-240.

Bulgur aşına tapan sofinin kellesine vurmak için elini kaldırdı. Hekim, içinden geçeni yapmazsan o, sana dert olur dedi. Allah da: “Kendinizi, elinizle, tehlikeye atmayın”⁴⁸⁶ buyurmuştur. Hele bir sille aşk edeyim. Bu sabır ve perhiz, bir tehlikedir. Başkaları gibi çekinme, bir iyice vur bakalım diyordu. Silleyi aşk edince sofinin kellesinden şırak diye bir ses çıktı. Sofi, hey asi kaltaban diye bağırdı. Ona iki üç yumruk vurmak, sakalını, bıyığını yolmak istedi ama vazgeçti. Sofi dedi ki: “Kafaya yenen bir sille yüzünden körcesine baş vermeye gelmez. Teslim hırkasını giyinmişim, bana sille yemek kolay gelir. Zaten çadır harap, direk kırık, yıkılmaya bahane arıyor. Bu ölü herif için kılıç altına gitmek, kısasa razı olmak yazıktır doğrusu.” dedi. Onu dövemediğinden kadıya götürmeyi kurdu. Sen yine sözüne gel, sofi sabırsız. Yediği sillenin cezasını acele istemektedir. Ey zulümler eden, nasıl oluyor da gönlün hoş, yaptığını çekmeyeceksin mi sanıyorsun da gafil oluyorsun? Sofi kendisine sille vuran adamın yanına gidip dâvâcı gibi eteğine yapıştı. Onu çeke çeke kadının yanına götürdü. Bu ters eşeği ya eşeğe bindir, ya halka göstererek ceza ver. Yahut da döverek cezalandır. Artık hangisini münasip görürsen onu yap. Bunun üzerine hasta adam da hâlini anlattı. Kadı, zayıf adama acıdı ve “Az çok bir paran var mı? ” diye sordu. Adam: “Yalnız altı kuruşum var.” deyince, kadı: “Peki” dedi, “Üç kuruşunu sen harca üç kuruşunu da hiç laf etmeden ver sofiye.” Hasta adam kadıyı dinledikten sonra gözü kadının ensesine ilişti. Baktı ki onun kellesi, sofininkinden daha hoş. Nasıl olsa sillenin cezası ucuz deyip, kadının yanına gelerek kulağına bir şey söyleyecekmiş gibi yapıp ensesine bir hüdayi sille akşetti ve dedi ki: “Buyurun altı kuruşu bölüşün; ben gidiyorum”⁴⁸⁷

Mevlânâ; hekim, hasta ve kadı arasında geçen konuşmalar vasıtasıyla fıkrayı devam ettirir. Mevlânâ, sofinin sabredip karşılık vermemesini şöyle yorumlar: “Taneyi alamayan ve tuzağı gören kişi, ilk saftan adım atar atmaz durur, ileri gitmez. İşin sonunu gören gözlere ne mutlu, onlar, bedeninin bozulup çürüyüşünü görürler.”⁴⁸⁸ Mevlânâ, kadının sofiye cevap vermesi bahsinde de şu hikmetli söz ile cevap verir:

⁴⁸⁶ Bakara 2/195.

⁴⁸⁷ Mevlânâ, *age.*, VI, 108-109.

⁴⁸⁸ Mevlânâ, *age.*, VI, 110.

Gözü yıldızlara dik, yol ara. Söz, bakışı bulandırır, sus, söylenme. İki doğru söz söyledin mi, uydurma söz de ona uyar, ulanır gider. Söz, sözü açar derler; hiç duymadın mı bu lâfı? Sakın doğru söze de girişeyim deme. Çünkü söz, doğrudan eğriye gidiverir.⁴⁸⁹

Bu fıkra da işin sonunu görmeden hareket eden insanların mutlaka sonunda zarar uğrayacağı anlatılmaktadır. Çünkü insan ne yaparsa mutlaka onu bulacaktır. O nedenle yaptığımız her işe söylediğimiz her söze dikkat etmeliyiz.

11-Doğan kaza: “Sudan çık da şekerler akan ovaları bir gör” dedi. Akıllı kaz dedi ki: “Ey sudan uzakta kalmış doğan, su bizim kalemizdir, huzurumuzdur, neşemizdir.” Şeytan da doğan gibidir. Kazlar, koşun, kendinize gelin, su kalesinden dışarıya az çıkın. Doğana deyin ki: Haydi yürü yürü, dön geri. Ey aşâğılık adam, başımızdan el çek. Biz senin davetinden uzağız, bu davet senin olsun. Biz senin şu nefesini içmeyiz bile a kâfir! Kale bizim olsun; şekerle, şeker yurdu senin. Bize senin hediyen lüzûmu yok, al senin olsun! Can oldu mu gıda eksik gelmez elbet. Asker var mı, bayrak elbette bulunur!⁴⁹⁰

Toplumda bizi olumsuz durumlara ve kötü davranışlara sevk edecek insanlar karşımıza çıkabilir, bize düşen görev bu tarz insanlara kapılmamak ve onların söylediklerini kabul etmeden önce durumu iyice etüt etmemiz gerektiğidir.

12-Bir ârif, papazın birine sordu: “Sen mi daha yaşlısın sakalın mı?” Papaz dedi ki: “Ben ondan önce doğdum. Sakalsız nice zamanlarım var.” Bu söz üzerine Ârif: “Sakalın ağarmış, eski hâlini terk etmiş. Öyle olduğu hâlde yazıklar olsun, kötü huyun hâlâ dönmemiş! O senden önce doğmuş seni geçmiş. Sense tirit sevdası ile böylece kala kalmışsın. Önce doğduğun renktesin hâlâ. Ondan bir adım bile ileri atmamışsın.”⁴⁹¹

Bu fıkra da ârif bir kişi ile bir papaz arasında geçen olaydan hareketle insan ve sakal kıyaslaması yapılarak sakalın beyazlamış olmasına karşın papazın hâlâ olgunlaşmamış olduğu eleştirilmektedir. İnsanlar yılların verdiği tecrübeyle yaşlandıkça daha olgun ve kötü huylardan arınmış olmaları gerekirken bu fıkradaki papazın kötü huylarından vazgeçmemesi onun hâlâ olgunlaşmadığını gösterir. Kötü huy insanda diken gibidir sürekli kendini ve etrafındakileri rahatsız

⁴⁸⁹ Mevlânâ, *age.*, VI, 128.

⁴⁹⁰ Mevlânâ, *age.*, III, 34-35.

⁴⁹¹ Mevlânâ, *age.*, VI, 143.

eder o nedenle bu huylardan vazgeçmek ve zamanla daha iyi bir insan olmaya gayret etmemiz gerekir.

13-Fakir bir adam, nice zahmetlerden sonra bir ev yapar, içine girer. Adam eve hitap ederek şöyle seslenir: “Ey ev, bak, bu kadar sıkıntıdan sonra nihâyet bir evim oldu... Zaten yoksul biriyim. Yıkılacağın zaman bana haber ver de, ona göre tedbir alayım.” Aradan günler, aylar geçer; adam eve bakım yapmaz. Kırıkları, çürükleri görmez. Bir gün ev yıkılıverir. Adam hayretler içerisinde şaşırıp kalır şöyle hayıflanır: “Ya hu, ben sana demedim mi? Yıkılacağın zaman haber ver diye!” Bunun üzerine ev ona şöyle seslenir: “Bre gâfil adam! Ben sana duvardaki çatlakları ne zaman haber verdimse bir avuç çamurla tıkayıverdin. Direklerimi güve yerken sen sağır kesildin. Damdaki çatlaklardan düşen damlalar seni bir türlü gaflet uykusundan uyandırmadı. Feryatlarımı duymadın. Dermanım kesildi, ben de çöktüm. Şimdi sızlanma sırası sende.”⁴⁹²

Mevlânâ bu fıkrada yanlışını görüp tedbirli davranan insanları över, buna karşın işin sonunu düşünmeyip vurdumduymaz bir şekilde davranan insanları ise eleştirir. Kısacası akıllı bir insan görüp yaşadıklarından ders alarak ona göre hareket eder, ders almayan insanların sonu da fıkradaki kişi gibi boş yere hayıflanarak geçer. Oysaki son pişmanlık fayda vermez.

Mevlânâ'nın bu fikrasına benzer bir fıkraya da Nasreddin Hoca'nın fıkralarında rastlamaktayız:

Nasreddin Hoca'nın bir evi varmış. Hoca bir gün evine demiş ki: “Sen artık adamakıllı eskidin; nerdeyse yıkılacaksın. Gel seninle bir anlaşma yapalım. Sen bana ne zaman yıkılacağımı haber ver de, ben senin altında kalmayayım.” Ev de: “Peki” demiş. Aradan epey zaman geçmiş. Bir gün ev yıkılmış. Bereket versin ki, yıkıldığı zaman, Hoca evin içinde değilmiş. Akşam Hoca gelmiş ve bakmış ki ev yıkılmış, ona: “Hani sen bana ne zaman yıkılacağımı haber verecektin?” demiş. Ev de: “Ben sana çok söyledim ama sen anlamadın. Bir gün duvarım çatladı, bir gün sıvalarım döküldü, bir gün tuğlam düştü. Bunlar hep sana benim yıkılacağımı haber veriyordu. Bizim dilimiz böyledir.” demiş.⁴⁹³

⁴⁹² Şimşek, agm. , s. 541.

⁴⁹³ İsmail Güleç, “İsmail Emre ve Nasreddin Hoca'nın Fıkralarına Farklı bir Yaklaşım”, *Yedi İklim Dergisi, Nasreddin Hoca Özel Sayısı* (Eylül-Ekim 2001), S. 138-139, ss. 100-101.

Fıkralarda insanın gülünç yönleri ve yanlışlıkları ele alınırken insanlar incitilmez. Kısacası insan değil insanın yanlış davranışı eleştirilir ve kişinin doğruyu bulması sağlanır. Mizahi yöntemle toplumdaki sorunlar ustaca ele alınır. Cahillik, bencillik, rüşvet, hırsızlık, menfaatçilik, yöneticilerin baskıcı tutumu, bağnazlık, ahlaki kurallar gibi insan ve insana dair her şey fıkranın temel mevzusudur. Mevlânâ, bilgi ve hikmetlerle dolu fıkralarıyla insanları güldürürken düşündürmüş ve bu fıkraları da *Mesnevi*'sine ustaca yerleştirmiştir.

14-Birisi ağacın tepesine çıkmış, hırsızcasına şiddetle ağacı silkiyor, meyvalarını döküyordu. Bağ sahibi gelip a alçak dedi, Tanrı'dan utanmıyor musun? Bu yaptığın ne? Hırsız dedi ki: “Tanrı bağından Tanrı kulu, Tanrı'nın ihsan ettiği hurmayı yerse, ne kınıyorsun, gani Tanrı'nın ihsanını neden kıskanıyorsun?” Bağ sahibi, hizmetçisine o ipi getirmesini ve o adama cevap vereceğini söyledi. İp gelince hırsız ağaca bir güzelce bağladı. Arkasına, ayaklarına vurarak onu adamakıllı dövmeye başladı. Hırsız: “Tanrı'dan utan, bu suçsuz günahsız kulu öldürüyorsun.” Bağcı: “Tanrının kulu, başka bir kulunu Tanrı sopasıyla güzelce dövüyor. Sopa da Tanrının, arka da, yan da. Ben, ancak onun kulu ve buyruğunun âletiyim.” Hırsız, cebirden tövbe ettim, ihtiyar vardır, vardır, var dedi.⁴⁹⁴

Bu fıkrada bağ sahibinin meyvelerini izinsiz alarak yaptığı işi haklı gösteren hırsız, “Yavuz hırsız ev sahibini bastırır” misali bağ sahibini haksız çıkarmaya çalışmıştır. Burada hırsız bir takım mantık oyunları ile bağcıyı kandırmaya çabalar. Bu durum toplumda kurnazlıkla insanları kandıran kişileri yansıtır ki bu fıkradan çıkaracağımız ders akıllı kişilerin böyle tuzaklara düşmeyerek haklılıklarını mutlaka kanıtlayacaklarıdır.

15-Dört Hintli bir mescitte Allah'a ibadet için namaza durmuşlar, rükû ve sücûda koyulmuşlardı. Her biri niyet edip tekbir alarak huzur ve huşuyla namaz kılmaktaydı. Bu sırada müezzin içeriye girdi. Hintlilerin birisinin ağzından bir söz çıktı; “Müezzin, ezanı okudun mu, yoksa vakit var mı?” Öbür Hintli, namaz içinde olduğu hâlde: “Sus yahu, konuştun, namazın bozuldu.” dedi. Üçüncü Hintli ikincisine dedi ki: “Onu ne kınıyorsun baba, kendi derdine bak, kendini kına!”

⁴⁹⁴ Mevlânâ, *age.*, V, 252.

Dördüncü: “Hamd olsun ben, üçünüz gibi kuyuya düşmedim.” dedi. Hulasâ dördünün de namazı bozuldu.⁴⁹⁵

Bu fıkrada başkalarını ayıbını görüp kendi ayıbını görmeyen insanların durumu anlatılmaktadır. Bunun yerine kendi yanlışlıklarımızla uğraşsak ve onları düzeltmeye çalışsak daha yerinde bir davranış olur çünkü başkalarının kusurlarını gören insanlar kendi kusurlarını görmezler. Mevlânâ, fıkranın sonunda düşüncelerini şöyle dile getirir:

Âlemin ayıbını söyleyen daha fazla yol kaybeder. Ne mutlu o kişiye ki kendi ayıbını görür. Kim birisinin ayıbını görürse o alınır, o ayıbı kendisinde bulur. Çünkü insanın yarısı ayıptandır, yarısı gayıptan!⁴⁹⁶

16-Bir nahiv âlimi, gemiye binmişti. Kendini beğenmiş âlim, yüzünü gemiciye dönüp: “Sen hiç nahiv okudun mu?” demişti. Gemici: “Hayır” deyince demişti ki: “Yarı ömrün hiçe gitti.” Gemici bu söze kızdı, gönlü kırıldı. Fakat susup derhâl cevap vermedi. Derken rüzgâr gemiyi bir girdaba düşürdü. Gemici, o nahiv âlimine bağırdı: “Yüzmeyi bilir misin, söyle!” Nahivci: “Bilmem bende yüzgeçlik arama.” deyince Nahiv âlimi, bütün ömrün hiçe gittiğini çünkü geminin bu girdapta batacağını söyledi. İyi bil burada mahiv bilgisi lâzım, nahiv bilgisi değil. Eğer mahiv bilgisini biliyorsan tehlikesizce denize dal! Deniz suyu, ölüyü başında taşır. Fakat denize düşen adam diri olursa nerede kurtulacak? Sen de eğer beşeriyet vasıflarından öldünse hakikat sırları denizi, seni başının üstüne koyar. Ey âlim, sen halka eşek diyorsun ama şimdi sen, eşek gibi buz üstünde kalakaldın. İstersen dünyada zamanın allâmesi ol, hele şimdilik dünyanın yokluğunu da gör, zamanın yokluğunu dal!⁴⁹⁷

Mevlânâ bu fıkranın sonunda ilmiyle kibirlenip insanları aşağı gören âlimin durumunu gemiciye söyletir:

Ey âlim, sen halka eşek diyorsun ama şimdi sen, eşek gibi buz üstünde kalakaldın. İstersen dünyada zamanın allâmesi ol, hele şimdilik dünyanın yokluğunu da gör, zamanın yokluğunu dal!⁴⁹⁸

17-Bir kişi Kavzinli, tellâğın yanına gidip: “Bana bir döğme yap; fakat canımı acıtma” dedi. Tellâk: “Söyle yiğidim; ne resmi döveyim?” diye sorunca

⁴⁹⁵ Mevlânâ, *age.*, II, 231-232.

⁴⁹⁶ Mevlânâ, *age.*, II, 232.

⁴⁹⁷ Mevlânâ, *age.*, I, 228.

⁴⁹⁸ Mevlânâ, *age.*, I, 228.

adam kükremiş aslan resmi dövmesini istedi. Tellak: “Vücudunun neresine döveyim?” deyince Kavzinli dövme için iki omzumun arasına istedi. Tellak, iğneyi saplamaya başlayınca yiğidin sırtı acımaya başlayıp: “Aman usta, beni öldürdün gitti. Ne yapıyorsun?” diye bağırdı. Usta: “Aslan yap dedin ya!” dedi. Kazvinli sordu: “Neresinden başladın?” Usta: “Kuyruğundan” dedi. Kazvinli dedi ki: “Aman iki gözüm, bırak kuyruğunu. Aslanın kuyruğu ile kuyruk sokumum sızladı, nefesim kesildi, boğazım tılandı. Aslan, varsın kuyruksuz olsun. İğne yarısından yüreğime fenalık geldi, bayılacağım.” Usta: “Kavzinliyi kayırmadan, merhametsizce aslanın bir başka tarafını dövmeğe başladı. Yiğit yine bağırdı: “Burası neresi?” Usta: “Kulağı” dedi. Kazvinli “Bırak, kulaksız olsun. Orasını da yapma.” dedi. Usta bu sefer başka bir yerine başlayınca Kazvinli yine feryat etti: “Bu üçüncü iğne de neresini dövüyor?” Usta: “Azizim, karnı!” dedi. Kazvinli “Fena acıyor, iğneyi bu kadar çok batırma, bırak, karınsız olsun.” deyince Tellâk şaşırıldı, hayli müddet parmağı ağzında kaldı. İğneyi yere atıp: “Âlemde kimse böyle bir hâle düştü mü ki? Kuyruksuz, başsız, karınsız aslanı kim gördü? Allah bile böyle bir aslan yaratmamıştır.” dedi.⁴⁹⁹

Mevlânâ bu fıkranın başında “Kazvinlilerin âdetleridir; vücutlarına, kol ve omuzlarına, kendilerine zarar vermeksizin iğne ile mavi dövmeler dövdürürler.”⁵⁰⁰ sözleriyle o dönemde halk arasında meşhur olan bu uygulamaya dikkat çekerek bir Kazvinli ve dövmeçi arasında geçen konuşmayı mizahi bir üslupla anlatır. Kazvinli’nin dövme sırasında acı duyması üzerine dövme yaptırmaktan vazgeçmesi ile dünyada başımıza gelen sıkıntılara sabretmemiz anlatılmaktadır. Fıkroda ayrıca kibirli insanlar eleştirilir ve kendini üstün saymak yerine haddimizi bilip ona göre hareket etmemizin önemi vurgulanır. Mevlânâ son bölümde mesajını dile getirirken şunları söyler:

Kardeş, iğne yarasına sabret ki gavûr nefsin iğnesinden kurtulasın.
Vücudunda nefsi ölen kişinin fermanına güneş de tâbidir, bulut da.
Gönlü ışık yakmayı, şûlelenmeyi öğrenmiş olan kişiyi güneş bile yakamaz.
Gündüz gibi şûlelenip parlamayı diliyorsan geceye benzeyen varlığını yak!⁵⁰¹

⁴⁹⁹ Mevlânâ, *age.*, I, 240-242.

⁵⁰⁰ Mevlânâ, *age.*, I, 240.

⁵⁰¹ Mevlânâ, *age.*, I, 242.

18-Biri Yahudi, biri Hıristiyan ve biri de Müslüman olan üç yolcu birlikte yolculuğa çıkmışlar. Yolda çeşit çeşit kar var ve her taraf donmuş hiçbir yerde hayat kalmamış. Bu durum üzerine üç arkadaş bir hana sığınıp burada yolların açılmasını beklemişler. On iki yabancı, adamakıllı yemek yemişler Müslüman ise oruçluymuş. Handa akşam namazı vakti üç arkadaşta, balla yapılmış, çok lezzetli, bir tabak helva ikram edilmiş. Müslüman çok aç olduğunda yemek istemişse de ikisi biz boğazımıza kadar tokuz dediler. Bu yemeği bu gece bırakalım da yarın yeriz demişler. Her bir helvayı kendisine ait sayarak sahiplenmiş. Sonunda aralarında, gece en güzel rüyayı gören kişinin helvayı alması konusunda anlaşmışlar. Böylece sabah her üçü de gördüğü rüyayı anlatacak ve kimin rüyası beğenilirse helvayı o yiyecekmiş.

Üç arkadaş, sabah erkenden uyanmışlar. İçlerinden biri her birimiz gördüğü rüyayı anlatsın demiş. Bunun üzerine önce Yahudi rüyasını anlatmış: “Rüyamda yolda karşıma Hz. Mûsâ çıktı. Onun peşine düştüm, Tur Dağı’na dek gittik. Tur Dağı’ndaki ışık öyle kuvvetliydi ki ışığın parıltısından yitip gittim. Böylece Yahudi sözlerini uzatıp durmuş ama aslında hiçte görmediği şeyleri anlatmış. O, sözlerini bitirince bu kez Hıristiyan, rüyasını anlatmaya girişmiş: “Rüyamda Mesih göründü. Onunla göğün dördüncü katına çıktım. Gökyüzünde öyle şaşılacak şeyler seyrettim ki dünyadakilerle kıyaslanması mümkün değil!” Hıristiyan da sözlerini uzatıp asla görmediği şeyleri anlatmış. Bunu üzerine sıra Müslüman yolcuya gelmiş. Müslüman olan anlatmaya başlamış: “Dostlar, sultanım Mustafa zuhur etti ve rüyamda yanıma geldi ve bana dedi ki: Onların birisi Tur’a gitti, Tanrı Kelim’ine arkadaş oldu, aşk tavlası oynamaya girişti. Öbürünü de sahipkıran İsâ aldı, dördüncü kat göğe çıkardı. Kalk a arda kalmış adam bari o helva ile yahniyi sen ye!” dedi. Bu sözü duyunca Hıristiyan ile Yahudi helvayı yiyip yemediğini sorunca Müslüman: “O emrine itaat edilen padişah, emredince ben kimim ki buyruğuna uymayayım? Sen Yahudisin, Mûsâ’nın emrinden baş çekebilir misin? Sen de Mesih’e tabisin, herhangi bir işte Mesih’in emrine karşı durabilir misin? E nasıl olurda peygamberlerin övündüğü peygamberimin emrine karşı durabilirim? Helvayı yedim tabî.” demiş. Bunu

üzerine Hristiyan ve Yahûdi: “Gerçek rüya senin gördüğün rüya imiş.” diyerek onun zekâsını övmüşler.⁵⁰²

Bu fıkrada gösteriş adına yalan söyleyen kişilerin mutlaka mağlup olacağı ve akıllı insanların onların hilelerini hemen anlayacağı vurgulanmıştır. Fıkranın sonunda doğruluk üstün gelmiş ve yalanı yenmiştir. Mevlânâ bu konudaki fikirlerini fıkranın bitiminde şu beyitlerle dile getirir: “Ey neşeli zat! Senin uykun uyanıklıktır. Rüyanın eserini uyanıklıkta bile görüyorsun. Sen de faziletten, yiğitlikten, hünlerden geç, iş hizmette ve güzel huydadır.”⁵⁰³

19-Bir adamın bir koçu vardı. Boynuna bir ip bağlamış, ardından çekip götürüyordu. Bir hırsız geldi, ipini kesip koçu götürdü. Adam haberdar olunca, koçu nereye götürdü diye sağa sola koşmaya başladı. Hırsızın bir kuyu başında eyvahlar olsun diye feryat etmekte olduğunu gördü ve dedi ki: “Üstat, neden feryat ediyorsun?” Hırsız, kuyuya altın torbasının düştüğünü eğer torbayı çıkarabilirse ona gönül hoşluğu ile beşte birini vereceğini söyledi. Adam, bu tam on koçun değeri. Bir kapı kapandıysa on kapı açıldı. Bir koç gittiyse Allah, ona karşılık bir deve ihsan etti, deyip; elbisesini çıkarttı, kuyuya indi. Hırsız da derhâl elbiselerini alıp kaçtı.⁵⁰⁴

Bu fıkrada açgözlülüğün zararları anlatılmaktadır. Kişi kendi elindekilerle yetinmeyip açgözlülük yapınca elindekileri de kaybetmiştir. Yani buğdaya giderken evdeki darıdan da olmuştur. Toplumda sıklıkla karşılaşılabileceğimiz bu yapıdaki insanları Mevlânâ şu sözlerle uyarır: “Yolu köye çıkaracak bir tedbir gerek. Yoksa insana tamah tohumunu getiren tedbire tedbir demezler. Tamah huyu fitneden ibaret bir hırsızdır ama hayal gibi her an bir surete bürünür.”⁵⁰⁵

20-Bir kervan muhafızı uyumuştı. Hırsız gelip kervanı soydu, aldığı malları toprağa gömdü. Sabahleyin kervan halkı uyandı, malların, gümüşlerin, develerin yerinde yellere esiyordu. Mallarımız ne oldu yahu? Söyle bakalım dediler. Kervan muhafızı: “Gece hırsızlar geldiler. Gözümüzün önünde ne var ne yoksa alıp götürdüler.” Halk: “Kum tepesine benzeyen herif, a arda kalasica, sen ne yaptın?” diye sorduklarında kervancı: “Ben bir kişiydim, onlar yiğit, gürbüz,

⁵⁰² Mevlânâ, *age.*, VI, 188-198.

⁵⁰³ Mevlânâ, *age.*, VI, 197-198.

⁵⁰⁴ Mevlânâ, *age.*, VI, 40.

⁵⁰⁵ Mevlânâ, *age.*, VI, 40.

silâhlı bir alay adamdı. Halk pekâlâ dedi, savaşmayacaktın bari uyanın kalkın diye bağırsaydın.” Kervancı ise bağırarak ama tam o sırada ona bıçak, kılıç gösterip sus, yoksa acımadan seni keseriz dediklerini ve kendisinin korkudan ağzını açmadığını söyledi. Kervancı sözlerine şöyle devam etti: “Fakat, şimdi istediğiniz kadar bağırıp çağırayım. O zaman soluk bile alamıyordum, fakat şimdi dilediğiniz kadar feryat edeyim!”⁵⁰⁶

Kervancı kendine emanet edilenleri koruyamamış ve bu durumu örtbas etmek için yalanlara başvurmuştur. Bu fıkrada gerekli tedbiri başta almadıktan sonra iş işten geçtikten sonra ne kadar feryat etmenin boş olduğu anlatılır: “Kötü ve rüsva, şeytan, ömrünü zayi ettikten sonra ‘Euzü’ çekmek, ‘Fatıha’ okumak beyhûdedir. Sen de beyhûde olsa, tatsız tuzsuz bulunsa bile feryat et, sızlan; ey yüce ve üstün Tanrı de. Lütfet bu hor kişilere bir bak”⁵⁰⁷

21-Annesi bir gün oğluna geceleyin sana bir hayal görünürse, mezarlıkta ya da korkulu bir yerde kin güden kapkara bir hayal görürse, gönlünü sağlam tuupt, üstüne saldırmamasını söyledi. Bunun üzerine çocuk dedi ki: “Bu deve benzeyen hayale anası da aynı şeyi söylemişse, ben ona saldırdım mı o da bana saldırır da anasının emrini tutarsa o vakit ben ne yaparım?” Annesi: “Sen çevik dur, korkma diyorsun. O çirkin hayalinde bir anası vardır elbet.”⁵⁰⁸

Bu fıkrada işin sonunu düşünmenin ve tedbir almanın önemi vurgulanır. Elbette ki başkaları da tedbir alacaktır ancak işin sonunu kötü düşünerek her durumda kötümser davranmak insanları olumsuzluklara iter. Bunun yerine hayata iyimser bakmalı ve olayları iyiye yormalıyız.

İnsanlar karşılaştıkları üzücü olaylardan kurtulup gülmeye ve neşelenmeye ihtiyaç duyarlar. Mevlânâ’da böylesi durumlarda insanları rahatlatmaya ve neşelendirmeye çalışır çünkü kendisi her durumda toplumdaki kötülüklerin yerine iyilik ve dostluğu getirmeye çalışmıştır. Bu durumu sağlamak için öylesine ince nükteler yapar ki kin ve düşmanlık yerini sevgi ve kardeşliğe bırakır.

“Gel, gel, ne olursan ol yine gel,

İster kâfir, ister mecûsi, ister puta tapan ol yine gel,

⁵⁰⁶ Mevlânâ, *age.*, VI, 46-47.

⁵⁰⁷ Mevlânâ, *age.*, VI, 47.

⁵⁰⁸ Mevlânâ, *age.*, VI, 391.

*Bizim dergâhımız, ümitsizlik dergâhı değildir,
Yüz kere tövbeni bozmuş olsan da yine gel...»⁵⁰⁹*

Mevlânâ âdeta her duruma uygun ilacımız var sen sadece gel diyerek ruhî reçeteler sunar ve insanları kardeşliğe çağırır. Yani bir insan ne kadar hata yapmış olursa olsun içindeki durumdan her an kurtulabileceğini belirtmektedir. Mevlânâ, insanların yanlışlıklarını, onları kırmadan oldukça bilgece bir üslupla mizah ve nükte yoluyla dile getirir. Bu ifadelerden insan psikolojisini çok iyi bildiğini anladığımız Mevlânâ âdeta: “İnsan kendini insanda tanır. Hoş gör! ” diyerek yapılan yanlışlıkları dile getirir.

Mevlânâ *Mesnevî*'sinde yer alan fıkralarda insanların bir kısmını sevindirip bir kısmını üzmez. Bunun yerine ortak bir payda da buluşmayı ve herkesin gülümsemesini, sevinmesini sağlar. Her hâli ve yaşayışıyla sevgi ve hoşgörünün zirvesi olan Mevlânâ, oradan âdeta insanları selamlar ve herkese eşit mesafede durur. İnsanları dinli-dinsiz, kadın-erkek, Müslüman-Hıristiyan, iyi-kötü, güzel-çirkin gibi kategorilere ayırmak yerine herkese sevgi ile yaklaşır. Bu nedenle vefat ettiğinde bütün din ve bütün milletlerden insanlar onun için ağlayıp yas tutmuşlardır. Çünkü Mevlânâ, insan sevgisini akılla temellendirmiş ve bu eksen onun düşünce sistematiğini oluşturmaktadır.

Mevlânâ'nın düşünce sistemindeki inceliği Nasreddin Hoca'nın bir fıkrası ile açıklamak yerinde olur. Nasreddin Hoca'nın iki karısı varmış. Bir gün birini bir kenara çekip kendisine bir mavi boncuk vermiş. Al bunu sakla; sakın ortağına bir şey söyleme! demiş. Bir başka zaman da ötekine aynı şeyi söylemiş. Bir gün kadınlar, Nasreddin Hoca'nın hangisin daha çok sevdiği hususunda bahse ve münakaşaya girmişler. Anlaşamayınca, meseleyi Nasreddin Hoca'ya sormuşlar. Hangimizi daha çok seviyorsun? Hoca her ikisini de mânâlı mânâlı bakarak: “Mavi boncuk kimdeyse, onu demiş.”⁵¹⁰

Mevlânâ'nın fıkralarıyla anlatmadaki amacı insanları güldürürken düşündürmektir. Fıkra yoluyla insanları terbiye etmek ve var olan kötü hasletlerin yerine güzel davranışların yerleşmesini sağlamaktır. Bu beceride bilgi ve hüner gerektirir bu nedenle bu niteliklere sahip insanların şaka yapması hoş görülmez.

⁵⁰⁹ Aktaş, *age.*, s. 27.

⁵¹⁰ Şimşek, *agm.*, s. 534.

Mevlânâ, *Mesnevî*'de yer alan fıkraları, atasözleri, deyimler ve halk tabirleriyle süsleyerek kullanmıştır. Okuyucuyu sıkmamak için şiirlerinin arasına halkın bildiği fıkralar yerleştirmiş, mizahlı bir anlatım yoluna başvurmuştur. Halk hayatını olduğu gibi tasvir etme endişesi sonucunda ortaya çıkan bu üslupta halkın dilinden halkı anlatarak ciddi bir bakış açısıyla güldürürken düşündürmüştür.

Moğol saldırılarının halkı zor duruma düşürdüğü ve halkın ümidini kaybetmiş bir hâldeyken bu kargaşa ve huzursuzluk ortamında Mevlânâ'nın eserleri halkı aydınlatan rehberler olmuştur.⁵¹¹ Mevlânâ eserinde mizahi unsurlara yer vererek toplumda gördüğü aksaklıkları hicvederken halkın istek ve arzularını dile getirir. Mevlânâ toplumdaki eksikleri hicvederken amacı insanları eğitmektir.

Mevlânâ çevresindeki iktisâdi bunalım ve sosyal huzursuzlukları tefekkürünün potasında eriterek topluma birlik ve berâberlik ruhunu aşlamıştır. O, kişileri kendi muhâsesini yaparak kendi içlerinde hesaplaşmaya, anlaşmaya ve kavuşmaya davet etmektedir. Bu sebeple Mevlâna, insanı değil, hataları tenkit etmiştir. O, insanları hatalarından sıyrılmaya davet etmiştir.⁵¹²

Mesnevî'deki fıkralar dili, anlatım özellikleri ve içeriğiyle kendine has bir orijinallikte dir Şefik Can bu konuda şu tespitlerde bulunur: “Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sindeki nükteli ifâdeler, geniş ve ince mânâlar, okuyanları ruhanî bir zevk ve neşeye götürdüğü gibi, konuların çok veciz ve çok güzel anlatılması sebebiyledir.”⁵¹³

Birçok yönden Türk kültür ve medeniyetini derinden etkileyen Mevlânâ'nın *Mesnevî* adlı eserinde zaman zaman fıkralara da yer verdiği görülür. *Mesnevî*'de yer alan bu fıkralar âdeta bir nevi öğreti olmuş, insan zihnini güldürürken düşündürmeye sevk etmiştir. O, *Mesnevî*'de bu konudaki düşüncelerini şu şekilde dile getirir: “Şaka ve lâtife bir şey belletmeye yarar, onu ciddi gibi dinle; görünüşte lâtife oluşuna kapılma! Her ciddi şey, maskaralara göre maskaralık, şakadır, fakat akıllara göre de lâtifeler, ciddidir.”⁵¹⁴

⁵¹¹ Hasan Çiftçi, *Klasik Fars Edebiyatında Hiciv ve Sosyal Eleştiri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Öncü Basımevi, Ankara 2002, s. 255.

⁵¹² Güzel, *age.*, s. 287.

⁵¹³ Can, *age.*, s. 377.

⁵¹⁴ Mevlânâ, *age.*, IV, 284.

2. 1. 4. Kısâs-ı Enbiyâ

Kıssa kelimesi “bir kimsenin izini sürüp ardınca takip edip gitmek, bir kimseye bir haber veya sözü beyan edip bildirmek, bir şeyi makasla kesmek, kırmak, göğüs veya göğüs kemiği” anlamlarına gelir.⁵¹⁵ “Kıssa, Arap edebiyatında hikâye anlamında da kullanılır.”⁵¹⁶ Kıssa anlatımındaki asıl gaye tarihî bilgi aktarmak değil, anlatılanlardan hareketle insanlara dersler vermektir.

Kıssa türü geçmişte gerçekten yaşanmış ancak unutulmuş olayları anlatmayı esas alır. Peygamberlerden birisi tarafından ümmetine anlatılan hâdiseleri de kapsayan kıssalar, açıklayan ve doğru yolu gösteren birer belge niteliği taşır. Peygamberlere ait kıssalar İslâmiyet’in ilk yıllarından itibaren Kur’ân-ı Kerîm kıssalarına dayandırılarak genişletilmiş ve zamanla ayrı edebî bir tür olarak ortaya çıkmıştır. Türk edebiyatında kısas-ı enbiyâların başlıca iki kaynağı, Kîsâ’î ile Sa’lebî’nin *Kısâs-ül Enbiyâ* adlı eseridir.⁵¹⁷

Kıssa anlatımında dolaylı anlatım kullanılır ki bu da kişinin en etkilenmediğini zannettiği durumda bile bilinç dışı telkin gücü ile kalıcı izler oluşmasını sağlar. Mevlânâ da birtakım mânâ ve sırları hikâye, masal, kıssa gibi anlatı türlerinin perdeleri arkasında gizlemiş ve anlatmıştır:

Ey birader! Kıssa ölçek gibidir. Mânâ, onun içinde dane gibidir. Akıllı kişi, mânâ danesini alır, ölçğe bakmaz. Ona masal gözüyle bakana masal gelir. Fakat bu kitapta hâlini gören, bu kitapla kendini anlayan kişi de erdir! Mesnevî, Nil ırmağının suyudur. Kıpti’ye kan görünür ama Mûsâ kavmine kan değildir, sudur.⁵¹⁸

Mesnevî’de kıssa anlatımı sıklıkla kullanılan bir yöntemdir. Mevlânâ, kıssa anlatımındaki maksadını şu sözleriyle dile getirir: “Medihleri ehil olmayanlardan gizlemek için Cenâb-ı Hak bile Kur’ân’daki kıssa ve misâlleri gizlemiştir.”⁵¹⁹

Mesnevî’de kıssalar anlatılırken kıssalar aralanır ve ahlaki öğretiler, Kur’ân ve Sünnet motifleri sıralanır, ardından çeşitli hikmetler anlatılır kıssadan başka bir anlatıma geçilir ve sonra kıssa tamamlanır. Bu anlatım metodunda

⁵¹⁵ Ali Akpınar, “Mesnevî’de Kıssa Eğitimi Şeyh Dekûkî Örneği”, *Türk Kültürü, Edebiyatı ve Sanatında Mevlânâ ve Mevlevilik- Bildiriler*, Bildiriler Serisi: 1, Sümam Yayınları: 1, Sivas 2007, s. 125.

⁵¹⁶ Akpınar, agm. , s. 125.

⁵¹⁷ Erman Artun, *Dinî Tasavvufî Türk Halk Edebiyatı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 106.

⁵¹⁸ Mevlânâ, *age.* , IV, 30-34.

⁵¹⁹ Mevlânâ, *age.* , III, 172.

Mevlânâ kıssaları hiç beklenmedik bir şekilde mesajlarla, hikmet ve dualarla kıssa bitirir. Kıssalar ile daha canlı, akıcı ve kolay anlaşılır duruma getirilen olaylar sayesinde okuyucu anlatılmak istenen durumu daha kolay kavrar. Bu yolla muhataba mukayese imkânı sunulur, böylelikle kişiler iyiye ve güzele yönlendirilerek, ahlâklı bireylerin yetişmesini sağlar.⁵²⁰

Mesnevî'de yer alan kıssalarda okuyan kişi, ilk kıssayı okuyup devam ettirmede zorluk çekebilirler ancak bu üslup Mevlânâ'nın bahsettiği konunun daha iyi anlaşılması için örnekler vermesinin sonucudur. Anlatılan kıssa aralarına onunla bağlantılı ya başka bir kıssa ya hikâyeye yerleştirilerek metinler arasında çağrışım yapılır. Mevlânâ, böylelikle anlatmak istediğini örneklerle somutlaştırır ve vermek istediği mesajı daha anlaşılır kılar.

Mevlânâ'nın anlattığı kıssalarda evrensel ilkeleri etkili bir üslupla sunmak, insanları ahlâka, iyiye ve güzele yönlendirip kötülüklerden sakındırmak için her seviye ve düzeydeki insana seslenebilecek anlayışta farklı ve etkileyici mesajlar verilir. *Mesnevî*'nin pek çok yerinde pekiştirilen bu düşüncüyü Mevlânâ şöyle dile getirir: “Hâşâ, bu hikâyeye değil, kendine gel! Bizim ve senin bugünkü hâlimizdir, dikkat et! Kuvvet ve kudret sahibi olan sofilerin yanında geçmiş anılmaz.”⁵²¹

Bu anlayış Mevlânâ'nın kıssaları anlatmadaki maksadının insanlara ders vermek ve onları uyarmak olduğunu gösterir. O, *Mesnevî*'de kıssalardan yararlanmadaki maksadını şöyle dile getirir: “İş bilen, söz söyleyen adama bu söz hikâyeye değil! Asi, bunlar önce gelip geçenlere ait aslı yok masal dediler ya”⁵²²; “Ey cân, Allah hükmüne razı olası diye sana ibrettir. İbret alda kötü bir işe düşünce aklını başına devşir, ye'se düşme, hüsnü zanda bulun.”⁵²³

Mevlânâ, kıssalardaki olayların uydurma değil insanları doğru yola iletmeyi amaçladığı belirtir: “Sana Hz. Halime'nin hikâyesini söyleyeyim de gönlünden gam gitsin.”⁵²⁴

Bu kıssalardan amaç, okuyucunun kederini gizlemek ve onu kadere razı edip hayata hazırlamaktır. Mevlânâ bu kıssalarda olayları anlatırken ibret almak

⁵²⁰ Akpınar, agm. , s. 129.

⁵²¹ Mevlânâ, *age.* , I, 233.

⁵²² Mevlânâ, *age.* , III, 92.

⁵²³ Mevlânâ, *age.* , III, 266.

⁵²⁴ Mevlânâ, *age.* , IV, 76.

için de peygamberlere düşman olan insanların başlarına gelenleri de anlatarak durumu daha da çarpıcı bir ifade ile ortaya koyar:

Yeri gördün ya, Âd kavmine ne yaptı! Suyu gördün ya, tufanda neler etti! O kin denizi Firavun'a ne isler açtı. Bu yeryüzü Karun'a⁵²⁵ ne işler gösterdi! Ebabil kuşları, file neler etti. Sivrisinek, Nemrud'un başını nasıl yedi! Dâvûd, eliyle koca taşı kaldırıp atınca taş tam altı yüz parçaya bölündü, ordu da bozguna uğradı! Lût'un düşmanlarına taş yağdı da nihayet kara su içinde dalga yutup boğuldular! Âlemdeki cansız şeylerin akıllıca peygamberlere ettikleri yardımları söylemeye kalkışsam, Mesnevî o kadar büyük ki kırk deve bile âciz olur, çekemez!⁵²⁶

Mesnevî'de anlattığı kıssalarda peygamberlerin hayatları hakkında bilgiler vererek insanları uyaran Mevlânâ bu konuda şunları söyler:

Nazeninsin, nazlısın, ama haddince Allah aşkına olsun haddini aşma! Eğer kendinden daha nazenin birisine çatarsan seni yerin yedi kat dibine sokar. Âd ve Semud kavminin hikâyeleri ne için söylenip duruyor? Peygamberlerin nazik, nazenin olduklarını bilmen için. Yere batma, başlarına taş yağma, bir sesle canlarının alınışı hep bu vakalar, nefs-i natıka sahiplerinin yücelerini bildirmek içindir. Bütün hayvanları insan için öldür, fakat bütün insanları da bir akıllı kişi için öldür. (hiç beis yok!)⁵²⁷;

Mevlânâ, kıssaları bazen bir bütünlük içerisinde anlatırken bazen de peygamberlere ait mucizeleri art arda sıralar:

Davut'un canı onun şulelerinden hararetlendi de ondan dolayı elinde demir yumuşadı, eridi. Süleymân, onun vuslatından süt emdi de cinler periler onun için fermanına tabi oldular. Yâkub, onun kaza ve kaderine teslim oldu da ondan oğlunun kokusuyla gözü açıldı, aydınlandı. Ay yüzlü Yûsuf, o güneşi gördü de rüya tâbirinde o kadar uyanık hâle geldi. Asâ, Mûsâ'nın ellinden su içti de o yüzden Firavun'un saltanatını bir lokma etti. Meryem oğlu İsa, merdivenini

⁵²⁵Zenginliği ve cimriği ile meşhur olan Hz. Mûsâ ile aynı çağda yaşamış bir kimsedir. Önceden çok fakirken Hz. Mûsâ'nın öğrettiği ilm-i kimya ile çok zengin olur ancak kendinden istenen öşrü vermediği için Hz. Mûsâ'nın duasıyla malları ve serveti ile yerin dibine batmıştır. Agâh Sırrı Levend, *Divan Edebiyatı*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1984, s. 152.

⁵²⁶Mevlânâ, *age.*, IV, 64.

⁵²⁷Mevlânâ, *age.*, I, 264.

buldu da dördüncü kat göğün üstüne çıktı. Muhammed, o mülkü, o nimeti buldu da hemencecik ayı ikiye böldü.”⁵²⁸ “Yele göz vermemiş olsaydı Ad kavmini nasıl fark ederdi? Nemrut’un yaktığı ateşe göz olmasaydı Halil’e nasıl olur da, kendisini zahmetlere sokup saygı gösterirdi? Nil’in gözü olmasaydı, görmeseydi, Kıpti ile İsrailoğulları’nı nasıl ayırt edebilirdi? Dağda taşa görüş yoktu da nasıl Davut’a yar oldu? Bu yeryüzünün can gözü yoktu da Karun’u neden öyle sömürüp yuttu? Hannâne direğinin gönül gözü olmasaydı o tek kişinin, o eşsiz erin ayrılığını görür müydü? Kırık taşlar, görmeselerdi avuç içinde nasıl şahadet ederlerdi?”⁵²⁹; “Dağlar, sese gelir, Davut’la beraber ırlar, ilâhî okur, demir bile avucunda mum gibi yumuşar. Rüzgâr, Süleymân’ı yüklenir, taşır; deniz Mûsâ ile konuşur. Ay, Ahmet’in işaretini emrini anlar, fermanına uyar; ateş, İbrahim’e ağustos gülü olur. Toprak, Karun’u yılan gibi sömürür, yutar; Hannâne direği akla, fikre sahip olur. Taş, Ahmet’e selâm verir; Dağ Yahya’ya haber yollar. Hepsi de bunlara: “Biz size karşı duyar, görürüz, sizinle hoşuz, neşeliyiz. Fakat namahremlere karşı susup durmaktayız.” derler.⁵³⁰

Mesnevî’de peygamberlere eziyet eden insanların aslında onların arınmalarına sebep olduğunu şu şekilde anlatılır:

Cahilin eziyetlerine sabretmek, ehil olanlara cilâdır. Nerede bir gönül varsa sabırla cilâlanır. Nemrut’un ateşi, İbrahim’e bir ayna temizliği verdi, aynayı cilâlar gibi onu da arıttı, cilâladı. Nûh kavminin cefâsı ile Nûh’un sabrı, Nûh’a ruh cilâsı oldu.⁵³¹

Mevlânâ, bu kıssaların ibret gözüyle bakıldığında oldukça önemli olduğunu vurgular. Çünkü bizden önce yaşamış insanların tecrübeleri yolumuzu aydınlatan fenerler gibidir. Kıssalardaki kavimlerin yaşadıklarının aslında insanlara birer uyarı mahiyeti taşır: “Merhamet sahibi Allah, Nûh ve Hûd kavimlerinin helâkini bize gösterdi; biz korkalım, ibret alalım diye onları kahretti. Ya aksi olsaydı vay hâline!”⁵³²

⁵²⁸ Mevlânâ, *age.*, II, 70.

⁵²⁹ Mevlânâ, *age.*, IV, 201-202.

⁵³⁰ Mevlânâ, *age.*, III, 81-82.

⁵³¹ Mevlânâ, *age.*, VI, 162-163.

⁵³² Mevlânâ, *age.*, II, 234.

Bu kıssalar herkes tarafından bilinen kıssalardır. *Mesnevî*'deki bu kıssaların asıl kaynağı Kur'ân-ı Kerîm olmakla birlikte, Tevrat ve İncil'de de değişik motiflerle örneklerine rastladığımız kıssalardır. Mevlânâ: “Nûh tufanını duymayan yahut Firavun'la Mûsâ'nın savaşını işitmeyen var mı?”⁵³³; “Semud kavminin ahvalini, kasırganın âd kavmini mahvettiğini duymayan var mı?”⁵³⁴ diyerek bu gerçeği dile getirir.

Mevlânâ, peygamberler kıssalarını anlatırken bütün hâlinde anlatmanın yanında bazı peygamberlerinde belirgin özellikleri üzerinde durur. Örnek alınacak bir sabra sahip olan Hz. Eyyub'dan şöyle bahseder: “Eyyub, o pınarda yıkanarak tepeden tırnağa kadar doğu nuru gibi bütün hastalıklardan arındı, pirüpak oldu.”⁵³⁵

Hz. Eyyûb imtihan için çeşitli belalara uğramış ve hastalanınca vücudunda yaralar ve bereler nüksetmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de bahsedildiğine göre ayağını yere vurmuş ve iki kaynaktan sular çıkmıştır.⁵³⁶ Hz. Eyyûb bu kaynaktaki sulardan biriyle iç hastalıklarından diğeriyle de dışındaki yaralardan kurtulmuştur.⁵³⁷

Mevlânâ dünyayı bir kocakarıya benzetir ve insanı büyü yaparak kuyuya attığını ifade eder. Dünya kocakarisinin büyüdüğü düğümlerini çözenin kolay olmadığını vurgular ve buradan hareketle *Mesnevî*'de anlattığı kıssalardaki peygamberlerin gönderiliş sebeplerini ortaya koyar.⁵³⁸ “Onun büyü ipini çözmek herkesin ayağının harcı değil! Eğer akıllar onun bağladığı düğümleri çözseydi Allah peygamberleri yollar mıydı?”⁵³⁹

Mevlânâ insanın önemini ise şu sözlerle dile getirir: “Hükemâ, insan küçük âlemdir derler, fakat Allah hakîmleri insan büyük âlemdir demişlerdir. Sûrette sen küçük bir âlemsin ama hakikatte en büyük âlem sensin.”⁵⁴⁰

Bu sözlerden de anlaşılacağı üzere insan kâinatta yaratılmışların en üstünüdür. Büyük âlem olarak nitelendirile insanları eğitmek üzere gönderilen

⁵³³ Mevlânâ, *age.*, III, 229.

⁵³⁴ Mevlânâ, *age.*, III, 229.

⁵³⁵ Mevlânâ, *age.*, I, 167.

⁵³⁶ Sâd 73/42.

⁵³⁷ Mevlânâ, *age.*, I, 351.

⁵³⁸ Mevlânâ, *age.*, IV, 256.

⁵³⁹ Mevlânâ, *age.*, IV, 256.

⁵⁴⁰ Mevlânâ, *age.*, IV, 43-44.

peygamberler de insanlar içerisinde seçilmiş kişilerdir. Mevlânâ *Mesnevî*'de bu peygamberlerin ahvalinden haber vererek insanlara çeşitli uyarılarda bulunur.

Mesnevî'de asıl kaynağı Kur'ân-ı Kerîm olan bu kıssaların anlatımında bazen bir peygamberin hayatını bir bütün olarak anlatarak bazen de anlatılan konuya örnek verilir: “Ey kefensiz adameciklar, ey yıkanmamış ölücükle, Lût Peygamber'in şehri nasıl yere battı, ne hâle geldi? Bakın da görün!”⁵⁴¹

Peygamberler kendilerine Allah tarafından kitap verilen, Allah'ın hükümlerini halka bildirmekle görevli kimselerdir. İnsanlara çeşitli görevlerle gönderilen peygamberlerden ilki Hz. Âdem sonuncusu Hz. Muhammed'dir.⁵⁴²

Kur'ân-ı Kerîm'de isimleri anılarak kıssaları anlatılan peygamberler şunlardır: Hz. Âdem, Hz. İdris, Hz. Nûh, Hz. Hûd, Hz. Sâlih, Hz. İbrahim, Hz. İsmâil, Hz. İshak, Hz. Lût, Hz. Yâkub, Hz. Yûsuf, Hz. Eyyub, Hz. Zülkifl, Hz. Şuayb, Hz. Mûsâ, Hz. Hârûn, Hz. İlyas, Hz. Elyesa, Hz. Yûnus, Hz. Davûd, Hz. Süleymân, Hz. Lukman, Hz. Uzeyr, Hz. Hızır, Hz. Zülkarneyn, Hz. Zekeriyya, Hz. Yahyâ, Hz. İsâ, Hz. Muhammed'dir. Acak burada bahsi geçenlerin dışında Bu peygamberlerden Hz. Lokman, Hz. Hızır, Hz. Zülkarneyn gibi bazılarının peygamber mi yoksa velî mi oldukları hususunda görüş birliğine varılamamıştır.⁵⁴³

Mesnevî'nin bütününe bakıldığında çok sayıda kıssa olduğu görülmektedir. Bu kıssalar ayrı bir çalışma konusu gerektirecek kadar çok olduğu için her peygamberden birkaç örnek verip diğer kıssaların kısaltma yoluna giderek genel hatları ile bahsedeceğiz.

2. 1. 4. 1. Hz. Âdem

Hız. Âdem, yeryüzünde ilk insan ve ilk peygamber ve bütün insanların babasıdır. Allah Hız. Âdem'i topraktan yaratmıştır.⁵⁴⁴ Allah, Hız. Âdem'i yarattıktan sonra toprağı çeşitli mertebelerde değişikliğe uğratarak, şekil ve suretinin tesviyesini ve düzenlemesini tamamlayınca ona can vererek, ona

⁵⁴¹ Mevlânâ, *age.*, III, 229.

⁵⁴² M. Asım Köksal, *Peygamberler Tarihi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1993, I, s. 7.

⁵⁴³ Köksal, *age.*, I, ss. 10-11.

⁵⁴⁴ Hûd 11/61;Taha 20/55; Nûh 71/18

ruhundan üflemiştir.⁵⁴⁵ Hz. Âdem'in yaratılması ile Allah'ın emri ile bütün melekler Hz. Âdem'e secde etmiş sadece İblis secde etmemiştir.⁵⁴⁶

Allah, Hz. Âdem'i yarattığı sırada melekler insanların yeryüzünde kötülükler yapacaklarını, kan dökeceklerini söylemeleri üzerine Allah'ta: "Siz benim bildiğimi bilmezsiniz." deyip, Hz. Âdem'i yaratmış ve ona bütün isimleri öğretmiştir, sonra melekler bu adların hakikatlerini sormuş ve onlarda bilememişlerdir. Bunun üzerine Allah bütün melekler Hz. Âdem'e secde etmelerini buyurmuş sadece şeytan hariç hepsi Hz. Âdem'e secde etmiştir. *Mesnevî*'de "Allemelesmâ" ifadesi ile "Allah Âdem'e adları belletti." anlamına gelmektedir.⁵⁴⁷ Bu kıssa *Mesnevî*'de şöyle anlatılır:

Hz. Âdem, Allemelesmâ ya bey olup, her damarında yüz binlerce ilim bulunan insanlar atasıdır. O, her şeyin adını bilen ve onlara ad takandır. Kendisinin eşyaya verdiği isimler değişmemiştir. Hz. Âdem'in gözü Allah'ın pâk nuru ile gördüğünden adların hakikati ve iç yüzü ona ayan oldu. Melekler onda Hak nurunu görürce hepsi, ona yüzüstü secdeye vardılar. Hz. Âdem'i kıyamete kadar öğülüp, vasıfları sayılsa da yine ögmekten aciz kalınır.⁵⁴⁸

Mesnevî'de Hz. Âdem ile ilgili diğer bir kıssada "Âdem Aleyhisselâm'ın İblis'in sapıklığına şaşması ve ululanması" başlığı ile şu şekilde yer alır:

Hz. Âdem Peygamber, İblis'e hor bakarak kendini ulu görmesine güldü. Allah gayreti bağırdı: "Ey tertemiz adam! Sen gizli sırları bilmiyorsun. Eğer Allah kürkü ters giyerse⁵⁴⁹ dağı bile ta kökünden temelinden söker. O zaman, yüzlerce Âdem'in perdesini yırtar, yüzlerce yeni Müslüman olmuş suçsuz, günahsız iblis yaratır!" Hz. Âdem yaptığı bu davranıştan pişman olarak tövbe etti ve Allah'a onu affetmesi için yalvarmaya başladı.⁵⁵⁰

Mevlânâ, bu kıssalarda Hz. Âdem ve İblis'in arasındaki olaydan hareketle, Hz. Âdem'in öğünmeye kalkışması eleştirilmekte ve şu öğütleri vermektedir:

⁵⁴⁵ Sâd 38/71-76; Â'raf 7/12; Hicr 15/29; Secde 32/8-9.

⁵⁴⁶ Köksal, *age.*, I, ss. 29-34. Ayrıca bkz. Ahmet Cevdet Paşa, *Peygamberlerin Kıssaları ve Halifelerin Tarihi*, ed. Ali Aslan, Aslan Yayınları, İstanbul 1977, ss. 9-10.

⁵⁴⁷ Mevlânâ, *age.*, I, 342. Ayrıca bkz. Bakara 2/30-32.

⁵⁴⁸ Mevlânâ, *age.*, I, 100-102; I,118-121.

⁵⁴⁹ Eskiden çocukları korkutup uslu oturmalarını sağlamak için kürkü ters giyerlerdi. Aynı zamanda kürkü ters giyme kızgınlık ve hiddet anlamında kullanılır.

⁵⁵⁰ Mevlânâ, *age.*, I, 310-312.

“Bilgilerle, zenginlikle öğünmeye imkân yok.” diyerek kibrin ve zararları üzerinde durarak insanları uyarmaktadır.

Allah, Hz. Âdem’i yarattıktan sonra, ona eşyanın isimlerini ve özelliklerini öğretti, isimlerin dalalet ettiği varlıkları anlama kabiliyeti verdi. Hz. Âdem’in eşi Hz. Havva’yı ise onun ege veya başka bir görüşe göre kaburga kemiğinden yaratıldı.⁵⁵¹ Hz. Âdem ve Hz. Havva cennette kendilerine yasak edilen meyveyi yemeleri üzerine dünyaya gönderildiler.⁵⁵²

Hz. Âdem ve Havva’nın yememeleri emredilen meyveden⁵⁵³ şeytana uyarak yemeleri üzerine cennetten çıkarılmaları ile ilgili *Mesnevi*’de yer alan “Vakta ki ininiz emriyle hapsolundular. Hiddet, hırs ve kanaat ve zaruret kayıtlarına düştüler.”⁵⁵⁴ âyeti ile bahsedilir. Bu âyetin ardından kıssanın anlatımına geçilir:

Kaza gelinip, tevili üstün tutunca buğdaya doğru koştu. Bahçıvanın ayağına diken battığında hırsız fırsat bulup, esvabını çalıp kaçtı. Âdem hayretten kurtulunca hırsızın eşyayı iş yerinden götürdüğünü fark etti. Bu kazanın, güneşi örten bir bulut olduğunu düşündü. Aslan ve ejderha bile ondan feryat ve figan etmektedir. Zorlamayı bırakıp feryad ü figana koyulan kişi ne kutlu kişidir; o, iyi bir işe sarılmıştır. Kaza, insanı gece gibi sararsa sonunda yine elinden tutacak odur; yüz kere canına kastederse yine sana can veren derdine derman olan kazadır. Kaza yüz kere yolunu kesse yine senin çadırını göklerin üstüne kurarak, seni eminlik mülküne götürür, o nedenle bu korkutmasını inayet bil!⁵⁵⁵

Mevlânâ bu kıssada Hz. Âdem ve Havva’nın yasak olan meyveyi yemelerini kaza ve kader olarak değerlendirir. Buradan hareketle Mevlânâ kıssadan hisse olarak düşüncelerini şöyle dile getirir: “Eğer kaza, seni gece gibi sararsa sonunda yine elinden tutacak odur; Yüz kere canına kastederse yine sana can veren derdine derman olan kazadır. Bu kaza yüz kere yolunu kesse de yine senin çadırını göklerin üstüne kurar.”⁵⁵⁶

⁵⁵¹ Nisâ 4/1.

⁵⁵² Bkz. Köksal, *age.*, I, ss. 34-40.

⁵⁵³ Bu kıssadan Tevrat’ta ve Kur’ân-ı Kerîm’de de bahsedilmektedir. Ayrıca bkz. Bakara 2/ 36.

⁵⁵⁴ Mevlânâ, *age.*, I, 74.

⁵⁵⁵ Mevlânâ, *age.*, I, 100-102. Bu olay Tevrat’ta ve Kur’ân-ı Kerîm’de de anlatılmaktadır. Geniş bilgi için bkz. Bakara, 2/ 35, 36, 39, Âraf 7 /18-25; Hicr 15/29; Secde 32/8-9.

⁵⁵⁶ Mevlânâ, *age.*, I, 102.

Hız. Âdem'e yirmi bir sahife verilmiştir⁵⁵⁷ ve Cebrail (a.s.) vahiyleri getirdiğinde Hız. Âdem vahiyleri kendisi yazmıştır.⁵⁵⁸

İnsanlığa bütün isimleri Hız. Âdem'in öğrettiği bilinmektedir. *Mesnevî*'de bu duruma şu şekilde atıfta bulunulur: "Âdem evlâdına esmasını bizzat gösterdi. (Âdem'i, isimlerine mazhar etti); diğer mevcudata esma, Âdem'den açıldı. Nurunu, istersen Âdem'den al, istersen ondan. Şarabı, dilersen küpten al, dilersen testiden!"⁵⁵⁹

2. 1. 4. 2. Hız. İdris

Hız. İdris, Kur'ân-ı Kerîm'de ismi geçen peygamberlerden olup, Hız. Şit'in torunlarındanır. Kendisine peygamberlik, hikmet ve sultanlık verildiği için "Müselles bin-Ni'me" (kendisine üç nimet verilen) olarak da bilinirdi.⁵⁶⁰ Bâbil'de veya Mısır'da Münif denilen yerde doğduğu rivâyet edilen Hız. İdris'e otuz suhuf kitap verildi. Gönderildiği topluluğa Allah'ın emir ve yasaklarını tebliğ etti ancak kavminden pek az kimse kendisine itaat etti. Bunun üzerine Hız. İdris Bâbil diyârından Mısır'a hicret ederk kendisine imân edenlerle birlikte buraya yerleşti. Yetmiş iki lisânla konuşmayı bilen Hız. İdris göklerin terkiplerini, neden meydana geldiklerini, yıldızlarla alâkalı derin bilgileri, senelerin sayısını ve hesâp ilmini gibi pek çok ilme vakıftı. Hız. İdris kavmine kalem ile yazı yazmasını, iğne ile dikiş dikmesini öğretti. Hız. İdris uzun seneler insanları hak dine dâvet etti. Yeryüzünün çeşitli yerlerini dört bölgeye ayırıp her birine bir vekil tâyin etti. Bir müddet sonra Aşûre gününde diri olarak göğe kaldırıldı.⁵⁶¹

Mesnevî'de yapılan incelemeler sonunda Hız. İdris ile ilgili bir kıssaya ulaşabildik, bu kıssa şöyle nakledilir: Yıldız cinsinden olan Hız. İdris, bu sebeple sekiz yıl Zuhâl'de kaldı. Zuhâl onunla konuştu ve sırları Hız. İdris'e mahrem oldu. Kaybolduktan sonra tekrar dünyaya geldi ve nücüm bilgisine dair yeryüzünde dersler verdi. Önünde yıldızlar güzelce saf kurup ve Hız. İdris'in dersinde

⁵⁵⁷ Bu âyet için ayrıca bkz. Âl-i İmrân 3/33.

⁵⁵⁸ Köksal, *age.*, I, s. 55.

⁵⁵⁹ Mevlânâ, *age.*, I, 155. Ayrıca bkz. Mevlânâ, *age.*, V, 130-140.

⁵⁶⁰ Meryem 19/ 56-57; Enbiyâ 21/85-86.

⁵⁶¹ Köksal, *age.*, I, s. 79- 84. Ayrıca bkz. Ahmet Cevdet Paşa, *age.*, s. 10.

bulunurlardı. Cins olma çekişi yıldızları yeryüzüne çekerek onun yanına getirmişti. Her yıldız kendi hâlini, nasıl rasat ettiklerini ona anlatırdı.⁵⁶²

Mevlânâ bu kıssada cinsiyeti bir nevi bakış olarak açıklar ve bu bakışla bir cinsten olanlar birbirlerine yol bulup birbirlerine kavuştuklarını belirtir. Bu kıssada cins olma ile herkesin dengi olanla yani yaratılışına uygun olan insanlarla anlaşabileceği anlatılmaktadır.

2. 1. 4. 3. Hz. Nûh

Hz. Nûh'a, Allah korkusundan dâima ağladığı için “çok ağlayan, inleyen” mânâsına gelen “Nûh” denilmiştir. Hz. İdris'ten sonra doğru yoldan ayrılan insanlar putlara tapmaya başladılar.⁵⁶³ Kendi zamanında yaşayan bütün insanlara peygamber olarak gönderilen Hz. Nûh kendinden önceki peygamberlerin dinlerindeki hükümleri dokuz yüz elli sene insanlara bildirdi ve onları Allah'a iman etmeye çağırdı.⁵⁶⁴ Bütün bu uyarılara rağmen Nûh kavmi bu dâvete uymayarak putlara tapmaya ve zulüm yapmaya devam etti.⁵⁶⁵ Hz. Nûh'a gelen vahiy üzerine hemen bir gemi yapmaya başladı. Hz. Nûh ve imân eden müminler de geminin yapılmasında çalıştılar.⁵⁶⁶ Hz. Nûh yaklaşan tufanı bildirip kavmini uyardıysa da yine inanmadılar. Hz. Nûh kendisine bildirildiği üzere kendisinden faydalanılan hayvanların her cinsinden erkek ve dişi birer çift hayvanı üzerlerine boğulma emri takdir edilenler hâric âile halkını bir de imân edenleri gemiye yerleştirdikten sonra, gökten çok şiddetli bir yağmur yağmaya ve yerden de sular fişkırmaya başladı ve her şey suya gark oldu.⁵⁶⁷ Hz. Nûh'a inanmayan putperest kavim boğularak helâk olup gitti. Tûfan başladığı sırada Hz. Nûh kendisine imân etmeyen oğlu Kenan'a imân edip gemiye binmesini söyledi ise de oğlu gemiye binmedi ve dalga gelip onu da boğdu. Boğulanlar arasında Hz. Nûh'un hanımı da vardı. Tûfan altı ay devam etti ve gemi Muharrem ayının onunda Aşure günü Irak'ta Cûdi Dağ'ı üzerine oturdu. Bu olaydan sonra insanlar Hz. Nûh'un üç oğlundan türediği için Hz. Nûh'a ikinci Âdem denildi.⁵⁶⁸

⁵⁶² Mevlânâ, *age.*, VI, 236-237.

⁵⁶³ Nûh 71/23.

⁵⁶⁴ Hûd 11/25, 26; Nûh 71/2-4; A'raf 7/61-63.

⁵⁶⁵ Kamer 54/9.

⁵⁶⁶ Nûh 71/5-11, 21-24, 26-27.

⁵⁶⁷ Kamer 54/11-12.

⁵⁶⁸ Köksal, *age.*, I, ss. 87-113. Ayrıca bkz. Ahmet Cevdet Paşa, *age.*, ss. 10-11.

Hız. Nûh'un çeşitli şekillerde halkı uyarıp dine çağırması ve onların dine girmeyi kabul etmemeleri hakkında *Mesnevî*'nin birinci Nûh Tufan'ı ile ilgili cildinde şu kıssa anlatılır: Nûh'un bütün dünyayı neden birbirine vurması, onun Allah'tan gelen bir kudret sahip olduğunu gösterir. Onun vücudunda yüz binlerce aslan vardı. O, ateş gibiydi, âlemse bir harmana benziyordu. Harman, onun hakkını gözetmeyince, o da harmana böyle bir şûleyi saldı, yakıp kül etti. Kim, bu gizli aslanın önünde kurt gibi ağız açıp edepten dışarı konursa, aslan, kurdu nasıl parladıysa onu da paralar, ona nasıl "Fentekamna"⁵⁶⁹ âyetini okuduysa buna da okur.⁵⁷⁰

Mevlânâ kıssada maksadını şu şekilde açıklar: "Padişahın hiçbir şeye tamahı yoktur. O, bütün bu devleti halk için düzüp koşmuştur; ne mutlu anlayana!"⁵⁷¹

Hız. Nûh gemiyi yapmaya başlayınca etrafındaki insanlar onunla alay etmişlerdir. Hız. Nûh'un getirdiği hak dine en yakınındakiler hatta oğlu bile inanmamıştır. Tufan başlayacağı zaman Hız. Nûh'un oğlu Kenan'ın gemiye binmeyi kabul etmemesi ile ilgili kıssa *Mesnevî*'de şu şekilde anlatılır:

Nûh'un gemisinde yüzgeçlik bahsini bırak ki eğer bu bahse girersen Kenan'a gibi olursun. Kenan, Nûh'un gemisini istemem diye yüzmeye girişmişti. Nûh, ona: "Hey, gel, babanın gemisine gir de behey aşağılık oğul, tufana gark olma!" demişti. Kenan ise yüzmeye öğrendiğini ve onun mumundan başka bir mum yaktığını söyledi. Hız. Nûh kendine gelmesini çünkü buna belâ tufanının dalgası denildiğini, Allah'ın kendi dostundan başkasına aman vermeyeceğini söylediye de Kenan: "Ben ne vakit senin öğüdünü dinledim ki benim de sana uyanlardan olmama tamah ettin. Senin sözün bana hiç hoş gelmedi ki ben, iki âlemde de senden uzağım." dedi. Hatta babasına yıllardır bu sözleri söylediğini ve kimsenin bunlara itibar etmediğini ve kendisinin artık büyüdüğünü, bilgi sahibi olduğunu iddia etti. Hız. Nûh, güzel güzel nasihatler ediyor, Kenan'da bu çeşit ağır sözlerle karşılık veriyordu. Babası, Kenan'a öğüt vermeden usanmadıysa da, kötü oğlun

⁵⁶⁹ Bu Arapça ifade "Onlardan öğ aldık." demektir. Bu âyet Kur'an'ı Kerim'de Hicr Sûre'si 78-79. âyetlerde yer almaktadır.

⁵⁷⁰ Mevlânâ, *age.*, I, 251.

⁵⁷¹ Mevlânâ, *age.*, I, 252.

kulağına babasının bir sözü de girmedi! Onlar, böyle konuşup dururlarken bir çevik dalgadır geldi. Kenan'ın başından aştı, onu boğup götürüverdi.⁵⁷²

Mevlânâ, bu kıssada öğüt dinlemeyen Kenan'ın davranışlarından yola çıkarak insanları şu sözlerle uyarır:

İşte biz, denizdeki Nûh gemisiyiz! Kenan gibi her dağa gitme. Gözün bağlı da bu gemi, onun için sana aşağı, düşünce dağın da pek yüksek görünmede! Aman ha aman bu alçacık gemiye hor bakma. Allah'ın buna gelip duran ihsanına bak. Düşünce dağının yüceliğine de pek bakma çünkü onu bir dalga altüst ediverir! Eğer Kenan'san, sana bunun gibi iki yüz nasihat versem yine bana inanmazsın! Bu sözü Kenan'ın kulağı nereden kabul edecek? Onu Allah mühürlemiş gitmiş. Allah'ın mühürlediği kulağa öğüt mü girer?⁵⁷³

Bu kıssada Hz. Nûh'un oğlunun kendisinin peygamberliğine inanmaması ve kibre kapılarak böbürlenmesi anlatılmaktadır. Kibirle hareket edip yanlış yollara sapan insanların sonlarının Kenan'ın sonu gibi olacağı Mevlânâ tarafından veciz bir şekilde dile getirilmiştir.

Mesnevî'de Hz. Nûh'un şu kıssalar yer alır: “Hz. Nûh'un peygamberliği”⁵⁷⁴, “Hz. Nûh'un çeşitli vesilelerle kavmini uarması”⁵⁷⁵, “Hz. Nûh'un gemi yapması ve kavminin misâller getirerek onunla alay etmesi”⁵⁷⁶; “Hz. Nûh'un kavmini doğru yola çağırması”⁵⁷⁷

2. 1. 4. 4. Hz. Hûd

Hz. Hûd Yemen'de bulunan Âd kavmine gönderilen peygamberdir. Hz. Nûh'un oğlu Sam'ın neslindedir olan Hz. Hûd'un lakabı Nebiyyullah'tır. Hz. Hûd Yemen'de bulunan Ahkaf diyarında doğup büyüdü. Hz. Hûd'un gönderildiği kavim olan Âd kavmi bolluk ve bereket içinde yaşayarak, gösterişli binalar yapmışlar ancak kendilerine verilen bütün nimetleri verenin Allah'ı olduğunu unutarak putlara tapmaya başladılar.⁵⁷⁸ Hz. Hûd bu kavme Hz. Nûh'un bildirdiği

⁵⁷² Mevlânâ, *age.*, III, 105-107.

⁵⁷³ Mevlânâ, *age.*, IV, 268-270. Bu konuda ayrıca bkz. Mevlânâ, *age.*, IV, 116-117.

⁵⁷⁴ Mevlânâ, *age.*, III, 297-298.

⁵⁷⁵ Mevlânâ, *age.*, I, 251.

⁵⁷⁶ Mevlânâ, *age.*, III, 227.

⁵⁷⁷ Mevlânâ, *age.*, IV, 268-270.

⁵⁷⁸ Şuara 26/ 129, 133, 134.

dinin esaslarını bildirdi.⁵⁷⁹ Âd kavmi ise bütün bu çağrılara karşı isyan etmeye devam etti ve Hz. Hûd'a daha çok eziyet ettiler. Hz. Hûd mucizeler gösterdi ise de yine hidayete ermediler.⁵⁸⁰ Bir türlü Hz. Hûd'un söylediklerini dinlemeyen Âd kavmi üzerine Allah azab yüklü bulutu göndererek buluttan esen bir rüzgârla onları helâk etti. Âd kavmi üzerine gelen rüzgâr, Hz. Hûd'a ve ona iman edenlerin yüzlerine gayet serinletici ve tatlı olarak esti. Âd kavminin helâkından sonra Hz. Hûd kendine inananlarla birlikte Mekke'ye gitti, Kâbe'nin bulunduğu yerde ibadetle meşgul oldu ve orada vefat etti.⁵⁸¹

Hz. Hûd gönderildiği Âd kavminin hükümdarı Şeddâd, ilâhlık davasına kalkışmış ve bir cennet yaptırmıştır. İrem Bağ'ı denilen bu cennetin emsalsiz bir yer olduğu Kur'ân-ı Kerîm'de anlatılmaktadır.⁵⁸² Ancak Şeddâd bu cennetin bitimini görmeden ölmüştür.⁵⁸³

Mevlânâ'nın "Hûd Aleyhisselâm zamanında Âd kavmini helâk eden rüzgârın hikâyesi" olarak adlandırdığı *Mesnevî*'nin birinci cildinde Hz. Hûd ile ilgili şu kıssa anlatılır:

Hz. Hûd, müminlerin buldukları yerin çevresine bir çizgi çizdi. Rüzgâr, o araya gelince hafif ve lâtif bir hâlde esip, çizgiden dışarıda olanların hepsini havada parçamparça ediyordu. Şeybân-ı Râî⁵⁸⁴ de Cuma günü namaz vakti gelip namaza gideceği vakit kurtlar sürüye saldırmasın, yağmalamasınlar diye böyle çizgi çekerdi. Hiçbir kurt, çizgiden içeri girmez, hiçbir koyun da çizgi dışına çıkmazdı. Allah erinin dairesi, kurdun hırs yeline de set ve mânia olmuştu, koyunun hırs yeline de. Bunun için ecel rüzgârı da âriflere gül bahçelerinden esip gelen rüzgâr gibi lâtif ve hoştur.⁵⁸⁵ Yel ise Âd için alçaltıcı bir hamaldır. Yel, Âd kavmine ululanır, onları kahreder oysa onlar, yedi dost sanırlar ama düşmandır. Rüzgâr, âniden postunu tersine çevirdiğinde o kötü arkadaş onları paramparça etti.

⁵⁷⁹ Hûd 2/52; Â'râf 7/ 65, 67, 71, 72.

⁵⁸⁰ Â'raf 7/70; Ahkâf 46/22.

⁵⁸¹ Köksal, *age.*, I, s. 118-122. Ayrıca bkz. Ahmet Cevdet Paşa, *age.*, s. 11.

⁵⁸² Fecr 89/6- 8.

⁵⁸³ Mevlânâ, *age.*, II, 333.

⁵⁸⁴ Bu kıssada anlatılan Şeybân-ı Râî, ulu ve ârif zâtlardan biridir. Gazâlî, *İhyâ-al Ulûm*"da Şâfiî'nin bu zâtn huzurunda mektep çocuğu gibi oturup, ona sorular sorduğu bu durumu görenlerin "O, Allah bilgisine mazhardır." dedikleri anlatılmaktadır. Mısır'da vefat eden bu zât Şâfiî'nin yanına defnedilmiştir. Bkz. Mevlânâ, *age.*, I, 339-340.

⁵⁸⁵ Mevlânâ, *age.*, I, 68-69.

Yel, gerçekten pek yaman bir sınamadır. Hûd kavmine yelin her şeyi ellerinden alacak Allah askeri olduğunu söylediye de kavmi bu söylenenleri dinlemedi.⁵⁸⁶

Mevlânâ, bu kıssalar yoluyla Âd kavminin nasıl helâk edildiğini anlatılarak, öğüt dinlemeyerek azgınlıkta ısrar edenlerin sonunu ibret verici örnekler ile gözler önüne serer.

2. 1. 4. 5. Hz. Sâlih

Hz. Sâlih, Semûd kavmine gönderildi. Şam ile Hicaz arasındaki Hicr denilen bölgede yerleşen Semûd kavmi, çok çalışıp, bağlar, bahçeler yetiştirdi. Sanatta ve servette iyice ilerlediler. Hz. Hûd'un bildirdiği emirlerden gün geçtikçe uzaklaşarak ağaçtan ve taştan putlar yapıp tapmaya başladılar. Bu durum üzerine Hz. Sâlih bu kavme doğru yolu göstermek üzere peygamber olarak gönderildi. Hz. Sâlih kavmini imâna dâvet edip, putlara tapmaktan, zulümden ve diğer bütün kötülüklerden uzak durmalarını söyledi. Kavmin çoğunluğu ise imân etmemekte direndi. Semûd kavmi, Hz. Sâlih'den mûcize göstermesini istedi. Ancak mûcizeleri gördükleri hâlde yine imân etmediler. Yine bir gün Hz. Sâlih'e kayalardan bir dişi deve çıkarmasını istediler. Eğer bu istekleri olursa Hz. Sâlih'e iman edeceklerini söylediler. Hz. Sâlih'de istedikleri olursa dağdaki pınardan bir gün kendileri bir gün devenin su içeceği şartını koştı ve Semud kavmi de bu şartı kabul etti. Mucize gerçekleşti ve kayalardan deve çıktı. Bu deve sonra da bir yavru doğurdu. Bu mûcizeyi görenlerden bir kısmı imân etti. Diğer bir kısmı ise menfaatlerinin ve zulümlerinin ortadan kalkacağını görerek bir türlü imân etmediler. Bu mûcize karşısında âciz kalan Semûd kavmi deveyi öldürmeyi plânlıyordu. Nitekim deveyi öldürdüler, ardından da Hz. Sâlih'i ve âilesini ve imân edenleri de öldürmeyi plânlamaya başladılar. Hz. Sâlih kavmine birinci gün yüzlerinin sararacağını, ikinci gün kızaracağını, üçüncü gün siyahlaşacağını dördüncü gün ise üzerlerine azap gelerek onları helâk edeceğini söyledi ise de kavmi ona yine inanmadı. Hz. Sâlih'in söylediği bu günler gelip çattı. Hz. Sâlih imân edenlerle birlikte oradan uzaklaşıp gitti. Hz. Sâlih'in söyledikleri birer birer gerçekleşmeye başladı ve üçüncü günün sonunda sabaha karşı şiddetli bir sarsıntı ve dağlardan fıskıran ateş ile Semûd kavminin yurdu altüst oldu. Hz. Sâlih,

⁵⁸⁶ Mevlânâ, *age.*, VI, 372-373.

kavminin helâkinden sonra kendisine imân edenlerle birlikte Mekke'ye veya Şam taraflarına gitti.⁵⁸⁷

Hız. Sâlih'in kavmini dine davet etmesine rağmen halk ısrarla ona karşı çıkmıştır. Semûd kavmi bir gün Hız. Sâlih'e kendilerine bir mucize gösterdiği takdirde ona inanacaklarını ve mucize olarak bir kayayı deveye dönüştürmesini istediler. Bu kıssa *Mesnevî*'de şu şekilde anlatılır:

Zâlim kavim, Hız. Sâlih'in devesini bilgisizlik yüzünden kesti. Su için deveye düşman olduklarından kendileri, mezara su ve ekmek oldular. Allah devesi, ırmaktan buluttan su içmekteydi. Onlar, Hakk'ın suyunu Hak'tan esirgediler. Sâlih'in devesi, Sâlih kişilerin cisimleri gibidir; onlar kötülerin helâki için tuzaktır. Neticede "Allah devesinden ve içeceğinden çekinin!"⁵⁸⁸ hükmü o ümmeti ne dertlere uğrattı, onları nasıl helâk etti! Allah kahrının sahnesi, bir devenin kanına diyet olarak onlardan bütün bir şehri diledi.⁵⁸⁹

Mevlânâ kıssanın devamında Hız. Sâlih ve devesi hakkında bilgi verirken bu kıssanın anlatmasındaki gerekçeyi şu şekilde açıklar:

Ruh, Sâlih gibidir, ten de deveye benzer. Temiz ruha zarar vermenin imkânı yoktur. Allah yaralanmaz. Böyle ruha sahip olanlara kimse galip gelemes. Zarar gelse bile sedefe gelir, inciye değil. Temiz ruha zarar vermenin imkânı yoktur. Allah'ın nuru, kâfirlere mağlûp olmaz. Sedefe zarar gelir, inciye gelmez. Allah velisinin cisim devesine kul ol ki Sâlih peygamberle kapı yoldaşı olasın.⁵⁹⁰

Mevlânâ, kıssanın içerisinde çeşitli açıklama yapar ve ardından Hız. Sâlih'in kıssasına devam eder:

Hız. Sâlih kavmini uyardıysa da onlar söylenilenlere inanmadılar ve deveyi öldürdüler. O da kavmine üç gün sonra Allah'tan azap erişeceğini, bu azap sonunda hepsinin yüzlerinin ilk gün safran gibi sararacağını; ikinci günü erguvan gibi kızaracağını, üçüncü günü yüzleriniz tamamen kararıp, ondan sonra da Allah'ın kahrı gelip çatacağını söyledi. Eğer bu tehdide ondan delil isterlerse devenin yavrusunu dağa doğru kovalamalarını tutabilirlerse dertlerine çâre bulabileceklerini tutamazlarsa ümit kuşunun gitmiş olduğunu haber verdi. Bu söz

⁵⁸⁷ Köksal, *age.*, I, ss. 125-136. Ayrıca bkz. Ahmet Cevdet Paşa, *age.*, s. 11.

⁵⁸⁸ Bu âyet için ayrıca bkz. Şems 91/10- 15.

⁵⁸⁹ Mevlânâ, *age.*, I, 201-202.

⁵⁹⁰ Mevlânâ, *age.*, I, 202.

duyunca hepsi birden köpek gibi onun ardından seğırtmeğe başladılar. Kimse yavruya erişemedi; deve dağlar arasına dalıp kayboldu. Devenin yavrusu Hz. Sâlih'in gönlüdür. Eğer kavmi onun gönlünü alırsa azaptan kurtulacaklardı. Hz. Sâlih'ten bu bulanık vâdi duydukları gibi azaba göz dikip beklemeye başladılar. Birinci gün yüzlerinin sarardığını gördüler. Ümitsizlikle soğuk soğuk ah etmeye başladılar. İkinci günü hepsinin yüzü kızardı. Artık ümit ve tövbe nöbeti kayboldu. Üçüncü gün hepsinin yüzü kapkara kesildi. Hz. Sâlih'in hükmü doğru çıktı ve hepsi de ümitsiz bir hâle gelince kuşlar gibi ayaklarını altlarına alıp iki dizlerinin üstlerine çöktüler. Cibril-i Emin, bu diz çökmeyi Peygambere 'Câsimîn'⁵⁹¹ âyetini getirerek Kur'ân-ı Kerîm'de anlattı. Sâlih'in kavmi, Allah kahrının zahmını beklediler. O kahr ve azap da gelip o şehri yok etti. Hz. Sâlih, halvetten çıkıp şehre doğru gittiğinde şehrin duman ve ateş içinde olduğunu gördü. Onların hâk ile yeksân olmuş cüzlerinden bile feryat ve figanlarını duyuyordu. Kemiklerinden iniltiler, sızıntılar duydu; canları çiğ taneleri gibi yaş döküyor, ağlıyordu. Hz. Sâlih bunu duyup ağlamaya başladı: feryat edenlere feryat etmeye koyuldu. Hz. Sâlih, yüzünü kendine çevirip dedi ki: "Ey feryat eden, onlar feryat etmeye değmez!" Fakat yine gözünden, gönlünden yaşlar akmaya başladı. Onda sebepsiz bir merhamet hâsıl oldu. Gözyaşı damarları yağmur gibi yağmaktaydı, kendisi de şaşırmişti. O, ağlıyordu ama akli kendi ile eğlenen o kavme ağlamaması gerektiğini söylüyordu. Onlar, geçmişleri taklit edip naklettikleri reylere uyduklarından bu akıl pîrinin başına ayakbastılar. Birbirlerine görünmek ve duyulmak kaygısı ile hür ihtiyar olmadılar, kart eşek oldular. Allah cehennemlikleri göstermek üzere dünyaya cennetten kullar getirdi.⁵⁹²

Mevlânâ, kıssada Hz. Sâlih'in kavmininin hatalarında ısrar ederek doğru yola gelmemelerini anlatmaktadır. Bu kavme imtihan için bir deve verilmiştir ancak onlar birbirlerine görülmek duyulmak kaygısıyla gerçekleri inkâr etmişlerdir. Mevlânâ, kıssada insanların ibret alması için Allah'ın cennetten kişiler gönderdiğini ancak onların her türlü uyarıya kulak asmadan bildiklerini yaptıklarını anlatır. Kıssanın devamında şu nasihatler de yer alır:

⁵⁹¹Bu kelime "diz çökmüşler" manasına gelir. Kur'ân-ı Kerîm'de Semud kavminin helakı anlatılır. "Salih Peygamber'in gönderdiği Semud kavimini yer deprentisi ve korkunç bir ses, tamamıyla helak etti. Onlar, evlerinde diz çökmüş olarak öldüler ve bu surette sabahladılar." Ayrıca bkz. Â'râf 7/78.

⁵⁹² Mevlânâ, *age.*, I, 201-206.

Aklı en üstün, anlayışı en keskin olan, kokudan anlar. Öbürüyse ancak dudağına, dişine değince fark eder. Başka biri boğazına varınca anlar, bir başkası yer, bedenini berbat edince anlar. Bir başkasında zehrin eseri; günler, aylar geçtikten sonra görünür. Diğer birisinde ise ölümden ve Sûr üfürüldükten sonra meydana çıkar. Bunu duydun ya; her kılın kulak kesilsin. Bu duyduğun âbıhayattır, afiyet olsun! Bu söze söz deme, âbıhayat de.⁵⁹³

2. 1. 4. 6. Hz. İbrâhim

Hz. İbrâhim, Keldânî kavmine gönderilmiştir. Allah ona Halîlim (dostum) buyurduğu için Halîlullah veya Halîlürrahmân olarak bilinir. Keldânî memleketi olan Bâbil'in doğu tarafında ve Dicle ile Fırat nehirleri arasındaki bölgede doğdu. Yüz yetmiş beş yaşındayken Kudüs'te vefât etti. Hz. Nûh'dan çok sonra Bâbil'de hüküm süren, yıldızlara ve putlara tapan Keldâni kavminin o devirdeki kralı olan Nemrûd, insanları kendine ve putlara taptırıyordu. Bir gece gördüğü rüyâyı ile doğacak bir erkek çocuğun yeni bir din getireceği ve onun saltanatını yıkacağı şeklinde tâbir edilince, Nemrûd yeni doğan erkek çocukların öldürülmelerini ve hâmile kadınların hapsedilmelerini emretti. Hz. İbrâhim'e hâmile olan annesi şehir dışında bir mağarada doğum yaptı ve çocuğun doğup öldüğünü söyledi. Hz. İbrâhim büyüyüp, mağaradan çıkınca, güneşe, aya, yıldızlara ve kâinâta bakarak bunları yaratanın eşi ve benzeri olmayan bir yaratıcının olduğunu anladı. Keldânî kavmine gelerek, taptikları putların ve yıldızların ilâh olmadığını, anlayabilecekleri açık delillerle anlattı. Genç yaştaiken Keldânî kavmine peygamber olarak gönderilen ve kendisine on sayfa kitap verilen Hz. İbrâhim Allah'ın emriyle büyük-küçük herkesi Allah'a îmân etmeye çağırdı. Hz. İbrâhim bir gün yetmiş kadar putun bulunduğu puthâneye girdi ve getirdiği bir balta ile bütün putları kırıp parça parça etti. Putlarını Hz. İbrâhim'in kırdığını anlayan Keldânî kavmi, onu hapsettiler. Durumu da ilâhlık iddiâsında bulunan kralları Nemrûd'a bildirdiler. Nemrûd, Hz. İbrâhim'in kendisine secde etmesini istedi. Secde etmeyince, hapsettirdi ve ateşte yakılmasını emretti. Günlerce yığılan odunlar ateşlendi. Şiddetinden yanına yaklaşamadıkları ateşe Hz. İbrâhim'i mancınıkla attılar. Ateşin içi yemyeşil bir bahçe kesildi. Hz. İbrâhim ateşten

⁵⁹³ Mevlânâ, *age.*, I, 206-208.

kurtulduktan sonra Keldânî kavmini bir müddet daha îmâna dâvet etti. Fakat zalim Nemrûd ve putperest ahâli küfürlerinden vazgeçmediler.⁵⁹⁴ Allah, Nemrûd ve kavmine sivrisinekleri musallat etti. Sinekler onların kanlarını emdiler ve kuru kemik hâline getirdiler. Sineklerden birisi de Nemrûd'un burnundan girip beynine yerleşti. Uzun zaman azap ve ızdırap verdi. Hattâ başını tokmakla döğdüre döğdüre öldü. Allah, tanrılık iddiâ eden Nemrûd'u en âciz mahlûklarından birisi olan sivrisinekle cezalandırdı. Hz. İbrâhim Allah'ın emriyle Bâbil'den Harrân'a oradan da Mısır'a gitti. Hz. İbrâhim'in hanımı Sare'den çocuğu olmadı ve onun izniyle Hacer ile evlendi ve bu evlilikten Hz. İsmâil doğdu. Hz. İbrâhim daha önce bir oğlum olursa, Allah yoluna kurban edeceğim, diye adakta bulunmuştu ve bu adak üzerine oğlunu kurban etmek istedi. Tam kurban etmek üzereyken, Allah Hz. İbrâhim'e rüyâsında sadâkat (bağlılık) gösterdiğini bildirerek kurbanlık bir koç ihsân etti. Böylece Hz. İsmâil, kurban edilmekten kurtuldu. Allah Hz. İbrâhim'e Hz. Sâre'den İshâk isimli oğlunu ihsân etti. Misâfirperverliği ve cömertliği dillerde dolaşırdı. Misâfir olmayınca yemek yemez, bir misâfir bulmak için uzaklara giderdi. Bu vasfından dolayı ona Ebû'd-Düyûf (misâfirler babası) adı verilmişti.⁵⁹⁵

Mesnevî'de Hz. İbrâhim ile ilgili şu kıssa nakledilir: Adalet ve zulümden ibaret olan ak ve kara olan iki bayrak dikildi. Bunlardan biri Hz. Âdem diğeri İblistir. İkinci devre Habil ve onun pak nurunun zıddı Kaabil geldi. Böylece devir devir bayrak Nemrud'a geldi dayandı. O, İbrahim'in zıddı ve düşmanı oldu. O iki ordu, birbirine kin güttü, savaştı durdu. Savaşın uzamasından hoşlanmayınca ikisinin arasını ateş ayırdı. O iki taifenin müşkülü hâledilsin diye ateşi, azabı hakem yaptı. Allah Mûsâ ile Firavun'a denizi hakem yaptı. Mustafa'nın devrine kadar bu böyle gitti. O zuhur edince Ebucehil'le, o cefa askerinin başbuğuyla savaştı. Semûd kavmi için bir haykırış hizmetkârı tuttu, onların canlarını alıverdi. Âd kavmi için tez kalkan ve hızlı giden bir hizmetkârı tuttu, yeli kullandı. Kaarun'un hâlini de bildi, onu defetmek için yeryüzünü kullandı. Yer halim olmakla birlikte o an kinlendi, onu yuttu. Yerin halimliği kayboldu Kaarun'u ta yerin dibine kadar sömürdü, hazinesini de.⁵⁹⁶

⁵⁹⁴ Enbiyâ 21/62-67; Meryem 19/47; Bakara 2/258.

⁵⁹⁵ Köksal, *age.*, I, ss. 141-170. Ayrıca bkz. Ahmet Cevdet Paşa, *age.*, s. 31.

⁵⁹⁶ Mevlânâ, *age.*, VI, 171.

Mevlânâ, bu kıssada Hz. İbrâhim'in ateşe atılmasını anlatırken âdetâ bütün peygamberler tarihini özetler. Mevlânâ kıssada vermek istediği mesajı ise şöyle açıklar: “Yargılayan Allah'ın muradı, hükmü ta ezelden tecelli ve zuhur etmektir. Zıddı olmadıkça bir şey görünmez.”⁵⁹⁷

Nemrud, Hali'i yakmaya kalkıştı. Nemrud bilgisizlik ve körlük yüzünden ona verilen lütufları ayağının altına aldı. Şimdi kâfir oldu yol kesmede ve ululanarak ilâhlık davasına kalkışmakta. İbrâhim'i bulup öldürmek için yüz binlerce suçsuz çocuğu öldürttü. Çünkü münecim yıl tarihine bakarak seninle savaşacak bir düşman gelecek diye ona haber vermişti. Nemrud ise yalan yanlış kim olursa olsun her doğanı öldürüyordu. Ancak hakikat zuhur etti, başkalarının kanları ise Nemrud'un boynunda kaldı.⁵⁹⁸

Mevlânâ kıssanın devamında vermek istediği mesajı şöyle dile getirir: “Ey yoksul, bunun için diyorum işte. Köpeğin boynundan tasmayı çözme. Bu köpek terbiye edilse bile yine köpektir. ‘Ne mutlu nefsinin aşağılayana.’ hükmüne uy, o kötü damarlıdır.”⁵⁹⁹

2. 1. 4. 7. Hz. Yahyâ

Hz. Yahyâ İsrâiloğulları'na gönderilen peygamberlerdendir ve Hz. Zekeriyâ oğludur.⁶⁰⁰ Hz. Zekeriyâ'nın ilerlemiş yaşına rağmen neslini devam ettirecek bir evlâdı yoktu ve bu durum üzerine Hz. Zekeriyâ Allah'a dua etti ve bu duası kabul edilerek ilerlemiş yaşına rağmen Hz. Yahyâ dünyaya geldi. Doğumundan itibaren fevkalâdelikler içinde olan Hz. Yahyâ babası Hz. Zekeriyâ'nın nezâretinde yetişti. Küçük yaşta Tevrât'ı okumaya ve hükümlerini anlamaya başladı. Hz. Yahyâ'ya ilk önce Hz. Mûsâ'nın bildirdiği dinin esaslarına uyması ve Tevrât'ın hükümlerini insanlara tebliğ etmesi emredildi.⁶⁰¹ Hz. İsa'ya İncil nâzil olup, Tevrât'ın hükmü kaldırılınca İsrâiloğulları'nı İncil'in emir ve yasaklarına uymaya çağırdı. Hz. Yahyâ'ya daha sonra Şam'a giderek insanları hak dine dâvet etti. Hz. Yahyâ'nın dâvetini kabul edenler olduğu gibi, türlü bahanelerle ona karşı çıkanlar da oldu. Peygamberlerin mucizelerini gördükleri

⁵⁹⁷ Mevlânâ, *age.*, IV, 172-173.

⁵⁹⁸ Mevlânâ, *age.*, IV, 385-386.

⁵⁹⁹ Mevlânâ, *age.*, IV, 387.

⁶⁰⁰ Meryem 19/7.

⁶⁰¹ Meryem 19/12, 13, 14, 15.

hâlde onlara inanmayıp, karşı çıkan ve birçok peygamberleri şehit eden İsrâiloğulları Hz. İsa'ya karşı çıkıp onu şehit etmek istediler. Bu durum üzerine Allah Hz. İsa'yı göğe kaldırdıktan sonra Hz. Yahya İncil'in hükümlerini insanlara anlatmaya devam etti. Yahûdi hükümdârı I. Herod, Hz. Yahya'yı kendi akrabasından bir kızla evlendirmek istedi. Hz. Yahya böyle bir evliliğin İncil'de yasaklandığını ve böyle bir nikâhın imkânsız olduğunu bildirdi. Bu duruma öfkelenen I. Herod Hz. Yahya'yı şehit etti.⁶⁰²

Mesnevî'nin birinci cildinde Hz. Yahya ile ilgili şu kıssa nakledilir:

Hız. Yahya'nın annesi, Hz. Meryem'e hâlini anlatmadan önce gizlice karnında Ulûlazm⁶⁰³ ve her şeyi bilen bir peygamber olduğunu söyledi. Çünkü Hz. Yahya'nın annesi, Hz. Meryem'e rastlayınca kendi karnındaki çocuğun onun karnındaki çocuğa secde ettiğini söyledi. Bu söz üzerine Hz. Meryem de kendi karnındaki çocuğun secde ettiğini hissettiğini söyledi. Buna karşı şüphe eden ahmaklarda bunun yalan yanlış bir masal olduğunu söylerler. Hz. Meryem, doğum yapacağı zaman herkesten uzak bir yere gitti ve doğum yapmadan da şehre girmedii. Doğurunca yavrusunu kucığına alıp, bağına basıp soyunun, sopunun yanına geldi. Bu söze inanmayanlar, Hz. Yahya'nın annesinin, onu nerede gördü de bu hikâyeyi anlattığını düşünebilirler. Bunu ancak ilhama mazhar olan, afakta, gayb âleminde bulunan şeyleri yanındaymış gibi bilen kişi anlar. Hz. Yahya'nın annesi, uzakta olmakla beraber Hz. Meryem'in yanında bulunabilir. Vücut, göz göz olunca gözler kapalı olduğu hâlde de sevgilinin yüzü görülebilir. Kısacası baş gözüyle de göremediğini, can gözüyle de göremediğini düşün ne çıkar? Ey düşkün, sen kıssadan hisse almaya bak! Kıssaları duyup 'Nakış' kelimesine 'Ş' harfinin eklendiği gibi o kıssaların suretine bağlanan, dış yüzüne kapılan kişiye benzeme.⁶⁰⁴

Mevlânâ, bu kıssadan sonra "Hâl diliyle söz söyleyiş ve anlaşılması" ve "Bâtıl gönüllerin bâtıl sözü kabul etmesi" bölümleri yer alır ve bu kıssadaki mana dilinin önemini açıklar: "Mumla pervanenin başından geçenleri duy, bunların

⁶⁰²Köksal, *age.*, II, ss. 294-299.

⁶⁰³Ulûlazm: Yalnızca kendi kavimlerine değil, tüm kavimlere gelen Nûh, İbrahim, Mûsâ, İbrahim, Muhammed peygamberler ulûlazm olarak adlandırılırlar. Kur'ân-ı Kerim'de, Ahzâp Sûresi'nin üçüncü ayetinde bildirilmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Mevlânâ, *age.*, II, 332.

⁶⁰⁴Mevlânâ, *age.*, II, 276-278.

manasına vâkıf ol güzelim. Aralarında bir söz yok ama sözün sırrı, manası var ya. Ağâh ol, yücelere uç, baykuş gibi aşağılarda uçma.”⁶⁰⁵

Kıssada beden dilinin insan hayatındaki önemini anlatmaktadır. Çünkü kelimelere ne kadar yüklensekte asıl maksadımızı hâl dilimizle anlatırız. Ayrıca insanların alçak gönüllü olmasını ve kötü huyun insanlara zarar vereceğinden bahsedilir. Mevlânâ, bu sözleri ancak ilhama mazhar olan kişilerin anlayacağını söyler ve bu sözleri eleştirenleri uyarır. Mevlânâ kıssanın devamında açıklamasına şu sözlerle devam eder:

Doğru bile eğrilere eğri görünür. Bir şaşıya “Ay birdir” desen ‘İkidir, bir olmasında şüphe var.’ der. Birisi alay eder, güler ve ‘Sahi, iki!’ derse bu sözü doğru olarak kabul eder. Kötü huyun lâıyğı budur. Yalancılar yalanla konuşurlar “Pis şeyler, pislere aittir.” sözü ışık verip durmaktadır. Gönlü açık olanların elleri de açık olur. Körlerin taşlık yerde düşmeleri de pek tabiidir.⁶⁰⁶

2. 1. 4. 8. Hz. Yûsuf

Hz. Yûsuf, Mısır ahâlisine gönderilen peygamberlerden olup Hz. Yâkûb’un oğludur.⁶⁰⁷ Küçük yaşta annesi vefât edince Hz. Yûsuf halasının yanında kaldı ve halasının vefâtından sonra tekrar babasının yanına döndü. Hz. Yâkub’un diğer eşlerinden olan çocukları Hz. Yûsuf’u babalarının daha çok sevmesini kıskanıyorlardı. Hz. Yûsuf bir gece rüyasında on bir yıldız, ay ve güneşin kendisine secde ettiklerini görüp rüyayı babasına anlattı. Bu rüyayı yorumlayan Hz. Yâkub, Hz. Yûsuf’a peygamberlik verileceğini anladı. Kıskançlıkları iyice artan kardeşleri Hz. Yûsuf’u kıra giderken yanlarına alıp onu kuyuya attılar ve gömleğini de kana bulayıp Hz. Yâkub’a götürerek Hz. Yûsuf’u kurt yedi diye söylediler. Hz. Yûsuf’u Medyen’den gelip Mısır’a gitmekte olan kervandakiler onu kurtardılar ve Hz. Yûsuf’u Mısır’a köle Hz. Yûsuf’u satın alarak Mısır Azizi’ne sattılar. Sarayda büyüyen Hz. Yûsuf’un dillere destan güzelliği Mısır Azizi’nin eşi Züleyhâ’nın ona âşık olmasına sebep oldu. Fakat Hz. Yûsuf ona hiç itibar etmedi. Bu durum üzerine Züleyhâ ona iftira etti ve zindana

⁶⁰⁵Mevlânâ, *age.*, II, 278.

⁶⁰⁶Mevlânâ, *age.*, II, 279-280.

⁶⁰⁷Kur’ân-ı Kerîm’de Hz. Yûsuf’un hayatı Yûsuf Sûresi’nde anlatılmaktadır. Bu kıssa Kur’ân-ı Kerîm’de Ahsenü’l- Kasas (kıssaların en güzeli) olarak adlandırılmaktadır.

attırdı. Hz. Yûsuf zindandayken Mısır hükümdarının rüyasını tabir etti ve zindandan çıkarak Mısır hükümdârının müsteşârı ardından da maliye nazırı oldu. Bir süre sonra hükümdar bütün yetkilerini de ona verdi ve memleketin her tarafında Hz. Yûsuf'un emri geçer oldu. Mısır hükümdarı ve pek çok kimse onun adâleti ve güzel huyları sebebiyle Allah'a inanmışlardı. Hz. Yûsuf'un ülkede yedi yıl bolluğun ardından yedi yıl kıtlık sürecinde de ülkeyi en iyi şekilde yönetti. Ken'an diyârında da kıtlık baş gösterdiğinden Hz. Yâkub on oğlunu Mısır'a erzak almak üzere gönderdi. Hz. Yâkub'un oğulları Mısır'a varınca Hz. Yûsuf onları tanıdı ve onlara ihsanlarda bulunup bir dahaki seferde kardeşi Bünyamin'i getirmeye söz verdiler. Bünyamin'i Hz. Yûsuf'ın yanına getirdiler ve Hz. Yûsuf onlara güzel bir ders vererek kendine yaptıklarını söyledi. Hz. Yûsuf gömleğini babasına gönderdi ve ağlamaktan gözleri kör olan Hz. Yâkub gömleği gözlerine sürünce gözleri açıldı. Hz. Yûsuf kardeşlerini affettiğini bildirdi. Hz. Yâkub, Hz. Yûsuf ile on seneden fazla yaşadıkdan sonra vefât etti.⁶⁰⁸

Hz. Yûsuf'un kardeşleri, Hz. Yâkub'dan izin alıp onu sahraya gezmeye götürmeyi istediler. Hz. Yâkub bir şeyler sezinlemişti ancak kardeşleri bir iki gün müsaade isteyerek onu eğlendirmeye götüreceklerini söylediler. Hz. Yâkub'un gönlü burkuluyor, gönlünde dertler peyda oluyordu ancak kaza ve kaderden kaçmasına imkân yoktu.⁶⁰⁹

Mevlâna, Yûsuf kıssasını anlatırken “Hakîm'de *İlahinâme*'de buyurmuştur: Esir satan haset dili olursa bir Yûsuf'u, bir arşın beze bile alabilirsin. Kardeşleri Yûsuf'u hasetlerinden yerdiler.”⁶¹⁰ sözleriyle bu kıssayı naklederken Hakîm-i Senâî'nin eserinden istifade ettiğini belirtmiştir.

Hz. Yûsuf'u kardeşleri kuyuya atmışlar ve oradan bir kafile geçerken kuyudan su çekmek için kuyuya kova salmışlar ve Hz. Yûsuf bu suretle kurtulmuştur.⁶¹¹ Hz. Yûsuf'u kuyuya atan kardeşleri Hz. Yâkub'a, Yûsuf'u kurt kaptı demeleri ile ilgili hâdiseyi anlatan *Mesnevi*'de yer alan diğer bir kıssa şu şekildedir:

⁶⁰⁸Köksal, *age.*, II, ss. 271-301. Ayrıca bkz. Ahmet Cevdet Paşa, *age.*, ss. 13-18.

⁶⁰⁹Mevlânâ, *age.*, VI, 218.

⁶¹⁰Mevlânâ, *age.*, VI, 264.

⁶¹¹Yûsuf 12/19.

Hız. Yûsuf çirkin kişilerin hasedinden gizlenir. Hız. Yûsuf, kardeşlerinin hilesi yüzünden kuyuya düşmüştür çünkü o kardeşler, hasetlerinden Yûsuf'u kurtlara verip dururlar. Hız.Yûsuf'un başına hasetten neler geldi? Bu haset, pusuya yatmış büyük bir kurttur. Hız. Yâkub, Yûsuf'a bir şey yapmasın diye bu kurttan daima korkar. Zahiri kurt, Yûsuf'un etrafında dönüp dolaşmadı. Fakat bu haset, işlediği işle kurtları da geçti! Bu haset kurdu, Yûsuf'u yaraladı da kardeşleri biz onu elbiselerimizin başında bırakmıştık kurt onu kaptı dediler. Bu hile yüzbinlerce kurtta bile yok, dur bak bu kurt sonunda nasıl rezil olur.⁶¹²

Hız. Yûsuf'un güzelliğinden yola çıkarak insandaki huylardan bahseden Mevlânâ, insanın tabiatını bu kıssadan hareketle şöyle özetler:“İnsanın varlığı bir ormana benzer. O deme agâhsan çekin bu varlıktan çekin! Vücudumuzda binlerce kurt, binlerce domuz; temiz, pis, güzel, çirkin binlerce sıfat var. Herhangi huy galipse hüküm, onundur.”⁶¹³

Mevlânâ, “Ey Mısır azizi, ey ahtinde duran zat, mazlum senin zindanıdadır. Mısır azizi rüya görür. Yedi arık ve hasta öküz, yedi semiz öküzü yutmakta. Yedi kuru başak yedi taze başağı otlamakta.”⁶¹⁴ diyerek Hız. Yûsuf'un gördüğü rüyaya atıfta bulunur ve Hız. Yûsuf'un zindanda gördüğü rüya ile ilgili şu kıssayı nakleder:

Yûsuf, güneşle yıldızların, huzurunda kullar gibi kendine secde ettiklerini gördü ve o rüyanın gerçekleşmesini bekleyerek zindana dayandı. Hız.Yûsuf'un rüyası, mum gibi gözünün önünde yanmakta, onu aydınlatıp durmaktaydı çünkü rüyasına güveniyordu. Yûsuf'u kuyuya attıkları zaman Allah'tan kulağına gelen sesle bir gün padişah olacağı duydu. O sestten cana bir kuvvet, bir rahat, bir huzur geliyordu. İbrahim'e ateş nasıl bir gül bahçesi olmuşsa o ses yüzünden kuyu da Yûsuf'a gül bahçesi kesilmişti. Gayri ne cefa geldiyse o kuvvetle tahammül etti, neşeyle çekti. Bu mânayı etraflıca anlatmaya kalkışsam ne haddi vardır, ne kenarı.⁶¹⁵

⁶¹² Mevlânâ, *age.*, II, 108-109.

⁶¹³ Mevlânâ, *age.*, II, 107-109.

⁶¹⁴ Mevlânâ, *age.*, VI, 220-221.

⁶¹⁵ Mevlânâ, *age.*, III, 189-190.

Hiz. Yâkub, Hiz. Yûsuf'u kaybettikten sonra ağlamaktan gözleri kör olmuş ve Hiz. Yûsuf'un gömleğinin kokusunu alınca gözleri açılmıştır. Bu durum *Mesnevî*'de şöyle dile getirilir:

Gül olmayan yerden gül kokusu geldiğini, şarap olmayan yerde şarabın kaynayıp coştüğünü hiç gördün mü ki? Koku, göze ilâçtır, nurunu artırır. Yâkub'un gözü, bir kokudan açıldı. Kötü koku gözü karartır. Yûsuf'un kokusu ise göze nur verir. Yûsuf değilsen bile Yâkub ol; onun gibi matlûbuna erişmek için ağla!⁶¹⁶

Mevlânâ *Mesnevî*'de Hiz. Yûsuf kıssasını anlatırken Hakîm-i Gaznevî'den⁶¹⁷ istifade ettiğinden bahseder:

Hakîm-i Gaznevî'nin şu nasihatini dinle de eski vücudunda bir yenilik bul: "Baharların tesiriyle taş yeşerir mi? Toprak ol ki renk renk çiçekler bitiresin. Yıllarca gönüller yırtan, kalplere elem veren taş oldun; bir tecrübe et, bir zaman da toprak ol!"⁶¹⁸

Mevlânâ Hiz. Yûsuf'u dostunun ziyaret etmesi⁶¹⁹ ile ilgili bir başka kısma nakleder ve bu kıssada Hiz. Yûsuf'un güzelliğinden bahsederek güzelliğin tarifini yapar ve oradan da kalplerin güzelliğine geçerek kıssayı nakleder.⁶²⁰

2. 1. 4. 9. Hiz. Şuayb

Hiz. Şuayb, Medyen ve Eyke kavmine gönderildi. Kavmine güzel söz söylemesi, tatlı ve tesirli hitâb etmesi sebebiyle kendisine Hatib'ül-enbiyâ (peygamberlerin hatibi) denildi. Hiz. Şuayb insanlara Hiz. İbrâhim'e bildirilen dinin emir ve yasaklarını tebliğ etti. Hiz. Şuayb, Arabistan Yarımadası'nın kuzeybatısında Medyen bölgesinde doğup büyümüştür. Medyenliler kötü yollara saparak Allah'a ibâdet etmeyi bırakıp, kendi elleriyle yaptıkları putlara ve heykellere tapıyorlardı. Ticaretle uğraşan Medyen kavmi alış-verişte hile yapıyordu, insanların yollarını kesip mallarına zorla el koyuyorlardı. Allah onları, doğru yola dâvet etmek için Hiz. Şuayb'ı peygamber olarak gönderdi. Fakat Medyen kavmi, Hiz. Şuayb'ın sözlerini dinlemeyip, ona karşı çıktılar ve ona çeşitli

⁶¹⁶ Mevlânâ, *age.*, I, 151.

⁶¹⁷ Hakîm-i Gaznevî, *Senâî*'dir. Bu konuda geniş bilgi için ayrıca bkz. Mevlânâ, *age.*, I, 348.

⁶¹⁸ Mevlânâ, *age.*, I, 152.

⁶¹⁹ Mevlânâ, *age.*, I, 253-256.

⁶²⁰ Mevlânâ, *age.*, I, 253.

eziyetler ettiler.⁶²¹ Medyen kavmi, Hz. Şuayb'a iman edenleri tehdit etmeye başladılar. Azgınlıklarına ve inananlara karşı düşmanlıklarına devâm eden Medyen halkı üzerine, Allah o kavme azâp gönderdi ve bir zelzeleyle onların hepsini helâk etti. Hz. Şuayb ve ona inananlar kurtulup Medyen'e yakın bir yerde, yeşillik ve bolluk içinde bir şehir olan Eyke'ye giderek, oradaki insanlara doğru yolu göstermekle vazifelendirildi. Medyen halkının bütün özelliklerini taşıyan Eyke halkı, azgınlıklarını daha da arttırdı.⁶²² Hz. Şuayb'ın tüm uyarılarına rağmen ona iman etmeyen Eyke kavmi isyanları sebebiyle yedi gün süren şiddetli bir azabın ardından sekizinci gün ufukta koyu gölgeli siyah bir buluttan yağın şiddetli bir ateş ile helâk edildi.⁶²³ Hz. Şuayb inanlarla birlikte Medyen'e gidip yerleşti.⁶²⁴

Hz. Şuayb ile ilgili olarak *Mesnevî*'de şu kıssa anlatılır:

Hz. Şuayb zamanında bir kişi ona gelerek, birçok suçlarda bulunduğu hâlde Allah'ın onu cezalandırmadığını söyledi. Allah ise ona gayb âleminde fasih bir dille çok kere cezalandırıldığını ancak gönlü is içerisinde olduğu için bütün sırlara karşı kör olduğunu söyledi. Bunun üzerine Hz. Şuayb adama nasihatlerle durumu açıkladı. Çünkü her şey, zıddı ile meydana çıkar. Bembeyaz kazanın beyazlığı üstünde o kara is berbat bir şekilde kendini gösterir. Fakat dumanın tesiriyle kazan karardı mı artık onun üstünde isi, kurumu kim görür a inatçı? Demirci zenci olursa yüzü, dumanla isle aynı renktedir. Fakat beyaz adam demirciliğe kalkışırsa yüzü yer yer kararır, kızarır. Bu takdirde de günahın tesirini derhâl anlar da ağlayıp sızlamaya başlar fakat bir adam, günahıta ısrar eder, kötülüğü kendine sanat edinir, düşünce gözüne toprak saçarsa, artık tövbe etmeyi bile aklına getirmez; o suç gönlüne tatlı gelir; böyle böyle nihayet dinsiz olur gider. O pişman oluş, o “Yarabbi” deyiş ondan zail olur, gönül aynasının yüzünü beş kat pas örter. Paslar, demirini yemeye gevherini yok etmeye başlar. Beyaz bir kâğıda yazı yazarsan o yazı, kâğıda bakar bakmaz okunur. Yazılı kâğıda bir yazı yazarsan okunur ama iyi anlaşılmaz, insan yanılabilir. Çünkü o karalanmış kâğıt üstüne kara yazı yazıldı mı her iki yazı da körleşir, hiçbir manası kalmaz. O

⁶²¹ Hûd 11/91.

⁶²² Haşr 15/78; Şuarâ 26/176-184.

⁶²³ Bu âyet için ayrıca bkz. Şuarâ 26/187.

⁶²⁴ Köksal, *age.*, I, ss. 327-335. Ayrıca bkz. Ahmet Cevdet Paşa, *age.*, s. 19.

kâğıda üçüncü defa bir şey yazarsan kâfirlerin canı gibi tamamıyla kapkara olur. Şu hâlde her şeye çare bulan Allah'a sığınmaktan başka ne çare var? Bakırın ümitsizliğine iksir, ancak onun nazarıdır. Ümitsizlikleri ona arz edin de devasız derdinizden kurtuluverin!' Şuayb ona bu nükteleri söyleyince Şuayb'ın nefesleri yüzünden adamın gönlünde güller açıldı.⁶²⁵

Bu kıssada insanın yaptığı hataların mutlaka bir bedelinin olduğu vurgulanır. Ayrıca hatalarında ısrar eden kişilerin gönlünde işlerin olacağını ve gerçekleri göremeyeceği anlatılır. Gerçekte de sisli bir ortamda her şey olduğundan farklı görür ve olayları algılayamaz. Mevlânâ kıssanın devamında vermek istediği düşüncüyü Allah ile Hz. Şuayb'ın konuşmasından hareketle şöyle dile getirir:

Ne güzel ibadetler ediyor, ne hoş işlerde bulunuyor. Fakat bir parçacık bile tat yok. İbadeti kısırdan ibaret, iç, yok. Cevizler çok ama içleri boş! İbadetlerin netice vermesi için zevk gerek, tohumun ağaç olması için iç gerek! İşsiz tohum, fidan olur mu?"⁶²⁶

2. 1. 4. 10. Hz. Mûsâ

Hz. Mûsâ İsrâiloğulları'na gönderilen peygamberlerdendir.⁶²⁷ Allah ile konuştuğu için, kendisine "Kelimullah" denilmiştir. O dönemde Mısır'ın eski yerlisi Kıbtî kavmi yıldızlara ve putlara taparlardı ve İsrâiloğulları'na hakâret gözüyle bakar, başlarında bulunan firavun denilen krallar onları esir gibi ağır işlerde kullanırlardı. Firavunlar Allah'ı inkâr edip, ilâhlık dâvâsında bulunuyorlardı. Bu dönemde falcılık, sihibâzlık meslek hâline getirilmiş ve ülkenin her tarafında kâhinler, sihibâzlar türemişti. Firavun bir gece rüyâ gördü ve bu rüyayı kâhinlere yorumlattı. Kâhinler İsrâiloğulları'ndan bir erkek çocuk dünyâya gelecek, senin saltanatını yıkacak ve sen helâk olacaksın, dediler. Bu durum üzerine Firavun İsrâiloğulları'ndan doğacak erkek çocukların öldürülmeleri için kânun çıkardı.⁶²⁸ Bu sırada doğan Hz. Mûsâ'nın annesi onun da öldürülmesinden korktu ve çok endişelendiği için onu bir sandığın içine koyup Nil Nehri'ne bıraktı. Nehir üzerinde akıp giderken akıntı onu Firavun'un sarayına

⁶²⁵ Mevlânâ, *age.*, II, 258-259.

⁶²⁶ Mevlânâ, *age.*, II, 259-261.

⁶²⁷ Meryem 19/51.

⁶²⁸ Kasas 28/4.

doğru sürükledi. Firavun'un hanımı Âsiye, sandığı görerek yakalayıp saraya götürdü ve çocuğu görünce onun öldürülmesine izin vermedi. Hz. Mûsâ, Firavun'un sarayında büyüdüktan sonra büyük kardeşi Hârûn'un yanına alarak oradan Medyen'e gitti. Orada Hz. Şuayb'ın kızıyla evlendi. Mısır'a gitmek üzere Medyen'den ayrılarak Tur Dağı'na geldiği sırada mekânsız olarak Allah ile konuştu.⁶²⁹ Kendisine ve kardeşi Hz. Hârûn'a peygamberlik verildi.⁶³⁰ Elindeki âsânın yılan olması mûcizesi ve eline koynuna sokup çıkarınca bembeyaz olup, ışık yayması mûcizeleri verildi. Hz. Mûsâ, Mısır'a varıp Firavun'u dine dâvet etti ise de Firavun ilâhlık dâvâsında bulunarak kabûl etmedi ve gösterdiği mucizeler karşısında onu büyücülükle suçladı. Firavun ülkesindeki bütün sihirbâzları topladı ve Hz. Mûsâ ile karşılaşan büyücüler mucizeleri görünce Hz. Mûsâ'ya iman ettiler.⁶³¹ Firavun ve kavmi küfürde ve imansızlıkta ısrâr edince, Allah onları çeşitli belâlar verdi ise de iman etmediler. Hz. Mûsâ bir gece vakti bütün İsrâiloğulları'nı toplayıp Mısır'dan çıktı ve Firavun derhâl askerini toplayıp, peşlerine düştü ve sabaha doğru onlara Kızıldeniz kenarında yetişti. Hz. Mûsâ bu emir üzerine âsâsını denize vurdu. Deniz hemen ikiye ayrıldı her bir tarafı yüksek bir dağ gibi ydi. Önlerine çok geniş ve kupkuru on iki tâne yol açıldı. On iki sülâle olan İsrâiloğulları bu yollardan yürüyüp karşıya geçtiler. Firavun, askerleriyle birlikte peşlerine düşüp denizde açılan yola dalınca, açılan yol kapanıp sular kavuştu. Firavun askerleriyle birlikte boğuldu. Hz. Mûsâ Kızıldeniz'i geçtikten sonra, İsrâiloğulları'nı Ken'an diyârına doğru götürdü.⁶³² Hz. Mûsâ'ya Tûr Dağı'na çıkması bildirildi. Kırk gün Tûr Dağı'nda kalıp, ibâdet etti ve vâsitasız olarak Allah'ın kelâmını işitti, bu sırada Hz. Mûsâ'ya, Tevrât kitâbı nâzil oldu. Bu dönemden sonra İsrâiloğulları Tevrât'ta bildirilen hükümlerle amel etmeye başlayıp putlara tapmaktan vazgeçtiler. Hz. Mûsâ yüz yirmi yaşında vefât etti.⁶³³

Firavun'un, Hz. Mûsâ'nın doğacağını rüyada görmesi ve doğmaması için tedbirlere girişmesi *Mesnevî*'de şu kıssa ile anlatılır:

Firavun'un çalışıp çabalaması boşunaydı Allah muvaffakiyet vermediği için de diktiği yırtılıp sôkülüyordu. Allah, Firavun'a rüyâsında Hz. Mûsâ'nın

⁶²⁹ Tâhâ 20/13-14.

⁶³⁰ Kasas 28/29-35.

⁶³¹ Araf 7/115-122.

⁶³² Şuarâ 26/ 62-65; Bakara 2/61.

⁶³³ Köksal, *age.*, II, ss. 7-117. Ayrıca bkz. Ahmet Cevdet Paşa, *age.*, ss. 19-24.

doğacığını, onun saltanatının yıkılacağını rüyasında göstermişti. Düş yorucularla müneccimlere bu rüyayı yorumlatan Firavun, bu kötü rüyânın delâlet ettiği şeyi defetmek için çocuğun doğmasına mâni olmaya karar verdi. Doğum gecesi gelince, Firavun'un kulları tedbir için İsrailoğulları'nı erkenden meydana, padişahın huzuruna götürdüler. Firavun halkı meydana çağırdı ve onlara çeşitli vaatlerde bulundu. Firavun, hazinedarı İmran'a da bu gece burada kal diyerek onu göndermedi ancak İmran o gece evine gitti ve eşine de o gece oraya geldiğini kimseye söylememesini nasihat etti. Tam o sırada halktan naralar duyulmaya başlandı ve Firavun naralardan korkup sıçradı. Bu gürültünün dehşeti cinleri ve perileri bile korkuttu. O gece gökte Mûsâ'nın yıldızı belirmiş ve parlamaya başlamıştı. Bu durumu gören her müneccim, yaşlılar gibi toprağı öpüp saçlarını sakallarını yoluyor ve feryat ediyorlardı. Firavun durumu öğrenince müneccimlere tehditler savurmaya başladı ancak bu çabalar boşunaydı. Taktir ile savaşa girişen, taktire baskın yapmaya kalkışan, baş aşağı gelir, kendi kanına bulanır. Yer, göğe düşmanlığa kalkışırsa çoraklaşır, ölü hâline girer.⁶³⁴

Müneccimler Firavun'a başka bir tedbir olarak doğacağı günü hesaplayarak Hz. Mûsâ'nın doğumuna engel olacaklarını söylediler. Bunun üzerine İsrailoğulları'nın bütün kadınlarını topladılar ve tüm erkek çocukları tedbir olarak öldürdüler. Firavun tüm ebeleri evlere gönderiyordu. İmran'ın evine sıra gelince İmran Hz. Mûsâ'yı tandıra attı fakat ateş Hz. Mûsâ'yı yakmadı. Memurlar gidince İmran'a gelen vahiyle Hz. Mûsâ'yı Nil'e attı. O dışarıda binlerce çocuk öldürüyordu ancak Hz. Mûsâ, Firavun'un başköşesinde yetişmekteydi.⁶³⁵

Mesnevî'de, Hz. Mûsâ'nın Firavun ile konuşması ile ilgili birçok kıssa anlatılır.⁶³⁶ Bu konuşmaların ardından Hz. Mûsâ, Firavun'a mühlet verir. Firavun da şehirdeki bütün toplar. Sihirbazlardan ikisi babalarının mezarına gider ve babalarına Hz. Mûsâ'nın âsâsının özelliklerini anlatırlar. Ölmüş olan babaları da asayı çalmalarını eğer çalabilirlerse onun büyücü olduğunu yok eğer çalamazlarsa onun Allah eri olduğunu onunla başa çıkamayacaklarını söyler. Bu iki sihirbaz Mısır'a Hz. Mûsâ'nın yanına varınca, onu hürmalıkta uyur hâlde görürler.

⁶³⁴ Mevlânâ, *age.*, III, 62-75.

⁶³⁵ Mevlânâ, *age.*, III, 75-78.

⁶³⁶ Bu konuda ayrıca bkz. Mevlânâ, *age.*, III, 85-89.

Sihirbazlar bu durumdan faydalanarak âsâyı çalmaya çalışırken âsâ titremeye başlar. Sonra âsâ ejderha olur ve onlara saldırır. Onlarda korkudan sapsarı olup kaçmaya başlarlar. İki sihirbaz bunun Allah işi olduğunu anlarlar ve yaptıkları işten dolayı Hz. Mûsâ'ya bir adam gönderirler ve korkudan dolayı âdeti hummaya tutulmuş olarak titreyen bu iki sihirbaz Hz. Mûsâ'nın onları affetmesiyle iyileşirler.⁶³⁷

Firavun'un isteği üzerine şehirdeki tüm sihirbazlar toplanır ve Firavun onlara çeşitli vaatlerde bulunur. Mevlânâ bu kıssanın devamında kıssayı neden anlattığını şu şekilde belirtir:

Mûsâ'nın anılışı, bu hikâyeler evvelce olup biten şeylere aittir zannını veriyor. Hâlbuki Mûsâ'yı anmamız işi gizlemek için. Yoksa Mûsâ'nın nuru, ey iyi adam, senin bugün elindedir. Mûsâ da sen de, Firavun da. Bu iki düşmanı da kendinde ara sen. Mûsâ, kıyamete kadar vardır. Nuru hep o nurdur, başka nur değil, değişen yalnız kandildir. Bu kandille fitil başka, fakat nuru başka nur değil, hep o âlemden. Kandile bakarsan kayboldun gitti.⁶³⁸

Hz. Mûsâ'ya verilen çeşitli mucizeler vardır. Bunlardan biri de Hz. Mûsâ'nın asasının yılanı dönüşmesidir ki *Mesnevi*'de bu mucize şu şekilde nakledilir:

Melûn Firavun'un zamanında sihirbazlar Mûsâ ile kin güderek mücadeleye giriştiler. Fakat onu büyük tuttular, öne geçirdiler, ağırladılar. Zirâ ona “Ferman senin. İstiyorsan önce sen âsânı at!” dediler. Mûsâ: “Hayır, ey sihirbazlar, önce siz büyülerinizi meydana koyun.” dedi. Mûsâ'ya karşı gösterdikleri o kadarcık hürmet, din sahibi olmalarına sebep oldu; inat yüzünden de elleri ayakları kesildi. Sihirbazlar Mûsâ'nın hakkını anladıklarından evvelce isledikleri suça karşılık olarak ellerini, ayaklarını feda eylediler.⁶³⁹

Mevlânâ o devirde çok yaygın olan büyücülük hususunda hiç kimsenin Hz. Mûsâ ile yarışamayacağını, insanlara ait niteliklerden örnek vererek açıklar:

Uyanınca, sanat ve hünerin, sebepler kapısını açmak üzere yine sana gelir. Kuyumcunun hüneri demirciye gitmez, bu güzel huylunun huyu,

⁶³⁷ Mevlânâ, *age.*, III, 88-100.

⁶³⁸ Mevlânâ, *age.*, III, 100-101.

⁶³⁹ Mevlânâ, *age.*, I, 130.

öteki kötüye mal olmaz. Hünerler ve huylar, kıyamet günü, çeyiz gibi sahibine döner. Güzel olsun, çirkin olsun. Bütün huylar ve hünerler, sabah çağında sahiplerine gelir; Nitekim posta güvercinleri, gönderilen mektupları, yine uçtukları şehre getirirler.⁶⁴⁰

Hiz. Mûsâ'nın âsâsını Kızıldeniz'e vurması ve denizin ikiye bölünmesi ise *Mesnevî*'de şöyle nakledilir:

Ben, Müslümanlara deniz üstündeki köprü kesilen, sonra da Firavun'a ejderha olan Mûsâ'nın elindeki âsâyım. Siz sadece âsâyı görmeyin, bu âsâ Allah'ın elinde olmazsa bu işleri yapamaz. O âsâ büyücülere tapanları sömürerek yedi. Allah âsâlarını saymaya kalkışsam şu Firavun'a mensup olanların hilelerini yutarım fakat bırak, bu zehirli tatlı otu birkaç günceğiz otlasınlar hele! Firavun'un mesnedi ve başlık, başbuğluk, olmasaydı cehennem nereden beslenecekti ki? Ey Kasap! Önce semirt de sonra kes çünkü dünyada düşmanlar olmasaydı halktaki kızgınlık yatışırdı. Cehennem düşmanlıkta yaşar yoksa merhamet onu söndürürdü. O inkârcılar; öğütçülerin sözlerine, getirdikleri misallere inanmayarak onların sakallarına güldüler. İstersen sen de gül ama bir düşün ne vakte kadar yaşayacaksın?⁶⁴¹

Kıssada Hiz. Mûsâ'nın âsâsına bu gücü verenin Allah olduğunu ve inkâra mensup olanları yutacağı anlatılır. Mevlânâ, kıssanın sonunda sen de istersen inkârcılar gibi davran ama unutma her şeyin sonunda ölüm var diyerek insanları uyarır. Mevlânâ, Hiz. Mûsâ'nın esasını da şöyle tanımlar: "Mûsâ'ya göre sopasının adı asâ; Yaratan yanında ejderha idi."⁶⁴²

Mevlânâ, Hiz. Mûsâ'nın bu kıssasından hareketle insan yaradılışına dair bilgiler verir ve düşünceyi şöyle özetler:

İnsan, Mûsâ'nın âsâsına benzer, İsâ'nın afsunu gibidir. Müminin kalbi, adalet sahibi olan ve yardım dilenen Allah elindedir. Allah'ın iki parmağı arasındadır. Âsâ, görünüşte bir sopadan ibarettir ama ağzını açtı mı bütün varlık, ona bir lokmadır. O sopayı ehemmiyetsiz görme. Yemyeşil denizi nasıl böldü, onu gör! Mûsâ, çölün bir

⁶⁴⁰ Mevlânâ, *age.*, I, 135.

⁶⁴¹ Mevlânâ, *age.*, IV, 88.

⁶⁴² Mevlânâ, *age.*, I, 100.

ucundan kalkıp gelince Tur dağı, onun gelişinden neşelendi, rakkas kesildi!⁶⁴³

Mesnevî'nin birinci cildinde Hz. Mûsâ ile Firavun'un arasındaki olayların sebebi çeşitli kıyaslamalarla anlatılır: “Bu işler, kovalayanı yanıltmak için ata çakılan ters nallardır; ey sâf kişi! Firavun'un, Mûsâ'dan nefretini, sen Mûsâ'dan bil.”⁶⁴⁴ Ulülâzım peygamberlerden biri olan Hz. Mûsâ'nın büyüklüğü *Mesnevî*'de şöyle anlatılır: “Kemâl ehlinin gönülleri de firavunların canlarını böyle defeder de, onlar dalâlette kalırlar.”⁶⁴⁵

Mevlânâ, kısca anlatımında peygamberlerin mucizlerinden de bahseder ve bu kıssada Hz. Mûsâ'ya verilen mucizelerden bazılarını şu şekilde özetler:

Mûsâ'ya bütün âlemin başına indirsin diye bir sopa verir; kuvvet kudret bağlarım. Mûsâ'nın eline bir nur, bir parlaklık veririm ki güneşe bile tokat atar! Sopyayı yedi başlı yılan hâline getiririm, hem öyle bir yılan ki erkek bir yılanın belinden gelmemiş, dişi bir yilandan doğmamış. Nil suyuna kan karıştırmam; kudretimle suyunu kan hâline getiririm. Nil suyu gibi neşeni gam hâline getiririm de bir daha neşeye yol bulamazsın. Sonra tekrar imanını yeniledim mi yine Firavundan bezersin. Görürsün ki rahmet Mûsâ'sı gelmiş. Kan gibi görünen Nil, onun yüzünden su olmuş!⁶⁴⁶

Mevlânâ, *Mesnevî*'de Hz. Mûsâ'ya “Allah Kelim”i olarak hitap eder çünkü Hz. Mûsâ, Allah ile konuştuğu için “Kelimullah” olarak bilinir. Bu durum *Mesnevî*'de “Hz. Mûsâ'nın Allah ile konuşması”⁶⁴⁷, “Allah'ın Hz. Mûsâ'ya ‘Ey Mûsâ, ben yaratıcı Allah, seni seviyorum.’ diye vahyetmesi”⁶⁴⁸ şeklinde çeşitli kıssalarla anlatılır. Hz. Mûsâ ile ilgili *Mesnevî*'de çokça kısca vardır. Ancak bu kıssalar bir tez konusu olacak kadar çok yer tutacağından burada meşhur olan kıssalarından birkaçını alarak geri kalan kıssaları başlıklar hâlinde belirtmekle yetindik. Söz konusu bu kıssalar başlıklar hâlinde şöyledir: “Hz. Mûsâ'nın çobanın münacatını hoş görmeyip reddetmesi ve Hz. Mûsâ'ya o çobanın mazur

⁶⁴³ Mevlânâ, *age.*, III, 348-349.

⁶⁴⁴ Mevlânâ, *age.*, I, 196-199.

⁶⁴⁵ Mevlânâ, *age.*, I, 201.

⁶⁴⁶ Mevlânâ, *age.*, IV, 281-282.

⁶⁴⁷ Mevlânâ, *age.*, IV, 241-243.

⁶⁴⁸ Mevlânâ, *age.*, IV, 234-235.

olduğuna dair vahiy gelmesi”⁶⁴⁹, “Kelimullah sıfatı ile anılan Hz. Mûsâ’nın Allah ile konuşması”⁶⁵⁰, “Hz. Mûsâ ve ökûze tapana bir kişi arasında geçen hadise”⁶⁵¹, “Bir adamın Hz. Mûsâ’dan hayvanların ve kuşların dilini öğrenmek istemesi”⁶⁵², “Hz. Mûsâ’nın büyü ve mucizeyi ayırt edemeyeceğini düşünmesi”⁶⁵³, “Hz. Mûsâ’nın vehim sahibi olan Firavun’la soru ve cevabı”⁶⁵⁴, “Hz. Mûsâ’nın Firavun’a ‘Benden bir öğüt kabul et, karşılık olarak dört fazilet kazan!’ demesi”⁶⁵⁵, “Firavun’un, Hz. Mûsâ’ya inanma hususunda Asiye’ye danışması”⁶⁵⁶, “Firavun’un, Hz. Mûsâ’ya iman etme hususunda veziri Haman’a danışması”⁶⁵⁷, “Hz. Mûsâ’nın asâsının mucizesi”⁶⁵⁸, “Hz. Mûsâ ve ağaç kıssası”⁶⁵⁹, “Hz. Mûsâ’nın Yedi Beyzâ mucizesi”⁶⁶⁰, “Firavun’un Kızıldeniz’de boğulması.”⁶⁶¹

2. 1. 4. 11. Hz. Yûnus

Hz. Yûnus Musul’da Ninova ahâlisine gönderilen peygamberdir. Hz. Yûnus’a kendisini balık yuttuğu için Zinnûn ve Sâhib-i Hût adlarıyla da anılmıştır. Hz. Yûnus, Ninova şehrinde doğdu. Hz. Yûnus’un doğumu ve çocukluğu sırasında birçok olağanüstü olaylar meydana geldi. Otuz yaşına gelince Ninova halkına peygamber olarak gönderildi.⁶⁶² Putlara tapan Ninova hâlkını senelerce Allah’a imân ve ibâdet etmeye dâvet etti ise de kavmi ona imân etmedikleri gibi birçok ezâ ve cefâda bulundular. Hz. Yûnus kavminin küfürde ısrâr etmesine üzülüp onların arasından ayrıldı kendine gelen vahiyte tekrar kavminin arasına döndü onları hak dine dâvete devâm etti ve ilâhî emir gelmeden tekrar oradan ayrıldı. şehri simsiyah bir duman kapladı ve herkesi korku ve telâş sardı. Bu durum üzerine Ninova kavmi tövbe etti ve tövbeleri kabul edildi. Bunun üzerine halk Hz. Yûnus’u aramaya başladı. Hz. Yûnus ise Dicle Nehri kenarına

⁶⁴⁹ Mevlânâ, *age.*, II, 132-137.

⁶⁵⁰ Mevlânâ, *age.*, II, 132-144.

⁶⁵¹ Mevlânâ, *age.*, II, 155-157.

⁶⁵² Mevlânâ, *age.*, III, 266-277.

⁶⁵³ Mevlânâ, *age.*, IV, 136-138.

⁶⁵⁴ Mevlânâ, *age.*, IV, 186-193.

⁶⁵⁵ Mevlânâ, *age.*, IV, 203-205.

⁶⁵⁶ Mevlânâ, *age.*, IV, 210-212.

⁶⁵⁷ Mevlânâ, *age.*, IV, 218-223.

⁶⁵⁸ Mevlânâ, *age.*, IV, 88-91.

⁶⁵⁹ Mevlânâ, *age.*, IV, 285.

⁶⁶⁰ Mevlânâ, *age.*, II, 173-178.

⁶⁶¹ Mevlânâ, *age.*, II, 179.

⁶⁶² Nisâ 4/163; Saffât 37/147.

gelip bir gemiye bindi. Gemi hareket etmeyince kura çektiler ve Hz. Yûnus kura da çıktı ve onu denize attılar.⁶⁶³ Hz. Yûnus'u bir balık yuttu ve balık bu hâl üzere Hz. Yûnus'u alıp denizin derinliklerinde kayboldu. Hz. Yûnus yaptığı hatayı anladı ve orada Allah'ı tesbih etmeye ve tövbe etmeye başladı.⁶⁶⁴ Hz. Yûnus balığın karnından Muharrem ayının onuncu (Âşure) günü çıktı.⁶⁶⁵ Hz. Yûnus kendine gelince Allah ona vahy edip kavmine dönmesini emir buyurdu. Bundan sonra Hz. Yûnus onlara Allah'ın emir ve yasaklarını anlattı. Hz. Yûnus seksen üç yaşında ibâdet hâlindeyken Ninova'da vefât etti.⁶⁶⁶

Hz. Yûnus kavminin iman etmemesine kızmış ve onları terk ederek deniz kıyısına gitmiştir. Orada Hz. Yûnus'u bir balık yutmuş ve Hz. Yûnus orada kırk gün kırk gece kalmış ve orada Allah'a yalvararak tesbihler etmiş ve balık Hz. Yûnus'u karaya çıkarmıştır.⁶⁶⁷ Bu olayla ilgili *Mesnevî*'de şu kıssa anlatılır:

Hz. Yûnus belâdan ancak balık karnında tespihle kurtuldu. Eğer balık karnında tespih etmeseydi kıyamete kadar o zindanda kalırdı. Hz. Yûnus, balıktan Allah'ı tespih ederek halâs oldu çünkü tespih Elest gününün nişanesidir. Eğer can tespihini unutursan su balıkların tespihini dinle. Bu cihan deniz, teni balık, ruhu da sabah nurundan mahcup Yûnus'tur. Hz. Yûnus Allah'a tespih ettiği için balıktan kurtuldu, aksi hâlde yok olur giderdi. Can balıklarıyla doludur bu deniz ama sen görmüyorsun. Gözünü aç da sana çarpan balıkları gör, onları görmüyorsan bari tespihlerini duy.⁶⁶⁸

Mevlânâ Hz. Yûnus'un balığın karnından kurtulmasının sebebini Hz. Yûnus'un sabrı sebebiyle olduğunu kıssanın sonunda şu şekilde dile getirir: "Sabretmek, canının tespihleridir. Sabret, asıl doğru tespih odur. Sabret, sabır, sıkıntının, darlığın anahtarıdır. Sabır, sırat köprüsüne benzer, cennetse öbür tarafta."⁶⁶⁹ Kâinatta var olan her şey Allah'ı tespih eder bunları da ancak gönül gözü açık insanlar görür. Bu kıssadan başka Hz. Yûnus'un kavmine belâların gelip çatması ile ilgili bir başka kıssada nakledilir.⁶⁷⁰

⁶⁶³ Sâffât 37/141.

⁶⁶⁴ Enbiyâ 21/87; Kalem 68/48.

⁶⁶⁵ Kalem 68/8, 49, 50.

⁶⁶⁶ Köksal, *a.g.e.*, II, ss. 147-159. Ayrıca bkz. Ahmet Cevdet Paşa, *age.*, ss. 127-231.

⁶⁶⁷ Sâffât 37 /142-144.

⁶⁶⁸ Mevlânâ, *age.*, II, 240.

⁶⁶⁹ Mevlânâ, *age.*, II, 241.

⁶⁷⁰ Mevlânâ, *age.*, V, 134-135.

2. 1. 4. 12. Hz. Dâvûd

Hz. Dâvûd İsrâiloğulları'na gönderilen peygamberlerdendir. Hz. Süleymân'ın babası olan Hz. Dâvûd hem peygamber, hem hükümdârdır. Sesinin çok güzel olması ile tanınan Hz. Dâvûd Kudüs'te doğdu ve ömrünü orada geçirdi. Kendisine İbrâni dilinde Zebûr adlı kutsal kitap verildi. Devrin zalim hükümdarı olan Câlût'u tahttan indirerek İsrâiloğulları'nın hükümdârı oldu.⁶⁷¹ Mescid-i Aksâ adıyla anılan büyük bir mescidin inşâsını başlattı ancak mescidin yapılıp bitirilmesi işini oğlu Hz. Süleymân'a vasiyet ederek, yüz yaşında vefât etti. Allah, Hz. Dâvûd'a mucize olarak dağları, taşları, kuşları onun emrine vermişti. Yanık sesiyle Zebûr'u okumaya başlayınca, kuşlar havadan ağaçlara iner, hep birlikte, okunan Zebûr'u tekrar ederlerdi.⁶⁷² Ayrıca Hz. Dâvûd demiri ateşe sokmadan ve dövmeden istediği şekli verebilme mucizesi verilmişti, demirden zırh yapar,⁶⁷³ elinin emeğiyle geçinir, devlet hazinesinden bir şey almazdı.⁶⁷⁴

Mevlânâ Hz. Lokman'ın Dâvûd aleyhisselâmı demir halkalar yaparken görüp merak etmesini şu kıssa ile nakleder:

Hz. Lokman, tertemiz olan Hz. Dâvûd'un yanına gider ve onun demir halkalar yapıp, halkaları birbirine taktığını görür. Silâh yapma sanatını pek görmemiş olan Hz. Lokman, şaşırıp kalır. İçinden sürekli olarak bu halkalarla ne yapıldığını sormak gelse de sonra yine kendi kendisine der ki: "Dur hele sabır daha iyi. Sabır, adamı maksadına çabucak ulaştırır. Sormazsam iş daha çabuk anlaşılır. Sabırlı kuş, bütün kuşlardan daha iyi uçar. Fakat sorarsam maksadı daha geç anlarım, kolaycılık anlayacağım şey, bu sorgumla güçleşir." Hz. Lokman, orada bir müddet sabredip durduktan sonra Hz. Dâvûd da zırhı yapıp tamamlar, kerem ve sabır sahibi Hz. Lokman'ın önünde bedenine geçirip giyinir ve "Civanım, bu savaşta yaralanmamak için güzel bir elbisedir." der.⁶⁷⁵

Hayattaki her zorluk sabırla aşılar ve insanları mutluluğa ulaştırır. Mevlânâ, bu kıssada sabrın önemini vurgulamıştır: "Allah, yüz binlerce kimya yarattı ama insan, sabır gibi bir kimya görmedi."⁶⁷⁶

⁶⁷¹ Bakara 2/ 248-251.

⁶⁷² Sâd 38/19-22.

⁶⁷³ Enbiyâ 21/78, 80; Sebe 34/10-11.

⁶⁷⁴ Köksal, *age.*, II, s. 179-201. Ayrıca bkz. Ahmet Cevdet Paşa, *age.*, ss. 25-27.

⁶⁷⁵ Mevlânâ, *age.*, III, 159-160.

⁶⁷⁶ Mevlânâ, *age.*, III, 160.

Hız. Dâvûd'un, Hız. Süleymân'dan önce Mescid-i Aksâ'yı yapmaya niyetlenmesi ile ilgili *Mesnevî*'de şu kıssa nakledilir:

Hız. Davut Mescid-i Aksâ'yı yapmaya niyetlendi, bu niyetle daraldı, bu işe girişmeyi iyice kurdu. Allah: "Bu işten vazgeç, bu mescidi sen yapamazsın. Ey seçilmiş kişi, Mescid-i Aksâ'yı senin yapmanı biz takdir etmedik." diye kendisine vahyetti. Hız. Davut ise bu duruma üzüldü ve dedi ki: "Senin mağlûbundum, senin sarhoşundum, elim, senin kuvvet ve kudretinle bağılıydı. Padişah mağlûp olana acınmaz mı? Mağlûp, âdeta yok demek değil midir?" Allah buyurdu ki: "Bu mağlûp, öyle bir yoktur ki vara nispetle zahiren yok olmuş değildir, iyice anlayın bunu! Bu çeşit yok olan, kendinden geçmiş, var olanların en iyisi, en ulusu olmuştur." O, Allah sıfatlarına nispetle yoktur fakat hakikatte ona yoklukta bir varlık vardır. Bütün ruhlar onun tedbirindedir bütün cesetler onun hükmündedir. Bizim lûtfumuza mâğlup olan iradesiz, ihtiyarsız ve âciz kalmış değildir; o, bizim sevgimizde ihtiyar sahibi olmuştur. Zaten ihtiyar ve iradenin sonu da budur, yani insanın mevhum irade ve ihtiyarının bu makamda yok oluşudur. Zaten nihayet o, mevhum varlıktan mahvolmasaydı hiçbir ihtiyar ve iradeden lezzet alamaz, zevk bulamazdı.⁶⁷⁷

Mevlânâ bu kıssadaki hakikati şöyle açıklar: "İnsan, yediği, içtiği şeylerin lezzetini kaybetmedikçe yiyeceği ve içeceği şeylerden lezzet alamaz. Maddî lezzetlerden kesilmedikçe manevî lezzeti bulamaz."⁶⁷⁸

Mesnevî'de Hız. Dâvûd ile ilgili bundan başka şu kıssalar nakledilir: "Hız. Dâvûd zamanında çalışmadan helâl rızık isteyen kişinin duası"⁶⁷⁹, "İki düşmanın Hız. Dâvûd'un yanına gitmeleri ve Hız. Dâvûd'un onlara hakemlik yapması ve hüküm vermesi"⁶⁸⁰, "Hız. Dâvûd'un halvete girmesi."⁶⁸¹

2. 1. 4. 13. Hız. Süleymân

Hız. Süleymân İsrâiloğulları'na gönderilen peygamberlerden olup Hız. Dâvûd'un oğludur. Hem peygamber hem sultandı olan Hız. Süleymân Kudüs yakınlarındaki Gazze şehrinde doğdu. On iki yaşındayken babasının yerine geçip,

⁶⁷⁷ Mevlânâ, *age.*, IV, 32-33.

⁶⁷⁸ Mevlânâ, *age.*, IV, 33.

⁶⁷⁹ Mevlânâ, *age.*, III, 187-188.

⁶⁸⁰ Mevlânâ, *age.*, III, 188-208.

⁶⁸¹ Mevlânâ, *age.*, III, 196.

hükümdar olduktan sonra kendisine peygamberlik verildi. Cinler, rüzgâr ve hayvanlar da insanlar gibi Hz. Süleymân'a itâat etmekle görevlendirilmişlerdi.⁶⁸² Kendisine ism-i âzam duâsı, bütün mahlûkâtın dili ve ilimlerin sırları öğretildi. Peygamberlikle birlikte ihsân edilen ilim, hikmet ve sultanlık kudretini, insanları doğru yola kavuşturmakla ve daha iyi bir hayat yaşamaları için kullandı ve babasının temelini attığı, Kudüs'teki Mescid-i Aksâ'yı tamamladı. Hz. Süleymân devrindeki bütün pâdişâhları ve ileri gelenleri doğru yola sevk etti.⁶⁸³ Onun zamânında muhteşem bir saltanata sâhip olan Yemen'de, Sebe hükümdarı Belkıs'a mektup yazıp, Filistin'e çağırıldı. O da gelip, Hz. Süleymân ile görüşerek imân etti.⁶⁸⁴ Hz. Süleymân Akabe Körfezi'nden Fırat kenarına kadar, kırk sene adâletle hüküm sürdü. Hz. Süleymân her yere hükmettiğinden, zamânında herkes imân etmiş, yeryüzündeki pek az inanmayan kimse kalmıştı.⁶⁸⁵

Bir peygamber ve sultan olan Hz. Süleymân'ın Mescid-i Aksâ'nın binasını yapması *Mesnevî*'de şu kıssada nakledilir:

Süleymân, Kâbe gibi temiz, Mina gibi yüce olan o yapıya başladı. Yapısında tekellüflerde bulundu. Öbür yapılar gibi rastgele ve değersiz bir yapı değildi o! Yapı için dağdan kesilen her taş, apaçık “Önce beni götürün.” derdi. Âdem'in yoğrulduğu su ve toprak gibi o yapının her kerpicinden nur parlardı. Taş, hamsalsız geliyordu. O kapı, o duvarlar âdeta canlıydı. Süleymân her sabah çağrı halkı irşad için mescide girdi mi; gâh sözle, gâh nameyle, sazla gâh işle, yani rükû ederek yahut namaz kılarak halka öğüt verirdi.⁶⁸⁶

Hz. Süleymân'ın Allah'ın bildiği hikmetler yüzünden Mescid-i Aksâ'yı yapması ve apaçık olarak melekler'e cin, şeytan ve insanların yardım etmeleri *Mesnevî*'de şu şekilde anlatılır:

Süleymân, mescidi yapmaya başlayınca cin ve insan bir bölüğü istekle bir bölüğü istemeyerek işe girişti. Tıpkı kulların Allah buyruğuna uymaları, ibadet etmeleri gibi!⁶⁸⁷ Ey ulular, Mescid-i Aksâ'yı yapın; çünkü Süleymân yine geldi vessalam! Bu devlerden, perilerden baş çeken olursa, bütün melekler, onları tutar,

⁶⁸² Neml 27/17.

⁶⁸³ Enbiyâ 21/78-79.

⁶⁸⁴ Neml 27/44.

⁶⁸⁵ Köksal, *age.*, II, s. 205-225. Ayrıca bkz. Ahmet Cevdet Paşa, *age.*, ss. 25-27.

⁶⁸⁶ Mevlânâ, *age.*, IV, 38-40.

⁶⁸⁷ Mevlânâ, *age.*, IV, 91.

bağlar, tomruğa vurur! Dev, bir an bile hileye düzene girer de eğri büğrü yürürse derhâl başına şimşek gibi bir kamçıdır gelir! Sen de Süleymân'a bende de, devlerin, yapına yardım etsinler, taş kessinler! Süleymân gibi vesvesesiz, hilesiz ol da cinle dev, seninde buyruğuna uysun! Senin hatemin bu gönüldür. Aklını basına al da dev, hatemini ağlamasın! Avladı, ele geçirdiği artık sana boyuna Süleymânlık eder. Hatemli devden sakın vesselâm! Gönül, o Süleymânlık gelip geçici bir şey değildir sen zâhiren de Süleymânlık etme kabiliyetindesin, içinde de o ehliyet var senin. Dev de bir zaman olur, Süleymânlık eder ama her dokumacı nerden atlas dokuyacak? Elini oynatır ama ikisinin arasında ne kadar fark var?⁶⁸⁸

Mevlânâ dördüncü ciltte yer alan bu kıssadan hareketle insanların özelliklerini anlatır:

Halk da cinlere benzer şehvet, onları dükkâna, alışverişe, mahsule ve yiyeceğe çeken zincirdir. Bu zincir, korkudan ve şaşkınlıktan yapılmadır halkı zincirsiz ve hür sanma! Bir bölüğünü kazanca, ava çeker; bir bölüğünü madene, denizlere sürükler! Kötü ise hırsın, ateşe benzer kömür, ateşin rengiyle güzelleşir. Kömürün karalığı ateşte gizlenir ateş söndü mü karalık meydana çıkar!⁶⁸⁹

Mesnevî'nin ikinci cildinde “Hüthüd’ün küçücük vücudunu görünce, Belkıs’ın kalben Süleymân âleyhisselâmdan gelen haberi ulu bulması”⁶⁹⁰ başlığı ile nakledilen bu kıssada Hz. Süleymân’ın Vezir’i Âsaf ile Belkıs’a haber gönderdiği mektubu göz yumup açılacak kadar kısa bir sürede götürdüğü bilinmektedir. Mevlânâ eserinde bu hadiseyi şu şekilde dile getirir:

Belkıs’a yüzlerce rahmet olsun. Allah, ona yüzlerce erkeğin aklını vermişti. Bir hüthüt kuşu, Süleymân’dan birkaç satırdan ibaret bir mektup getirdi. Belkıs okudu. Elçinin getirdiği o şumullü nükteleri hor görmedi. Gözü, hüthütü gördü, gönlü onun Anka olduğunu anladı. Duygusu onu bir köpekten ibaret gördü, gönlüyse bir derya.⁶⁹¹

Mevlânâ, Belkıs’ın⁶⁹² bu haberi ululaması ile ilgili olarak şu şekilde izâh yapar: “Hisse ait gözüne toprak serp. His gözü, akla da düşmandır, dine de. Allah

⁶⁸⁸ Mevlânâ, *age.*, IV, 86- 95.

⁶⁸⁹ Mevlânâ, *age.*, IV, 92-93.

⁶⁹⁰ Bu konuda ayrıca bkz. Sebe 34/12-13.

⁶⁹¹ Mevlânâ, *age.*, II, 123.

⁶⁹² Sebe Melikesi’nden Kur’ân-ı Kerîm’de Neml Sûresi 22-24. âyetlerde bahsedilir. Arap kaynaklarında “Belkıs” olarak adlandırılan Sebe Melikesi’nin ismi Kur’ân-ı Kerîm’de geçmez.

duygu gözüne kör dedi, putperest dedi, bizim zıddımız dedi. Çünkü o, köpüğü gördü de denizi görmedi. Bu demi gördü de yarını görmedi.”⁶⁹³

Dünyada hiç kimseye verilmeyen saltanat ve zenginlik Hz. Süleymân’a verilmiştir. Mevlânâ, Hz. Süleymân’ın adını şu şekilde açıklar: “Mal, mülk sevgisini gönülden sürüp çıkardığındandır ki Süleymân, ancak yoksul adını takındı.”⁶⁹⁴ Mevlânâ bu kıssadan hareketle şu izahı yapar:

Dünya malı zayıf kuşların tuzağıdır, ahiret mülkü, yüce kuşların tuzağı! Hattâ bu âhiret mülkü, öyle bir derin tuzaktır ki ulu ulu kuşları avlar! Şimdi siz, malın, mülkün esirisiniz. Mala mülke sahip olan kişi, helâk olmaktan kurtulan, mala, mülke esir olmayan kişidir.⁶⁹⁵

Hz. Süleymân tüm hayvanların dilini bilirdi. Ona verilen bu mucize *Mesnevî*’de şöyle nakledilir:

Ey Süleymân’a mensup kuşdili, gel! Hangi kuşun sesi gelirse ona göre nağmeler düz! Allah sesini kuşlara göndermiştir. Her kuşun nağmesini sana öğretmiştir! Cebrî olan kuşa cebir dilince söyle. Kanadı kırılmış olana sabırdan bahset! Sabreden kuşu hoş gör, affet. Anka’ya Kaf dağının vasıflarını oku! Güvercine doğandan korunmasını emret. Doğana hilmi anlat, can yakmadan çekinmesini söyle! Çaresiz kalan, nurdan mahrum olan yarasayı nura eş et, nura âşına kıl! Savaşan keklige sulh öğret. Horozlara sabah çağının alâmetlerini göster! Hüthütten karakuşa kadar bütün kuşlara böylece yol göster. Allah, doğruyu daha iyi bilir!⁶⁹⁶

Mevlânâ bu kıssada herkesin sevdiği şeylerle avlanacağını dile getirir ve anlatmak istediği düşüncüyü şöyle özetler: “Ey mânevi er, kendin baht olur, talih kesilirsen nasıl olur da bu bahtı, bu talihi kaybedersin? Ey güzel huylu, bizzat sen,

Hüdhüd kuşu, Hz. Süleymân’a Sebe Melikesi’ni haber verir ve oradaki halkın güneşe taptıklarını söyler. Hz. Süleymân Belkıs’a kendisine itaat etmeye davet eden bir mektup gönderir. Melike adamlarına danışır. Melike, elçileriyle Hz. Süleymân’a hediyeler gönderir. Hz. Süleymân hediyeleri önemsemez ve Allah’ın kendisine çok daha iyilerini bahsettiğini Süleymân Peygamber bilgisine çok güvenen melikeyi şaşırtmak için camdan zeminin altından su akıtmış ve içine balıklar koymuştur. Bunu yapmaktaki amacı melikenin bilgisini zorlamak ve onu ilahi irşadı kabule hazırlamaktır. Melike sonunda Hz. Süleymân’ın getirdiği dine inanır. Ayrıca bkz. Agâh Sırrı Levend, *Divan Edebiyatı*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1984, s. 122. Ayrıca bkz. Neml 27/22-24.

⁶⁹³Mevlânâ, *age.*, II, 123.

⁶⁹⁴Mevlânâ, *age.*, I, 79.

⁶⁹⁵Mevlânâ, *age.*, IV, 53.

⁶⁹⁶Mevlânâ, *age.*, IV, 91.

kendine mal, mülk olursan bunları nasıl olur da kaybedersin imkân mı var buna?”⁶⁹⁷

Mevlânâ, “Mescid-i Aksâ’nın bir bucağında keçiboynuzu bitmesi ve Hz. Süleymân’ın o ota konuşması, Süleymân’a hasiyetini ve adını söyleyince Süleymân’ın gamlanması” başlığı ile naklettiği diğer bir kıssa şu şekildedir:

Hz. Süleymân bir bucakta başağa benzer yeşil, taze, görülmedik yeni bir otun bittiğini görünce o ota derhâl selâm verdi, o da selâmını aldı. Süleymân, otun güzelliğine şaşıtı kaldı ve ota adını sordu. Ot: “Ey âlem padişahı bana keçiboynuzu derler,” dedi. Süleymân, ota özelliklerini sorunca o da bittiği yerin vîran olacağını ve suyun toprağın yıkıcısı olduğunu söyledi. Süleymân, ecelinin geldiğini ve vefatından sonra mescidinin yıkılacağını anladı.⁶⁹⁸

Mevlânâ bu kıssayı şöyle özetler: “Bedenin secdegâhı olan mescit, gönüldür kötü dost da her yerde mescitte biten keçiboynuzudur! Sende kötü dostun sevgisi peydahlandı mı kendine gel, ondan kaç, onunla az konuş, görüş!”⁶⁹⁹

Mevlânâ, zenginlik, makam ve bilgi konularında insanlara şu nasihatlerde bulunur:

Kötü yaradılışlı, kişilerin bilgi, mal ve mevki sahibi olmaları kendileri için kötüdür çünkü bu, yol kesici eşkıyanın eline kılıç vermek gibidir. Kötü yaradılışlı kişiye ilim ve fen öğretmek, yol kesen eşkıyanın eline kılıç vermeye benzer! Sarhoş zencinin eline kılıç vermek, adam olmayana bilgi belletmekten yeğdir. Bilgi, mal, mevki ve hüküm, kötü yaratılışlı kişilerin elinde fitnedir.⁷⁰⁰

Mesnevî’de Hz. Süleymân ile ilgili çok sayıda kıssa vardır. Bu kıssalar başlıklar hâlinde özetle şunlardır: “Belkıs’ın Sebe şehrinden Hz. Süleymân’a hediye göndermesi”⁷⁰¹, “Hz. Süleymân’ın Belkıs’ın elçilerini, getirdikleri hediyelerle beraber Belkıs’a göndermesi ve Belkıs’ı güneşe tapmadan vazgeçip Allah’a inanmaya davet etmesi”⁷⁰², “Hz. Süleymân’ın, Mescid-i Aksâ’ya ibadet

⁶⁹⁷ Mevlânâ, *age.*, IV, 91.

⁶⁹⁸ Mevlânâ, *age.*, IV, 113.

⁶⁹⁹ Mevlânâ, *age.*, IV, 113-114.

⁷⁰⁰ Mevlânâ, *age.*, IV, 118-119.

⁷⁰¹ Mevlânâ, *age.*, IV, 46-49.

⁷⁰² Mevlânâ, *age.*, IV, 50-51.

etmek için gelmesi”⁷⁰³, “Hz. Süleymân’ın elçilerin gönlünü alması, onlara iltifatta bulunması, gönüllerindeki ürkeklığı gidermesi ve hediyeleri kabul etmediğinden özür dileyip, kabul etmemesinin sebeplerini anlatması”⁷⁰⁴, “Hz. Süleymân’ın Belkıs’ın imana gelmesi için elçilerin tez gitmesini emretmesi ve onları teşviki”⁷⁰⁵, “Hz. Süleymân Belkıs’a şirkte ısrar etme, imana gelmeyi geciktirme diye tehdit ederek haber göndermesi”⁷⁰⁶, “Hz. Süleymân’ın bir kusuru yüzünden rüzgârın ters esmesi”⁷⁰⁷, “Saf bir adamın Azrail’den canını kurtarmak için Hz. Süleymân’dan yardım istemesi”⁷⁰⁸, “Hz. Süleymân’ın hüthüt ve karga ile konuşması”⁷⁰⁹, “Hz. Süleymân’ın ‘Benden başkasına bu saltanatı verme. Yahut benden başkasına bu lûtufta, bu ihsanda bulunma!’ diye niyaz etmesi”⁷¹⁰, “Belkıs’ın saltanattan kurtuluşu, iman sevkiyle mest olusu, memleketinden hareket esnasında tahtından başka her şeyden vazgeçışı ve Hz. Süleymân’ın Belkıs’ın tahtını Sebe’den getirtmeye bir çare bulması”⁷¹¹, “Belkıs’ı rahmete çağırma hikâyesinin arta kalanı”⁷¹², “Devin, Hz. Süleymân’ın makamına geçip oturması ve Hz. Süleymân’ın işlerine benzer işler yapması, her ikisi arasında görünüp duran fark ve devin, kendisine Davut oğlu Süleymân adını takması.”⁷¹³

2. 1. 4. 14. Hızır (a.s.)

Kur’ân-ı Kerîm’de adı geçen fakat İslâm’a göre onun peygamber olup olmadığı hususunda ihtilaf olan zatlardan biri de Hızır (a.s.)’dir. Hızır (a.s.) halk arasındaki rivayete göre nerede gezerse oranın havası güzelleşir ve üstüne bastığı çimenler yeşillenirmiş. Hızır (a.s.) sıkıntıda olanların yardımına koştuğuna inanılan bu zât yemyeşil elbiseler giydiği ve boz renkte bir ata bindiği halk arasında yer alan rivayetlerdendir.⁷¹⁴

⁷⁰³ Mevlânâ, *age.*, IV, 106.

⁷⁰⁴ Mevlânâ, *age.*, IV, 53-55.

⁷⁰⁵ Mevlânâ, *age.*, IV, 59.

⁷⁰⁶ Mevlânâ, *age.*, IV, 64-68.

⁷⁰⁷ Mevlânâ, *age.*, IV, 154-156.

⁷⁰⁸ Mevlânâ, *age.*, I, 77-78.

⁷⁰⁹ Mevlânâ, *age.*, I, 97-100.

⁷¹⁰ Mevlânâ, *age.*, I, 209-210.

⁷¹¹ Mevlânâ, *age.*, IV, 70-76.

⁷¹² Mevlânâ, *age.*, IV, 86-91

⁷¹³ Mevlânâ, *age.*, IV, 104-105.

⁷¹⁴ Mevlânâ, *a.g.e.*, III, 400.

Mevlânâ, *Mesnevî*'de Hızır (a.s.)'dan şöyle bahseder: “Adamın gönlü kırıldı, başını yere koydu, yattı. Rüyada yeşiller giyinmiş Hızır'ı gördü.”⁷¹⁵

Halk arasında Hızır (a.s.)'a yüklenen çeşitli işlevler vardır ki bunlar yüzyıllardır sözlü ve yazılı eserlerde karşımıza çıkar. Çünkü Hızır (a.s.) halk arasında yaygın olan inanışa göre ölmezliğe erişmiş kişidir. Hızır (a.s.)'ın sahip olduğu vasıflar şifa, sağlık, uğur, tabiattaki diriliş, canlılığın insan ayansıması şeklinde ortaya çıkar. Bu inanış İslâmî yapı ile yeniden şekillenerek yeni bir yapı oluşturmuştur. Halk arasında Hz. İlyas ve Hızır (a.s.)'ın buluşma günleri Hıdırellez olarak adlandırılır ve bu gün her yıl halk arasında yapılan törenlerle kutlanılır. Bu inanış kaynağını Gılgamış Destanı, İskender Efsanesi ve Kur'ân-ı Kerîm'den alır.⁷¹⁶

Hızır (a.s.) ve Hz. Mûsâ arasında geçen olaydan Kur'ân-ı Kerîm⁷¹⁷'de de bahsedilir. Hz. Mûsâ kendisine Allah tarafından “Ledün bilgisi (Allah bilgisi)” verilmiş Hızır (a.s.) ile görüşmesi anlatılır. Hızır (a.s.) ile Hz. Mûsâ gemiye binerler ancak Hızır (a.s.) Hz. Mûsâ'ya yol boyunca gördüğü şeyler hakkında soru sormamasını şart koşar. Ancak gemideyken ve gemiden indiklerinde Hz. Mûsâ sabredemeyip sorular sorar. Hızır (a.s.) en sonunda olayların iç yüzünü anlatır. Burada bahsedilen bilgi bâtnî bilgidir.⁷¹⁸

Mesnevî'de Hızır (a.s.) ile ilgili bahsedilen diğer bir inanışta su ile ilgilidir. Su kültü, eski Türk inanç sisteminde de önemli bir yere sahiptir. Bu inanç sisteminde dere, ırmak, göl ve denizlerin iyi ruhlara sahip olduğuna inanılırdı. Çünkü suyun şifa verici, arındırıcı gücüne inanan insanlar suya yükledikleri bu kutsallığı Türk mit, efsane ve destanlarında da görmek mümkündür.⁷¹⁹ Mevlânâ *Mesnevî*'de âb-ı hayattan birçok yerde bahseder: “Âb-ı hayatı nereden bulacaksın; deniz dalgalarını nereden yaracaksın?”⁷²⁰

⁷¹⁵ Mevlânâ, *a.g.e.*, III, 16.

⁷¹⁶ Artun, *Türk Halkbilimi*, s. 251-254.

⁷¹⁷ Kehf 18/ 65-68.

⁷¹⁸ Mevlânâ, *a.g.e.*, I, 18-19, 327-328.

⁷¹⁹ Artun, *Türk Halkbilimi*, s. 245.

⁷²⁰ Mevlânâ, *a.g.e.*, I, 46.

Âb-ı Hayat, Türkçe’de *Bengisu* olarak bilinen hayâli bir sudur. Bu suyu Karanlık Ülkeleri’nde Hz. İlyas ve Hızır (a.s.)’in içtiklerine ve ölümsüzlüğe ulaştıklarına inanılır.⁷²¹

2. 1. 4. 15. Üzeyr (a.s.)

Kur’ân-ı Kerîm’de adı geçen fakat İslâm’a göre onun peygamber olup olmadığı hususunda ihtilâf olan Üzeyr (a.s.)’in adı Üzeyr b. Cerve’dir. Kırk yaşına bastığı zaman Allah tarafından hikmet verilen Üzeyr (a.s.), Hârûn (a.s.)’un soyundandır.⁷²² Allah’ın hâkim ve sâlih bir kulu olup İsrailoğulları peygamberlerinden bir peygamber olduğu yaygın olarak kabul edilen görüşler arasındadır.⁷²³

“Üzeyr (a.s.)’in oğullarının, kendisinden babalarının ahvalini sormaları”⁷²⁴, “Üzeyr Aleyhisselâm’ın merkebinin cüzlerinin çürüdükten sonra Allah izniyle bir araya gelip Üzeyr’in gözünün önünde dirilmesi”⁷²⁵ şeklinde *Mesnevî*’de kısaca bahsedilir.

2. 1. 4. 16. Zülkarneyn (a.s.)

Zülkarneyn (a.s.)’in Kur’ân-ı Kerîm’de adı geçmektedir.⁷²⁶ Ancak İslâm’a göre peygamber mi yoksa veli mi olduğu hakkında çeşitli görüşler vardır. Zülkarneyn kelimesi iki boynuz sahibi şeklinde tercüme edilir. Zülkarneyn (a.s.)’in, asıl adı bu olmamakla birlikte İran kralı Kisra (Hüsrev), Hımyer kralı Hişam b. Kelbî olduğu yönünde rivâyetler vardır. Başka hiç kimseye verilmeyen Zülkarneyn (a.s.)’e verilmiş ve her türlü sebepler ve imkânlar ona bahşedildiği bildirilmektedir.⁷²⁷ Rivayet edildiğine göre; Zülkarneyn, Kafdağı’na gider ve ona Allah’ın ululuğundan bahsetmesini söyler. Bu istek üzerine dağ Allah’ın ululuğundan bahsetmenin mümkün olmayacağını çünkü o ululuğun söze sığmayacağını belirtir. Bu durum üzerine Zülkarneyn, dağa Allah’ın sıfatlarından bahset diye yalvarmasını anlatan kısaca şöyle devam eder:

⁷²¹ Mevlânâ, *a.g.e.*, I, 355.

⁷²² Bakara 2/259.

⁷²³ Köksal, *age.*, II, ss. 279-281.

⁷²⁴ Mevlânâ, *age.*, IV, 262-264.

⁷²⁵ Mevlânâ, *age.*, III, 143-144.

⁷²⁶ Kehf 18/83-98.

⁷²⁷ Köksal, *age.*, II, ss. 285-287.

Zülkarneyn, Kaf dağına gitti. O dağın saf zümrütten olduğunu gördü. Bütün âlemi halka gibi çepeçevre çevirmişti. Zülkarneyn, o dağı görüp şaşırıp dedi ki: “Sen dağsan öbür dağlar ne? Onlar senin yanında bir oyuncak âdeta!” Kafdağı dedi ki: “O dağlar, benim damarlarımdır. Onlar, güzellikte, alımda bana eş olmazlar. Benim her şehirde gizli bir damarım vardır. Âlemin çevresi damarlarıma bağlıdır. Allah, bir şehirde yer deprentisi yapmak isterse bana söylesin, ben oraya varan damarı oynatırım. O şehre ulaşan damarı kahırla oynattım mı orada yer deprenir. Allah yeter deyince damarım yatıştır. Durur görünürüm ama daima isteyim ben! Merhem gibi dururum ama hayli iş görürüm. Akıl gibi hani; o da durur ama söz, ondan doğar, harekete gelir. Fakat bunu akli kavramayana göre yer deprentisi yerdeki buharlardan olur.”⁷²⁸

Mevlânâ, bu kıssada Hz. Zülkarneyn’in dağ ile konuşmasıyla kâinatta meydana gelen doğal olaylar hakkında bilgi verir. Bu kıssada dağın konuşturulması da kıssadaki dikkat çekici özellikler arasında yer alır. Mevlânâ kıssanın bitiminde Allah’ın zatından bahsedilmemesi hususunda insanları uyarır:

Güzelim, bil ki emir âleminde cihet yoktur. Artık emir sahibi olan Allah, elbette bütün cihetlerden münezzehtir. Hiçbir mahlûk yoktur ki onunla alâkası olmasın. Fakat babacığım bu alâka anlatılmaz keyfiyetsizdir. Mustafa, bunun için bize “Allah’ın zatından pek bahsetmeyin.” buyurdu.⁷²⁹

Mevlânâ, insanlara her konuda olduğu gibi bu konuda da çözümler sunar ve sözlerine şöyle devam eder: “Allah’ın şaşılacak eserlerini düşünün. Ululuğunu büyüklüğünü göründe kendinizi kaybedin. İnsan onun sanatına dalar da sakalını, bıyığını kaybederse haddini bilir, sanat sahibini düşünmeden vazgeçer, sesini bil çıkarmaz.”⁷³⁰

2. 1. 4. 17. Hz. İsâ

Hz. İsâ, İsrâiloğulları’na peygamber olarak gönderilmiştir. Hz. İsâ, mucize eseri babasız yaratılmış olup annesi Hz. Meryem’dir.⁷³¹ Hz. İsâ Kudüs’te doğdu ve otuz yaşında peygamber oldu. Hz. İsâ’ya İncil adlı kitap gönderildi ve otuz üç

⁷²⁸ Mevlânâ, *age.*, IV, 296-297.

⁷²⁹ Mevlânâ, *age.*, IV, 295.

⁷³⁰ Mevlânâ, *age.*, IV, 296.

⁷³¹ Meryem 18/33.

yaşında diri olarak göğe kaldırıldı. Hz. Meryem mucize ile Hz. İsa'ya hamile kalması üzerine İsrâiloğulları, dedikodu yapmaya başlayarak Hz. Meryem'e iftiralarda bulunmaya başladılar. Bu dedikodular üzerine Kudüs'ün güneyindeki bir kasaba olan Beyt-i Lahm'e çekildi. Doğum zamanı gelip Hz. İsa dünyaya gelince doğudaki ve batıdaki bütün putlar yıkılıp, yere döküldü. Hz. İsa'nın doğduğunu öğrenen İsrâiloğulları, Beyt-i Lahm'e geldiler ve Hazret-i Meryem'in kucağında yeni doğmuş çocuğu görünce onu kınamaya başladılar. Bu durum üzerine kundaktaki Hz. İsa konuşarak Allah'ın peygamberi olduğunu söyledi. Hz. Meryem Hz. İsa ile Mısır'a giderek bir süre orada kaldı. Hz. İsa otuz yaşına geldiğinde peygamber olduğu bildirildi ve Hz. İsa hemen tebliğe başladı. İsrâiloğulları bu dâveti kabul etmedi. Hz. İsa inanmayanlara çeşitli mucizeler gösterdi ise de pek az kişi Hz. İsa'ya inandı. Hz. İsa, kendisine îmân edenler arasından seçtiği havârî adı verilen on iki kişiden Allah'a îmân ve ibâdet edeceklerine ve kendisine yardımcı olacaklarına dâir söz aldı. Yahûdîlerden bir topluluk Hz. İsa'yı öldürmek üzere anlaştılar. Hz. İsa'yı yakalamak için Yahûdîlerle berâber eve girince, Allah Yehûdâ isimli kişiyi Hz. İsa'ya benzetti. Yahûdîler de onu Hz. İsa diye yakaladılar ve haça (çarmıha) gerip asarak öldürdüler.⁷³² Allah Hz. İsa'yı göğe kaldırdı. Bu sırada Hz. İsa otuz üç yaşındaydı. Hz. İsa göğe çıkarıldıktan kırk sene sonra, Romalılar Kudüs'e hücum etti. Yahûdîler'in çoğunu öldürüp, bir kısmını esir ettiler ve şehri yağmaladılar. Hz. İsa'ya beşikteyken konuşma, ölüleri diriltme, anadan doğma kör olanları sağlamlar gibi gördürme, bir cilt hastalığı olan baras illetini iyi etme, eliyle mesh etmek sûretiyle hastaları tedâvî etme, çamurdan kuş yapıp üzerine üfleyince, canlanıp kuş olması⁷³³ gibi çeşitli mucizeler verilmiştir.⁷³⁴

Hız. İsa'nın toprağı kuş şeklinde yoğurduğı ve ardından ona üflediğinde canlanıp kuş olması, anadan doğma körleri ve alaca hastalarını iyileştirmesi gibi mucizeleri vardır.⁷³⁵ Hız. İsa'nın mucizelerinden biri ile ilgili kıssa *Mesnevî*'nin ikinci cildinde şöyle anlatılır:

⁷³² Nisâ 4/157.

⁷³³ Mâide 5/110-115.

⁷³⁴ Köksal, *age.*, II, ss. 306-351.

⁷³⁵ Mâide 5/110.

Hz. İsa ile bir ahmak yoldaş oldu. Gözüne yol üstünde ölü kemikleri erişince, yoldaş, ölüleri diriltmek için okuduğun o yüce adı, bana da öğret bende o adı okuyup kemiklere can vereyim dedi. İsa dedi ki: “Sus! Bu senin işin değil. Senin nefeslerinin, senin sözünün harcı değil! Nefesin yağmurlardan daha arı, duru olması, o nefes sahiplerinin meleklerden daha idrakli bulunması lâzımdır. Sen de sağ eline bir sopa aldın ama senin elin nerede, Mûsâ’nın eli nerede.” dedi. O ahmak: “Benim sırlara kabiliyetim yoksa o adı bu kemiklere sen oku!” dedi. İsa dedi ki: “Yarabbi, bunlar ne sırlardır? Bu ahmağın bu mücadeleye girişmesi nedendir? Bu hasta, nasıl oluyor da kendi derdiyle uğraşmıyor? Bu murdar herif neye kendi canının derdine düşmüyor? Kendi ölüsünü bıraktı da yabancı ölüyü diriltmeye kalkıştı!”⁷³⁶

Bu kıssada insanın dünyada yaptıklarının karşılığını mutlaka göreceğine işaret edilir. Mevlânâ, kötülük ederek hayatta iyilik bulabileceğini zanneden kişilerin yanıldıklarını güzel bir benzetmeyle ortaya açıklar: “Dünyada diken eken kişi, sakın ektiğin dikenini gül bahçesinde arama! O, eline gül bile alsın diken olur.”⁷³⁷

Hz. İsa’nın mucizelerinden biri olan kemikleri diriltmesi ile ilgili şu kıssa ile anlatılır:

Hz. İsa, o gencin isteğiyle kemiklere Allah adını okudu. Allah’ın hükmü, o çiğ herif için o kemikleri diriltti. Aradan bir kara aslan da dirilip sıçradı, ahmağa bir pençe vurup öldürdü. Kellesini kopardı, hemen beynini yere akıttı. Kafasında ceviz içi kadar beyin bile yoktu. Zaten beyni bile olsaydı o kırılmakta, o helâk olmakla ancak bedeni zail olur, ruhu kalırdı. İsa aslana: “Neden derhâl onu paraladın?” dedi. Aslan: “Sen ondan sıkılmış, perişan bir hâle gelmişsin de ondan.” diye cevap verdi. İsa: “O hâlde niçin kanını içmedin?” deyince de dedi ki: “O benim rızıkım değildi. Bana nasip olmamıştı. Ey Mesih⁷³⁸, bu avlanma ancak ibret içindi. Eğer benim dünyada rızıkım olsaydı ölülerle ne işim vardı, nasıl olurdu da öldürdüm?”⁷³⁹

⁷³⁶ Mevlânâ, *age.*, II, 11-12.

⁷³⁷ Mevlânâ, *age.*, II, 12.

⁷³⁸ Hz. İsa çok gezen, yüce ve şerefli, ya da vaftiz eden manalarına gelen bu adla da anılmaktadır. Ayrıca bkz. Âl-i İmrân 3/ 45; Nisâ 4/ 171-172; Mâide 5/ 17, 75; Tevbe 9/31.

⁷³⁹ Mevlânâ, *age.*, II, 36.

Mevlânâ, sözlerinin sonunda aslan ve Hz. İsa'nın konuşması ile kıssanın ana fikrini şöyle dile getirir:

Nice kişiler vardır ki, o kükremiş aslan gibi avını yemeden dünyadan gitmiştir. Kısmeti bir saman çöpü bile değilken hırsı dağ kadardır. Allah'a yüzü yok. Âlem yanında kadir kıymet kazanmış! Sen de kendine gel, köpek nefsinin diriltmeyi isteme.⁷⁴⁰

Hiz. İsa'nın babasız doğması ve beşikte küçük bir bebekken konuşması ile ilgili mucizeler *Mesnevi*'de şu şekilde nakledilir:

Meryemler kocasız olarak Mesih'e gebe kalmışlardır sanki. Susmaktadırlar, fakat sözsüz olarak fasih bir şekilde konuşuyorlar. Bizim ay, sözsüz olarak doğmuştur. Her dil, bizim kuvvetimizle söz söyleme kabiliyeti bulmuştur. İsa'nın konuşması, Meryem'in kuvvetiyleydi, Âdem'in konuşması, o anın ışığındandı.⁷⁴¹

Mevlânâ, Hiz. İsa'nın beşikte konuşmasındaki sırrı şöyle dile getirir: "Küçük bir çocuk olan İsa'yı dile getirip konuşturan. Meryem'in derde düşüp niyaz etmesidir. Meryem'in cüz'ü olan İsa, Meryem'in diliyle değil kendi diliyle onun yerine söz söyledi."⁷⁴²

Bütün kötü huylardan arınmış peygamberler insanları her surette iyiliğe ve davet ederler. Hiz. İsa ve bir kişi arasında geçen bir kıssada bu duruma işaret edilir:

Akıllı bir kişi, İsa'ya âl zor işin âlemde en zor işin ne olduğunu sordu. O da: "Ey can, en sarp, en güç şey, Allah gazabıdır çünkü o gazaptan cehennem bile su gibi titrer!" dedi. Bu cevap üzerine adam peki bu azaptan nasıl korunmalıyız diye sorunca İsa da kızdığı zaman kızgınlığına uyma diye cevap verdi. Çünkü kötü kişi bu kızgınlığın madenidir, onun çirkin kızgınlığı yırtıcı canavarların kızgınlığını da geçer! O hünersiz kişi, kızgınlıktan vazgeçmekten başka Allah'dan ne rahmet umabilir ki?⁷⁴³

Kıssada insanların bir anlık öfke ile hareket etmesine dikkat çekilmektedir. Çünkü öfke gelince akıl gider, bunun yerine olayların sonunu düşünerek hareket

⁷⁴⁰ Mevlânâ, *age.*, II, 36-39.

⁷⁴¹ Mevlânâ, *age.*, VI, 362.

⁷⁴² Mevlânâ, *age.*, III, 261-262.

⁷⁴³ Mevlânâ, *age.*, IV, 10.

etmeli öfkemize kapılmamalıyız. Mevlânâ, Hz. İsâ'nın ahmaklardan dağa kaçması ile ilgili hâdiseyi şöyle nakleder:

Meryem oğlu İsâ, sanki bir aslan kanını dökmek istiyormuş da ondan kaçıyormuş gibi bir dağa kaçıyordu. Birisi, ardından koşarak neden kaçtığını sordu. İsâ dedi ki: “Bir ahmaktan kaçıyorum. Yürü, benim yolumu kesme, kendimi kurtarayım!” Bu duruma şaşırın adam körün gözlerini açan, afsunu ölüye okuyunca onu dirilten, topraktan kuşlar yapan Mesih sen değil misin de kimden korkup kaçyorsun diye sorar. İsâ dedi ki: “Teni eşsiz örneksiz yaratan, canı ezelden halk eden Allah'ın tertemiz zatına ant olsun. Onun pak zatiyle sıfatları hakkı için. Felek bile yenini, yakasını yırtmış, ona âşık olmuştur. O afsunu, o İsm-i Âzam'ı köre okudum, gözleri açıldı; sağıra okudum, kulakları duydu. Taş gibi dağa okudum, yarıldı göbeğine kadar hırkasını yırttı! Ölüye okudum dirildi. Hiçbir şey olmayan, vücudu bulunmayan şeye okudum, meydana geldi, bir şey oldu! Fakat ahmağın gönlüne yüz binlerce kere okudum, fayda vermedi. Mermer bir kaya kesildi, ona tesir bile etmedi. Âdeta kuma döndü, ondan bir şey bitmesine imkân yok!” Adam bu sözleri işitince Allah adının köre, sağıra ölüye tesir edip de ahmağa tesir ermemesinin hikmeti nedenini sordu. İsâ dedi ki: “Ahmaklık, Allah kahrıdır. Hastalık, körlük, kahır değildir, bir iptilâdır. İptilâ, acımacak bir illettir, ona kul da acır, Allah da. Fakat ahmaklık, öyle bir illettir ki ahmağa da mazarrat verir, onunla konuşana da! Ahmağa vurulan dağ, Allah mührüdür. Ona bir çare bulmanın imkânı yok!”⁷⁴⁴

Hz. İsâ'nın birçok mucizeyle şerefendirilse de ahmaktan kaçması dikkate değer bir uyarıdır. Çünkü ahmak insanların iyiliği kahrı kahrı da iyiliktir. Bu insanlar iyilik yapmaya da çalışsa sonucunda kötülük olur. Bu insanlarla oturup kalkmak o insanların özelliklerini zamanla karşısındaki insana da yerleşmesini sağlar. Bu nedenle en iyi çâre ahmak insanlardan uzak durmaktır. Mevlânâ bu konuda “Ayının Dostluğu” olarak adlandırabileceğimiz bir hikâyede de bu durumu anlatır. Mevlânâ, sözlerinin devamında Hz. İsâ'nın ahmaktan kaçmasının sebebini şöyle açıklar:

İsâ nasıl kaçtıysa sen de ahmaktan kaç! Ahmakla sohbet, nice kanlar döktü! Hava, suyu yavaş çeker, alır yap. Ahmak da dininizi böyle

⁷⁴⁴ Mevlânâ, *age.*, III, 209-211.

çalar, böyle alır işte. Ahmak da sizden harareti, aşkı iştıyakı çalar, size soğukluk verir! İsa'nın kaçıışı korkudan değildi. O zaten emindi, fakat size öğretmek için kaçmıştı. Zemheri rüzgârları, âlemi doldursa bile o parlayıp duran güneşe ne gam?⁷⁴⁵

Mesnevî'de Hz. İsa ile ilgili anlatılan diğer kıssaların başlıkları kısaca şunlardır: "Ruhulkudüs'ün Meryem'e, gelerek Hz. İsa'nın dünyaya geleceği ile ilgili konuşmaları"⁷⁴⁶, "Cebrail'in Hz. Meryem'in yakasına üfleme"⁷⁴⁷, "Hz. İsa'nın hastaları iyileştirme mucizesi"⁷⁴⁸, "Hz. İsa'nın ölüleri diriltmesi."⁷⁴⁹

2. 1. 4. 18. Hz. Muhammed

Hz. Muhammed 571 yılında Mekke'de dünyaya geldi. Babasının adı Abdullah, annesinin adı Âmine'dir. Hz. Muhammed küçük yaşta önce babasını daha sonra da annesini kaybetti. Hz. Muhammed, doğumunun ardından bir süre annesi Âmine'nin yanında kaldı, daha sonra âdet olduğu üzere sütannesine verildi, ardından dedesi Abdülmuttalib'in, o da vefat edince amcası Ebu Talib'in yanında kaldı. Küçük yaşlardan itibaren amcası ile beraber ticaretle uğraşan Hz. Muhammed doğruluğu ve güvenilirliği ile tanınırdı.⁷⁵⁰ Hz. Muhammed ticaretle uğraştığı dönemde Hz. Hatice ile tanışır ve evlenir, bu evlilikten Abdullah, Zeynep, Rukiye, Ümmü Gülsüm, Kasım, Fatıma adında altı çocuğu dünyaya gelir. Hz. Muhammed sık sık Hira Mağarası'na çıkıp orada yalnız kalıyordu. Hz. Muhammed Hira Mağarası'nda düşünceler içerisinde iken vahiy meleği Cebrail ilk vahiy getirdi. Bu şekilde Hz. Muhammed'in peygamberlik süreci başlamış oldu. Hz. Muhammed'e ilk inanan Hz. Hatice, Hz. Ali, Hz. Ebu Bekir ve Hz. Zeyd oldu. Hz. Muhammed insanları üç yıl boyunca İslam'a gizlice davet etti, bundan sonra açıktan açığa davet etti. Doğru yola ulaşmak istemeyenler Müslümanlara karşı olmadık işkenceler yapmaya başladılar. Bu işkenceler dayanılmaz hâl aldı. Bunun üzerine Hz. Muhammed bir grup Müslüman'ı Habeşistan'a gönderdi. Hz. Muhammed on üç yıl boyunca tüm zorluklara rağmen Mekkelileri İslâm'a

⁷⁴⁵ Mevlânâ, *age.*, III, 211.

⁷⁴⁶ Mevlânâ, *age.*, III, 302-311.

⁷⁴⁷ Mevlânâ, *age.*, I, 154.

⁷⁴⁸ Mevlânâ, *age.*, III, 24-25.

⁷⁴⁹ Mevlânâ, *age.*, IV, 88.

⁷⁵⁰ İbrahim Tozlu, *Altın Silsile*, Semerkand Yayınları, İstanbul 2005, ss. 57-75.

çağırıldı.⁷⁵¹ Medine'den bir grup gelerek Müslüman oldular ve ertesi sene daha büyük bir grup gelerek Müslüman oldu. Mekkelilerin Müslümanlara karşı olan tutumları hiç değişmemiş, hatta daha da artmıştı. Bunun üzerine Hz. Muhammed kendisine gelen vahiy üzerine Medine'ye hicret etmeye karar verdi. Hz. Muhammed ve Müslümanlar 622 yılında Mekke'yi terk ederek Medine şehrine hicret (göç) ettiler.⁷⁵² Hicret'ten sonra Medine İslâmiyet'in merkezi durumuna geldi. İslâmiyet'in günden güne yayılması Mekkelileri rahatsız ediyor ve Müslümanları savaşa zorluyorlardı. Hz. Muhammed'e vahiyle emir gelince Mekkelilerle Bedir, Uhûd⁷⁵³ ve Hendek olmak üzere üç savaş yapmıştır. Hayber'in Feth'i, Mute Savaşı, Mekke'nin Fethi, Huneyn Savaşı, Tebuk Sefer'i bu dönemin önemli tarihi olayları olarak sıralandırılabilir. Hz. Muhammed son bir kez Mekke'de kalabalık bir Müslüman kitlesine Veda Hutbesi'ni söyledi ve 63 yaşında Hicret'in 12. yılında, 8 Haziran 632 yılında Medine'de vefat etti. Hz. Muhammed Medine şehrinde vefat ettiği yere defnedildi.⁷⁵⁴

Hz. Muhammed'e çeşitli mucizeler verilmiştir. Bu mucizelerin en büyüğü Kur'ân-ı Kerim'dir. Bunun yanı sıra ayın ikiye bölünmesi (Şakk-ı Kamer), Miraç mucizesi, bazı gazalarda parmaklarından su akması, ayın ortadan ikiye ayrılması, gölgesinin yere düşmemesi, uzaktaki bir ağacın gelerek Hz. Muhammed'e selâm vermesi, Medine'de mescitteki direğin ağlaması, eline aldığı çakıl taşlarının tesbih etmesi gibi sayısız mucizeleri vardır ancak burada birkaçından bahsettik.⁷⁵⁵

Mevlânâ, Hz. Muhammed ve sütannesi Halime ile ilgili şu kıssayı nakleder: Halime, Mustafa'yı süttten kesince fesleğen ve gül gibi elini alıp bağrına basarak, o padişahlar padişahını atasına teslim etmek üzere Mekke'ye geldi. O emaneti, zayi etmeden korkarak Kâbe'ye geldi ve Hatîm'e girdi. Fakat bu sırada havadan "Ey Hatîm, sana pek büyük bir güneş doğdu. Ey Hatîm, bugün sana cömertlik güneşinden yüz binlerce nur isabet ediverdi. Ey Hatîm, bugün sana, talih ve bahtın, ardında çavuş olduğu ulular ulusu bir padişah gelip konu. Şüphe

⁷⁵¹Anne-Marie Delcambre, *Allah'ın Resulü Hz. Muhammed*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004, ss. 50-53. Ayrıca bkz. Ahmed Hilmi - Ziya Nur Aksun, *İslâm Tarihi II*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2006, ss. 187-194

⁷⁵²Ahmet Cevdet Paşa, *Peygamberlerin Kıssaları ve Halifelerin Tarihi*, Sadeleştiren: Ali Aslan, Aslan Yayınları, İstanbul, 1977, I, ss. 33-202. Ayrıca bkz. Martin Lings, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, İnsan Yayınları, İstanbul 2010, s. 126.

⁷⁵³Said Alpsyoy, *Bir İnsan Olarak Hz. Muhammed*, Ayraç Dağıtım, İstanbul 2006, s. 52.

⁷⁵⁴Köksal, *age.*, I, ss. 23-24; II, ss. 339-344.

⁷⁵⁵Levend, *age.*, ss. 134-142.

yok ki yeni baştan yücelikler âlemine mensup canların konağı olacaksın. Tertemiz canlar her yandan bölük bölük, takım takım, şevklerinden sarhoş olarak sana gelecekler” diye ses geliyordu. Halime bu sesi duyunca şaşırıp kaldı çünkü etrafta kimse yoktu. Sesin geldiği yeri araştırmak için Mustafa’yı yere bıraktı ve her tarafa baktı kimseyi göremeyince ümidi kesildi, söyleyeni bulamayacağını anladı ve şaşkınlıkla çocuğu bıraktığı yere döndü bir de ne görsün, Mustafa, koyduğu yerde yok! Büsbütün şaşırdı. Konağı dertlerle karardı âdeti! Şu yana, bu yana koşup bağırma, bir tanecik incimi kim aldı benim diye feryat etmeye başladı. Halime etraftaki herkese sordu ancak çocuğu kimse görmediğini söyledi. Halime öyle bir feryat edip ağlamaya başladı ki onun ağlamasını görüp başkaları da ağladılar! Bu sırada ihtiyar bir adam çıkageldi ve Halime’ye ne olduğunu sordu. Halime durumu adama anlatınca ihtiyarda onu bir padişaha götürceğini ve çocuğu onun bulacağını söyledi. İhtiyar, Halime’yi Uzza’nın yanına götürdü ve dedi ki: “Bu put, kayıpları haber vermede tecrübe edilmiştir. Biz, ona tapı kılarak vardık mı binlerce kaybımızı bulmuştur.” İhtiyar Arap puta secde ederek: “Ey Arab’ın velinimet, ey cömertlik denizi! Ey uzza! Sen bize nice lûtuflarda bulundun da biz tuzaklardan kurtulduk. Sad kabîlesinden olan Halime, derdine derman olacağını umarak senin gölgene gelip sığındı. Onun bir küçük çocuğu kaybolmuş, adı Muhammedmiş!” dedi. Arap, Muhammed derdemiz derhâl bütün putlar yere kapandılar, secde ettiler. “A ihtiyar, Muhammed’i ne çeşit arayış bu? Biz onun yüzünden yüz üstü düşeceğiz, taslanacağız. A ihtiyar, uzaklaş bizden sinama ateşini alevlendirme; Ahmed’in kıskançlığıyla bizi yakma! Allah aşkına uzaklaş ey ihtiyar! İhtiyar, taşlardan bu sözleri duyunca sopasını yere attı ve titremeye başladı, o seslerden korkmuştu. Halime ihtiyarın bu halini görünce büsbütün şaşırdı, ne yapacağını unuttu. İhtiyar dedi ki: “Halime, şad ol, şükür secdesine kapan, yüzünü pek yırtma. Gam yeme... O kaybolmaz, belki bütün âlem onda kaybolur! Her an onun önünde, ardında yüz binlerce gözcü bekçi var; onu korurlar. Görmedin mi? O hünerli putlar, çocuğun adını duyunca nasıl yerlere kapandılar, secde ettiler! Bu devir yeryüzünde acâyip bir devir. Ben ihtiyarladım gittim de buna benzer bir şey görmedim.

Mustafa’nın cediti Abdülmuttalib durumu öğrenince bağırıp ağlamaya koyuldu derken Kâbe kapısına geldi ve orada Allah’a yalvararak Hz.

Muhammed'in bulması için niyaz etti. Kâbe içinden derhâl bir ses geldi: “Şimdi sana yüz gösterecek! O yüzlerce devletle bizden nasip almıştır. Yüzlerce bölük melek, onu korumadadır. Senin çocuğun, çocuk huylu ama iki âlem de onun yavrucağı. Onun için yaratılmış! Biz, âlemi onunla diriltir, feleği onun hizmetine kul, köle ederiz! Abdülmuttalip: “Şimdi nerede ey gizlileri bilen, bana ona varacak doğru yolu göster” dedi. Kâbe içinden ses gelip yerinin bildirilmesi Kâbe içinden Abdülmuttalib'e ses geldi: “Ey o akli başında olan çocuğu arayan! Filan vâdide, falan ağacın altında!” O iyi bahtlı, bu sesi duyunca Kureyş emîrleri ile hemen gittiler söylenen yerde Hz. Muhammed'i buldular.⁷⁵⁶

Mevlânâ, kıssanın devamında ise Hz. Muhammed'in diğer peygamberlere olan üstünlüğünü şu şekilde ifade eder:

Fakat Ahmet hepsinden üstün! Yerle gök, bizim gibi iki çiftten böyle bir tek padişah doğdu diye gülmekte, sevinip neşelenmektedir. Gökyüzü neşesinden yarılmada, yeryüzü, azadeliğinden süsene dönmektedir! Bu soy, zâhiri soyuydu, ulu padişâhlar padişâhından süzülmeydi.⁷⁵⁷

Yaratılanlar içerisinde ilk olarak Hz. Muhammed'in ruhu yaratılmıştır. Allah O'nun ismini arşa, Cennetler ve yedi kat göklere yazmıştır. Meleklerin Hz. Âdem'e karşı secde etmelerinin emr olunmasının sebebi, alnından Hz. Muhammed'in nuru bulunmasıydı. Tevrat'ta, İncil'de ve Zebur'da Hz. Muhammed bildirilmiş ve meth edilmiştir. Üstünlüklerin en üstünü, “Habibullah” olmasıdır, Allah, onu kendisine sevgili, dost yapmıştır. Yaratılmışların en üstünü olduğu için Kıyâmet günü Hamd sancağı Hz. Muhammed'e verilecektir.⁷⁵⁸ Bu durumdan *Mesnevî*'de şöyle bahsedilir:

Mustafa, onun için “Âdem ile bütün peygamberler, benim ardımda ve sancağımın altındadır.” dedi. O hünerler sahibi, onun için “Biz, sonda gelen, fakat en ileri giden ve öndölü alanlarız.” buyurdu. Sûret bakımından ben Âdem'den doğmuşum ama hakikatte onun atasının atasıyım ben! Melekler, bana secde ettiler. Âdem, benim ardımdan yürüdü, yedinci kat göğün üstüne çıktı! Hakikatte babam, benden

⁷⁵⁶ Mevlânâ, *age.*, IV, 76-85.

⁷⁵⁷ Mevlânâ, *age.*, IV, 85.

⁷⁵⁸ Köksal, *age.*, I, s. 12.

doğdu. Ağaç, meyvadan vücut buldu. İlk düşünce, iş âleminde son olarak zuhûr etti.⁷⁵⁹

Hiz. Muhammed'e birçok mucize lütfedilmiştir. Şakk-ı Kamer mucizesi *Mesnevî*'de şöyle anlatılır:

O eşi bulunmaz inci yüzlerce aya bedeldir. Bir işaretle ayı ikiye böldü. Şaşılacak şey şu ki ayı yardı ama halkın duyguları zayıf olduğu için bu kadcık mucize gösterdi. Yoksa peygamberlerle Allah resullerinin işleri, güçleri, göklerden de dışarıdır, yıldızlardan da.⁷⁶⁰

Hiz. Muhammed'in birgün mezarlığa gidip eve döndüğünde yağmur yağdığı hâlde üzerinin kupkuru olması *Mesnevî*'de şöyle nakledilir:

Mustafa, bir gün, dostlarından birinin cenazesine ve dostlarla mezarlığa gitti. Peygamber, mezarlıktan dönünce Sıddîka'nın yanına giderek konuşup görüşmeye başladı. Sıddîka'nın gözü, Peygamber'in yüzüne ilişince önüne gelip elini onun üstüne, sarığına, yüzüne, saçına, yakasına, göğsüne, kollarına sürdü. Peygamber: "Böyle acele acele ne arıyorsun?" dedi. Ayşe: "Bugün hava bulutluydu, yağmur yağdı. Elbisende yağmurun eserini arıyorum. Gariptir ki üstünü, başını yağmurdan ıslanmamış görmekteyim." dedi. Peygamber: "O sırada başına ne örtmüştün, başörtün neydi? diye sordu. Ayşe: "Senin ridanı başıma örtmüştüm." dedi. Peygamber dedi ki: "Ey yeni yakası tertemiz Hatun! Allah onun için temiz gözüne gayb yağmurunu gösterdi." Sıddîka'nın aşkı coşup edebe riayetle Peygamber'e sordu: "Ey şu varlığın hülâsası, vücudun zübdesi! Bu günkü yağmurun hikmeti neydi? Bu yağmur, rahmet yağmurlarından mıydı, yoksa tehdit için mi yağıyordu, pek yüce, pek azametli Allah'ın adaletinden miydi? Bu yağmur, bahara ait lûtuflardan mıydı, yoksa âfetlerle dolu güz yağmuru muydu?" Peygamber dedi ki: "Bu yağmur musibetler yüzünden insanın gönlüne çöken gamı yatıştırmak için yağıyordu."⁷⁶¹ O yağmur, sizin bu bulutunuzdan değildir. Başka bir buluttan, başka bir göktendir. Gayb âleminin başka bir bulutu, başka bir yağmuru, başka bir göğü, başka bir güneşi vardır. Fakat o, ancak havassa görünür. Yağmur vardır, âlemi beslemek için yağar. Yağmur vardır âlemi perişan etmek için yağar.⁷⁶²

⁷⁵⁹ Mevlânâ, *age.*, IV, 43-44.

⁷⁶⁰ Mevlânâ, *age.*, VI, 272-273.

⁷⁶¹ Mevlânâ, *age.*, I, 160-164.

⁷⁶² Mevlânâ, *age.*, I, 160-165.

Mevlânâ peygamber kıssalarını anlatırken onların mucizelerinden de bahseder:

Bak bir kere Âdem Peygamber istidlâl ve isyan yüzünden neler çekti? Mûsâ ve Muhammed'in mucizelerine dikkat et. Sopa nasıl yılan şekline girdi, direk nasıl irfan sahibi oldu? Sopa yılan şekline girdi, direktten de inilti duyuldu. Bu mucizeleri, dini izhar için günde beş kere ilân ederler. Bu din lezzeti eğer akla aykırı olmasaydı bunca mucizeye hacet var mıydı? Akıl akla uygun olan her şeyi; mucizesiz, keşmekeşsiz kabul eder. Şeytanlarla canavarlar, nasıl insan korkusundan ve hasetlerinden ürküp adalara, ıssız yerlere kaçtırsa, münkirler de peygamberlerin mucizelerinden korkup başlarını otların içlerine sokmuşlar.⁷⁶³

Hz. Muhammed ve Ebucehil arasında geçen bir olayda, Hz. Muhammed'in elindeki taşların dile gelerek onun peygamberliğine şehadet etmesi *Mesnevî*'de şu şekilde nakledilir:

Ebucehil'in elindeki taş parçaları ile Hz. Muhammed'in yanına mademki göklerin sırlarına vâkıfım, peygambersen avucumda ne saklı olduğunu söylemesini ister. Peygamber: "Onlar nedir, ben mi söyleyeyim; yoksa onlar mı doğru olduğumuzu söylesin, bizi tasdik etsinler; hangisini istersin?" deyince Ebucehil'in elindeki taşlar şehadet etmeye başladı "İbadete lâıyk hiçbir şey yoktur, ancak Tek Allah'a tapılır." dedi ve "Muhammed, Allah elçisidir" incisini deldi. Ebucehil, taşlardan bu sözü işitince hiddetle taşları yere vurdu.⁷⁶⁴

Bu kıssada Hz. Muhammed'in mucize göstermesini istediği hâlde mucizeyi kabullenmeyen Ebucehil'in hâli anlatılır. Onun kalbi ve gözleri mürlü olduğu için gerçekleri göremez de işitemez de. Mevlânâ, kıssanın devamında kıssadaki hakikatleri şu sözlerle dile getirir:

Akıl, bu iki renkli tılsımlar yüzünden Muhammet'le, Ebucehil'lerin savaştığı gibi duygu ile savaşır durur. Kâfirler, Ahmet'i beşer gördüler. Çünkü onun ayı böldüğünü görmemişlerdi. Hisse ait gözüne toprak serp. His gözü, akla da düşmandır, dine de.⁷⁶⁵

⁷⁶³ Mevlânâ, *age.*, I, 172.

⁷⁶⁴ Mevlânâ, *age.*, I, 172-173.

⁷⁶⁵ Mevlânâ, *age.*, II, 123.

Hız. Muhammed'in doğumundan önce gerçekleşen Fil Vakası olarak adlandırılan olay *Mesnevî*'de şöyle nakledilir:

Ebabil kuşlarında Allah kuvveti vardı. Yoksa bir kuşçağız nasıl olurda bir fili helâk edebilirdi? Koca bir orduyu birkaç kuş kırıp geçirdi. Bak da bu kudretin Allah'tan olduğunu bil. Eğer bundan şüpheye düşersen yürü var, Eshabı fil suresini oku. Onunla inada kalkışır, beraberlik dâvasına girişirsen, yok mu? Eğer onlardan başını kurtarabilirsen beni de kâfir bil sen! Hâlleri nice oldu, Kuran'ı oku, anla!⁷⁶⁶

Mevlânâ "Kuran'ı oku, anla!"⁷⁶⁷ ifadesiyle bu kıssaların kaynağı olarak Kur'ân-ı Kerîm'i gösterir. Mevlânâ, geçmiş insanların hâllerinden ibret alınması gerektiği düşüncesiyle kıssaları anlatır ve insanlara yol gösterir.

Mesnevî'de, "Hz. Muhammed'in hasta bir sahabeyi ziyarete gitmesi"⁷⁶⁸, "Hastaya nasihat etmesi"⁷⁶⁹, "Hastaya dua öğretmesi"⁷⁷⁰, Münafıkların Kubâ Mescidini yıkmak için yüzlerce gayret kemeri kuşanmaları⁷⁷¹, "Hasta şahsın hastalığının sebebinin duada küstahlık etmesinin sebep olduğunu anlatması"⁷⁷², "Hz. Muhammed ve Cebrail (a.s.)'in Hira Dağı'ndaki konuşmaları"⁷⁷³, "Bir körün Hz. Muhammed'in evine gelmesi"⁷⁷⁴, "Arap beylerinin ülkeyi aralarında bölüşmek istemeleri ve Hz. Muhammed'e müracaat etmeleri"⁷⁷⁵, "Cebrail'in kendisini Hz. Muhammed'e kendi suretiyle göstermesi"⁷⁷⁶, "Hz. Muhammed'in susuz kalan insanların imdadına yetişmesi"⁷⁷⁷, "Tavşancıl kuşunun Hz. Muhammed'in pabucunu kapıp havalanması"⁷⁷⁸ ile ilgili pek çok kısma nakledilir.

Mesnevî'de yer alan kıssalar geçmişini göstererek geleceğe köprü kurarlar ki bu yönleriyle yaşanmış olaylardan çıkarılan derslerle gelecek nesillere işaret taşları gibidirler. Mevlânâ bu kıssalardan hareketle insanlara öğütler vermektedir

⁷⁶⁶ Mevlânâ, *age.*, II, 264.

⁷⁶⁷ Mevlânâ, *age.*, II, 223.

⁷⁶⁸ Mevlânâ, *age.*, II, 164-165.

⁷⁶⁹ Mevlânâ, *age.*, II, 189-196.

⁷⁷⁰ Mevlânâ, *age.*, II, 196-200.

⁷⁷¹ Mevlânâ, *age.*, II, 223.

⁷⁷² Mevlânâ, *age.*, II, 173-179.

⁷⁷³ Mevlânâ, *age.*, V, 288-289.

⁷⁷⁴ Mevlânâ, *age.*, VI, 56-59.

⁷⁷⁵ Mevlânâ, *age.*, IV, 223-227.

⁷⁷⁶ Mevlânâ, *age.*, IV, 300-307.

⁷⁷⁷ Mevlânâ, *age.*, III, 255-261.

⁷⁷⁸ Mevlânâ, *age.*, III, 264-266.

ki bu kıssalar âdeta birer fazilet şifreleri olarak *Mesnevî*'de belirli bir intizam içerisinde olayların akışına uygun olarak sunulmuşlardır.

“Her an durma, padişahların gölgesini ara bul ki o gölgede güneşten de iyi bir hâle gelesin.”⁷⁷⁹ diyen Mevlânâ, insanlara uyarıcı olarak gönderilen peygamberlerin kıssalarından hareketle insanlara dersler verir ve peygamber kıssalarını: “Bu hikâyeler hayret içinde hayrettir.” ifadeleri ile özetler.⁷⁸⁰

2. 1. 5. Menkıbe

Tasavvufî Türk Halk edebiyatının ürünlerinden olan menkıbelerle ilgili çeşitli tanımlar yapılmıştır. Çalışmamızda öncelikle bu tanımlardan kısaca bahsedecek ardından *Mesnevî*'de yer alan evliyâ menkıbeleri ve bu menkıbelerin nasıl ve neden anlatıldığı hakkında bilgiler vereceğiz. Menkıbe türü ile ilgili tanımlar şunlardır:

“Menakıp, kelime manası itibariyle övülecek iş, hareket ve meziyetlerdir.”⁷⁸¹

“Menakıbnâme; tarikat kurucularının, mezhep imamlarının, diğer mühim dinî ve millî kahraman şahsiyetlerin biyografî, mücadele, keramet ve olağanüstü hâllerini anlama bilme isteği ile yazılan manzum ve mensur eserlerdir.”⁷⁸²

Menakıbnâmelerin, velîlerin vefatından sonra onların hayatları etrafındaki rivayetler, müritleri ve tarikat mensupları tarafından ağızdan ağza dolaşarak menkıbeleşmektedir. Bunlar biyografik veya derleme menakıpnâmeler adı altında toplanmaktadır.⁷⁸³

Tasavvuf tarihinde “kerâmetleri anlatan küçük hikâyeler” anlamında kullanılan menkıbeler başlangıçta bireysel olmasına karşın zamanla söyleyeni unutulmuş ve anonim bir kimliğe bürünmüştür. Menkıbeler eğlenmek, bir mevzunun açıklanması için değil kerâmetlerin anlatılması üzerine kurulan gerçek olduklarına inanılan yarı kutsal eserlerdir.⁷⁸⁴

⁷⁷⁹ Mevlânâ, *age.*, II, 169-170.

⁷⁸⁰ Mevlânâ, *age.*, IV, 308.

⁷⁸¹ Abdurahman Güzel, *Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı*, Akçağ Yayınları, Ankara 2006, s. 121.

⁷⁸² Güzel, *age.*, s. 121.

⁷⁸³ Numan Külekçi, *Mesnevî Edebiyatı Antolojisi*, Aktif Yayınevi, Erzurum, 1999, I, s. 373. Ayrıca bkz. Ağâh Sırrı Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1998, s. 122.

⁷⁸⁴ Ahmet Özdemir, *Bütün Yönleriyle Türk Halk Edebiyatı Bilgileri*, Bordo Siyah Klasik Yayınlar, İstanbul 2007, ss. 366-367.

Biyografik menakıbnâmeler, eserdeki velinin çok kısa bir zaman sonra kendisiyle aynı çevrede yaşayan kişiler tarafından kaleme alınmış bu eserlerde velinin menkıbevî hayatı anlatılmaktadır.⁷⁸⁵

Derleme menakıbnâmelerde ise velînin vefatından sonra uzun bir zaman geçtikten sonra yazılmakla birlikte ya ayrı ayrı kişiler ya da velînin müritleri tarafından yazılan kısımlar bir araya getirilerek oluşturulur. Bu tarz menakıbnâmelerde sonradan yazılma sebebiyle ve sevenleri tarafından yazılması nedeniyle sevginin boyutuna göre ilaveler yapılabilmektedir.

Tasavvufî Türk Halk edebiyatının türleri arasında sayılan menakıbnâmelerden bazıları şunlardır: *Menâkıbu'l-Kudsîye fî Menâsibü'l-Ünsîye*, *Menâkıb-ı Hacı Bektâş-ı Velî*, *Menâkıb-ı Hâce Ahmed Yesevî*, *Menâkıb-ı Lokman-ı Perende*, *Kitab-ı Ebu Müslim Horasâni*, *Vilâyetnâme-i Hacım Sultan*, *Menâkıb-ı Ahî Evren*, *Menâkıb-ı Seyyid Mahmud Hayranî*, *Menâkıb-ı Mevlânâ Celâluddin-i Rumî*, *Menâkıb-ı Sadruddin-i Konevî*, *Vilâyetnâme-i Abdal Mûsâ*, *Menâkıb-ı Kaygusuz Abdal*, *Vilâyetnâme-i Seyyid Ali Sultan*, *Vilâyetnâme-i Sultan Şucauddin*, *Vilâyetnâme-i Osman Baba* vb. leridir.⁷⁸⁶

Menakıbnâme türü, Türk toplumunda tasavvufun etkisinin arttırması ve İslâmî ülkelerde tesir gösteren kuvvetli ve geniş tarikatların kurulması ile daha da yaygınlaşmıştır. Şamanlar ve Budist azizlerin sergiledikleri olağanüstü olaylar, Türklerin evliyâ menkıbelerine geçişinde önemli rol oynamıştır.⁷⁸⁷

Türkler arasında ilk olarak Ahmed Yesevî'nin menkıbeleri anlatılmaya başlanmıştır. Bu menkıbeler İslâmî kaynaklı olmakla beraber, bu menkıbelerde budist, maniheist ve şamanist inanışlara da azda olsa rastlanmaktadır.⁷⁸⁸

Tabakat kitapları denilen eserlerde teşkilâtların silsilelerini ve evliyâların biyografilerinin yanında menkıbelere de yer verilir. Halk arasında kutsal bir yere sahip olan bu türlerde herhangi bir edebî kaygı güdülmez.

Menakıbnâmelerde tarîkat içinde önemli roller oynayan şeyhler, halifeler ve hatta şeyh aileleri için bu tür eserler yazılmaya başlandı. Bu menkıbeler zaman içerisinde, başka bir şehirde yaşamış yahut bir tarikat içinde yaşamış muhtelif

⁷⁸⁵Güzel, *age.*, s. 676.

⁷⁸⁶Öcal Oğuz, *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*, Grafiker Yayıncılık, Ankara 2008, s. 113. Ayrıca bkz. Güzel, *age.*, s. 122.

⁷⁸⁷Güzel, *age.*, s. 677.

⁷⁸⁸Güzel, *age.*, s. 677.

velilere dair menkıbeleri de kapsamı içerisine alarak genişlemiştir. Osmanlı döneminde yazılmış *Menâkıb-ı Melâmiyye-i Bayramiyye* ve *Menâkıb-ı Evliyâ-i Bağdad* gibi eserler bu türün önemli örneklerini teşkil eder.⁷⁸⁹

Tasavvufi Türk Halk edebiyatında ise bilinen ilk menakıbnâme, *Tezkire-i Satuk Buğra Han* menkıbesidir.¹⁰⁸ İlk Müslüman Türk devleti olan Karahanlılar tarafından meydana getirilen bu eser menakıbnâme adını taşımamaktadır. Karahanlılar'ın ilk hükümdarı Satuk Buğra Han'ın kerametler gösteren bir veli olması ve bu hususta anlatılan menkıbelerin sonraları yazılan evliyâ menkıbesi özelliği taşımaktadır. Bu nedenle bu eser menakıbnâme türünün ilk örneğini teşkil eder.⁷⁹⁰

Anadolu Selçuklu Devleti döneminde tasavvufi yaşayışın etkisini arttırmasıyla birlikte fethedilen her yerde bir zâviye veya tekke açılmaktaydı. *Menâkıb-ı Sadrettin Konevî*, *Menâkıb-ı Sipehsalar*, *Menâkıb-ı Ahi Evran* bu dönem önemli menkıbeleri arasında sayılabilir. Osmanlı döneminde ise XV. yüzyıldan itibaren tarikatların etkisini genişlemesiyle birçok menakıbnâme yazılmıştır ki bunlardan Bektaşî tarikatına ait menkıbeler bir hayli fazladır. XVIII. yüzyıldan ise âdetâ bir menakıbnâme edebiyatı oluşmuştur.⁷⁹¹

Tasavvufi Türk Halk edebiyatında manzum ve mensur olmak üzere pek çok eser günümüze ulaşmış ve menakıbnâmeler bu edebiyat içerisinde müstakil bir tür olarak yerini almıştır. Evliyâ menkıbelerinin, Türk tarihi kaynağı olarak değerlendirilmesinin gerekliliği Fuat Köprülü tarafından ortaya konulmakla birlikte Abdülbaki Gölpınarlı da aynı konunun önemine dikkat çekmiştir.⁷⁹² Buna karşın Anadolu tarihinin önemli kaynaklarından biri olan Anadolu evliyâsına dair menâkıb kitaplarından yeterince istifade edilmemiştir. Bu kaynaklar ciddî bir tahlile tabi tutularak incelenirse zengin birer kültür kaynağı olarak yararlanılacaktır.⁷⁹³ Menakıbnâmelerin kaynak eser oluşları tartışılmaz bir

⁷⁸⁹ Güzel, *age.*, s. 677.

⁷⁹⁰ Ahmet Yaşar Ocak, *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menakıbnâmeler*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992, ss. 43-44.

⁷⁹¹ Güzel, *age.*, s. 677.

⁷⁹² M. Fuat Köprülü, *Anadolu Selçukluları Tarihi'nin Yerli Kaynakları*, Belleten, Ankara 1943, s. 387.

⁷⁹³ Ocak, *age.*, s. 66.

gerçektir çünkü menâkıblarda anlatılan olaylar olağanüstü öğelerle süslenmiş olsalar da gerçekleri yansıtmaktadırlar.⁷⁹⁴

Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî adlı konferansında M. Es'ad Coşan, Seyyid Hüseyin Nasr'dan naklen diyor ki: “Evliyâullahın hayatıyla ilgili o kadar güzel noktaları yakalayan olaylar naklediyor ki, oradan da mükemmel bir evliyâ menâkıbı kitabı çıkabilir.”⁷⁹⁵

Mevlânâ, *Mesnevî*'de evliyâ menkıbelerine yer verirken bu evliyâların halk arasında anlatılan belirgin özelliklerinden bahsetmiştir. Bu bölümde *Mesnevî*'de yer alan menkıbeler ve menkıbelerde yer alan evliyâlar hakkında bilgiler vererek, Mevlânâ'nın bunları anlatmasındaki sebepler üzerinde duracağız. Eserde evliyâların hayatları ve kerametlerine dair menkıbeler anlatırken bazen de dört hâlîfe ve tasavvuf büyüklerinin isimlerini zikredilir:

Ebubekir, tevrika mazhar oldu da öyle bir padişahın müshabi oldu, öyle bir padişahı candan tasdik etti. Ömer, o mâşuka âşık oldu da gönül gibi, hakkı bâtlı ayırt etti. Osman, o apaçık görüsün ta kendisi oldu da feyizli bir nura nail olup Zinnûreyn oldu. Mürteza, onun yüzünden inciler saçtı da can vâdisinde Allah aslanı kesildi. Cüneyt, onun askerinden yardıma nail olunca eriştiği mertebeler sayıdan üstün oldu. Bâyezîd, onun ihsanına yol bulunca Allah'tan “Kutbül Ârifin” adını duydu. Kerhî, onun harimine bekçi olunca aşk hâlîfesi oldu, nefesleri Allah nefesi hâline geldi. Edhemoğlu, atını sevinçle o tarafa koşturunca âdil sultanların sultanı oldu.⁷⁹⁶

Mesnevî'de bazen de menkıbe anlatmadan evliyâların dikkat çekici olay ve sözlerinden bahsedilir. Bu evliyâlardan biri Hallac-ı Mansur'dur. Hallac-ı Mansur'un edebiyatımızda çokça kullanılan “Ene'l-hak” sözü *Mesnevî*'de şu şekilde anlatılır ve yorumlanır:

Dertsiz kişi yol vurucudur, dertsizlik “Enel Hak-ben Hakk'ım” demektir. Bu “Ene” sözünü vakitsiz söylemek; lânete düşmektir, “Ene” yi vaktinde söylemek rahmettir. Mansur'un “Ene” deyişi, şüphe

⁷⁹⁴ Erman Artun, *Dinî Tasavvufî Türk Halk Edebiyatı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2010, ss. 143-144.

⁷⁹⁵ M. Esad Coşan, “Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî”, *Büyük İslâm ve Tasavvûf Önderleri Ansiklopedisi*, Vefa Yayıncılık, İstanbul 1993, s. 156.

⁷⁹⁶ Mevlânâ, *age.*, II, 71.

yok ki rahmetten ibarettir; fakat Firavun'un "Ene" deyişine bir bak,
lânetin ta kendisi.⁷⁹⁷

2. 1. 5. 1. Şeyh Dekûkî

Mevlânâ, *Mesnevî*'sinde pek çok menkıbeden yararlanmış, bunlardan hareketle etkili mesajlar vermiştir. *Mesnevî*'de menkıbeleri anlatılan evliyâlardan biri Şeyh Dekûkî'dir. *Mesnevî*'de dört yüze yakın beyitte Şeyh Dekûkî'ye yer verilmiştir. *Mesnevî* şerhlerinde de kimliği bulunmayıp meşhur bir kişi olarak tanıtılan Şeyh Dekûkî'nin özellikleri, yaptığı yolculuklar ve bu yolculuklar sırasında meydana gelen olaylar Mevlânâ'nın kendine has anlatım tarzı ile sunulmuştur.

Bu konuda göre Bedüzzaman Furûzanfer hal tercümelerinin anlatıldığı kitaplarda 733/1332'de vefat eden ve çağının meşhur vâizlerinden olan Takıyyüddîn Mahmud ile 645/1247'de Hama'da vefat eden Bağdatlı muhaddis Abdülmün'im b. Muhammed'in 'Dekûkî' diye anıldığını bulabilmiştir. Ancak Şeyh Dekûkî hakkında geniş bir bilgi yoktur. Dekûkâ ise Erbil ile Bağdat arasında bir kasaba olup tarihte Haricîlerle savaşın olduğu yer olarak tanınmaktadır.⁷⁹⁸

Bu zatın hayatı hakkında yeterli bir bilgi bulunmasa da asıl önemli olan Mevlânâ'nın sonsuz hayal gücü ve derin hikmetli anlatımı ile bu kıssada insanlara vermek istediği mesajlardır. Mevlânâ, kıssadaki kahramanına bilinen ve kullanılan bir isim seçmiştir ki bu da kahramanın hayalî değil hayatın içerisinden biri olduğunu göstermektedir. Dekûkî ismi az kullanılan bir isim olması nedeniyle de bu zâtın şahsına münhasır özelliklerin çok az insanda bulunacağına bir işarettir.⁷⁹⁹ Dekûkî adına tabakat kitaplarında rastlanılmakla birlikte ya başka biri kastediliyor da bu adla gizleniyor ya da halkın anlattığı bir menkıbedir.⁸⁰⁰

Mevlâna, Dekûkî'nin menkıbesini anlatılırken Mûsâ-Hızır kıssası, Dâvûd kıssası ve Hz. İbrâhim, Hz. İsmâil kıssası gibi Kur'ân kıssalarına telmihte bulunur, ayet ve hadislerle işaret eder, onlardan iktibaslar yapar ve kendi üslubu ve hikmetli ifadeleriyle kıssayı zenginleştirerek, Dekûkî'yi keramet sahibi seçkin bir

⁷⁹⁷ Mevlânâ, *age.*, II, 200.

⁷⁹⁸ Akpınar, *agm.*, s. 133

⁷⁹⁹ Akpınar, *agm.*, s. 134.

⁸⁰⁰ Mevlânâ, *age.*, III, 410.

insan olarak sunar.⁸⁰¹ Mevlânâ, Şeyh Dekûkî'yi bir yerde ikik günden fazla kalmayan, gündüzleri yolculukla geceleri ibadet ve zikirle geçirerek her an Allah haslarını arayan, duası Allah tarafından kabul edilen ve herkese şefkatle yaklaşan, âşık ve keramet sahibi bir kişi olarak tanıtır.⁸⁰²

Mesnevî'de iyi bir hâle sahip, âşık ve keramet sahibi bir zat olarak tanıtılan Dekûkî'ye ait menkıbe şu şekildedir:

Dekûkî, sürekli seyahat ederek Allah'ın has kulları ile bulmaya çalışırdı. Bu nedenle hiçbir yerde sürekli kalmazdı âdeti Hz. Mûsâ'nın, Allah'ın katından özel ilim verilmiş olan Hz. Hızır ile buluşmak için uzun bir yolculuğa çıkması gibi, Dekûkî'de seçkin bir kul olmasına rağmen Allah'ın has kullarıyla buluşmak için yollara düştü. Dekûkî, nice zamandır doğuda batıda sefer edip durmakta ve yıllarca, aylarca bir ay yüzlünün aşkıyla giderken bir gün yolu bir sahile erişti. Dekûkî'nin sevgilinin nurlarını insanda görmeye iştiağı artıp; katrede bahrî muhiti, zerrede güneşi görmek arzusundaydı. Vakit gecikmiş, akşam olmuştu. Dekûkî, ansızın ta uzaktan o sahilde yedi mum görür ve mumların bulunduğu yere doğru koşmaya başladı. O, yedi mumun her birinin nuru gökyüzüne kadar vurduğunu görünce hayretlere düştü ve etrafa ışık saçmakta olan yedi muma doğru koştu. Yedi mum, aslında tek bir mumdur, yedi mum olarak görünmektedir. Derken bu yedi mum, nurların ta lâcivert kubbeye kadar yükselen, gündüzün nurlarını bile bir karaltı gibi gösteren, aydınlıklarıyla bütün nurları silip süpüren yedi adam şekline girdi. Sonra o yedi adam, yedi tane ağaç oldu. Bu ağaçların yapraklarının çokluğundan dalları görünmemekte, meyvelerinin bolluğundan yaprakları kaybolmaktaydı. Dekûkî şaşkınlıktan hayretten donup kaldı ve ileriye doğru yürüdü, bir de baktı ki o yedi ağaç bir ağaç olmuş. Her an bir ağaç, yedi ağaç olmakta, yedi ağaç bir ağaç hâline gelmekteydi. Sonra ağaçlar, cemaat gibi toplanmış, saf düzmüş, namaza durmuşlar! Bir ağaç, imam gibi önlerine geçmiş, öbürleri de onun ardında kıyamdalar! Onların kıyamı rükû etmeleri, secdeye varmaları Dekûkî'yi büsbütün şaşırttı. Bir müddet sonra ağaçlar, yedi tane adam oldu. Dekûkî gözlerini ovuşturup: “Bu yedi aslan kimlerdir, âlemde ne işleri var ki?” diye baktı ve yanlarına yaklaşıp onlara uyanık bir gönülle selâm verdi. Onlar selâmını alıp: “Ey Dekûkî, ey uluların tacı, büyüklerin övüldüğü zat! Ey temiz

⁸⁰¹ Akpınar, agm. , s. 134.

⁸⁰² Mevlânâ, age. , III, 156-157. Ayrıca bkz. Mevlânâ, age. , III, 158-159.

dost, biz namazda sana uymak istiyoruz.” dediler. Dekûkî, namaz kıldırarak üzere onların önüne geçti ve o kadar birleşip kaynaşır ki sanki onlar atlas bir kumaş oldular, Dekûkî de o kumaşın sırması, süsüydü! O padişahlar, saf olup o ünlü imama uydular. Tekbir getirince kurbanlık koç gibi âlemden çıkarlar ve zamandan sıyrılarak hâllerden hâllere geçerdiler. Dekukî, ansızın feryatlar doyar ve gözüne dalgalar arasına düşmüş, belâlara uğramış, perişan bir hâle gelmiş bir gemi ilişti. Gemidekilerin, korkudan canlarından olmuşlar gibi feryatlarını göklere çıkarıyordu. Bağrışıp çağrışıyorlar, başlarını dövüyorlardı. Yüzlerce niyazlarda bulunarak candan ahitler ediyorlar, adaklar adıyorlardı. Dekûkî o kıyameti görünce merhameti coştı, gözyaşları akmaya başladı ve “Yarabbi, dedi, onların yaptıklarına bakma, ey lûtf sahibi padişah, ellerini tut, imdatlarına yetiş. Ey eli denize de yetişen, karaya da. Onları sağlıklı, selâmetle kıyıya çıkar. Ey ebedî kerem merhamet sahibi, o kötü kişilerden bu kötülüğü defet!” diye ihtiyarsız bir surette şefkatli analar gibi dua edip duruyor, gözlerinden yaşlar akıyordu. Kendisinde olmaksızın ettiği dua, gökyüzüne yüceltmekteydi. O Allah erinin duasıyla gemi kurtuldu. Gemidekilerse kendi gayretleriyle, Kendi ihtiyatlarıyla hünerler gösterip oku hedefe attılar, gemiyi kurtardılar zannındaydılar. O cemaat ise, Dekûkî’nin dua ve şefaatinin hoş görmeyip uçarak gayp perdesi altında gizlendiler. O gemi kurtuldu, murat hâsıl oldu, o cemaatin namazı da tamamlandı.⁸⁰³

Mesnevî’de, Şeyh Dekûkî’nin menkıbesinde, Dekûkî’nin kerametleri anlatılırken sık sık ana metne ara verilir ve araya başka bölümler yerleştirilir. Bazen de: “Sen misalden, benzerden, aralarındaki farktan vazgeç de Dekûkî hikâyesine gel civanım.”⁸⁰⁴, “Bu sözün sonu gelmez. Sen yine Dekûkî’nin hikâyesini söyle!”⁸⁰⁵, “Neyleyim ki vakit yok. Yoksa denizden giden sular, o suların yerine karşılık olan suların ne çeşit ve neden geldiğini söyledim.”⁸⁰⁶ ifadeleriyle menkıbeye dönülür. Mevlânâ, bazen de insanların anlamayacağından korktuğu vakit de sözü şöyle kesiverir: “Dekûkî, tez tez yürü sükût et. Ne vakte kadar söylenip duracaksın, ne vakte kadar? Duyup anlayan kulak kıt!”⁸⁰⁷

⁸⁰³ Mevlânâ, *age.*, III, 169-187.

⁸⁰⁴ Mevlânâ, *age.*, III, 158.

⁸⁰⁵ Mevlânâ, *age.*, III, 160.

⁸⁰⁶ Mevlânâ, *age.*, III, 171.

⁸⁰⁷ Mevlânâ, *age.*, III, 166.

Şeyh Dekûkî menkıbesinde; kıyıda yedi mum görmesi, yedi ağacın yedi insana dönüşmesi ve ardından bunların kökü yerin derinliklerinde gövde ve dalları göğün derinliklerinde yedi ağaca dönüşmesi anlatılır. Menkıbede yedi sayısı ile Allah dostu “Yediler” kastedilmektedir. “Dekûkî, yediler diye bilinen en ileri derecedeki velîlerin maddî varlıklarını görmeden önce ruhaniyet ve nurâniyetlerini görmüştür. Çünkü dünya ile ahiret arasında âlem-i misâl denilen bir âlem vardır. Dünyada bulunan her şeyin orada bir benzeri vardır. O misâl çoğu zaman başka surette görünür.”⁸⁰⁸ Mevlânâ, Allah dostu “Yediler”i anlatırken onları meyveli, etraflarına ışık saçan, güzel manzaralı yedi ağaca benzeterek anlatımını somutlaştırır. Buradaki yedi ağaç ile kasıt âlimler ve ârifler; meyveler, onların sözleri; kervanlar, şeriat ve tarikat adamlarıdır.⁸⁰⁹

Mevlânâ, ana menkıbe içerisinde “Hz. Dâvûd’un 99 Koyun Kıssası”, “Hz. Mûsâ ve Hz. Hızır Kıssası”, “*Mesnevî*’nin kâtibi Hüsameddîn’e övgüler”, “Bir aslanın bir adamı kapıp ormana götürmesi”, “Tilkilerin ayaklarıyla kaçıp tuzağa düşmekten kurtuldukları hâlde, kuyruklarını kurtarıcı görmeleri” bölümlerine de yer vererek, menkıbeyi daha tafsilâtlı ve anlaşılır kılmaya çalışmıştır.

Mevlânâ, “Kur’ân’la dolu sandık, boş sandıktan iyidir, elbet”⁸¹⁰ diyerek Dekûkî menkıbesinde âyet ve hâdislerden iktibaslar yapmış, bazen de âyet⁸¹¹ ve hâdislere⁸¹² atıfta bulunmuştur. Mevlânâ menkıbenin içinde hikmetli sözlerle insanları uyarır:

Cahilin sonunda göreceği şeyi akıllılar önce görür. İşlerin sonu ilk zamanlarda gizlidir ama akıllı, akıbeti önce görür; günaha dalıp ısrar edense meydana çıkınca! Her şeyin sonu, önden belli olmaz, gizlidir. Fakat meydana çıkınca akıllı da görür, cahil de! Mademki ayıbı görmüyorsun, bari ihtiyatı elden bırakma, sele verme behey inatçı!⁸¹³

Mevlânâ menkıbenin bitiminde sürekli kendine has bir kul arayarak diyar diyar gezen Şeyh Dekûkî’ye seslenir:

Ey Dekûkî, ırmak gibi yaşlar döken gözlerinle onları ara, gafil olma, ümidini kesme! Gafil olma, ara. Ara ki devlet, aramaktadır. Gönüle

⁸⁰⁸ Şefik Can, *Mesnevî Tercümesi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2006, III, s. 171.

⁸⁰⁹ Can, *age.*, III, 173.

⁸¹⁰ Mevlânâ, *age.*, III, 113.

⁸¹¹ Mevlânâ, *age.*, III, 112, 174, 176, 181.

⁸¹² Mevlânâ, *age.*, III, 158, 157, 176, 182, 184, 187.

⁸¹³ Mevlânâ, *age.*, III, 178-179.

gelen her ferah, bir sıkıntıya bağlıdır. Âlemin bütün işlerini bırak da canla başla üveyk kuşu gibi “kû, kû-nerede, nerede” de!⁸¹⁴

Bu menkıbe Şeyh Dekûkî’ye ait birçok kerametın yanı sıra menkıbede dönemin sosyal yapısını hakkında da bilgiler verilir. Ayrıca Mevlânâ, olayları akıcı bir üslupla birbirine bağlarken çeşitli âyet ve hadislerle menkıbedeki anlatımı zenginleştirmiştir.

2. 1. 5. 2. İbrâhim Edhem

Meşhur âlimlerden ve evliyânın büyüklerinden olan İbrahim Edhem, hicretin üçüncü asrında Afganistan’ın Belh şehrinde, bir hükümdarın oğlu olarak dünyaya gelmiştir. İsmi, İbrâhim bin Edhem bin Mansûr, künyesi Ebû İshâk’tır.⁸¹⁵ Nesebi hazret-i Ömer’e dayanır. İslâm tarihinin önemli zâhid, sûfî ve muhaddislerinden kabul edilir. Hayatı hakkında yeterli bilgi olmamakla birlikte bilinenler çeşitli menkıbelere dayanır. İbrâhim Edhem, sûfliği seçmiş ve bu yolda ilerlemek için yaşamakta olduğu şehri terk ederek önce Nişabur’a gelmiştir. Burada dokuz yıl kalan İbrâhim Edhem, daha sonra Mekke’ye doğru yola çıkmış ve sahrada bir zât ile karşılaşmıştır, bu zât ona ism-i a’zamı öğretmiştir. Hızır ile karşılaştığında bu zâtın Hz. İlyas olduğunu söylemiştir. Mekke’de Fudayl bin İyâd, İmrân bin Mûsâ bin Zeyd Râi ve Şeyh Mansûr Selâmi’nin sohbetinde bulunup, Veysel Karânî hazretlerinin rûhâniyetinden istifâde etmiştir.⁸¹⁶

İbrâhim Edhem ile ilgili bilgilerde bazı kaynaklar Belh padişahı olduğu, bazıları şehzade veya padişah olduğu, bazıları da çok zengin bir kimse olduğu fikrindedirler. Özetle çok iyi bir yaşantı şartlarına sahip olmasına karşın bütün malını mülkünü bırakarak zühd ve takva yolunu seçmiştir. Bu yönüyle birçok menkıbede tacını tahtını bırakması yönüyle ele alınan İbrâhim Edhem ile ilgili “Han Söylencesi, Karga Söylencesi, Hızır Söylencesi” gibi çeşitli söylenceler vardır. İbrâhim Edhem, 162/779’da Şam’da vefât etti. Hücviri’nin iddiasına göre özel şartlar altında Hızır’ın terbiyesinde yetiştiği edilen iddia İbrâhim Edhem için

⁸¹⁴ Mevlânâ, *age.*, III, 179.

⁸¹⁵ Abdükerim Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, trc. Dilaver Selvi, Semerkand Yayınları, İstanbul 2004, ss. 64-66. Ayrıca bkz. Artun, *Dinî Tasavvufî Türk Halk Edebiyatı*, ss. 114-115.

⁸¹⁶ Hasan Aktaş, *Yeni Türk Şiirinde İbrahim Edhem Okulu ve Misyonu*, Yort Savul Yayınları, Rize 2008, ss. 17-24. Ayrıca bkz. Levend, *age.*, ss. 145-146.

Cüneyd'i Bağdadî: “Bu yolun bilgilerinin anahtarı İbrâhim'in elindedir.” ifadesini kullanır.⁸¹⁷

İbrâhim Edhem'in tacını tahtını bırakması halk arasında çeşitli sözlerle ifade edilmenin yanı sıra kaybettiği şeyleri bulmak isteyen kişiler şu sözlerle aradıklarını bulacaklarına inanırlar.

İbrahim Edhem, gömleği keten

Bir dileğim var bul sana Fatiha

şeklindeki ifadeler de halkın içerisinde bu yönüyle tanındığını göstermektedir.

Mevlânâ dördüncü ciltte “Allah sırrını kutlasın, İbrâhim Edhem'in ülkesinden göçmesindeki sebep ve Horasan saltanatını terk etmesi” başlığıyla naklettiği İbrâhim Edhem'in menkıbesi şöyledir:

Edhem gibi devlet ve saltanatı hemencecik terk ederek ebedî saltanata eriş! İbrâhim Edhem, geceyin tahtında uyumaktayken, gözcülerde damda gürültü ediyorlardı. Padişah, adâlet sahibi olduğunu, kendisine hiçbir kötülük gelmeyeceğini düşündüğü için bekçilerin hırsızları ve kötü kişileri defetmelerini istemiyordu. Geceyin damlarda sopalarını kakıp gezen bekçiler değil! Fakat padişahın, rebap sesini dinlemeden maksadı, iştihaklar çekenler gibi Allah hitabını hayal etmekte çünkü zurna ve davul sesleri, bir parçacık o külli nefirin, kıyamet gününde çalınacak olan Sur'un sesine benzer.⁸¹⁸

İbrâhim Edhem, bir gece tahtında otururken sarayın damında sert sert adımlar ve damda bir tıkırtı duydu. Sarayın penceresinden bakıp peri olmalı herhalde diye düşündü. Hiç görülmemiş bir bölük halk, damdan başlarını indirerek develerini kaybettiklerini ve onu aradıklarını söylediler. İbrâhim Edhem: “Damda deve arandığını kim görmüş?” deyince, dediler ki: “Peki... Öyleyse sen taht üstünde oturur, padişahlık ederken Allah'ı bulmayı nasıl arıyor, nasıl umuyorsun?” İşte bu olaydan sonra bir daha İbrâhim Edhem'i kimse görmedi. Peri gibi insanların gözünden kayboldu! Kendisi, halkın gözü önündeydi ama mânası gizliydi. Halkın gözünde işte ondan sonra zümrüdü ankâ gibi olan İbrâhim Edhem, âlemde meşhur oldu. Hangi kuşun canı, Kafdağı'na geldiye bütün âlem onu söyler, ondan bahseder.⁸¹⁹

⁸¹⁷ Aktaş, *age.*, ss. 25-39.

⁸¹⁸ Mevlânâ, *age.*, IV, 60.

⁸¹⁹ Mevlânâ, *age.*, IV, 64.

Mevlânâ, Hz. Süleymân kıssasının aralarında bu kıssayı nakleder. Hz. Süleymân kıssasında Sebe Melikesi Belkıs'ın tacını ve tahtını bırakarak Hz. Süleymân'a tabi olması ve İbrâhim Edhem'in de saltanatını terk etmesi arasında bağlantı kurulmuştur.

Mevlânâ'nın, İbrâhim Edhem ile ilgili naklettiği diğer bir menkıbe de şöyledir:

Can sultanı olan, İbrâhim Edhem bir yerde deniz kıyısında oturup hırkasını dikmeye koyulmuşken ansızın oraya bir emîr geldi ve şeyhin hırka dikmekte olduğunu görüp şaşırıldı. Emîr, kendi kendisine öyle bir sultanlığı terk ederek şu yoksulluğu nasıl tercih etti diye düşündü. Şeyh, onun düşüncesini anladı ve derhal iğnesini denize atarak, yüce sesle iğneyi istedi. Yüz binlerce Allah balığı, her birinin azgında birer altın iğne olduğu hâlde: 'Ey şeyh Allah'ın iğnelerini al, diye Allah denizinden baş çıkardı. İbrâhim Edhem, yüzünü o emîre dönüp dedi ki: "Ey emîr, gönül saltanatı mı iyi, öyle bayağı bir saltanat mı? Bu zâhiri bir işaretten ibaret, bir hiç bile değil. Bâtın âlemine varırsan bunun yirmi mislini görürsün. Şehre bahçeden bir dal getirirler. Fakat bağı bostanı oraya nasıl götürsünler? Hele bu gökyüzü, ancak bir yaprağı olan bir bağ olursa hatta o âlem bir içtir, hakikattir de su cihan, onun kabuğuna benzer. Sen, o bağa doğru adım atamıyorsun. Fazla koku kokla da nezleni gider! Bu suretle o koku, canını çeksün de gözlerinin nuru olsun." Emîr, balıkların İbrâhim Edhem'in emriyle balıkların ağızlarında iğneyle sudan baş çıkardıklarını görünce vecde gelerek balıkların bile şeyhi tanıdıklarını düşündü ve ağlaya ağlaya perişan bir hâlde yola düzüldü; bu kerametın aşkından divaneye döndü!⁸²⁰

Mevlânâ tacını tahtını terk ederek dünya saltanatı yerine zühd hayatını tercih eden İbrâhim Edhem'in menkıbesi içerisinde şeyhin tanımını şöyle yapar:

Şeyh aslana benzer, gönülleri ormana. Şeyh, ümit ve korku gibi gönüllere girer, yürür. Cihan esrarı ona gizli değildir. Ey sermayesizler, gönül sahiplerinin huzurunda gönüllerinizi koruyun!⁸²¹

Bu menkıbede İbrâhim Edhem'in tahtını terk etmesini ve gönül sultanlığını tercih etmesini anlatır ve bunun şaşılacak bir durum olmadığını çünkü

⁸²⁰ Mevlânâ, *age.*, II, 247-257.

⁸²¹ Mevlânâ, *age.*, II, 246-247.

şeyhlik tahtının dünya tahtından daha önemli olduğu vurgulanır. Menkıbelerde evliyaların kerametlerinden bahsedilir:

Bir can, oldu da son mertebeyi de aştı mı artık her şeyin canı, ona mûti olur; kuş, balık, in, cin, insan hepsi ona itaat eder. Çünkü o üstündür, öbürleri noksan. Balıklar, hırkasını diksin diye ona iğne getirirler. Bu, ipliğin iğneye tâbi olmasına benzer.⁸²²

Bahsi geçen menkıbeye; Tebrizli Ahmedî'nin *Esrâr-nâme*'sinden, Attâr'ın *Esrâr-nâme*'sinden tercüme olarak nitelendirilse de *Mesnevî*'de yer alan otuz dokuz hikâyenin yalnızca üç tanesi *Esrâr-nâme* ile aynıdır. *Esrâr-nâme*'de ise "Hikâyet Fî Şeyh-i Âlî" başlığıyla 8. hikâye olarak anlatılır.⁸²³

Mesnevî'de İbrâhim Edhem'in tacını ve tahtını bırakarak evliyâ makamına ulaşması halk arasında anlatılan menkıbelerle benzerlik gösterir.

2. 1. 5. 3. Şeyh Abdullâh-ı Mağribî

Asıl adı İsmail oğlu Muhammed olan Ebu Abdullâh-ı Mağribî 299/ 912-911'de vefat etmiş Tur Dağı'nda gömülmüş⁸²⁴ olan bu zât hakkında yeterli bilgiye ulaşamadık. *Mesnevî*'den elde ettiğimiz bilgiler ise bunlarla sınırlıdır. Şeyh Abdullâh-ı Mağribî'nin menkıbesi *Mesnevî*'de şu şekilde anlatılır:

Şeyh Abdullâh-ı Mağribî, atmış yıldır boyunca ne gündüz, ne de gece hiçbir sebeple bir karanlığa düşmediğini söyledi. Sofiler de şeyhin sözünün doğrululayarak geceleri ardında gittiklerini, dikenlerle, çukurlarla dolu olan çöllerde yürüdüklarini ve onun yüzünü çevirmeden dolunay gibi önlerinde yürüdüğünü söylediler. Gündüz olduğunda ise ayaklarının gelin ayağı gibi olduğunu söylerlerdi. Çünkü ayaklarında ne topraktan ne çamurdan bir eser vardı; ne diken yırtmış, ne taş yaralamıştı. Allah, Mağribî'yi maşrikî etmişti. Batıyı ona doğu gibi nurlar saçan bir hâle getirmişti! Bu serkeş güneşin nuru, aşk meydanının öyle bir atıdır ki halkın ileri gidenlerinin gününü de o korur, geri kalanların gününü de o! O yüce nur nasıl korumaz ki binlerce güneşi izhar eden odur. Sen onun nuru ile emniyet içinde yürüye dur, ejderhalar, akrepler arasında yol almaya

⁸²² Mevlânâ, *age.*, II, 256.

⁸²³ Emine Yeniterzi, "Klasik Türk Edebiyatı Ahlâkî Mesnevîlerinde Mevlânâ'dan İzler", *Klasik Türk Kültürü, Edebiyatı ve Sanatında Mevlâna ve Mevlevîlik Sempozyumu* (13 Ağustos 2008), s. 5.

⁸²⁴ Mevlânâ, *age.*, IV, 316.

bak! O pak nur, senin önünde gider durur. Her yol vuramı tutar, paramparça eder!⁸²⁵

Menkıbede evliyânın kerâmeti anlatılırken âyet ve hadislerden iktibas yaparak anlam güçlendirilmiştir:

Müminlerin nurları, önlerinde ve sağlarında yürür yollarını aydınlatır.” ayetini oku! O nur kıyamette çoğalır ama Allah’dan o nuru burada da istemeli! Çünkü Allah istenen şeye delalet etmeyi daha iyi bilir ama buluta da can nuru bağışlar karanlığa da!⁸²⁶

2. 1. 5. 4. Bâyezîd-i Bistâmî

Bâyezîd-i Bistâmî, ilk dönemin zâhid ve sûfilerinden olup asıl adı Tayfur bin İsâ, künyesi, Ebû Yezîd, nisbesi el-Bistâmî’dir. “Bâyezîd-i Bistâmî” diye meşhurdur. İran’ın Horasan eyaletinde 161/777 yılında doğan Bâyezîd-i Bistâmî, âriflerin ve velîlerin sultanı olarak bilinir.⁸²⁷ Babası Nişabur civarındaki Bistam kasabasının ileri gelenlerinden iyi bir müslüman ve dindar bir insan, annesi de son derece sâliha bir kadındır. Bâyezîd-i Bistâmî’nin, Âdem ve Ali adında iki kardeşi olup her ikisi de abid ve zahiddi. Bâyezîd-i Bistâmî, Ebû Hafs Haddâd, Ahmed Hadraveyh, Yahya bin Muâz ile çağdaş olup Şakik Belhi, Zünnûn Mısrî ile dost ve arkadaşdır. Bâyezîd-i Bistâmî Hanefî mezhebine mensup olumakla birlikte tarikatı Sıddıkî adlı tarîkattır. Memleketi Bistam’dan ayrıldıktan sonra otuz yıl kadar Suriye ve Şam civarında dolaşarak ilimle uğraştı ve nefsiyle savaştı. 324/848 yılında vefat eden Bâyezîd, Bistam’da medfundur. Bâyezîd, Ca’fer-i Sâdık’ın rûhâniyetinden “üveysî” yolla terbiye gördü.⁸²⁸

Mevlânâ’nın “Bâyezîd-i Bistâmî’nin, Hasan-ı Harakânî’nin doğacağını yıllarca önce müjdelemesi” ile ilgili anlattığı menkıbe şöyledir:

Bâyezîd’in Ebulhasan’ın hâlini daha evvelce nasıl gördüğünü duymadın mı? Bir gün takva sultanı, Bâyezîd-i Bistâmî dervişleriyle sahradan geçerken, ansızın ona Rey civarında Harkan tarafından bir kokudur geldi. Orada iştiaklı bir feryat çekti, rüzgârdan koku aldı. Âşikçasına bir kokladı; âdeta ruhu rüzgârdan bir

⁸²⁵ Mevlânâ, *age.*, IV, 49-50.

⁸²⁶ Mevlânâ, *age.*, IV, 50.

⁸²⁷ İbrahim Tozlu, *Altın Silsile*, Semerkand Yayınları, İstanbul 2005, ss. 108-116.

⁸²⁸ Kuşeyrî, *age.*, ss. 88-91. Ayrıca bkz. Mustafa Necati Bursalı, *İstanbul ve Anadolu Evliyâları*, Tuğra Neşriyat, İstanbul 1990, s. 28-40; Mahmut Durusoy, *Sultanu’l Arifîn Bâyezîd-i Bistâmî*, Erkam Matbaası, İstanbul 2005, ss. 9-79.

şarap tatmaktaydı. Dervişler Bâyezîd-i Bistâmî'ye: "Yüzünün gâh kızarmakta, gâh ağarmakta olup bu ne hâl, bu ne müjde?" diye sordular. Bâyezîd-i Bistâmî'ye, Yâkub'a Yûsuf'tan şifa kokusu erişmesi gibi gayb âleminden bir haber, bir mektup gelmekteydi. Dervişler: "Ey çevik er, ey gökyüzünü dönüp dolaşan er, içtiğin şaraptan bize de bir yudumcuk sun! Ey sırlar bilen sır söyleyici, seni avlayanı lutfet, söyle!" diye ısrar ettiler. Bunun üzerine Bâyezîd-i Bistâmî: "Peygamber'e seher yelinin eliyle Yemen'den gelen koku gibi, şaşılacak bir koku geldi bana Allah kokusu gelmekte." dedi. Bâyezîd-i Bistâmî o köyden bir dost geleceğini söyledi. Bunun üzerine dervişler kim olduğunu sordular. Bâyezîd-i Bistâmî, Ebül Hasan dedi ve onun şeklini ve iç huylarını anlattı. Tarihçiler, bu olayı duyup söylenilen zamanı yazdılar. O tarih gelip çatınca o padişah doğdu, devlet satrancını oynadı! Bâyezîd'in ölümünden sonra yıllar geçti, Ebu'l-Hasan dünyaya geldi ve Ebu'l-Hasan'ın söylenilen bütün özellikleri aynen ortaya çıktı.⁸²⁹

Mevlânâ: "Bu sözün sonu gelmez. O aslan er, gayb âleminin vahyinden neler söyledi? Sen onu anlat!"⁸³⁰ diyerek asıl mevzuya döner ve bu menkıbedeki kerametın sebebini şöyle açıklar:

Çünkü onun önünde giden levhimahfuz'dur. Neden mahfuzdur o levh? Hatadan! Bu, ne yıldız bilgisidir, ne remil, ne de rüya. Allah, doğrusunu daha iyi bilir ya, Allah vahyidir! Sofiler, bunu halktan gizlemek için gönül vahyi demişlerdir. Sen istersen onu gönül vahyi farz et. Gönül zaten onun nazargâhıdır. Gönül, ona agâh olunca nasıl hata eder?⁸³¹

Bâyezîd-i Bistâmî'nin "Kendimi tenzih ederim, şanımlı, zuhurum ne de uludur." demesi üzerine dervişlerin itirazı ve Bâyezîd'in onlara sözle değil de hakikati göstererek cevap vermesi *Mesnevî*'de şöyle nakledilir:

O muhteşem fakir Bâyezîd, dervişlerine; "İşte Allah benim!" dedi. O hâl geçince sabahleyin bu sözün manasını sordular. Bâyezîd bu sözün üzerine dedi ki: "Bunu bir daha dalar da söylersem hemen o anda beni bıçaklayın! Allah, tenden münezzehtir, benimse benim var. Böyle söylediğim zaman öldürülmem lazım!" O

⁸²⁹ Mevlânâ, *age.*, IV, 147-151.

⁸³⁰ Mevlânâ, *age.*, IV, 150.

⁸³¹ Mevlânâ, *age.*, IV, 152.

hür er, bu tavsiyede bulununca her derviş bir bıçak hazırladı. Bâyezîd, yine o koca kadehi dikip sarhoş oldu, tavsiyeleri aklından çıktı. Kendinden geçiş hüması uçmaya başlayınca Bâyezîd yine o söze koyuldu. Aklı şaşkınlık seli kaptı götürdü ve o sözü evvelce söylediğinden daha zorlu söyledi: “Hırkamda, varlığında Allah’tan başka bir şey yok. Yerde gökte nice bir arayıp durursun?” Dervişler deli divane oldular, bıçaklarını tertemiz bedenine sapladılar. Her biri pervasızca pirlerine bıçak saplamaya koyuldular. Fakat şeyhe kılıç vuranın kılıcı, tersine dönüyor kendisini yaralıyordu. O hünerli şeyhin vücudunda bir eser bile görünmüyordu. Fakat dervişler perişan oldular, kanlara battılar. Boynuna bıçak saplayanın kendi boynu kesildi, ağlaya inleye yıkılıp öldü. Göğsünü yaralayanın göğsü yarıldı, ebedi bir surette geberip gitti. O sahipkırının mertebesini bilen ise onu yaralamaya hiç yeltenmedi, böyle şeye gönül vermedi. Yarı aklı onun elini bağladı; canını kurtardı yoksa oda kendisini perişan ederdi. Sabah oldu o dervişler eksilmişti. Evlerinden bir feryat-ı figan yüceldi. Bâyezîd huzuruna binlerce kadın, erkek üşüştü ve dediler ki: “Ey iki âlemi de gömleğe sığdıran er! Senin şu bedeninin insan bedeni olsaydı insanların bedenleri gibi hançer yaraları ile mahvolur giderdi.” Kendisinden olan kendinden geçmişe gelip çattı. Kendisinde olan, kendi gözüne diken batırdı.⁸³²

Mevlânâ, Bâyezîd-i Bistâmî’nin bu sözündeki hakikati, Hz. Muhammed’in huzurunda bir adamın kendinden geçerek söz söylemesi ile açıklayarak mevzuyu örneklendirir. Mevlânâ: “Şarap içen akıllıysa daha ziyade akıllı olur. Kötü huyluysa büsbütün beter bir hâle gelir.”⁸³³ diyerek Bâyezîd-i Bistâmî’nin aşk şarabı ile kendinden geçmesinden dolayı söylediği sözün manasını açıklar ve onu kınayanlara cevap verir:

Ey kendinde olmayanlara Zülfikar vuran, aklını başına al, o Zülfikarı sen, kendi kendine vurmaktasın. Çünkü kendinden geçen fânidir, kurtulmuştur. Ebedi olarak emniyet bucağında oturur. Sureti fânidir; o bir ayna kesilmiştir, o aynada başkalarının yüzünden gayrı bir şey görünmez.⁸³⁴

⁸³²Mevlânâ, *age.*, IV, 170-172.

⁸³³Mevlânâ, *age.*, IV, 174.

⁸³⁴Mevlânâ, *age.*, IV, 173.

Bâyezîd-i Bistâmî ilgili bir menkıbe daha anlatılır. Bu menkıbede de Bâyezîd-i Bistâmî, hakikat yolunun sonuna ermiş bir kişi olarak tanıtılır ve onun tasavvufî mânâdaki büyüklüğünü ortaya koyulur.⁸³⁵ Mevlânâ bu menkıbenin ardından Bâyezîd-i Bistâmî'nin şu meşhur sözünü nakleder: “Bunca yıldır halkla konuşmam, halkın sözünü duymam, işitmem. Halksa, beni kendileriyle konuşuyorum, onların sözlerini dinliyorum sanır.”⁸³⁶

2. 1. 5. 5. Şeyh Hasan-ı Harakânî

Şeyh Hasan-ı Harakânî'nin adı Ali bin Ca'fer, künyesi Ebu'l-Hasan olup İran'ın Bistam'a bağlı Harakan bölgesindedir. Bâyezîd-i Bistâmî'nin hemşehrisi ve türbesinin bekçisidir. O'nun rûhâniyetinden feyz alarak “üveysî” tarîkla yetiştî. Temel İslâm ilimlerini Ebu'l- Muzaffer Tûsî, Hâce Muhammed Mağribî'den tedris etmiştir. Zamanının gavs-ı âzamı olarak bilinirdi. Ebu'l-Hasan Harakânî, 425/1033'te vefat etmiştir.⁸³⁷

Bir derviş, Ebül-Huseyn-i Harkan'ın⁸³⁸ şöhretini duyup Talkan şehriden yola çıkmıştı. Dağlar aştı, uzun ovalar geçti. Şeyh'i görmek için özü doğru olarak, Allah'a yalvarıp yakararak bunca yol aldı. O genç, yolu bitirip maksadına ulaşınca padişahın evini sorup, öğrenerek kapısına geldi ve yüzlerce saygıyla kapı halkasını vurdu. Şeyhin karısı, kapıdan başını çıkardı: “Ey kerem sahibi, ne istiyorsun?” dedi. Derviş, ziyaret için geldiğini söyleyince kadın kahkahayla gülüp boşuna yollara düştüğünü söyledi. Kadının sayısız gülümsemesinden, hikâyeler söylemesinden derviş, pek dertlendi, dertlere uğradı. Dervişin gözlerinden yaşlar aktı, dedi ki: “Bütün bunlarla beraber o adı tatlı padişah nerede? Söyle bana!” Kadın şeyhin bomboş riyâkar bir hilebaz, ahmaklara tuzak, yol azıtanlara kementlik ettiğini söyledi. Kadın onun işi gücü lâf olan, kâse yalayıcı ve hazır sofraya oturucu bir herif olduğunu anlatmaya devam ederken genç, yeter diye bağırdı. Genç senin gibi bir şeytanın saçmaları, nereden beni bu kapının tokmağından döndürecek, ben bulut gibi yele kapılıp gelmedim ki beni bu kapıdan bir tozla çevirebilesin dedi. Derviş bu sözlerden öfkelenip oradan ayrılarak şeyhi herkese sormaya başladı. Birisi onun ormana gittiğini söyleyince

⁸³⁵ Mevlânâ, *age.*, II, 170-173.

⁸³⁶ Mevlânâ, *age.*, V, 140.

⁸³⁷ Tozlu, *age.*, ss. 117-122. Ayrıca bkz. Bursalı, *age.*, ss. 285-293.

⁸³⁸ Şeyh Hasan-ı Harakânî'nin, Ebü'l-Huseyn diye meşhur olmayan bir künyesi vardır.

hemen ormanın yolunu tuttu ve ormana yakın bir yerde Şeyh ile buluştu. Şeyh odunları aslanın üzerine yerleştirmiş kendi de aslanın üzerindeydi kamçısı da ylandı. O padişah dervişi uzaktan görüp güldü ve dervişin yola düşmesinden o ana kadar olanları dervişe bir bir anlattı. Şeyh, kadının kınaması ile ilgili onun yükünü çekmeseydi o aslanın onun yükünü çekmeyeceğini söyledi.⁸³⁹

Mevlânâ bu menkıbede Şeyh Hasan-ı Harakânî'nin kerametlerinden bahsetmiştir. Menkıbelerin genel özelliklerini yansıtan söz konusu menkıbede, şeyhin kerametlerinin yanı sıra eşinin geçimsiz bir kadın olmasından hareketle insan ilişkilerine dair bilgiler de verilmiştir. Mevlânâ menkıbenin sonunda bu tarz insanlarla ilgili şu uyarılarda bulunur:

İbret al da kötü huylu arkadaşla arkadaş ol, uzlaş. Sabır, sıkıntının anahtarıdır, sırrına ermek için gülererek hoşlanarak onun derdini çek. Bu aşağılık kişilerin aşağılığını çekersen sünnetlerin nuruna ulaşırsın. Zıddı olmadıkça bir şey görünmez.⁸⁴⁰

Bu menkıbede Şeyh Hasan-ı Harakânî'nin aslana binip yılanı kamçılması, Hacı Bektâş-ı Velî'nin *Vilayet-nâme* adlı menkıbesinde de yer alan bir motiftir. Seyyid Mahmud-ı Hayranî bir aslana binerek Hacı Bektâş-ı Velî'yi ziyarete gelmiştir. Hacı Bektâş-ı Velî de o canlıyı yürüttü, bizde canımızı yürütelim diyerek bir kayaya binerek kayayı yürütmüş ve bu olay üzerine Seyyid Mahmûd-ı Hayranî, Hacı Bektâş-ı Velî'ye tabi olmuştur. *Mesnevî* deki menkıbede de aslan ve kamçı motiflerinin görülmesi menkıbelerdeki motifler açısından dikkat çekicidir.⁸⁴¹

Mevlânâ, Şeyh Hasan-ı Harakânî'nin eşi ile Hz. Nûh'un eşinin kıyaslayarak ikisinin de aynı özelliklere sahip olduğunu söyler ve dervişin davranışını takdir eder:

Ay, nurunu saçar, köpek havlar durur. Hiç köpek, ayı kendisine ortak edebilir mi? Ay ışığı ile geceleyin yol alanlar, köpek havlaması ile yollarından kalırlar mı? Cüzü, külle doğru ok gibi gider. Kokuşuk kocakarının ardına düşer mi hiç?⁸⁴²

⁸³⁹ Mevlânâ, *age.*, VI, 164-171.

⁸⁴⁰ Mevlânâ, *age.*, VI, 171.

⁸⁴¹ Mevlânâ, *age.*, VI, 417.

⁸⁴² Mevlânâ, *age.*, VI, 166.

İnsanların en yakınları bile ona inanmayabilirler. Şeyhin eşinin ona inanmamasını, Azer ve Hz. İbrâhim'den, Hz. Nûh ve oğlu Kenan'dan örnekler verilerek anlatması ifadenin daha da güçlenmesini sağlamıştır.

Mevlânâ, “Şeyh Ebu'l-Hasan'ın Ebueyzid'in kendisinden ve ahvalinden haber verdiğini duyması” başlığıyla naklettiği diğer bir menkıbede Şeyh Hasan-ı Harakânî'nin ismi Ebu'l-Hasan olarak zikredilmiştir. Şeyh Hasan-ı Harakânî'nin, Ebü'l-Huseyn diye meşhur olamayan bir künyesi vardır.⁸⁴³ Bahsi geçen menkıbe, *Mesnevî*'de şöyle nakledilir:

Ebu'l-Hasan, Bâyezîd'in buyurduğu gibi zuhur etti ve bunu adamlarından duydu. Bâyezîd, Hasan'ın kendi dervişi olduğunu ve her sabah kendi mezarında ondan ders aldığını söyledi. Kendisi şeyhi rüyasında gördüğünü ve ruhundan bu sözü duyduğunu anlattı. Her sabah, onun mezarına yüz tutar, ta kuşluk çağına kadar huzurunda dururdu. Ya bir şeyhin huzuruna gider gibi o mezarın başına gelir yahut da sözsüz müşkülleri hâllolurdu. Nihayet yine bir gün kutlulukla o mezarın başına geldi, yeni kar yağmıştı, mezarlar karla örtülmüştü. Mezarın üstünde kat kat karların bayrak gibi yüceldiğini, kubbe kubbe yığıldığını görünce gamlandı. O diri Şeyh'in mezarından ses geldi. Ben buradayım, bana gel diye seni çağırıp duruyorum. Kendine gel! Sesime koş; bu yana seğirt! Âlem karla dolsa da sen, benden yüz çevirme! O gün, Ebulhasan'ın hali düzeldi, önce duymuş olduğu şaşılacak şeyler, o gün kendisinde zuhur etti.⁸⁴⁴

Menkıbede tasavvufî terbiye usullerinden ve kerametlerden bahsedilmektedir. Ayrıca üveysi yolla bir evliyânın yetiştirilmesi menkıbede dikkat çekici bir özellik olarak sunulur.

2. 1. 5. 6. Şeyh Ahmed-i Hıdraveyh

İlk dönemin zâhid ve sûfilerinden olup asıl adı Ebû Hâmid Ahmed b. Hıdraveyh-i Belhî'dir. Belhli olduğu için ismine nispet edilen bu zât ilk Melâmetîlerdendir. Horasan şeyhlerinin büyüklerinden olup Ebû Türâb-i Nahşebî'nin sohbetinde bulunmuş ardından Nîşabur'a gelerek Ebû Hafs'ı ziyaret etmiştir. Fütüvvet (cömertlik ve halka iyilik) konusunda büyük bir şöhrete sahip

⁸⁴³ Mevlânâ, *age.*, II, 416.

⁸⁴⁴ Mevlânâ, *age.*, IV, 156-163.

olan Şeyh Ahmed-i Hıdraveyh 409/854 yılında vefat etmiştir. Mezarı Belh'tedir.⁸⁴⁵

Mesnevi'de "Allah, aziz sırrını takdis etsin, Şeyh Ahmed-i Hıdraveyh'in Allah ilhamıyla borçlular için helva satması" başlığı ile nakledilen menkıbe şu şekildedir:

Cömertlikle anılmış, o nedenle daima borçlu olan bir şeyh vardı. Büyüklerden on binlerce lira borç almış, âlemdeki yoksullara harc etmişti. Borçlu bir de tekke kurmuş, canını da malını da tekkesini de Allah uğruna feda etmişti. Allah, Halil'e nasıl kumu un etmişse onun da borcunu her taraftan öderdi. Borçlu şeyh, yıllarca bu işte bulundu, vazifesi buymuş gibi halktan borç almakta, halka vermekteydi. Ölüm gününde ulu bir bey olmak için ölümüne kadar bu çeşit tohumlar ekmekteydi. Şeyh'in ömrü sona erip de vücudunda ölüm alâmetlerini görünce, borçlular etrafına toplandı. Şeyh, mum gibi kendi kendisine eriyip gidiyordu. Borçluların ümidi kesildi, suratları ekşidi, dertlerine dert katıldı. Şeyh ise bu kötü şüpheyeye düşenlere bak Allah'ın dört yüz dinar altını yok mu ki diye düşündü. Bu sırada dışarıdan bir çocuk, birkaç para kazanmak ümidiyle helva diye bağıryordu. Şeyh, hizmetçiye gidip helvanın hepsini almasını ve borçlulara vermesini başıyla işaret etti. Hizmetçi, helvanın hepsini almak üzere hemen dışarı çıktı ve helvacıyı ieriyeye çağırdı. Helvayı bir tabağa koydurdu ve tabağı getirip şeyhin önüne koydu. Tabak boşalınca, çocuk tabağını aldı ve parasını istedi. Şeyh dedi ki: "Parayı nerden bulayım? Ben borçlu bir adamım, aynı zamanda ölüyorum!" Çocuk derdinden tabağı yere vurdu, feryat ve figana başladı. Çocuğun feryadından hırslı, hırsız birçok kişi başına toplandı. Çocuk şeyhe, ustasının onu öldüreceğini buna gönlünün razı olur mu diye sordu. Bu olay üzerine borçlular bizim malımızı yedin yetmedi bir de bu çocuğa zulmediyorsun diye kızmaya başladılar. Çocuk ikinci namazı vaktine kadar ağladı. Şeyh'e gelince, gözlerini yummuş, ona hiç bakmıyor, cefaya, bu aykırı işe aldırış etmiyordu. Ay gibi yüzünü yorganın içine çekmişti. Havas kınamasından, dedikodusundan el ayak çekmiş! Can, bir adamın yüzüne gülerse, ona halkın ekşi suratlı olusundan ne zarar. Can birisini öperse, felekten, feleğin hışmından gam yer mi? Çocuğun parası, orada bulunanlara takdim edilseydi herkese birkaç akçe düşerdi, çocuk da

⁸⁴⁵ Kuşeyrî, *age.*, ss. 101-102.

parasını alırdı. Fakat şeyhin himmeti bu cömertliği de bağladı. Bu suretle kimse çocuğa bir şey vermedi. Pirlerin kuvveti bundan da fazladır. İkinci vakti oldu hizmetçi, Hatem gibi cömert birisinin verdiği bir tabak altını getirdi. Mal sahibi halli bir kişi, şeyhin hâlini biliyordu, ona hediye gönderdi. Tabağın bir köşesinde dört yüz dinar vardı, bir tarafında da kâğıda sarılı yarım dinar. Hizmetçi gelip şeyhi ağırladı, o misli bulunmaz şeyhin önüne o tabağı koydu. Tabağın üstünden örtü kaldırılınca halk şeyhin kerametini gördü ve bu sırra şaşır kaldılar ve şeyhten af dilediler. Şeyh: “Bütün o sözleri size helâl ettim. Bunun sırrı şuydu, ben Allah’tan bunu diledim, Allah da bana doğru yolu gösterdi. O dinar gerçi az bir paraydı. Fakat gelmesi çocuğun ağlamasına bağlıydı. Helva satan çocuk ağlamasaydı, rahmet denizi coşmazdı.” dedi.⁸⁴⁶

Mevlânâ bu menkıbede Şeyh Ahmed-i Hıdraveyh’in kerametleri ve cömertliğinden bahsetmiştir. Ayrıca Hz. İbrahim ve Hatem’den⁸⁴⁷ örnekler verilerek anlatım zenginleştirilmiştir. Bu menkıbede anlatılan konu ile ilgili örnekler verilmesi Mevlâna’nın üslubuna ait bir özelliktir.

Mevlânâ, menkıbenin sonunda menkıbeyi açıklar ve düşüncelerini şöyle dile getirir: “Kardeş, çocuk, senin cisim çocuğundur. İyice bil ki muradına erişmen de ağlamana bağlı. O libası elde etmek istersen cesedindeki göz çocuğunu ağlat!”⁸⁴⁸

2. 1. 5. 7. Zünnûn-ı Mısırî

Zünnûn-ı Mısırî, evliyânın büyüklerinden olup künyesi, Ebü’l-Feyz, adı Sevbân bin İbrâhim’dir. Zünnûn-ı Mısırî’nin doğum târihi bilinmemekle birlikte, 245/860 yılında Mısır’da vefât etmiş bir evliyâ olduğu bilinmektedir. Zünnûn-ı Mısırî, maneviyat yolunda emsallerinden çok üstün bir zât olmakla birlikte, hâl ve edep bakımından zamanında emsali yoktur.⁸⁴⁹

Mesnevî’de “Zünnûn’un hatırını sormak üzere dostlarının tımarhaneye gelmeleri” başlığıyla şu menkıbe nakledilir:

⁸⁴⁶Mevlânâ, *age.*, II, 30-35.

⁸⁴⁷Hâtem-i Tay lakabıyla tanınan meşhur Arap şâir ve reislerindedir. Cömertliği ile darb-ı mesel hükmüne geçmiştir. Ayrıca bkz. Levend, *age.*, ss. 153-154.

⁸⁴⁸Mevlânâ, *age.*, II, 35.

⁸⁴⁹Kuşeyrî, *age.*, ss. 67-68. Ayrıca bkz. Bursalı, *age.*, ss. 60-68.

Zünnûn-ı Mısrî'nin başına yeni yeni coşkunluklar, cezbe meydana gelmekteydi. Coşkunluğu âdeta göğün üstüne erişecek bir dereceyi buluyor, ciğerler acısı bir hâle geliyordu. Halk onun deliliğine tahammül edemez bir hâle geldi. Ateşi, âdeta halkın sakalını tutuşturmaktaydı. Avamın sakalına ateş düşünce onu körlüklerinden, inatlarından tutup bağladılar. Halk, bu yolda umumiyetle dara düşse de yine yuları geri çekmeye imkân yoktur. Hüküm külhaniler eline geçince nihayet Zünnûn zindana düştü. Bir tek ulu padişah, tek başına atına binmiş, gitmekte, ardına düşen, ona uyan yok. Böyle bir eşi bulunmaz inci, çocukların eline düşmüş kadrini bilen anlayan yok. İnci de nedir ki? Bir kartada gizlenmiş bir deniz, bir zerreye sığmış güneş! Öyle bir güneş ki kendisini zerre gösterdi de yavaş yavaş yüzünü açtı. Bütün zerreler, onda yok oldu. Âlem, onun yüzünden sarhoş oldu, onun yüzünden kendisine geldi. Fakat kalem, bir gaddarın elinde oldu mu şüphe yok, Mansur,⁸⁵⁰ dâra çekilir. Bu hüküm, bu hükümet, kötü kişilerin elinde oldukça elbette peygamberleri öldürmek lâzımdır.⁸⁵¹

Dostlar Zünnûn'un bu işinde düşünceye daldılar, zindana gittiler, bu hâl hususunda konuşup fikirlerini söylemeye başladılar. Onlar, ahvali anlamak üzere Zünnûn'un yanına yaklaşıncı Zünnûn onlara bağırdı: “Hey, kimlersiniz? Sakının!” Onlar, edepli, edepli kenndilerinin onu seven insanlar olduklarını söylediler. Zünnûn delicesine saçma sapan sözler söyledi. Sıçrayıp onlara taş topaç yağdırmaya, sopa sallayıp fırlatmaya koyuldu. Hepsi yaralanıp ezilmek korkusundan kaçtılar. Zünnûn, kahkahayla gülüp başını salladı ve dedi ki: “Şu dostların heva ve hevesine bak. Dostlara bak! Hani dost olanların nişanesi? Dostlara zahmet can gibi sevimlidir. Dosta, dostun zahmeti ağır gelir mi? Zahmet içtir, ruhtur. Dostluksa onun derisine benzer. Dostluk nişanesi belâdan, âfetlerden, mihnetlerden hoşlanmak değil midir? Dost altın gibidir. Belâ da ateşe benzer. Halis altın, ateş içinde saf bir hâle gelir.”⁸⁵²

Bu menkıbede Zünnûn-ı Mısrî'nin coşkunluk ve cezbe hâlinde bahsedilmektedir. Mevlânâ da cezbe hâlinde söylenen sözlere karşı yapılan kınamaları eleştirmekte ve “Anka, kargaya zebun olur mu?” diyerek Zünnûn-ı

⁸⁵⁰Hallac-ı Mansur “Ene'l-Hak” dediği için derisi yüzülerek öldürülen bir sofidir. Ayrıca bkz. Levend, *age.*, s. 147; Hasan Aktaş, *Yeni Türk Şiirinde Hallac- ı Mansûr Okulu ve Misyonu*, Yort Savul Yayınları, Edirne 2003, ss. 11-24.

⁸⁵¹ Mevlânâ, *age.*, II, 106-107.

⁸⁵² Mevlânâ, *age.*, II, 109-112.

Mısrî'nin haklılığını ortaya koymaktadır. Mevlânâ bu menkıbedeki durumu Hallâc-ı Mansûr'a aittir bir örnekle pekiştirir ve Zünnûn-ı Mısrî'ye inanmayan dostlarına öğütler verir:

Dostlara zahmet can gibi sevimidir. Dosta, dostun zahmeti ağır gelir mi? Zahmet içtir, ruhtur. Dostluksa onun derisine benzer. Dostluk nişanesi belâdan, âfetlerden, mihnetlerden hoşlanmak değil midir? Dost altın gibidir. Belâ da ateşe benzer. Halis altın, ateş içinde saf bir hâle gelir⁸⁵³

2. 1. 5. 8. Gazneli Şeyh Muhammed-i Serrezî

Mevlânâ'nın bildirdiğine göre adı Muhammed, künyesi Serrezî⁸⁵⁴ olarak bildirilen bu zât ile ilgili ulaşabildiğimiz bilgiler bununla sınırlıdır. Gazneli Şeyh Muhammed-i Serrezî'ye ait menkıbe *Mesnevî*'de şöyle nakledilir:

Gazne'de bilgiler emen Gazneli Şeyh Muhammed-i Serrezî olarak bilinen bir zâhit vardı. Bu zât her gece üzüm çotuğunun ucu ile iftar ederdi. Bu hâl onda yedi yıl devam etti ve varlık padişahından sayısız nimetler gördü. Şeyh Muhammed-i Serrezî bir gün dağ başına çıktı ve Allah'ı görmeyi diledi eğer göremezse kendini o dağdan atacağını söyledi. Allah'tan nida geldi ve bu işin zamanının gelmediğini kendini oradan atsa da ölmeyeceği bildirildi. Muhammed-i Serrezî ise kendini o dağdan attı ancak ölmedi. Bunun üzerine kendisine duyulmamış bir ses geldi ve ovayı bırakıp şehre giderek Abbas-ı Debs gibi dilencilik yapması ve zenginlerden aldığını fakirlere dağıtması istendi. Şeyh'in gelişiyile şehirde ona köşkler hazırladılar. Şeyh ise dilencilik yapmaya geldiğini ve bunları kendisi için kabul etmeyeceğini söyledi. Bundan sonra Şeyh eline zembil almış kapı kapı dolaşmaya başladı. Şeyh bir günde dört kez bir beyin köşküne giderek Allah için sizden bir lokma ekmek istiyorum dedi. Bey ise bu ne küstahlık diye Şeyh'i azarladı. Bunun üzerine Şeyh ben emir kuluyum dedi ve o kişiye nasihatler etti. Şeyh'in nasihatlerini duyan bey ağlamaya başladı ve sonra bey hazineden ne istersen al diyerek tüm hazinesini Şeyh'e bağışladı. Şeyh Allah bana dilencilik et dedi diyerek beyin verdiklerini kabul etmedi. O er kişi iki yıl dilencilik yaptıktan sonra Allah'tan gelen emir üzerine dilencilik yerine şimdi de

⁸⁵³ Mevlânâ, *age.*, II, 112.

⁸⁵⁴ Mevlânâ, *age.*, VI, 218.

sana verdiklerimizi ver emri geldi. Şeyh isteyen kişi söylemeden içindekileri bilir ve hemen verirdi. O Şeyh'in içinde hiçbir şey bulunmadığı için yüzler ona akseder ve orada görünürdü.⁸⁵⁵

Söz konusu menkıbede hak âşığı olan şeyhin gönlünü terbiye etmesi için dilencilik yapması anlatılmaktadır. Şeyh'e gayb hazineleri verilmiş ancak o Allah aşkından başka hiçbir şeye itibar etmemiştir. Mevlânâ: "Nitekim elin sanatı elin suretinin. Gözün bakışı gözün suretinin... Dilin fasih oluşu, dilin suretinin ne içindedir ne dışında, ne o surete bitişiktir, ne ayrı, Akıllı kişiye bir işaret yeter."⁸⁵⁶ diyerek menkıbeyi bitirir.

Menkıbede açlığın iyiliğinden bahsedilerek Şeyh Muhammed-i Serrezi'nin az yemesindeki hikmet şöyle açıklanır: "Kendin gel, açlık, ilâçların padişahıdır. Açlığı canla başla kabul et, onu böyle hor görme. Bütün hastalıklar, açlıkla iyileşir. Bütün ilâçlar aç olmadıkça sana tesir etmez."⁸⁵⁷ Mevlânâ, bu menkıbede günümüzde çok yaygın olan obezite hastalığının çaresini yıllar öncesinden haber vererek insanları uyarmaktadır. Bu da *Mesnevi*'nin hayatla ne kadar iç içe olduğunun bir göstergesidir. Menkıbe içerisinde çeşitli hikmetlerden bahsedilmekle birlikte Allah hasları olarak adlandırılan evliyâların hayatları ve kerametlerinden örneklerle insanlara dersler verilmektedir. "Kerâmet: akla göre olması düşünülebilen bir olaydır. Kerâmetin meydana gelmesi o kişinin sadık olduğunun işaretidir."⁸⁵⁸

Mevlânâ'nın dediği gibi: "A canım bu sözün sonu gelmez"⁸⁵⁹, "Akıllı kişiye bir işaret yeter."⁸⁶⁰

2. 1. 5. 9. İsimleri Belirtilmeyen Şeyhler:

Yukarıda isimlerini belirttiğimiz şeyhlerin yanı sıra isimleri belirtilmeyen şeyhlerle ilgili menkıbelerde vardır. Bu şeyhleri ve menkıbelerini ayrı bir başlık altında inceleyeceğiz.

⁸⁵⁵ Mevlânâ, *age.*, V, 218-232.

⁸⁵⁶ Mevlânâ, *age.*, V, 228.

⁸⁵⁷ Mevlânâ, *age.*, V, 232.

⁸⁵⁸ Geniş bilgi için ayrıca bkz. Kuşeyrî, *age.*, ss. 641-646.

⁸⁵⁹ Mevlânâ, *age.*, V, 232.

⁸⁶⁰ Mevlânâ, *age.*, V, 228.

2. 1. 5. 9. 1. Şeyh-i Akta

Şeyh-i Akta'nın hayatı hakkında yeterli bilgi olmamakla birlikte, Şiraz'ın batısında bir dağ eteğinde bu zâta ait bir mezar vardır. 304/916-917 yılları arasında vefat ettiği bilinen Şeyh Ebü'l-Hayr-i Akta ile Cüneyd'in kâtibi Ebu Yâkub Akta da bu lakapla anılmaktadır. Mevlânâ tarafından Allah şarabını içmiş ve yalnızlığı seven bir kimse olarak tanıtılan bu zât hakkında bilinenler bu bilgilerle sınırlıdır.⁸⁶¹ *Mesnevî*'de anlatılan menkıbeden hareketle yalnızlığı seven, dağlarda oturan bir zât olarak tanıtılmaktadır. Akta kelime olarak "eli kesik" anlamına gelmekte ve *Mesnevî*'de adı belirtilmeyen bu zâtın Şeyh-i Akta olarak adlandırılmasının sebebine dair bir menkıbe bulunmaktadır. Mevlânâ *Mesnevî*'de Şeyh-i Akta ile ilgili şu menkıbeye yer verir:

Dağlarda tek başına yaşayan bir derviş vardı. Allah şarabını içmiş olduğundan insanların sözlerinden de usanmıştı. O dağlarda ağaçlar, meyveler, sayısız elmalar, armutlar, narlar vardı. O derviş, meyvelerle gıdalanır, başka hiçbir şey yemezdi. Dağlardaki ağaçlardan meyve düşürmeyeyim, ağacı silkmeyeyim, hiç kimseden açıkça yahut gizli kapalı bir şey istemeyeyim, şu ağacı silk demeyeyim, yalnız ağaçtan kendiliğinden düşen meyveleri yiyeyim diye adakta bulunarak dağlarda halvet etmiştir. Bu derviş bir müddet nezrine vefa etti ancak kaza ve kaderin imtihanları çıkageldi. Derviş zayıf, perişan bir hâle geldi, harekete bile mecali kalmadı. Derviş tam beş gün armut ağacını silkmedi, fakat açlık ateşi de sabrını tüketmekteydi. Bir dalda birkaç armut gördü, fakat yine sabredip kendisini çekti. Bu sırada rüzgâr esti ve dalı eğdi ahdini bir yana bıraktı, daldaki armudu kopardı, yedi. Fakat hemencecik Allah azabı erişti, gözünü açtı, kulağını çekti. Bu sırada yirmi tane yahut daha fazla hırsız, oraya gelip konmuştu. Çaldıkları şeyleri aralarında pay ediyorlardı. Birisi Şahne'ye⁸⁶² haber vermişti. Derhal Şahne'nin adamları oraya gelip hepsini yakaladılar. Şahne hiddete gelip cellâda: "Bunların ellerini, ayaklarını kes" dedi. Cellât, oracıkta hepsinin sol ayaklarıyla sağ ellerini kesmeye başladı. Bir gürültüdür koptu. O arada zâhidin eli de yanlılıkla kesildi. Cellât, ayağını kesmek üzereyken, rütbesi pek büyük bir atlı gelip yetişti ve cellâda: "Bu, filân Şeyhtir, Allah abdalıdır. Neden onun elini

⁸⁶¹ Mevlânâ, *age.*, III, 409.

⁸⁶² Bir bölgenin güvenliğinden sorumlu kimsedir.

kestin?” diye bağırdı. Cellât, elbisesini yırtıp giderek yana yakıla şahneye hâli anlattı. Şahne durumu öğrenince Şeyh’e özür dilemeye geldi. Şeyh dedi ki: “Ben, bunun sebebini biliyor, suçumu anlıyorum. Ben onun yemininin hürmetini terk ettim, onun adaleti de benim yeminimi sağ elimi kestirdi! Ben kötü olduğumu bildiğim halde ahdimden döndüm. Bunun kötülüğü elime geldi. Ey vali, sevgilinin hükmüne elimiz de feda olsun, ayağımız da, beynimiz de, derimiz de!” diyerek hakkını helâl eder. Bu olaydan dolayı eli kesilen şeyhin adı halk arasında “Şeyh-i Akta-eli kesik şeyh-” kaldı, halk onu bu adla tanıdı.⁸⁶³

Mevlânâ verdiği sözde durmadığı için eli kesilen Şeyh-i Akta’nın menkıbesinde insanların ahitlerinde durmamaları yüzünden başlarına gelebilecek sıkıntıları anlatmaktadır. Hırs yüzünden başına olmadık işler gelen insanları şu sözlerle uyarılmaktadır:

Nice kuş vardır ki uçup tane arar... Boğazı, boğazının kesilmesine sebep olur. Nice kuş vardır ki açlık ve midesi yüzünden dam kenarında, kafes içinde mahpustur.⁸⁶⁴

Mevlânâ, işin sonunu görmeden olmayacak şeylere tamah ederek kendini zor durumda bırakan insanları şu sözlerle uyararak menkıbeyi bitirir: “Akıllılar önceden feryat ederler, bilgisizlerse işin sonunda başlarına vururlar! Sen, işin önünde sonunu sor da kıyamet günü pişman olma.”⁸⁶⁵

Mevlânâ, Şeyh-i Akta ile ilgili anlattığı diğer bir menkıbede Şeyh’in kerâmetsi ve iki elle zembil örmesini şöyle nakleder:

Bir kimse Şeyh-i Akta’yı ottan, çöpten yapılmış bir gölgelikte ziyaret etti ve onun iki elle zembil örmekte olduğunu gördü. Şeyh-i Akta bu kerametini gören kişiye, bu durumu ben ölmeden kimseye söyleme diye tembihte bulundu. Bundan sonra bir bölük halk onu iki elle zembili örerken penceresinden gördüler. Şeyh: “Yarabbi, hikmetini sen bilirsin. Ben gizliyorum, sen aşikâr ediyorsun.” dedi. Ona şöyle ilham geldi: “Birkaç kişi, senin elinin kesik olması kınadılar, sana münkir oldular. O herhalde yolda yalancıydı ki Allah, onu bu, taife arasında rüsvay etti dediler. Ben onların kâfir olmasını, bu azgınlıkla, bu sapıklıkla, bu kötü şüphayle geçip gitmelerini istemem. Ben de şu kerametsi aşikâr ettim, iş işlediğin vakit sana

⁸⁶³ Mevlânâ, *age.*, III, 131-138.

⁸⁶⁴ Mevlânâ, *age.*, III, 138-139.

⁸⁶⁵ Mevlânâ, *age.*, III, 132.

iki el ihsan ettiğimi gösterdim ki o biçareler, hakkında kötü bir şüpheye düşüp de huzurundan merdud olmasınlar. Ben sana bu kerametler olmaksızın da daha önce bizzat teselliler verdim. Bu kerametleri ise ancak onlar için verdim, bu mumu ancak onlar için yaktım. Sen, ölümden, bedeninin cüzlerinin ayrılacağından korkmaktan geçtin. Sende, başının, ayağının gideceğine dair korku kalmadı. Vehmi bırakmak, senin için ulu bir siper oldu.”⁸⁶⁶

Mevlânâ, bu menkıbeyi Hz. Mûsâ kıssasının anlatıldığı bölümde nakleder. Bu menkıbenin ardından Firavun sihirbazlarının elleriyle ayaklarının kesilmesine aldirış etmemelerindeki sebebi anlatır.⁸⁶⁷ Sihirbazların Hz. Mûsâ ’nın mucizelerini gördükten sonra imana gelmeleri üzerine Firavun’da onların el ve ayaklarını kestirmekle tehdit etmiştir. Ancak sihirbazlar gerçeği gördükten sonra tıpkı Şeyh-i Akta gibi kaderin hükmüne razı olmaları her iki metinde de anlamsal geçişin ve konu bütünlüğünün sağlanması açısından oldukça dikkat çekicidir. Metinler arasında dağınık değil oldukça tutarlı ve organik bir bağ vardır ki bu da zihinde uzamsal bağlar oluşturarak hem akılda tutmayı kolaylaştırırken hem de okuyucunun dikkatini sürekli uyanık tutmaktadır.

Bu menkıbede dikkat çeken diğer bir noktada Şeyh-i Akta’nın kerametinin ortaya çıkmasından rahatsız olmasıdır. Çünkü kerametler gizli tutulması gereken hâllerdir.

2. 1. 5. 9. 2. Bir Şeyh

Mevlânâ, yeryüzünde âdeta göğe mensup bir çırağ ve ümmetler içinde peygambere benzeyen, halka cennet bahçelerinin kapılarını açan bir şeyh olarak anlattığı bu zât hakkındaki bilgiler bununla sınırlıdır. Mevlânâ, isimsiz olarak naklettiği bu menkıbede bir şeyhin oğullarının ölümü üzerine ağlamalarındaki hakikati şu menkıbe ile dile getirir:

İnsanlara yol gösteren bir şeyhin oğulları vefat etmişti ancak şeyh hiç ağlamıyordu. Evdekiler ona oğullarının ölümünden zarı zarı ağladıklarını ancak onun nasıl olup da hiç ağlamadığını sordular. Şeyh, kendisine bu sözü söyleyen eşine yüreğinin katı olduğunu düşünmemesini çünkü kendisinin herkese merhamet duyduğunu söyledi. Kadın da madem herkese merhamet duyuyorsun

⁸⁶⁶ Mevlânâ, *age.*, III, 139-140.

⁸⁶⁷ Mevlânâ, *age.*, III, 140-142.

ecel cellâdı, oğullarını vurup öldürdüğü hâlde nasıl oluyor da kendi oğluna ağlamıyorsun diye sordu. Bunun üzerine Şeyh: “Kış mevsimi, temmuz ayına benzemez. İsterse hepsi ölsün, isterse diri kalsın. Gönül gözünden kaybolmuyorlar ki! Onları gözümün önünde görüp dururken neden senin gibi yüzümü yırtayım? Zamanın devranından çıktılar ama onlar yine benimle beraber, etrafımda oynayıp duruyorlar! Ağlayış ya elemden olur, ya ayrılıktan. Hâlbuki ben aziz sevgililerimle vuslattayım, koşuşup duruyorum. Halk onları rüyada görür, bense uyanıkken onları apaşıkâr görüyorum. Bu cihandan kendimi gizledim mi, duygu yaprağını varlık ağacından silktim mi onlarla beraberim.” diye cevap verdi.⁸⁶⁸

Mevlânâ bu menkıbede şeyhin ağlamamasının ardındaki gerçeği dile getirir ve şeyhin tanımını yapar:

Şeyh kime derler? Oğul, insan, insanlık sıfatlarının bir kısmından kurtuldu mu şeyh olmaz, fakat olgun bir adam olur. İnsanlık sıfatlarından bir tek kara kıl bile kalmadı mı şeyh olur, Allah’a makbul bir adam hâline gelir. Fakat bir adam yaşlansa da saçı sakalı ağarsa hakikatte ne pirdir, ne Allah hası! Varlığında insanlık sıfatlarından bir tek kıl bile kalsa mensub olamaz, âlem halkından birisidir o!⁸⁶⁹

2. 1. 5. 9. 3. Kör Şeyh

Mevlânâ, bu menkıbede hakkında hiçbir bilgi vermeden “Kör Şeyh” olarak tanıttığı bu zât ile ilgili herhangi bir bilgiye ulaşamadık. Adı zikredilmeden sadece gösterdiği kerametten bahsedilen Kör Şeyh’e ait menkıbe *Mesnevî*’de şöyle anlatılmaktadır:

Yoksul bir şeyh temmuz ayında, kör bir pîrin evine misafir oldu ve orada bir mushaf gördü. Kendi kendisine bu zâtın kör bir kişi olduğu hâlde burada mushafın işi ne diye sordu ancak sabredip bir şey sormayayım diye karar verdi. Sabretti, bir müddet gönlü sıkıldı, fakat nihayet meseleyi anladı. Çünkü sabır, genişliğin anahtarıdır. Ansızın müşkül hâlloldü, anlamak istediğini anladı. Gece yarısı Kur’ân-ı Kerîm sesini duydu. Uykusundan sıçradı, şu acayip şeyi gördü. Kör, mushaftan Kur’ân-ı Kerîm okumaktaydı. Hem de doğru olarak okuyordu. Sabırsızlandı, bu hâli şeyhe sordu. Kör: “Ey ten bilgisizliğinden kurtulan, bunu

⁸⁶⁸ Mevlânâ, *age.*, III, 144-149.

⁸⁶⁹ Mevlânâ, *age.*, III, 145-146.

Allah yapamaz mı ki? Neye şaşırıyorsun? Ben Allah'a, ey yardımcım olan Allah, ey yardım dilenen Rabbim, adam canına nasıl düşkünse ben de Kur'ân-ı Kerîm okumaya öyle düşkünüm. Fakat hafız değilim ki! Yarabbi Kur'ân-ı Kerîm okuyacağım vakit gözlerime illetsiz bir nur ver. Benim gözlerimi aç da Kur'ân-ı Kerîm'i elime alıp okuyayım diye dua ettim. Allah da duamı kabul etti ve ne vakit Kur'ân-ı Kerîm okumak istersem, ne vakit mushafı eline alırsam, Allah gece çırağı gibi gözlerimin nurunu ihsan etmektedir.” diye cevap verdi.⁸⁷⁰

Mevlânâ körlük gibi bir duruma isyan etmeyerek hayata umutla bakan bu zâtın menkıbesinden hareketle insanların kendinde bulunan eksikler ve olumsuzluklara yoğunlaşmak yerine o durumu olumluya çevirme ve her durumda olumluyu görebilme niteliğini vurgulayarak insanlara dersler veririr:

Allah, ne alırsa ona karşılık ihsanda bulunur. Velî bu sebeple Allah'a itiraz etmez. Bağını mı yaktı? Sana bir bağ dolusu üzüm ihsan eder; yas içinde neşe verir. O elsiz çolağa da el verir, gamlara maden olan kişiye neşeli, sarhoş bir gönül bağışlar. Kaybettiğimiz şey büyük ve değerli bir şey bile olsa mademki bize karşılık olarak ihsanlarda bulunuyor, şu hâlde itiraz etmemize imkân yok. Ortada ateş olmadığı hâlde bana hararet verdikten, beni ısıttıktan sonra ateşimi söndürse de razıyım. Mademki mumsuz da aydınlık vermekte, mumun sönüşüne neye feryat ediyorsun?⁸⁷¹

Mevlânâ, bu menkıbeyi anlatırken metni anlatmaya ara vererek Hz. Lokman'ın sabrını anlatan bir kıssa nakletmiştir. Menkıbede zâhidin merak ettiği hâlde kör olan zâtın Kur'ân-ı Kerîm'i nasıl okuduğunu sormaması ve Lokman'ın Hz. Dâvûd'u demir halkalar yaparken merak ettiği hâlde sormaması bu iki metnin paralel yapıda olduğunu ve mantıklı anlam ilişkisi ile bağlandığının göstergesidir.

Yaşadığımız toplumda her geçen gün mekanikleşen hayatta insanların duyguları da mekanikleşmekte ve birbirlerine karşı anlayışsız davranmaktadırlar. Bu yaşam tarzı da elbette ki toplumsal huzurun bozulması ve insanların mutsuz olmasına sebep olmaktadır. Mevlânâ menkıbede sabrın önemini vurgular: “Sabretti, bir müddet gönlü sıkıldı, fakat nihayet meseleyi anladı. Çünkü sabır,

⁸⁷⁰ Mevlânâ, *age.*, III, 149-152.

⁸⁷¹ Mevlânâ, *age.*, III, 152.

genişliğin anahtarıdır.”⁸⁷² Eğer ki kişi her durumda peşin hükümlü olmadan sabredip biraz beklese işin özü ortaya çıkacaktır: “Sabır da güzel bir iş. Her dertte ona sığınmak gerek, her gamı o giderir. Allah, yüz binlerce kimya yarattı ama insan, sabır gibi bir kimya görmedi.”⁸⁷³

2. 1. 5. 10. Mesnevî’de Sadece İsimleri Geçen Şeyhler:

Mesnevî’de yukarıda belirtilen evliyâlar ve onlara ait menkıbeler anlatılmakla birlikte birde sadece isimleri zikredilerek kendilerine ait menkıbe bulunmayan iki zâttan bahsedilir. Bu zâtlardan biri Şeybanı Râî’dir.⁸⁷⁴ Şeybanı Râî’den sadece Hz. Hûd ile ilgili kıssada bahsedilmiştir. Bu şekilde bahsedilen diğer bir zâtlar ise Şeyh-i İslâm Tacî Belh ve kardeşi Ziya-ı Delk’tir.⁸⁷⁵

Mevlânâ, *Mesnevî*’de anlattığı bu menkıbeleri yer yer hikâye, kıssa, fıkra ve masallarla iç içe ve birbiriyle uyumlu bir biçimde akıcı bir üslupla sunmuştur. Mevlânâ bu menkıbelerde zaman zamanda âyet ve hâdislerden iktibaslar yaparak anlatımı güçlendirmiştir. Menkıbelerdeki soyut ifadeler somutlaştırma yöntemiyle çeşitli benzetme ve kıyaslamalarla somut bir hâle dönüştürülmüştür.

2. 1. 6. Hz. Ali Cenknâmeleri

Cenknâmeler, XIII. yüzyıldan başlayarak Anadolu Türk sahasında toplum yapısı, hayat biçimi ve dünya görüşüne uygun bir anlayışla oluşturulan kültür kaynağı olarak tarihi gerçekleri barındıran İslâmî anlayışla paralel bir yapıda oluşturulan tercüme, adapte ve telif yoluyla edebiyatımıza kazandırılan eserlerdir.⁸⁷⁶

Türklerin İslâmiyet’i kabulüyle meydana gelen medeniyet değişikliği ile edebiyatımıza yeni türler ve konuların girmesine sebep olmuştur. Anadolu halkının kültürünü etkileyen bu değişiklikle edebiyatımıza giren türlerden biri de cenknâmelerdir. Bu medeniyet değişikliğiyle kaynağını Kur’ân-ı Kerîm, hâdisler, İslâm tarihi, Arap ve Fars edebiyatından alan cenknâme türü cengâverlik

⁸⁷² Mevlânâ, *age.*, III, 150.

⁸⁷³ Mevlânâ, *age.*, III, 151.

⁸⁷⁴ Mevlânâ, *age.*, VI, 383.

⁸⁷⁵ Mevlânâ, *age.*, VI, 283.

⁸⁷⁶ İsmet Çetin, *Türk Edebiyatında Hz. Ali Cenknâmeleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1997, s. 43, 166, 453. Ayrıca bkz. Vasfî Mahir Kocatürk, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Edebiyat Yayınevi, Ankara 1970, s. 97; Öcal Oğuz, *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*, Grafiker Yayıncılık, Ankara 2008, s. 115.

hikâyelerinin yazılıp benimsenmesini kolaylaştırmıştır. Bu tür bir taraftan dini bilgiler öğretirken, diğer taraftan da Türk insanına idealize edilmiş örnek insanın özelliklerini sunar.⁸⁷⁷ Cenknâmelerdeki asıl amaç topluma İslâmî bir ahlak sisteminin temellerini yerleştirmektir. Bu türde velî tipine ait özellikleri de bünyesinde barındıran gâzi tipi de oluşmuştur.⁸⁷⁸

Cenknâmeler, manzum, mensur ve manzum-mensur karışık olarak kaleme sözlü geleneğin bir parçası alınmıştır.⁸⁷⁹ Başlangıçta meddahlar tarafından anlatılan cenknâmeler, zamanla sözlü gelenekten çıkarak yazılı kaynaklarda varlığını sürdürmüştür.⁸⁸⁰ Cenknâmelerde kullanılan kelimeler, gündelik hayatla ilgili kelimeler değil, türün konusu oluşturan savaş ve din ile ilgili kelimelerdir.⁸⁸¹ Hz. Ali Cenknâmeleri, Hz. Ali'nin zamanını anlatan dinî-kahramanlık hikâyeleri olarak değerlendirilir. Cenknâmelerde Hz. Ali, iyi insanların koruyucusu ve yol göstericisi olan bilge bir kahraman olarak tanıtılır.⁸⁸²

Türk toplumunda harp görmüş ihtiyarlar hatıralarını anlatır, aksakallılar ahlaki nasihatlerde bulunur, imamlar dinî telkinler yapar, nineler tecrübelerini aktarırlardı. Geceleri Hz. Ali cenkleri okunur, halk da bunları dinlerdi. Cenknâmeler hangi kültür kaynağından Türk edebiyatına gelmiş olursa olsun, Anadolu insanının genel kabullerine uyum sağladığı için Türk edebiyatının bir unsuru ve müstakil bir türü olmuştur.⁸⁸³

Anadolu'da dinî içerikli ürünlerin, XIII-XIV. yüzyıllar arasında ortaya çıktığını kabul edilmektedir. Şeyyâd İsâ, Hz. Ali'nin salsal adlı dev ile yaptığı cengi anlattığı *Salsalnâme*'sini, XIII. yüzyılda yazmıştır.⁸⁸⁴ Cenknâme geleneğinin edebiyatımızda ilk başlatan kişi Dursun Fakı'dır. XIII. yüzyılda

⁸⁷⁷ Artun, *Dinî-Tasavvufî Halk Edebiyatı*, ss. 113-114. Ayrıca bkz. Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1981, ss. 252-253; Necati Demir - Mehmet Dursun Erdem, *Hazreti Ali Cenklere*, Destan Yayınları, Ankara 2007, ss. 22-23.

⁸⁷⁸ Güzel-Torun, *age.*, s. 93.

⁸⁷⁹ Çetin, *age.*, s. 53.

⁸⁸⁰ Oğuz, *age.*, s. 115.

⁸⁸¹ Çetin, *age.*, s. 454.

⁸⁸² Güzel, *age.*, s. 135. Ayrıca bkz. Çetin, *age.*, ss. 1-42.

⁸⁸³ Çetin, *age.*, s. 456.

⁸⁸⁴ Köprülü, *age.*, ss. 253-254.

Şeyyâd İsâ ile başlayan bu gelenek Kirdecî Alî, Meddâh Yûsuf ve Maazoğlu Hasan bu geleneği devam ettirmişlerdir.⁸⁸⁵

Cenknâmelerde millet ve mezhep ayrımı gözetilmeden Müslim ve gayr-i Müslim çatışması temeli üzerine kurulmuştur. Bu türde soyut ve hayali varlıkların yanı sıra Hz. Ali, Döldül ve Zülfikar olağanüstü niteliklere sahip olarak tanıtılır.⁸⁸⁶

İslâm kültüründe Hz. Muhammed'den sonra dikkat çeken kişilerinden biri de Hz. Ali'dir. Hz. Ali, akıl, zekâ, ilim, hikmet, güzel ahlâk, kahramanlık, hitâbet gibi pek çok insanî ve dinî meziyeti kendine mâletmiş bir şahsiyet olarak Türk edebiyat ve kültüründe bir "millî kahraman" gibi benimsenmiş ve sevilmiştir. Hulefâ-yi Râşidîn'in dördüncüsü olan Hz. Ali, İslâm tarihi ve edebiyat eserlerinde şecaati, kahramanlığı, savaşçılığı, ilmî ve hikmetli sözleriyle diğer halîfelere göre daha çok zikredilmiştir. Hz. Ali edebiyat kaynaklarında bazen, "Allah'ın aslanı", Peygamber'in "sevgili damadı", "yiğitlerin şahı", "ilim şehrinin kapısı", "Hayber fatihi", "Kevser sâkisi" olarak bazen de kendisine ait ve bağlı olan Kanber, bineği Döldül ve kılıcı Zülfikâr ile karşımıza çıkmaktadır. Türk edebiyatında da önemli bir yer tutmakta ve Türk edebiyatçıları da eserlerinde onu bu yönleriyle zikretmişlerdir.⁸⁸⁷

Mesnevî'de halifeler içerisinde en çok Hz. Ali'den söz edilir. Hz. Ali'nin hayatı ve yaşadığı dönemdeki olaylara temas edilir. Ancak bizim araştırma konumuz Hz. Ali ile ilgili cenknâmeler olduğu için burada bu edebî türle ilgili bölümleri alacağız ve Mevlânâ'nın, Hz. Ali hakkındaki görüşlerine menkıbeden hareketle değinmekle yetineceğiz.

Hz. Ali bir gün savaşta bir yiğidi altetti, hemen kılıcını çekip üstüne saldırdı. O, her peygamberin, her velînin öğündüğü Ali'nin yüzüne tükürdü. Ali, derhal kılıcı elinden attı, onunla savaşmadan vazgeçti. O savaşçı er, bu işe, bu yersiz af ve merhamete şaşırıp kaldı. Dedi ki: "Bana keskin kılıcını kaldırmıştın, neden kılıcı indirdin ve beni bıraktın? Benimle savaşmadan daha âlâ ne gördün de beni avlamadan vazgeçtin? Ne gördün ki bu derecede kızgınken kızgınlığın

⁸⁸⁵ Ağâh Sırrı Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1998, ss. 127-128.

⁸⁸⁶ Artun, *age.*, s. 114.

⁸⁸⁷ Abdülbaki Gölpınarlı, *Hz. Ali*, Zaman Yayınları, İstanbul, 1978, ss. 300-303. Ayrıca bkz. Ali Aksu, "Mevlânâ'nın Mesnevî'sinde Dört Halife", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XIII/1 (2009), s. 31.

yatıştı; böyle bir şimşek çaktı, sonra sönüverdi? Ne gördün? O gördüğün şeyin aksi bana da vurdu; gönlümde, canımda bir şûle parladı. Kevinden, mekândan yüce, candan daha iyi neydi o gördüğün ki bize can bağışladı? Yiğitlikte Allah aslanısın, mürüvvette kimsin, bunu kim bilir? Ey baştanbaşa akıl ve göz olan Ali! Gördüğünden bir parçacık söyle. Ey arşta hös bir surette avlanıp duran doğan! Bu anda Allah'dan ne gördün? Açıkça söyle. Ey Aliyyel Mürtezâ, ey kötü kaza ve kaderden sonra güzel kaza ve kader, sırrı aç; Ya sen akılına geleni söyle, ya ben gönlüme doğanı söyleyeyim. Mademki sen ilim şehrinin kapısısın, mademki sen hilim güneşine şûlesin; Ey kapı, kapı arayanlara açıl ki kabuklar içlensin (zâhir ehli, hakikate erişsin)!

Mesnevî'nin birinci cildinde yer alan bu cenknâmenin aralarında Hz. Muhammed ve Hz. Mûsâ ile ilgili olaylar yerleştirilerek verilmek istenen mesaj teferruatlıca anlatılır. Mevlânâ, Hz. Ali'nin savaşlarda gösterdiği başarıları ve Hz. Ali hakkındaki düşüncelerini açıklar:

Ey padişahın ankayı bile avlayan doğanı, ey askerle değil, bizzat ve tek başına ordular kıran. Sen, tek başına bir ümmetsin, fakat yüz binlerce er sayılırsın. Ey bu kulu, himmet doğanına av eden! Kahr zamanında bu merhamet neden? Ejderhayı elden bırakmak kimin yolu?⁸⁸⁸

O kişi, Hz. Ali'ye: “Bana üstün gelmişken niçin elinden kılıcını attın?” diye sorması üzerine Hz. Ali'de o kılıcı Allah için vurduğunu söyler. Bu durum üzerine Hz. Ali'yi öldürmeye çalışan seyis onu öldürmesi için yalvarır. Ancak Hz. Ali bu olaydan sonra onu öldürürse nefsi için öldüreceğini, o nedenle onu öldürmekten vazgeçtiğini söyler.⁸⁸⁹

Mevlânâ, yiğitlikte Allah'ın aslanı ve himmet doğanı olarak nitelendirdiği Hz. Ali'nin savaş anında yaşadığı bu olaydan hareketle bir insanın öfkesine kapılmamasının mükâfatını nasıl aldığının anlatır. Bu olayda Hz. Ali düşmanını kılıçla değil ilimle yenmiştir. O, halk arasında yiğitliğinin yanı sıra ilmiyle de oldukça dikkat çeken bir kişidir. Mevlânâ da bu cenknâmede Hz. Ali'nin savaştaki yiğitliğine vurgu yapmanın yanı sıra Hz. Ali'nin ilminde de bahsetmiştir: “Ali, ilim kılıcıyla bu kadar boğazı, bu kadar halkı kılıçtan kurtardı.

⁸⁸⁸ Mevlânâ, *age.*, I, 302.

⁸⁸⁹ Mevlânâ, *age.*, I, 303-312.

Hilm kılıcı, demir kılıçtan daha keskin, hatta yüzlerce ordudan daha galip, daha üstündür.⁸⁹⁰; “İbadetteki ihlâsı Ali’den öğren, Allah aslanını hilelerden arınmış bil.”⁸⁹¹

Mevlânâ, *Mesnevî*’de Hz. Ali’den kırk bir yerde bahseder.⁸⁹² Hicret’in beşinci yılında Hayber Kalesi’nin Yahûdilerin elinden alınması sırasında savaştaki bayraktar Hz. Ali’dir. Savaşta kale kapısını çekip koparan Hz. Ali’dir. *Mesnevî*’de “İlmin kapısı” ve “Allah aslanı” olarak adlandırılan Hz. Ali’den şu sözlerle bahsedilir: “Ya baltayı al, ercesine vur, Ali gibi bu Hayber kapısını kopar.”⁸⁹³

Mesnevî’de Hz. Ali’nin yiğitliği ve ilminin yanında, ağzı iki çatalı olan “Zülfikar”⁸⁹⁴ adlı kılıçtan da bahsedilmektedir. Hz. Muhammed tarafından Hz. Ali’ye verilen bu kılıç onunla özdeşleşmiştir. “Ali’den başka er yok, Zülfikar’dan başka da kılıç” sözü bu durumun bir göstergesidir.⁸⁹⁵ Hz. Ali’nin yiğitliği sebebiyle şöhret bulan bu kılıç ile ilgili halk arasında pek çok efsaneler vardır.⁸⁹⁶ Bunların yanı sıra *Haydar*, *Esedullah* (Allah’ın aslanı), *Şîr-i Yezdân*, *el-Murtaza* gibi pek çok lakabı bulunan Hz. Ali’nin en çok bilinen lakapları *Haydar*, *el-Murtaza* ve *Ebû Turâb*’dır. Mevlânâ’da *Mesnevî*’de, bu lakaplardan *Allah Aslanı*, *Ebû Turâb*, *Haydar*’ı kullanır.⁸⁹⁷

2. 1. 7. Hamzanâmeler

Hamzanâme, Hz. Hamza’nın menkıbevi hayatını anlatan hikâyelere verilen addır. Menkıbe geleneğinin yayılmasında Hz. Hamza’nın yiğitliği ve savaşçılığı etrafında birleştirilen eserler hamzanâmelerin ilk basamağı teşkil eder. İlk kez XIV. yüzyılda Araplar arasında kaleme alınmaya başlanan bu tür Türkler arasında da rağbet görmüştür. Anadolu sahasında bilinen ilk Türkçe Hamzanâme, Ahmedî’nin kardeşi Hamzavî’ye aittir.⁸⁹⁸

⁸⁹⁰ Mevlânâ, *age.*, I, 318.

⁸⁹¹ Mevlânâ, *age.*, I, 297.

⁸⁹² Can, *age.*, s. 328.

⁸⁹³ Mevlânâ, *age.*, II, 95.

⁸⁹⁴ Mevlânâ, *age.*, II, 176.

⁸⁹⁵ Mevlânâ, *age.*, I, 376.

⁸⁹⁶ Mevlânâ, *age.*, II, 322.

⁸⁹⁷ Ethem Ruhi Fiğlalı, “Ali”, *DİA*, II, 1989, s. 374. Ayrıca bkz. Levend, *Divan Edebiyatı*, ss. 154-155.

⁸⁹⁸ Güzel - Torun, *age.*, s. 91-92.

Orta Asya'dan göç ederek Anadolu'yu yurt edinen Türk halkına İslâmiyet'i anlatmak ve öğretmek amacıyla oluşturulan destanî hikâye niteliğinde olan hamzanâmeler aslında anonim bir karakter taşımaktadır. Millî bir karakter taşımamakla birlikte Türk halkı Hz. Hamza'nın kahraman kişiliğinde kendini bulması sebebiyle İslâm dininin Türkler arasında yayılmasında olumlu katkılar sağlamıştır.⁸⁹⁹ Evliya Çelebi, Hz. Hamza'nın dev ve perilerle savaşlarını anlatan bir takım minyatürlerin halk arsında pek yaygın olduğunu belirtir. Bu da Hz. Hamza'nın yiğitliğinin halk arasında ulaştığı boyutları göstermesi açısından oldukça önemlidir.⁹⁰⁰

Mevlânâ, Hz. Hamza'nın zırhsız savaşa girmesini *Mesnevî*'de şöyle nakleder:

Peygamber'in amcası Hazma, gençlik çağında savaşa daima zırh giyerek girerdi. Son zamanlarındaysa savaş saflarına zırhsız olarak katılır, sarhoşça savaşa atılırdı. Göğsü açık, vücudu çıplak olarak kendini kılıçlara atardı. Halk: “Ey Peygamber'in amcası, ey saflar yaran aslan, ey erlerin padişahı. Allah buyruğunda ‘Nefislerinizi, kendi ellerinizle tehlikeye atmayın’ emrini okumadın mı ki? Peki, neden kendini böyle bir savaş esnasında tehlikeye atıyorsun? Gençken, iri yapılı ve kuvvetliken saflara zırhsız katılmazdın.” diye sordu. Hazma ise gençken ölümü bu dünyaya veda etmek olarak gördüğünü fakat şimdi Muhammedin'in nuruyla bu fâni şehre zebun olmadığını ve duygudan hariç olan, halk nuru askeriyle dolu bulunan padişah ordugâhını görmekteyim olduğunu söyledi. Şükürler olsun ki Allah, beni uykudan uyandırdı bu nedenle ölüm, kimin nazarında tehlikeyse tehlikeye atılmayın emri de o kişiyedir diye cevap verdi. Ölümü, bir Yûsuf gören, canını feda eder, kurt olarak görense yolunu sapıtır!⁹⁰¹

Mevlânâ, bu hamzanâmeyi şu öğütlerle bitirir:

Hoş, nahoş. Gönlüne gelen bir şey, senden senin varlığından gelir. Bir dikenle yaralanmışsan o diken sen dikmişsindir. Atlas olsun, ipek olsun, ne giymişsen kendin eğirmişsindir.⁹⁰²

⁸⁹⁹ Artun, *Dinî Tasavvufî Türk Halk Edebiyatı*, ss. 106-107. Ayrıca Bkz. Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 123.

⁹⁰⁰ Lütfi Sezen, *Halk Edebiyatında Hamzanâmeler*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991, s. 21.

⁹⁰¹ Mevlânâ, *age.*, III, 279-281.

⁹⁰² Mevlânâ, *age.*, III, 280-281.

3. HALK KÜLTÜRÜ

Halkın ortak ve yaygın kuralları, yaşayış biçimi, gelenekleri, beğenileri, çevresini ve dünyayı yorumlayış biçimi olan halk kültürü, bir noktadan geçmişe bir noktadan da geleceğe bağlı bir köprüdür.⁹⁰³ Yüzyılların deneyiminden süzülüp kuşaktan kuşağa aktarılarak günümüze kadar ulaşan bu yapıyı kavrayabilmek için halk kültürünün oluşum sürecini, insan-doğa-toplum ilişkilerinin iyi bilinmesi gerekir. Zaman içerisinde gelişerek değişen halk kültürü yasakladığı ve öngördüğü yaptırımlarla toplumda yönlendirici bir özelliğe sahiptir.⁹⁰⁴

Her millet tarih sahnesinde kendi kültür mirasıyla yerini alır. Bu noktada Anadolu kültüründe bu coğrafi konumu nedeniyle çeşitli kültürlerin kesişim noktası olmuştur. Bu coğrafya; eski Anadolu uygarlıklarının kalıntıları, Selçuklu ve Osmanlı İmparatorluğu'nun coğrafyasında yaşayan pek çok kavmin kültürü, Hristiyan kültürü, Orta doğunun karmaşık kültürleri, İslâm kültürü ve Türklerin birlikte getirdikleri otantik Orta Asya kültürünün birleşmesiyle kolektif bir kültür ortaya çıkmıştır. Anadolu Türk kültürü bu sentez içerisinde kendi geleneğini

⁹⁰³ Erman Artun, *Halk Kültürü Araştırmaları*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2008, s. 9. Ayrıca bkz. Sedat Veyis Örnek, *Türk Halkbilimi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1995, s. 15.

⁹⁰⁴ Artun, *age.*, s. 178, 292, 317.

oluşturmuş yani bu malzemeyi kendi ihtiyacı doğrultusunda millîleştirerek, bu kültüre Türk damgasını vurmuştur.⁹⁰⁵

Anadolu Selçuklu Devleti'nin, Anadolu'da meydana getirdiği pek çok sanat eseri, hastane, külliye, hamam, köprü ve medrese Türklerin Anadolu'yu yurt edinme gayesinin açıkça göstergesidir.⁹⁰⁶ Nitekim Anadolu'ya göçebe olarak gelen Türkler hiçbir uğraştan kaçınmayarak Anadolu'yu vatanları hâline getirerek meydana getirdikleri eserlere İslâmî ve millî bir kimlik kazandırmışlardır.⁹⁰⁷

Mevlânâ Anadolu'ya geldiği dönemde, Anadolu kozmopolit bir yapıya sahipti. Moğol istilası nedeniyle Anadolu'ya göçen birçok âlim, mutasavvıf ve şâir Anadolu'nun kültürel bakımdan gelişmesine katkıda bulunmuştur.⁹⁰⁸ Alâeddin Keykubad'ın âlim ve sanatkârlara değer vermesi, Bahâeddin Veled, İbn-i Arabî gibi pek çok şahsiyetin Anadolu'ya göç etmesini sağlamıştır.⁹⁰⁹ Selçuklu dönemindeki bu hoşgörü ortamı âlim, şâir ve mutasavvıfların fikirlerini rahatça ifade etmelerine ortam hazırlamıştır. Mevlânâ bu hoşgörü ortamında, çeşitli kültür ve dinlere mensup insanların ortak sevgi bağı ile birleşmesinde önemli bir rol üstlenmiştir.⁹¹⁰

II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in tahta geçişiyle Anadolu'daki siyâsî, ekonomik, askerî, ekonomik ve kültürel alandaki ilerleme yerini duraklamaya bırakmıştır. Bu dönemde Anadolu'nun yapısını derinden etkileyen Babâî harekâtı ile halkın dinî duyguları istismar edilirken, Moğollar'ın uyguladığı zulüm politikası ile de Anadolu halkı maddî ve manevî bakımdan çok zarar görmüştür.⁹¹¹ Bu süreçte Moğol işkenceleri, ağır vergiler, kıtlık, yoksulluk gibi olumsuz durumlar halkı korku ve ümitsizliğe düşürmüştür. Halkın içerisinde bulunduğu bu durum onları tasavvuf şeyhlerine ve bilginlere aşırı bağlılık şeklinde ortaya çıkmıştır. Moğol hükümdarının Konya'ya saldıracağı sırada halk ölüm korkusu ile

⁹⁰⁵ Artun, *age.*, s. 177.

⁹⁰⁶ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2003, ss. 322-338. Ayrıca bkz. Köprülü, *age.*, ss. 245-248.

⁹⁰⁷ Sevgi, *age.*, s. 25.

⁹⁰⁸ Hilmi-Aksun, *age.*, ss. 194-195. Ayrıca bkz. Nihat Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1998, I, ss. 378-379.

⁹⁰⁹ Köprülü, *age.*, ss. 265-268.

⁹¹⁰ Hilmi Ziya Ülken, "Mevlânâ ve Yetiştirdiği Ortam", *Bildiriler*, ss. 226-252.

⁹¹¹ Ahmed Hilmi-Ziya Nur Aksun, *İslâm Tarihi II*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2006, ss. 83-84. Ayrıca bkz. İbrahim Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1992, ss. 64-68; A. Yaşar Ocak, *Türk Sufiliğine Bakışlar*, İletişim Yayınları, İstanbul 2008, ss. 139-141; Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara 2004, s. 263.

Mevlânâ'ya sığınarak ondan yardım istemiştir. Bu zor dönemlerde Mevlânâ halka mânevî olarak destek vermiş ve halkın moralini yükseltmiştir.⁹¹² Mevlânâ bu süreçte Türk halkına mânevî sevgi ve hoşgörü ortamı sağlayarak Moğol baskılarını azaltarak halkın yaşama azmini arttırmış, Anadolu'da Türk kimliğinin yerleşmesinde ve Türk milletinin teşekkülünde önemli roller üstlenmiştir.⁹¹³ Böylelikle Türk insanının fikri yapısını derinden etkileyerek onu âdeta aklın ve gönlün iksiriyle yeniden şekillendirmiştir.⁹¹⁴

Toplumdaki tüm unsurları birleştirici bir misyon üstlenen Mevlânâ, bu süreçte halktan asla kopmamış aksine halkla daha çok iç içe olmuştur. Mevlânâ'nın sohbetlerinde bulunan insanların çoğu halk, esnaf ve işçi kesiminden olması aydın kesim tarafından bile eleştirilmiştir. Mevlânâ ise bu eleştirilere: "Mansûr'umuz hallaç değil miydi, Buhârâ'lı Ebubekr bez dokumaz mıydı?" diyerek bu cevap verirdi.⁹¹⁵ Mevlânâ, devrinde her kesimden insanla sohbet ederek onlarla yakınlık kurmuştur. Mevlâna'nın bir papaza selâm göndermesi, Ermeni bir kasaba saygı ile eğilmesi, bir râhibe 33 defa saygı ile eğilmesi Mevlânâ'nın halktan kopuk değil aksine her kesimden insanla yakınlık kurduğunun kanıtıdır.⁹¹⁶

Mevlânâ, her seviyeden insanı alarak onu medeniyete, sanata ilim ve irfânâ uyandırarak kabiliyeti oranında, yüksek anlayış ve idrak seviyesine çıkartır. Bu anlayış ve idrak seviyesinin tezâhürü olan çelebi tavır, Türk irfânına yön vermiştir.⁹¹⁷ Cemil Meriç, "gerçek bilgi, disiplinli ve denenmiş bilgi"⁹¹⁸ olarak aktardığı halk irfanı, halkın bilgi ve yaşayışının bireysellikten çıkarak ortak bir yapıya dönüşmüş şeklidir.⁹¹⁹ Mevlânâ'nın Türk irfânını etkilemesi iki şekilde olmuştur; ilki kurumsal, ikincisi ise sözlemdir. Kurumsal etki, Mevlevîhaneler ve Mevlevîlik yoluyla. Mevlevîhanelerdeki âyin ve mukâbeleler, semâ ve mûsikî ile iç içe gelişen incelik beraberinde tarihe geçen pek çok eserin ortaya çıkmasına

⁹¹²Hilmi-Aksun, *age.*, ss. 172-201.

⁹¹³Hilmi-Aksun, *age.*, s. 200.

⁹¹⁴Ocak, *age.*, ss. 88-97.

⁹¹⁵Sevgi, *age.*, s. 21.

⁹¹⁶Sevgi, *age.*, s. 21.

⁹¹⁷Kemikli, *age.*, ss. 154-155.

⁹¹⁸Cemil Meriç, *Bu Ülke*, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s.109.

⁹¹⁹Erol Güngör, *Türk Kültürü ve Milliyetçilik*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2007, ss. 23-34.

zemin hazırlayan sürecin de başlangıcıdır. Bu süreç, Türk irfânını sanat boyutuyla kuşatarak onun estetik mahiyetini teşekkül ettirir.⁹²⁰

Mesnevî'de Türk kültürünü ve Türk milletini öven birçok beyit vardır. Mevlânâ, Türk milletinin yüksek vasıflarından bahsettiği “Kullukta ben köpekten aşağı değilim; Tanrı da hayat ve kudrette bir Türk'ten aşağı kalmaz.”⁹²¹ sözü Türk milletinin *Mesnevî*'de nasıl yüceltildiğinin açıkça göstergesidir.

Mesnevî'de Türk milleti “güzel” kavramıyla özdeşleştirilir. Mevlânâ “O zamanları hatırla ki ben put gibi güzeldim, sen de karşımda puta tapan şamana benzerdin.”⁹²² diyerek, güzellik algısını şamanın ifadesine kıyasla ortaya koyar ve hem Türk milletinin eski inanç sistemine atıfta bulur hem de güzelliği şamanın algısıyla ölçer.

Mesnevî'de Türk güzelliğın yanı sıra gücün de simgesi olarak gösterilir ve bireyden ziyade bir millet ruhunu ortaya koyar. Türk milletinin varoluşundan beri kendine has kültürel özellikleri ve hayatı algılayışı ifade edilir. *Mesnevî*'de “Bil ki suretin çadırdır, mânân Türk. Mânân bil ki kaptandır, suretin gemi!”⁹²³ ifadeleriyle Mevlânâ, Türk milletini mânâ olarak ifade eder.

Mesnevî'de Türk olarak tanımladığı aslında bir milletin kimliğidir. “Türk sağ oldukça mutlaka kendisine bir otağ bulur, hele hak kapısının azizi olursa.”⁹²⁴ ifadeleriyle Türk milletinin özgürlüğüne ve bağımsızlığına verdiği önemini ortaya koyar.

Mevlânâ, devrin özelliklerini yansıttığı eserinden hareketle halk bilgesi olarak nitelendirebiliriz. Çünkü o dönemde insanın zihnini meşgul eden pek çok soruya insanların anlayacağı seviyeye uygun bir üslupla cevap vermiştir. Bilal Kemikli'nin de belirttiği gibi: “Mevlânâ, Türk insanının zihniyetini ve ufkunu inşa eden onu akıl ve gönülle yeniden şekillendiren bir halk bilgesidir.”⁹²⁵

⁹²⁰Bilal Kemikli, “Mesnevî ve Türk İrfanı: Mesnevîhanlık Geleneği”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XVI/2, 2007, ss. 1-20.

⁹²¹Mevlânâ, *age.*, I, 66-67.

⁹²²Mevlânâ, *age.*, I, 193.

⁹²³Mevlânâ, *age.*, III, 42.

⁹²⁴Mevlânâ, *age.*, II, 35.

⁹²⁵Bilal Kemikli, *Şiir ve İrfan*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Bayrak Matbaası, İstanbul 2009, s. 155.

“Hindlilerin konuştuğu dille, yani Farsça söylüyorsam da, aslım Türk'tür.” diyen Mevlânâ'yı, Türkiye'de yaşadığı ve burada medfun olduğu hâlde Türk kabul etmemek yeterince inceleme yapmadan verilen bir hükümdür.⁹²⁶

Mevlânâ, gerek doğduğu yer olan Belh gerekse tüm ömrünü geçirdiği yer olan Konya, tarihî ve kültürel çevresiyle bir mensup olduğu kimlikle bir Türk sûfisidir. O, sûfi kimliğinin yanı sıra bir şâir ve düşünür olarak da kültür, edebiyat ve düşünce tarihimizi de derinden etkilemiştir. Mevlânâ, eserleri ve oluşturduğu düşünce sistemiyle Türk insanını etkilemekle kalmamış oluşturduğu etkiyi hem geliştirmiş ve hem de canlı tutmuştur. Bu yapılanmanın Türk kültürüne sözlü etkisi, *Mesnevî* ile teşekkül etmiştir. *Mesnevî*'yi daha iyi anlamak Anadolu'da fiilen yaşayan, var olan Türk kültür ve geleneklerinden ayırarak okumak, onu anlaşılabilir kılacaktır.

“*Mesnevî* tasavvuf, tarih, tıp, edebiyat gibi ilimlere ait konuların yanı sıra zamanın örf ve âdetlerinden bahsetmekte âdeta yaşama ve insana dair her şeyin özetlendiği bir eserdir.”⁹²⁷ Bahsettiğimiz özellikler, Mevlânâ'nın ve *Mesnevî*'nin halk hayatı ile iç içe olduğunu açıkça göstermektedir. Çalışmamızın bu bölümünde *Mesnevî*'de yer alan halk kültürü unsurlarını tespit ederek, bu eserin halktan kopuk değil, aksine halkın kendisini yansıtan, toplumun huzur ve mutluluğa götüren bir eser olduğunu ortaya koyacağız.

3. 1. EVLENME

Evlenme kadın ve erkeğin aile kurmak amacıyla yasaca birleşmesidir. Evlenme törenlerinde bağlı bulunulan kültürün öngördüğü belli kurallar ve kalıplar mevcuttur. Toplumların, kültürel ve ekonomik özellikleri evlenme biçimlerini belirlemektedir.⁹²⁸

İnsan hayatının önemli evrelerinden biri olan evliliğin, kendi içerisinde belli inanç, âdet, töre, âyin, dinsel ve büyüsel törenleri vardır. Bu etkinliklerin amacı kişiyi bu dönemdeki çeşitli zararlı etkilerden korumaktır.⁹²⁹ Evlilikle ilgili

⁹²⁶ Can, *age.*, s. 217.

⁹²⁷ Yeniterzi, *age.*, s. 37.

⁹²⁸ Artun, *Türk Halkbilimi*, s. 157.

⁹²⁹ Artun, *Türk Halkbilimi*, s. 133-134.

uygulamalar, Türklerin İslâmiyet’i kabulüyle eski kültürel mirasları ile yeni kültürel yapı arasında ilişkiler kurarak yeniden şekillenmişlerdir.⁹³⁰

İslâmiyet öncesi geleneklerde de evlilikte ziyafet verme, gelin ve güveyin birbirine hediyeler vermesi, kız ve erkek tarafının birbirlerine hediyeler vermesi gibi uygulamalar kötü cinlerin etkisini giderme ve ailenin mutluluğunu sağlama gibi uygulamalar yer alırdı. Belirlenen kutsal zamanlar evlilik için uygun zaman olarak görülürdü. Kurban sunma, su serme gibi pratikler evlilik bağına kötü etkilerden korumak adına yapılan büyüsel ve dini içerikli uygulamalardan bazılarıdır.⁹³¹

Mevlânâ’nın yaşadığı devirde Anadolu’nun İslâmiyet dininin tesiri altında idi. Mevlânâ bu hususta dinî esaslara dayalı açıklamanın yanı sıra kadın erkek ilişkileri, evlilik gibi mevzularda devrin örf ve âdetleri hakkında da bilgiler verir.

3. 1. 1. Eş Seçimi

Mevlânâ, evlilikte eşler arasında denklik olması gerektiğini savunur. Küfüv (denklik) denilen bu hususa değinen Mevlânâ, bu konuya çok önem verir. O, evlilikte asalet, dindarlık, ahlâk ve zenginlikte hususlarında denklik olması gerektiğini söyler. Bu noktada dindar ve güzel ahlâklı kadınların tercih edilmesini tavsiye eder.⁹³² Türk gelenek ve göreneklerinde de eşler arasında uyum ve denkliğe riayet edilirdi.⁹³³ Evlilikte eşler arasındaki denklik *Mesnevî*’de şöyle dile getirilir:

Sen bizim eşimizsin; işlerin başarılması için eşlerin aynı huyda olmaları lâzımdır. Eşlerin birbirine benzemesi lâzımdır. Ayakkabı ve mestin çiftlerine bir bak! Ayakkabının bir teki ayağa biraz dar gelirse ikisi de işine yaramaz. Kapı kanadının biri küçük, diğeri büyük olur mu? Ormandaki aslana kurdun çift olduğunu hiç gördün mü? Bir gözü bomboş, öbürü tıka basa dolu olsa hurç, devenin üstünde doğru duramaz.⁹³⁴

Evlenme insan hayatının yeni bir dönemidir. Çiftler de bu iki kapının kanadı gibidir. Eğer kapılar arasında denklik yoksa aralarında uyum olmaz.

⁹³⁰ Artun, *Halk Kültürü Araştırmaları*, s. 248.

⁹³¹ Gökalp, *age.*, ss. 310-315.

⁹³² Mevlânâ, *age.*, VI, 23.

⁹³³ Sevgi, *age.*, s. 62.

⁹³⁴ Mevlânâ, *age.*, I, 185.

Böylelikle yanlış bir adımla başlayan evlilik ileride daha da büyük sorunlara neden olur ve olay boşanmalara varan sonuçlara ulaşabilir.⁹³⁵ Bu durumu Mevlânâ şöyle değerlendirir:

İyi ama biz yoksuluz, perişanız. Bu kadının ailesiyse mallı, mülklü kişiler. Nasıl olurda bize eşit olabilir? Kapının bir kanadı tahtadan, öbürü fildişinden. Böyle şey olur mu hiç? Nikâhta iki çiftin birbirine eşit ve denk olması lâzım. Yoksa iş bozulur, geçim olmaz!⁹³⁶

3. 1. 2. Kız İsteme-Dünürlük-Söz Kesme

Geleneksel kesimde evlenme işine girişen kişiler; kız bakma, kız arama gibi işlemlerle başlarlar. Kız beğenilirse ardından da kız isteme, söz kesme ve nişan gibi uygulamalar gelir.⁹³⁷

Erkek tarafı gelin adayını beğendikten sonra aile büyükleri ile kızı istemeye gider. Kızı dünürcülerin en yaşlısı ister. Kız isteme, dünürcülük yoluyla anlaşılan ailelerin bu anlaşmalarını daha kalabalık bir topluluk huzurunda iyice pekiştirmeleri işlemidir.

Mevlânâ, görücü usulü evlilikte yapılan uygulamalardan kız isteme âdetini şöyle dile getirir: “Bu zengin adamında güzel, gümüş bedenli, yaratılışı ahlâkı hoş bir kız vardı. Kız, evlenme çağına girince kızı isteyenler, ona ağır nikâh parası vermeye başladılar. Her ulu adamdan kız istemeye bir görücü geliyordu.”⁹³⁸

Söz kesmede başlık, takı, eşya, çeyiz gibi âdetler nişan günü üzerine konuşulup karar verilir.⁹³⁹ Mevlânâ, bugün hâlâ Anadolu’da varlığını sürdüren söz ve nişanın ardından armağanlar sunulması âdetini şöyle dile getirir. “Hâsılı armağanlar sunuldu, nişan yapıldı, kumaşlar gönderildi, kızın verileceği ortalığa yayıldı.”⁹⁴⁰

3. 1. 3. Başlık

Mevlânâ burada devrin bir özelliğinden de bahseder ki o da başlık parası ya da nikâh parası olarak adlandırılan uygulamadır. Başlık kelimesi, evlenecek

⁹³⁵ Sevgi, *age.*, s. 61.

⁹³⁶ Mevlânâ, *age.*, IV, 17.

⁹³⁷ Artun, *Türk Halkbilimi*, ss. 161-164.

⁹³⁸ Mevlânâ, *age.*, VI, 23.

⁹³⁹ Artun, *Türk Halkbilimi*, ss. 163-164.

⁹⁴⁰ Mevlânâ, *age.*, VI, 24.

kızın eşinin evine götürmesi ve kendi başına ait olması sebebiyle bu kelimenin kökeni buradan alınmış olabilir.⁹⁴¹

Anadolu'da bugün bile varlığını sürdüren bu uygulama *Mesnevî*'de şöyle anlatılır: “Kız, evlenme çağına girince kızı isteyenler, ona ağır nikâh parası vermeye başladılar.”⁹⁴²; “Aramayıp taramaya giriştiler mi ‘hele nikâh parasını getir bakalım’ diye kapıyı kapar. Âşıklar da, o ümitle döner dolaşır, koşarlar... Her an ricaya düşerler, her an ümitsizliğe kapılırlar.”⁹⁴³

3. 1. 4. Çeyiz

Anadolu'da hâlâ varlığını sürdüren uygulamalardan biri de çeyizdir. Çeyiz, Arapça bir kelime olup “cihaz” kelimesinden gelip gelin için hazırlanan sandık eşyası ve kızın babasının evinden götürdüğü mal mülk anlamına gelir. O dönemde de yaygın olan bu âdet *Mesnevî*'de şöyle dile getirirler: “Sofî dedi ki: “Zaten çeyizimizi, malımızı gördü... Gizli aşikâr başka neyimiz varsa onları da hep görür.”⁹⁴⁴

Osmanlı döneminde bazı kasaba ve şehirlerin çeyiz yolu ile elde edilmesi bu geleneğin bir yansıması olarak karşımıza çıkar. Anadolu'da çeyiz hazırlanır ve nikâh kâğıdına yazılırdı.⁹⁴⁵

Mevlânâ, evlenirken kıza verilen çeyiz ile ilgili çeşitleri bilgiler verir: “Kadın dedi ki: Nerede onda çeyiz olarak verecek şehir ve kaleler...”⁹⁴⁶

Bu bilgilere bakıldığında Osmanlı döneminde var olan uygulamalar ile paralellik gösteren uygulamalar olduğu görülmektedir.

3. 1. 5. Düğün Sonrası

Anadolu'da düğün sonrası pek çok ritüeller ve büyüsel içerikli işlemler vardır. Bunların bir bölümü evlenen kişilerin mutluluğuna yönelik uygulamalar olmakla birlikte bir bölümü dekara büyü (kötülük büyü) alanına giren işlemlerdir.

⁹⁴¹Sevgi, *age.*, s. 63.

⁹⁴²Mevlânâ, *age.*, VI, 23.

⁹⁴³Mevlânâ, *age.*, IV, 4.

⁹⁴⁴Mevlânâ, *age.*, IV, 17.

⁹⁴⁵Sevgi, *age.*, s. 64.

⁹⁴⁶Mevlânâ, *age.*, IV, 251.

Mevlanâ'nın bahsettiği *saçı saçma* âdeti Orta Asya Türk adetlerine kadar uzanır. Saçı saçma âdeti ile kızın kocasının soyunun ataları ve koruyucu ruhları tarafından kabul edilmesi için yapılan kurbân törenidir. Bu pratikten maksat kötü ruhların evlenen kişilere zarar vermesini engellemektir. Bu adetlerin yanı sıra kuşak atma, gelin başı salavatlama, testi kırma, bardak kırma, kapı yağlama gibi pek çok uygulama vardır.⁹⁴⁷

Mesnevî'de düğün sonrası yapılacak uygulamalar hakkında şu bilgilere ulaştık: “Yahut saçı olarak saçacak inciler, paralar pullar?”⁹⁴⁸ Saçı saçma olarak adlandırılan bu uygulamada o dönemde saçı olarak inci, para gibi değerli şeylerin dağıtıldığı gözlenmektedir.

3. 2. ÖLÜM

Mesnevî'de bahsedilen geçiş dönemlerinden biri de ölümdür. İnsanoğlunun varoluşundan bu yana çaresiz kaldığı bir durum olan ölüm geçiş dönemlerinin son aşamasıdır. Anadolu'da ölümle ilgili deyim ve kavramlar, İslâmiyet'in vermiş olduğu ruhsatlar sayesinde kendine bir yer edinmiştir. Ölüm olayı çerçevesinde oluşan inanma, adet, töre ve ayin gibi pek çok uygulama özünde ölen kişinin öteki dünyaya gidişini kolaylaştırma, geride bıraktıklarının özüne saygı ve ölen kişinin yakınlarının bozulan ruhsal durumlarını sağaltmak esasına dayanır.⁹⁴⁹

3. 2. 1. Ölüm Sonrası

İnsanoğlu eski çağlardan beri ölüm karşısındaki acizliğini sevdiklerinden ayrıldıktan sonra üzülmeye, ağlama, ağıt ve mersiyeler söyleme şeklinde belirtmiştir. Ölüm gerçeği dünyada yaşayan her insanı ilgilendiren bir olgu olduğundan her milletin kendine ait mâtem törenleri vardır.

Orhun Abideleri'nde Göktürk hükümdarı Bilge Kağan'ın kardeşi Kül-Tegin'in vefat ettiğinde resmî cenaze töreni yapılmıştır.⁹⁵⁰ Eski Hunlar da cenaze töreninde saçların kesilmesi, yüzlerinin yaralanıp, kan akıtılması; Moğollar da

⁹⁴⁷ Artun, *Türk Halkbilimi*, ss. 181-185.

⁹⁴⁸ Mevlânâ, *age.*, IV, 251.

⁹⁴⁹ Çelik, *age.*, s. 429-441. Ayrıca bkz. Artun, *Türk Halkbilimi*, s. 186.

⁹⁵⁰ Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1999, ss. 30-31.

cenâze gömülmeye götürülürken yolda rastlanılan kimselerin kılıçtan geçirilmesi gibi âdetler uygulanmaktaydı.⁹⁵¹

Ölüm sonrasında ölünün arkasından yapılan uygulamalarda da her milletin kendine ait âdetleri vardır. Anadolu’da cenaze evden çıkarken kadınların saçını başını yolmaları, dizlerini dövme ve çeşitli ağıtlar yakmaları şeklindeki uygulamalar İslâmiyet’te uygun görülmez.⁹⁵²

3. 2. 1. 1. Yıkama

Mevlânâ, *Mesnevî*’de: “Cennetten kâfur kokusu geldi.”⁹⁵³ diyerek de devrin önemli bir âdetine değinir. Kâfur kokusu ölüme delalet eder ve kabirde ölülerin yanına yılan vesair hayvan dokunmasın diye gözlerine, kulaklarına, burnuna ve bazı bölgelerde yedi azasına pamuklu suya karışmış kâfur konulur.⁹⁵⁴

Anadolu’da mezar saçısı, ölüye kına yakma ve sürme çekme, ölü evinde ışık yakma, ölü kazanını ters çevirme, günlük tüttürme, murt dalı, ölü taşı şişe kırma gibi pek çok büyüsel içerikli inanç ve uygulamalar varlığını hâlâ sürdürmektedir.⁹⁵⁵

Yukarıda belirtilen pek çok uygulama Türklerin İslâmiyet öncesi inanış sistemlerine aittir. Nitekim Türkler’de cenaze törenlerinde yuğcular ve sığıtçılar denen yaşçılar ve ağlayıcılar yer alır ve yüzlerini yararak kan akıtırlardı. Bu uygulamalar ölünün öfkesini gidermek için yapılan uygulamalardır. Bunun yanında ölünün öfkesini gidermek için koyu renkli bir hayvan kurban edilip eve asılırdı.⁹⁵⁶ Bu ve benzeri uygulamalar İslâmiyet öncesi inanışların yansıması olarak İslâmiyet’in varlığı içerisinde günümüze kadar gelmiştir.

3. 2. 1. 2. Definden Sonraki Uygulamalar

Türk gelenekleri arasında ölünün ardından uygulanan bir takım âdetler vardır. Mevlânâ, ölünün defnedilmesinden sonra yapılan uygulamaları şöyle nakledilir:

⁹⁵¹ Sevgi, *age.*, s. 73-74.

⁹⁵² Sevgi, *age.*, s. 76.

⁹⁵³ Mevlânâ, *age.*, III, 264.

⁹⁵⁴ Mevlânâ, *age.*, III, 415.

⁹⁵⁵ Artun, *Türk Halkbilimi*, ss. 195-199.

⁹⁵⁶ Gökalp, *age.*, s. 309.

Halk onun ölümünü haber alınca kabrinin üstü kıyamet yerine döndü. Bir hayli halk onun yası ile saçlarını yolarak, elbiselerini yırtarak mezarı üstüne yığıldı. Arap'tan, Türk'ten, Rum'dan, Kürt'ten oraya toplananların sayısını da ancak Allah bilir. Mezarın toprağını başlarına serptiler. Onun derdini yerinde ve dertlerine derman gördüler. Bir ay ahali, mezarı üstünde gözlerinden kanlı yaşlara yol verdiler. Onun ayrılığı derdinden padişahlar da, büyükler de, küçükler de ah u figan ediyorlardı.⁹⁵⁷

Bu bölüme bakıldığında da halkın vezirin öldürülmesi üzerine kabrinin başına toplanan insanların çok kalabalık olduğu, insanların elbiselerini yırttıkları, vezirin mezarının toprağını başlarına serptikleri, yas tutma işleminin bir ay sürdüğü ve insanların feryat ve figan ettiği anlaşılmaktadır.

3. 2. 1. 3. Belirli Günler/Ölü Yemeği

Mesnevî'de horoz ve köpeğin ev sahipleri arasında geçen diyalogdan hareketle ölünün ardından yapılan adetlerden bahseder: “Ölünce de akrabası, yoksullara köpeklere ekmekler dağıtacaklar dedi.”⁹⁵⁸

Ölünün ardından yemek dağıtılması, kurbanlar kesilmesi gibi uygulamalar günümüzde de devam etmektedir. Bu uygulamalar bugünlerde şeker ve yemek dağıtmanın yanında kıyafet, başörtüsü dağıtma şeklinde devam etmektedir. Bu durum *Mesnevî*'de şöyle anlatılır:

Mirasına konan feryat ve figan ederek bir öküz kesecek. Yarın, adam ölünce sana epeyce yemek düşecek. Köyde halk da, ileri gelenler de kurban etleri, lalangalar, yemekler yiyecekler. Yoksullara, köpeklere bir hayli öküz eti, koca koca ekmekler dağıtılacak.⁹⁵⁹

Buradaki bilgiler, o devirde ölünün ardından öküz kesildiği, yoksullara hatta köpeklere dahi ekmek dağıtıldığı, yemekler yapılıp dağıtıldığı şeklinde âdetlerin olduğunu göstermektedir. Devrin âdetleri arasında olan ölünün arkasından öküz kurban etme ve fakirlere da dağıtma işlemi, Mevlânâ'nın

⁹⁵⁷ Mevlânâ, *age.*, I, 63.

⁹⁵⁸ Mevlânâ, *age.*, III, 271.

⁹⁵⁹ Mevlânâ, *age.*, III, 273.

vefâtının ardından da yapılmış ve yedi tane öküz kurban edilerek fakirlere dağıtılmıştır.⁹⁶⁰

Mevlevî tarîkatına mensup olan kimselerde yas süresince bir takım âdetler yer alır. Bu dönemde, Kur'ân-ı Kerîm okuma, hatim indirme, yas elbisesi giyme, kırkıncı günde yemekli toplantı yapma ve ölenin ruhu için yemek pişirip dağıtma bunlardan bazılarıdır.⁹⁶¹

3. 2. 1. 4. Yas tutma

Mevlânâ, Hz. Mûsâ'nın yıldızının gökte belirmesini ve müneccimlerin meydanda feryatlarını dile getirmelerini anlatırken devrin yas tutma âdetlerinden şöyle bahseder: “Her müneccim, yaşlılar gibi başı açık, yeni yakası yırtık bir hâlde toprağı öptü. Yaşlılar gibi sesleri ses veriyor, feryatları ortalığı dolduruyordu. Saçlarını, sakallarını yolup, yüzlerine vuruyorlar, gözleri kanlı yaşlarla doluyordu.”⁹⁶²

Mesnevî'de anlatılan tavus kuşu ile ilgili bir hikâyede, kuşun tüylerini yolmasını yas tutanlara benzetilir ve burada yas tutan insanların davranışı ile ilgili şu bilgilere ulaşır: “O kanatları yolma ki bir daha yerine yapışmaz. Ey güzel yüzlü, yasa düşüp yüzünü yırtma. Kuşluk güneşine benzeyen o güzelim yüzü yırtmak, yanlış bir iştir.”⁹⁶³ Mevlânâ burada devrinde yas tutarken insanların yüzlerini parçalama gibi âdetlerini doğru bulmaz ve bu yanlış bir iştir diyerek de insanları uyarır.

Mevlânâ, ölümü ibret verici bir olay olarak değerlendirir ve insanların yaşayışları sırasında ölümü hiç hatırlamadıklarını ancak ölüm vakti gelince anladığını şöyle anlatır:

Şu ölüm yıllardır davulcağızını döver durur da senin kulağın vakitsiz ve yersiz oynar. Fakat can verme çağında ah ölüm dersin. Ölüm şimdi mi seni uyandırdı? Ölümün, nâra atmadan boğazı yırtıldı sesi tutuldu; dövüle dövüle davulu patladı! Sense kendini bir şeylere verdin, ince

⁹⁶⁰ Sevgi, *age.*, s. 79.

⁹⁶¹ Sevgi, *age.*, s. 80.

⁹⁶² Mevlânâ, *age.*, III, 73.

⁹⁶³ Mevlânâ, *age.*, V, 49.

eleyip sık dokudun; ne sesini duydun, ne davulunu! Fakat ölümün ne demek olduğunu şimdi anladın işte!⁹⁶⁴

Mesnevî'de, ömrünü boşa harcıyıp ölümü hatırlamayan insanlara serzenişte bulunulurken devre ait bir âdet şöyle dile getirilir:

Ömrü zay edip tam can verme çağında, o darlık zamanında tövbe etmeye koyulmak, her yıl Halep'teki Şîa'nın âşure günlerinde Antakya kapısında yas tutmasına benzer. Âşure günü, bütün Halepliler, Antakya kapısına gelirler, ta geceye kadar. Kadın erkek, büyük bir kalabalık toplanır, Ehlibeyt'in yasını tutarlardı. Bağırırlar, ağlarlar, feryat ederlerdi. Şîa, Kerbelâ vakası için yas tutardı. Ehlibeyt'in Yezit'ten, Simir'den çektikleri zulümleri, onlar tarafından uğradıkları sınanmaları sayıp dökerler, sesleri ses verir, feryatları, bütün ovayı, çölü doldururdu.⁹⁶⁵

Mevlânâ'nın burada verdiği bilgilerden, Antakya'da Hz. Hüseyin'in şehit edilmesi ile ilgili yas töreni yapıldığı, bu törenlerde o dönemde yaşanan sıkıntıların anlatıldığı ve bu anlatma sırasında feryat edip, bağırarak ağladıkları anlaşılmaktadır.

Hz. Muhammed'in torunu Hz. Ali'nin oğlu İmam Hüseyin'in (v. 61/680) muharrem ayının onuncu günü şehit edilmiştir. Ehl-i beyte sevgi duyanlar her yıl bu zamanda törenler düzenlerler, mersiyeler okuyup ve yas tutarlar.⁹⁶⁶

Bir garip şair, âşure günü çölden geldi, o feryadı duydu. Şehri bırakıp o tarafa yürüdü, feryadın sebebini araştırmaya koyuldu. Merak etti, bu gam nedir, bu yas kime tutuluyor diye soruşturmaya başladı. Herhâlde bir ulu bey ölmüş olmalı diyordu; böyle bir topluluk, küçük iş değil. Ben garibim siz buralısınız adını lâkaplarını söyleyin. Adı neydi ne iş görürdü, nasıl adamdı? Bana bildirin de onun iyiliklerine ait bir mersiye söyleyeyim. Ben şairim, bir mersiye düzüp okuyayım da, buradan bir yiyecek, bir azık parası alayım. Bunu duyanların birisi dedi ki: Yahu, sen deli misin? Yoksa Şîa değilsin de Ehlibeyt düşmanı mısın? Âşure gününü, o gün şehit olan cana yas tutmanın yüzlerce yıl yaşamadan daha üstün olduğunu bilmiyor musun? Mümine göre o pâk

⁹⁶⁴ Mevlânâ, *age.*, VI, 64.

⁹⁶⁵ Mevlânâ, *age.*, VI, 64.

⁹⁶⁶ Mevlânâ, *age.*, VI, 410.

nurun yası, yüzlerce Nuh tufanından da meşhurdur. Siz şimdiye kadar uyuyor muydunuz ki şimdi yas tutuyor, elbisenizi yırtıyorsunuz?⁹⁶⁷

Mevlânâ, Şîîler'in yaptığı bu törende şâirlerin yer aldığını, ölen kişinin ardından lakâplarını saymak suretiyle yaptığı iyilikleri sıraladığını dile getirir. Ayrıca bu işi yapan şâirlerin bu işten para aldıkları, halkın arasında ağlayan kimselerin de elbiselerini yırttıkları şeklinde bilgiler devrin âdetleri arasında yer alır. Cenâze mersimlerinde söylenen mersiye, ağıt gibi türler sözlü edebiyatın doğması ve gelişmesine önemli katkılar sağlamıştır.⁹⁶⁸ Bu tören, *Mesnevî*'de şu sözlerle eleştirir: "Ey uykuya dalanlar, kendinize ağlayın! Çünkü bu ağır uyku, çok kötü bir ölüm. Allah'a mensup ruh, zindandan kurtuldu. Neden elbisenizi yırtalım, niçin elimizi ısırap duralım?"⁹⁶⁹

Mevlânâ, yas tutan kimselerin giydikleri elbise renklerinden de bahseder: "Allah bunların gönlüne öyle bir hüsnü zan vermiştir ki derde düşüp hiç yaslanmazlar, gök renkli yas elbisesi giymezler."⁹⁷⁰ Ayrıca o devirde yas mektubu yazıldığı ve renginin siyah olduğunu şöyle dile getirir: "Yas mektupları gibi üstü simsiyah, içi kenarları suçlarla dolu."⁹⁷¹

Mevlânâ, yas törenleri sırasında ezberlediği sözleri para karşılığı söyleyerek ağlayan kimseleri taklitçilikle suçlar ve o kimseleri şu sözlerle eleştirir:

Taklide düşen ney gibi feryat eder ancak o feryadı dinlemek isteyen için mukallit, söz söylerken ağlasa bile habîsin maksadı, ancak tamahtır. Ağlar da yanık sözler söyler. Fakat kendisinde yanan yürek nerde, yırtılan etek nerde? Muhakkikle mukallit arasında çok fark vardır. Bu Davut gibidir, öbürü ses gibi! Bunun sözleri yanıklıktan doğar, öbürüyse söylenmiş köhne sözleri belleyip nakleder. Kendine gel, kendine! O hüzünlü sözlere kapılma.⁹⁷²

Mevlânâ, para karşılığında ağlayan kimselerin durumunu şu benzetme ile özetler ve elbette onların da karşılığının olduğunu şu sözlerle dile getirir: "Öküzün üstünde yük var, kağı da feryat edip ağlıyor! Ama mukallit da sevaptan mahrum

⁹⁶⁷ Mevlânâ, *age.*, VI, 65.

⁹⁶⁸ Sevgi, *age.*, s. 84.

⁹⁶⁹ Mevlânâ, *age.*, VI, 65-66.

⁹⁷⁰ Mevlânâ, *age.*, III, 153.

⁹⁷¹ Mevlânâ, *age.*, V, 177.

⁹⁷² Mevlânâ, *age.*, II, 38.

değildir. Hesaba gelince ağlayıcıya da para verirler. Kâfir de Allah der, mümin de. Fakat ikisinin arasında adamakıllı fark var.”⁹⁷³

Mevlânâ ağlamanın insan ruhu üzerindeki tesirinden bahseder ama ölünün ardından ağlamaktan vazgeçip insanların kendilerine dönüp bakmaları gerektiğini şu sözlerle dile getirir:

Ey başkalarına ağlayan göz, gel, bir müddetçik otur da kendine ağla!
Dal, ağlayan buluttan yeşerir, tazeleşir. Çünkü mum, ağlamakla daha aydın bir hâle gelir. Nerde ağlıyorlarsa orda otur, çünkü sen, ağlamaya daha lâyıksın! Çünkü gönülde taklit nakışı var; yürü bendini gözyaşıyla yık!⁹⁷⁴

Eskiden Anadolu’da yas törenlerinde ölünün özelliklerini sayarak ağlayıp, ağlatan kişiler vardı. Ağlayıcı denen bu kimseler genellikle kadınlardan oluşur ve ağlama karşılığında para alırlardı.⁹⁷⁵ Mevlânâ bu geleneği şöyle dile getirir: “Ekmek isteyen yıllardır Allah der, fakat saman için Mushaf taşıyan eşeğe benzer. Dudağındaki gönlünden doğsa, gönlünü aydınlatsaydı bedeni zerre zerre olurdu. Şeytan’ın adı büyü yapmaya yarar, sen de Allah adıyla mangır elde edersin!”⁹⁷⁶

3. 3. İNANIŞLAR

Halkın günlük yaşantısında büyük bir yaptırım gücüne sahip olarak kendini hissettiren inanışlar, halk kültürünün temel dinamikleridir. Her toplumun eski inanç sistemlerinin mirası günün koşullarına uydurularak yeni bir biçimle karşımıza çıkar.⁹⁷⁷

Halk inancı bir nesne olgu ya da varlığın gerçek kabul edilmesi esasına dayanan dini hükümler gibi kesinlik taşımayan, topluluktan topluluğa değişiklikler gösteren pratiklerdir. Halkın kültürel düzeyi ne olursa olsun birçok insanın bu inanışların halk arasında çok yaygın olduğu bilinmektedir. Türkler tarihleri boyunca çeşitli din ve kültürlere girmiş ve etkilenmişlerdir. İslâmiyet’in kabulünden sonrada bu inançlar ve dinlerin etkisi devam etmiştir.⁹⁷⁸

⁹⁷³ Mevlânâ, *age.*, II, 38.

⁹⁷⁴ Mevlânâ, *age.*, II, 37.

⁹⁷⁵ Mevlânâ, *age.*, II, 302.

⁹⁷⁶ Mevlânâ, *age.*, II, 38.

⁹⁷⁷ Artun, *Halk Kültürü Araştırmaları*, s. 303.

⁹⁷⁸ Artun, *Türk Halkbilimi*, ss. 271-272. Ayrıca bkz. Çelik, *age.*, s. 451-470.

Anadolu birçok uygarlığın beşiği olarak değişik kült, kültür ve inançların kaynaşması ile oluşan bir bütündür. Bu inanç ve kültürel miras Anadolu potasında eriyerek Türkiye kültürünü oluşturmuştur.⁹⁷⁹

3. 3. 1. Kutsal Kişi ve Varlıklarla İlgili İnanmalar

İnsan, tarihin ilk dönemlerinden beri tabiat olayları karşısında güçsüz kaldığı durumlarda çeşitli arayışlara girmiştir. Bu arayışlar değişik kültürlerde bir takım düşünce ve inanışları beraberinde getirmiştir. Bu noktada ortaya çıkan inançlar bütün milletlerin yaşama biçimi, ekonomik yapıları ve inanç yapılarına göre şekillenerek bir takım tören ve uygulamaları beraberinde getirmiştir.⁹⁸⁰

İnsanoğlu yaşamında tutunacak, güvenecek gizli bir güç arama eğilimine sahiptir. Bu eğilim zamanla yerini bir takım inançlara bırakmıştır. Bu noktada inanç toplulukların millet olmasında kültür kavramını meydana getiren önemli unsurlardan biridir.⁹⁸¹

Türkler de tarih boyunca çeşitli inanç sistemleri ve dinlerin etkisi altında kalmıştır. Orta Asya'daki Türklerin en eski inançları; atalar kültü, tabiat kültleri ve Gök Tanrı kültüründen oluşan üçlü bir yapıdan oluşmuştur.⁹⁸² Türklerin İslâmiyet'ten önceki inanç sistemleri hakkında birçok tanım ve kavram ortaya konulsa da bu konuda kaynakların sınırlı olması nedeniyle kesin hükümlere varmak oldukça zordur. Türklerin İslâmiyet'ten önceki inanç sistemleri için *Toyonizm, Totemizm, Şamanizm, Gök Tanrı İnancı* gibi ifadeler kullanılmakla birlikte bazı araştırmacılar bu terimleri din olarak kabul ederken bazıları da inanç olarak değerlendirir.⁹⁸³

Halk kültürü araştırmalarında inanç sistemlerine ait günlük hayattaki uygulamalar yeni bir içerik kazanmıştır. Türkler Anadolu'ya gelmeden yüzyıl önce İslâmiyet'i kabul etseler de eski dini anlayışları, İslâmiyet'in şemsiyesi

⁹⁷⁹ Artun, *Türk Halkbilimi*, s. 240.

⁹⁸⁰ Artun, *Halk Kültürü Araştırmaları*, s. 11.

⁹⁸¹ Erman Artun, *Türk Halkbilimi*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2009, s. 83. Ayrıca bkz. Artun, *Halk Kültürü Araştırmaları*, s. 10.

⁹⁸² Artun, *Halk Kültürü Araştırmaları*, ss. 9-10. Ayrıca bkz. Güzel, *age.*, ss. 150-165.

⁹⁸³ Ziya Gökalp, *Türk Uygarlığı Tarihi*, ed. Yusuf Çotuksöken, İnkılab Kitabevi, İstanbul 2008, ss. 51-54. Ayrıca bkz. Erman Artun, *Dinî-Tasavvufî Halk Edebiyatı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2010, s. 1.

altında varlığını sürdürmeye devam ettirmiştir.⁹⁸⁴ Anadolu’da ortaya çıkan Baba İshâk, Barak Baba, Sarı Saltuk gibi şahsiyetler Şâmânların izlerini taşımaktadır.⁹⁸⁵

Şamanizm bir büyü sistemiydi. Şamanizm’e mal olmuş atalar kültü, tabiat kültürleri ve Gök Tanrı kültürlerinin bu yapıyla bütünleşmiştir.⁹⁸⁶ A. Yaşar Ocak Şamanizm’in eski Türklerin ilk dini olmadığını belirtmiş ve şamanın görevlerini şu şekilde sıralamıştır: Sihirbazlık yapan, hastaları iyileştiren, gaipten ve gelecekte haber veren, ruhları bedenlerini terk edip tekrar geri dönen, kadın-erkek müşterek ayinler yapan, tahta kılıçla savaşan vb. Bektaşî velilerinin sahip olduğu bu kabiliyetlere sahiptir. Tasavvuf edebiyatında veli denilen kişilerin sahip olduğu niteliklerle benzerlikler göstermektedir.⁹⁸⁷

Günümüzde Anadolu’da okuyup üflemek, ip bağlamak, muska yazmak, kurşun dökmek vb. yordamlarla hastalıkları iyileştiren kişiler şaman kalıntısının taşıyıcıları olarak değerlendirilebilir. Bunun yanı sıra Anadolu’da “cindar” adıyla anılan hastaların vücuduna girerek cinleri kovması ya da cinlerle geleceği hakkında bir takım kehanetlerde bulunan kişiler de şamandan farkı olmadığı açıktır. Bu çevrede yaşamış Türkmen babalarında Şamanizm’in özellikleri açıkça görülmektedir.⁹⁸⁸

Mevlânâ, *Mesnevî*’de Türklerin eski inançlarından olan Şamanizm’den şöyle bahseder: “Ateş dedi ki: ‘Ey Şaman!’ Ben yine o ateşim. Hele içeri gel de benim hararetimi gör!”⁹⁸⁹; “O rengârenk çakal gizlice çıkagelip kendisini kınayanın kulağına dedi ki: Hele bir bana, hele rengime bak. Şamanın bile böyle bir putu yoktur.”⁹⁹⁰

Mevlânâ’nın, *Mesnevî*’de: “Ben dört tabiat ve illet-işla değilim.”⁹⁹¹ ifadesi ile dört tabiat feleklerin dönmesinden yaşlılık, kuruluk, soğukluk, sıcaklık kastedilir. Bu dört tabiatın mazharı ateş, su, hava ve toprak olan dört unsurdur. Göklerle bu unsurların birleşmesinden tüm canlı ve cansız varlıklar oluşmuştur.

⁹⁸⁴Turan, *age.*, ss. 296-297. Ayrıca bkz. Artun, *Türk Halkbilimi*, ss. 83-84.

⁹⁸⁵Turan, *age.*, s. 282.

⁹⁸⁶Ahmet Yaşar Ocak, *Bektâşi Menâkıbnâmelerinde İslâm Öncesi İnanç Motifleri*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1983, s. 35.

⁹⁸⁷Ocak, *age.*, ss. 95-103.

⁹⁸⁸Ocak, *age.*, ss. 95-103. Anadolu’da halk inançları hakkında detaylı bilgi için ayrıca bkz. Kırkkılıç, *age.*, s. 26.

⁹⁸⁹Mevlânâ, *age.*, I, 66.

⁹⁹⁰Mevlânâ, *age.*, III, 61.

⁹⁹¹Mevlânâ, *age.*, II, 124.

Bu inanış Yunan felsefesinin İslâmîleşmiş şeklidir ki Mevlânâ bu beyitle bu inanışı reddeder.⁹⁹²

Mevlânâ, Hz. İbrahim'in ateşe atılmasından bahseder ve ardından: “Onun sebep yakıcılığına hayranım. Onun hayallerinde Sofestâî gibiyim.”⁹⁹³

Sofestâîler eski Yunan filozoflarının bir kısmına verilen addır. Eski kitaplar bunları İndiye, İnadiye, Lâedriye diye üçe ayırırlar. Bunların birleştikleri temel nokta duygularımıza inanmaktır ve bu kişiler asıl sofistler olup eski septikler olarak da bilinirler.⁹⁹⁴

Sofistlik yani Hukema felsefesi Yunan felsefesinin İslâmîleşmiş şeklidir. Bu inanışta Hz. Âdem ve Havva, mânâ da denen akl-ı kül ve nefs-i külden meydana geldiğine inanılır.⁹⁹⁵ Bu düşünceden *Mesnevî*'de şöyle bahsedilir: “Nefs-i Kül, insanın cüz'i nefesine tesir etti de olacaklar oldu. Balık baştan kokar, kuyruktan değil!”⁹⁹⁶

Bu ifadede de belirtildiği gibi Akl-ı Kül ve Nefs-i Kül'ün birleşmesi ile gökler, göklerin dönüşünden dört unsur meydana gelmiştir. Göklerle dört unsurun birleşmesinden cemat, nebat ve hayvan âlemi meydana gelmiştir.⁹⁹⁷ Bu anlayış *Mesnevî*'de şöyle anlatılır:

Yerin harareti kalmadı mı gök hararet yollar. Rutubeti bitti mi rutubet verir. Gökyüzünde bulunan ve toprağa mensup olan burç, yere yardım eder. Suya mensup burç, yere rutubet verir, yeri ter ü taze bir hâle sokar. Yele mensup burç yele bulutları sevk eder, yerdeki buharları ufunetleri çeker alır. Ateş burcu da güneşe hararet verir. Güneşin önu de, ardi da o burçtan kızmış, tava gibi kızarmıştır.⁹⁹⁸

İnsanın vücuda gelmesi amacıyla dokuz kat gök baba görevi görür ve göğe yüce babalar anlamına gelen “âbâi ulviyyin” denilir. Dört unsorda anne vazifesi gördüğü için “ümmehât-i suflıyye” yani aşağıdaki analar anlamında kullanılır. Babam gök annem yer sözüyle göğün erkek yerin dişi sayılır ki bu anlayış Yunan

⁹⁹² Mevlânâ, *age.*, II, 317.

⁹⁹³ Mevlânâ, *age.*, I, 42.

⁹⁹⁴ Mevlânâ, *age.*, I, 335.

⁹⁹⁵ Mevlânâ, *age.*, VI, 407.

⁹⁹⁶ Mevlânâ, *age.*, III, 151.

⁹⁹⁷ Mevlânâ, *age.*, III, 413.

⁹⁹⁸ Mevlânâ, *age.*, III, 360-361.

felsefesinin İslâmîleşmiş şekli olan hukema inanişından kaynaklanır.⁹⁹⁹ Mevlânâ bu inanişını şöyle ifade eder:

Kadına nail olmak için kazancının etrafında dönüp dolaşan erkek gibi felek de zamane de dönüp dolaşmaktadır. Bu yeryüzü, hanımlıklar etmekte, doğurduğu çocukları emzirip yetiştirmektedir. Şu hâlde yerle göğün de aklı var; böylece bil. Çünkü akıllıların işlerini işliyorlar. Bu iki güzel, birbirlerinden süt emmeseler, birbirlerini sevip koçmasalar nasıl olur da birbirlerinin muradına dolanırlardı?¹⁰⁰⁰

3. 3. 2. Yıldızlarla İlgili İnanmalar

İnsanoğlu yüzyıllardır birçok şeye inanma ihtiyacı duymuş ve bunların mantıklı olup olmamasına önem vermemiştir. İnsanlar görüp duyduklarına halk kültürüne bağlı olacak şekilde inancından ödün vermeden inanmıştır çünkü burada esas tutulan mantık değil inanmanın verdiği mutluluk olmuştur.¹⁰⁰¹ Nitekim astronomiye karşı olan ilgi VIII. yüzyıldan itibaren İslâm kültürünün vazgeçilmez özelliklerinden biri hâline gelmiştir.

Mevlânâ, *Mesnevî*'de yıldızlarla ilgili bilgilere çokça yer vermiş ve bu bilgileri eski inanç, örf ve âdetler çerçevesinde anlatmıştır. Eskiden insanlar önemli bir işe karar vereceklerinde ya da önemli işlere başlayacaklarında yıldızların hareketlerini inceler ve işlerine ona göre karar verirlerdi. Hatta hükümdarların da savaşa ya da her hangi bir sefere karar verecekleri sırada yanlarında özel müneccimlerin olduğu bilinmektedir. Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'un fethine hareket edeceği zaman müneccimler eşref saatini belirlemiş ve padişahta o saatte sefere çıkmıştır.¹⁰⁰²

Yıldızların konumu, hareketleri, güneş ve ay tutulmasından bahseden ilme astronomi denilir.¹⁰⁰³ Astronomi bilimi gök kubbenin bilimi anlamına gelmekte ve birçok durumda kozmografya olarak tabir edilmektedir. Güneşin doğuşu-batışı, yıldızların hareketleri gibi birçok ku¹⁰⁰⁴

⁹⁹⁹ Mevlânâ, *age.*, III, 422.

¹⁰⁰⁰ Mevlânâ, *age.*, III, 360-361.

¹⁰⁰¹ Artun, *Türk Halkbilimi*, s. 271.

¹⁰⁰² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilâtı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1988, s. 369- 372.

¹⁰⁰³ Sacit Özdemir - Biraol Gürol - Osman Demircan, *Astronomi ve Astrofizik*, Asil Yayın Dağıtım, Ankara 2005, ss. 1-2.

¹⁰⁰⁴ Rüşdi Raşid, *İslam Bilim Tarihi*, Litera Yayıncılık, İstanbul 2006, ss. 16-17.

“Eski inançlara göre yıldızların, muharebe, sulh, doğum, ölüm, kıtlık, kuraklık gibi olaylarla alâkasından bahseden ilmede astroloji (yıldız ilmi) deniliyordu.”¹⁰⁰⁵ Bu işle uğraşan kimseye de münecim ya da astrolog adı verilir. İslâmiyet’te namaz, oruç, hac benzeri ibadetlerin vakitlerinin tayininde bu ilimden faydalanılmaya çalışılması ile İslâmiyet bu ilmin gelişmesine katkı sağlamıştır.¹⁰⁰⁶

Eski âlimler insanı küçük âlem kabul ederler ve büyük âlem olan kâinatla olan ilgisinde yıldızlarla alaka kurarlardı. Yıldızların insana tesiri ise yıldızların diğer yıldızlara uzaklığına ve durumuna göre değişirdi. İnsan da *anâsır-ı erba’a* denilen dört unsurun dengeli bir şekilde oluşundan meydana gelir.¹⁰⁰⁷ Bu inanış *Mesnevî*’de şöyle anlatılır: “Her peygamber ana rahmine düşünce yıldızı gökte zuhur eder, parlamaya başlar. Firavun’un hilelerine rağmen Mûsâ’nın yıldızı gökte belirdi.”¹⁰⁰⁸

Halk arasında yıldızların insan tabiatına etki ettiğine inanılır ve bazı yıldızlar uğurlu bazıları da uğursuz olarak nitelendirilir. Mevlânâ yıldızların insanlara tesirinden şu ifadelerle bahseder: “Talihi Müşteri olan kişi, neşesinden, ululuğundan sevinir. Talihi Zuhâl olan da şer işlere düşmemek için yaptığı şeyler de ihtiyat etmek lüzumunu anlar. Yıldızı Zuhâl olan kişinin ahvalini tamamıyla söylesem zavallı, o yıldızının ateşinden yanar.”¹⁰⁰⁹; “Zühale üç yüz bin beş yüz yıllık, hatta daha da nice fazla bir yol var... Fakat tesiri, anbean görünüp durmada!”¹⁰¹⁰

Modern astrolojide Jüpiter olarak bilinen müşteri yıldızı güneşin etrafında dolaşan en büyük gezegendir. Müşteri diğer gezegenler göre en uğurlu gezegen olup bu gezegene mensup kimseler cesur ve zarif olmakla birlikte belâgat sahibi insanlardır.¹⁰¹¹

Zuhâl modern astrolojide Satürn olarak bilinir. Yedinci felekte bulunan bu yıldız gam ve kederi temsil eder. Bu yıldızla mensup olanlar cahil ve yalancı olurlar. Zuhâl yıldızının rengi siyahtır. Zuhâl yıldızı, münecimlere göre

¹⁰⁰⁵ Sevgi, *age.*, s. 115.

¹⁰⁰⁶ Sevgi, *age.*, s. 115. Ayrıca bkz. Levend, *age.*, ss. 197-198.

¹⁰⁰⁷ Sevgi, *age.*, s. 117.

¹⁰⁰⁸ Mevlânâ, *age.*, III, 73.

¹⁰⁰⁹ Mevlânâ, *age.*, II, 131.

¹⁰¹⁰ Mevlânâ, *age.*, IV, 42.

¹⁰¹¹ Levend, *age.*, s. 207. Ayrıca bkz. Hasan Aktaş, *Çağdaş Türk Şiirinde Kozmik Âlem*, Yort Savul Yayınları, Edirne 2008, ss. 91-92

yıldızların en uğursuzu olarak değerlendirilir.¹⁰¹² Halk arasında Zuhâl yıldızı ile ilgili düşünceler *Mesnevî*'de şöyle dile getirilir: “Zühale karîn olan her yer çoraklaşır, oraya ekin ekilemez.”¹⁰¹³

Mevlânâ, güneşin renginden ve ayın yıldızlara olan üstünlüğünden de bahseder ve feleğin dönüşünde uğurlu ve uğursuz zamanlar olduğunu dile getirir: “Güneş, ateş renginde doğmuşken diğer bir saatte baş aşağı batar. Göklere pırıldayan yıldızlar; zaman zaman ihtirâka uğrarlar. Güzellikte yıldızlardan daha parlak olan ay da ince ağrıya tutulup hilâl olur. Allah rızasını arayıp duran başı dönmüş feleğin hâli de oğullarının hâli gibidir: “Gâh en altta, gâh ortada, gâh en tepede. Onda da bölük bölük kutlu ve yomsuz (uğursuz) zamanlar var! Ey külliyyat ile karışmış olan, ey insan! Basit cisimlerin hâlini de kendinden kıyas et!”¹⁰¹⁴

Her gezegenini kendine has özellikleri olduğuna inanılırdı. Astrolojinin temsil ettiği görüşe göre yer ile gök arasında karşılıklı münasebetler vardır.¹⁰¹⁵ Mevlânâ yıldızların tesirleri hakkında bilgi verirken bunların varlık sebebinin Allah olduğunu da hatırlatır:

Gökyüzünde bir yıldız olan güneş, karanlıkları giderir... Allah güneşiyse Allah sıfatlarında daimidir. Ey yardım isteyen, güneşin tesiri, beş yüzyıllık yola olan gökten yeryüzüne geliverdi ya! Zuhale üç yüz bin beş yüz yıllık, hatta daha da nice fazla bir yol var... Fakat tesiri, anbean görünüp durmada! Dilerse Allah, güneş doğunca gölgenin dürülüp kaybolduğu gibi onun da tesirini dürer kaybeder... Güneşe karşı gölgenin ne değeri olabilir? Yıldız gibi tertemiz ruhlar, gökyüzündeki yıldızlara feyiz verir, yardım eder! Görünüşte o yıldızlar, bizim varlığımıza, sağlığımıza sebeptir ama hakikatte bizim batınımız, bizim iç yüzümüz, gökyüzünün durmasına, varlığına sebeptir!¹⁰¹⁶

Yeryüzünde ay, güneş ve yıldızın tesiri ile toprak altında maden filizlerine tesir ettiği; bu tesir neticesinde yıldızların özelliklerine göre demir, kurşun, bakır, altın gibi madenlerin oluştuğu bilinmektedir.¹⁰¹⁷

¹⁰¹² Levend, *age.*, s. 208. Ayrıca bkz. Aktaş, *age.*, s. 94.

¹⁰¹³ Mevlânâ, *age.*, II, 184.

¹⁰¹⁴ Mevlânâ, *age.*, I, 103.

¹⁰¹⁵ Sayılı, *age.*, s. 327.

¹⁰¹⁶ Mevlânâ, *age.*, IV, 42-43.

¹⁰¹⁷ Sevgi, *age.*, s. 118.

Mevlânâ, güneş, ay ve yıldızların madenlere tesir ettiğinden bahseder: “Mesela yıldızların madenlere yüzlerce tesiri vardır... Allah kudreti onu, madenlere her an ulaştırmadadır.”¹⁰¹⁸; “Siz, yer altındaki madeni altın hâline getiren bir yıldıza, güneşe tapıyorsunuz... O yıldızı yaratana yüz tutun!”¹⁰¹⁹

Yıldızların anne karnındaki çocuğa etki edeceğine de inanılır. Müneccimlere göre anne karnındaki cenine yedi yıldızdan her biri birer ay etki eder, terbiye ederek yetiştirirler. Dördüncü ayda sıra güneşe gelince çocuk canlanır. Dokuzuncu ayda da müşterinin terbiyesinde doğarmış.¹⁰²⁰ Bu inanç *Mesnevî*'de şöyle dile getirilir:

Can; tende, ana karnındaki cenin gibi canlansın, oynasın. Ey can, yedi yıldız; ana karnına düşen her çocuğu, muayyen müddetlerde ve nöbetle terbiye eder. Ceninin canlanma zamanı gelince ona yardım eden güneştir. Cenin, güneşin tesiriyle harekete gelir. Güneş, ona derhal can bağışlar. Cenine güneş doğmadıkça, güneşin nuru, ona vurmadıkça öbür yıldızların tesiriyle canlanmaz. Onlar, ancak suretine hizmet ederler. Cenin, ana rahminde güzel yüzlü güneşle bu alâkayı hangi yoldan kazandı? Bizim duygumuzdan gizli olan bir yoldan gökyüzündeki güneşe nice yollar var.¹⁰²¹

Halk arasındaki inanışlarda doğum anındaki yıldızların konumu insanın mizacını etkiler. Mevlânâ yıldızların insanın karakteri ve huyu üzerinde etkisinden şöyle bahseder:

Yıldızların ardında yıldızlar vardır ki onlarda ihtirak ve nahis¹⁰²² olmaz. Onlar, bu meşhur yedi kat gökten baksa diğer göklerde seyir ve hareket ederler. Birbirlerine bitişik ve birbirlerinden ayrı olmayan bu yıldızlar, Allah nurlarının ışığında dururlar. Her kimin talihi o yıldızlardan olursa o kimsenin zâtı, kâfirleri taşılayıp yakar. Onun hışmı, bazen galip gelen, bazen mağlûp olan ve tesiri böylece değişerek yürüyen Mirrih'in hışmına benzemez.¹⁰²³

Astronomi biliminin kurucularından olan Copernicus, fezâda muayyen yere kadar yıldız olduğu, ondan ötede mesafede yıldız olmadığını belirtmiştir.

¹⁰¹⁸ Mevlânâ, *age.*, IV, 42.

¹⁰¹⁹ Mevlânâ, *age.*, IV, 47.

¹⁰²⁰ Mevlânâ, *age.*, I, 370.

¹⁰²¹ Mevlânâ, *age.*, I, 301.

¹⁰²² Uğursuzluk, yanma, sönme.

¹⁰²³ Mevlânâ, *age.*, I, 60.

Mevlânâ, Copernicus'dan önce bu bilgiyi haber vererek yıldız bilgisi konusunda önemli bir adım atmıştır.¹⁰²⁴

Eski münecimlere göre güneş dördüncü kat gökte bulunur. Gökyüzündeki bütün cisimlerin sultanıdır. Güneşe mensup olanlar güçlü, zeki ve sanatkâr olurlar.¹⁰²⁵ Eski astroloji bilgisinde güneş göğün dördüncü katında bulunur. Mevlânâ bu durumu şöyle dile getirir: “Güneşin ışıkları odadadır ama güneş, dördüncü kat göktedir. Gülün suretini, lâtife yollu burnunun altında görürsün ama gül kokusu dimağın ta tavanına, sayvanına kadar her yeri tutmuştur.”¹⁰²⁶

Mevlânâ güneşin diğer yıldızlara üstünlüğünden de bahseder: “Güneş doğuverince ay yarılr, nuru görünmez olur. Zaten cihanda güneş gibi misli bulunmaz bir şey yoktur. Baki olan can güneşi öyle bir güneştir ki, asla gurup etmez.”¹⁰²⁷

Mevlânâ yıldızlar hakkında devrin âdetleri ve inanışları çerçevesinde bilgi verirken Zühal yıldızı¹⁰²⁸ ile ilgili bir efsaneye de değinir: “Bir kadının kötü işten yüzü sararınca, utanınca Allah, onu çarpıp Zühre yıldızı yaptı.”¹⁰²⁹

Çeşitli milletler yıldızlara uğur ve uğursuzluk gibi meziyetler atfetmişlerdir. Mesela Mısırlılar ve Mezopotamyalılar, yıldızları tetkik etmişler, özelliklerini incelemişler ve yıldızlarda ulûhiyet bulunduğunu düşünmüşler ve yıldızların adına put yaparak onlara tapınmışlardır.¹⁰³⁰

Mevlânâ, *Mesnevî*'de yıldızların özelliklerinden de bahseder: “O Utarit'in sayfaları, bizim canımızdır; o sayfalardaki beyazlık, karalık, bizim mizanımız. Sonra ruhları; sevdadan, acizlikten kurtarsın diye tekrar kırmızı ve yeşil bir ferman yazar.”¹⁰³¹

¹⁰²⁴ Sevgi, *age.*, s. 121.

¹⁰²⁵ Levend, *age.*, s. 205. Ayrıca bkz. Aktaş, *age.*, s. 98.

¹⁰²⁶ Mevlânâ, *age.*, IV, 150.

¹⁰²⁷ Mevlânâ, *age.*, I, 10.

¹⁰²⁸ Babil halkı sihir ile çok meşgul oldukları için sihir ve mucizeyi birbirinden ayıramaz hale gelmişlerdir. Allah'ta yeryüzüne imtihan için iki melek gönderir, bunlar gündüz yeryüzünde bulunur, gecede ism-i âzam'ı okuyarak göğe çıkarılmış. Zühre isminde güzel bir kadın eşinden boşanmak için bu meleklerle başvurur ancak bu melekler kadına âşık olurlar. Kadında aşklarına karşılık vermek için şarap içmelerini ve puta tapmalarını ister. Ancak bunları yaptıktan sonra da göğe çıkarken okudukları duayı öğretmelerini isterler, duayı onlardan öğrenen kadın göğe çıkar. Allah'da o kadını gökte yıldız yapar. Harut ve Marut'ta Bâbil'de bir kuyuda baş aşağı olacak şekilde cezalandırılır. Ayrıca bkz. Levend, *age.*, ss. 223-224.

¹⁰²⁹ Mevlânâ, *age.*, I, 43.

¹⁰³⁰ Sevgi, *age.*, s. 120.

¹⁰³¹ Mevlânâ, *age.*, II, 122.

Utarid, güneşe en yakın gezegenin adıdır. Merkür olarak da bilinen bu gezegen alaca karanlıkta güneşe en çok uzaklaştığı dönemde kırmızimsı bir renge bürünür. Bu yıldız mensup olanlar zeki ve faal olmanın yanında neşeli, hassas ve belagat özelliklerine sahip olurlar. Edebi eserlerde feleğin kâtibi olarak geçen bu yıldızın dostu kamer, düşmanları da şems ve Zühredir. Utarid ikinci feleğe ve pazar gecesi ve çarşamba gününe hâkimdir.¹⁰³²

Modern astrolojide Mars olarak adlandırılan Mirrih yıldızı, dünyadan sonra güneşe en yakın yıldızdır. Beşinci kat göğe hâkim olan Mirrih harbe âlamettir. Bu yıldız mensup olanlar kuvvetli, sert ve cüretkâr olurlar. Bu yıldız cumartesi gecesiyle salı gününe hâkim olmakla birlikte, rengi kırmızıdır.¹⁰³³

Mirrih yıldızının özelliklerinden *Mesnevî*'de şöyle bahsedilir: “Padişah, mahiv âleminde varlık âlemine gelinceye kadar Mirrih yıldızı gibi kan dökücü olan gözü, o kanı dökmüştü.”¹⁰³⁴

Süheyl gökyüzünde küçük ve parlak bir yıldızdır. En parlak olanı Yemen tarafında görüldüğü için Süheyl-i Yemânî olarak da bilinir. Bu yıldız daha çok renginden ve bakıldığında titrer gibi görünmesinden bahsedilen özelliklere sahiptir.¹⁰³⁵ Taif sahtiyani, o siyah ve parlak rengini Süheyl yıldızından aldığına inanılmış.¹⁰³⁶ Mevlânâ halk arasında yaygın olan bu düşünceyi şöyle dile getirir: “Nihâyet Süheyl yıldızı, onu deri şerrinden kurtarır.”¹⁰³⁷

Mevlânâ yıldızların uğurlu-uğursuz gibi özelliklerle nitelendirilmesi inancına da değinir: “Güneş bir burçtan bir burca gidip durduğundan pencereye vuran ziyası da evin etrafında döner dolaşır. Kimin bir yıldızla alâka ve mecburiyeti varsa o; kendi yıldızıyla döner, dolaşır, o yıldızın tesiri altındadır. Talihli Zühre ise şevki, çalıp çağırmayı, aşkı diler, onlara adamakıllı meyli vardır. Kan dökücü huylu Mirrih'e mensup ise cenk, bühtan ve düşmanlık arar.

¹⁰³² Levend, *age.*, ss. 202-203. Ayrıca bkz. Aktaş, *age.*, ss. 79-80.

¹⁰³³ Levend, *age.*, ss. 205-206. Ayrıca bkz. Aktaş, *age.*, ss. 88-89.

¹⁰³⁴ Mevlânâ, *age.*, VI, 387.

¹⁰³⁵ Aktaş, *age.*, s. 68.

¹⁰³⁶ Mevlânâ, *age.*, VI, 428.

¹⁰³⁷ Mevlânâ, *age.*, VI, 387.

Yıldızların ardında yıldızlar vardır ki onlarda ihtirak ve nahis¹⁰³⁸ olmaz. Onlar, bu meşhur yedi kat gökten başka diğer göklerde seyir ve hareket ederler. »¹⁰³⁹

Mevlânâ, Müşteri ve Zühal yıldızının uğursuzluğundan şöyle bahseder:

Zuhal yıldızının nuhuseyiyle Müşterinin saadeti, saymaya kalkışan da sayıya sığmaz. Fakat böyle olduğu halde bu ikisinin bazı tesirini, yani zarar ve faydalarını anlatmak yine lâzımdır. Bu suretle kaza ve kaderin eserlerinden cüzi bir miktarı saadet ve nuhuse ehline anlaşılmiş olur. Talihi Müşteri olan kişi, neşesinden, ululuğundan sevinir; talihi Zuhal olan da şer işlere düşmemek için yaptığı şeyler de ihtiyat etmek lüzumunu anlar. Yıldızı Zuhal olan kişinin ahvalini tamamıyla söylesem zavallı, o yıldızının ateşinden yanar.¹⁰⁴⁰

Eski müneccimlere göre yıldızların burçlarında birleşmesi ile ya çok iyi ya da çok kötü olaylar olacağına inanırlardı.¹⁰⁴¹ Mevlânâ'da bu düşünceyi şöyle dile getirir: “Yıldız, yıldızla kırân etti mi mutlaka her ikisine uygun bir şey doğar.”¹⁰⁴² Kıran, iki yıldızın aynı burçta bulunmasına denilir. Güneş ve müşterinin aynı burçta bulunduğu anda doğan padişaha dört kılıç takması âdeti vardır.¹⁰⁴³

Eski müneccimlere göre burçlar anâsır-ı erba'a'ya nisbet etmişlerdir.¹⁰⁴⁴ Bu düşünce *Mesnevî*'de şöyle anlatılır:

Yerin harareti kalmadı mı gök hararet yollar. Rutubeti bitti mi rutubet verir. Gökyüzünde bulunan ve toprağa mensup olan burç, yere yardım eder. Suya mensup burç, yere rutubet verir, yeri terü taze bir hale sokar. Yele mensup burç yele bulutları sevk eder, yerdeki buharları ufunetleri çeker alır. Ateş burcu da güneşe hararet verir. Güneşin önü de, ardi da o burçtan kızmış, tava gibi kızarmıştır.¹⁰⁴⁵

¹⁰³⁸İhtirak ve Nahis: İhtirak, ay müstesna olmak üzere diğer yıldızların güneşle bir derecede bulunmalarıdır. Nahis, kutsuz, bir yıldızın hâkim olmasına denir. İkisi de Astroloji'ye göre kötüdür. Ayrıca bkz. Mevlânâ, *age.*, I, 334.

¹⁰³⁹Mevlânâ, *age.*, I, 60.

¹⁰⁴⁰Mevlânâ, *age.*, II, 131.

¹⁰⁴¹Sevgi, *age.*, s. 124.

¹⁰⁴²Mevlânâ, *age.*, II, 84.

¹⁰⁴³Mevlânâ, *age.*, II, 313.

¹⁰⁴⁴Sevgi, *age.*, s. 124.

¹⁰⁴⁵Mevlânâ, *age.*, III, 360.

Mevlânâ devrindeki insanların burçlarına göre vücutlarına dövme yaptıklarını dile getirerek bu âdeti şöyle dile getirir: “Talihim aslandır, onun için aslan resmi olsun.”¹⁰⁴⁶

Burada verilen bilgiler devre ait yaygın inanışlar olmakla birlikte Mevlânâ’ya ait görüşler değildir. Çünkü kendisi güneş, ay ve yıldızların hesaplı bir biçimde belirlenen yörüngede döndüklerine inanır.

Mevlânâ, devrin bilgileri doğrultusunda güneş, ay ve yıldızların belli bir yörüngede döndüğünü şöyle dile getirir: “Bulut, güneş, ay ve yücelerdeki yıldızlar... Hepsi de bir nizamla gelirler, giderler. Her biri, ancak vaktinde gelir... Vaktini ne geciktirir, ne de erken gelip çatar.”¹⁰⁴⁷

Mevlânâ bu bilgilerden hareketle devrine ait yıldızlarla ilgili inanışlarına itibar etmediğini dile getirir: “Müneccim: ‘Bugün sefere çıkma sakın’ dese, müneccimin yüz kere bile yalanını tutmuş olsan da bir iki kere sözü doğru çıksa yine sözüne uyarsın.”¹⁰⁴⁸

Mevlânâ, müneccimlere inanan insanları şu sözlerle eleştirir: “Yomlu yıldızlarla yomsuz yıldızları biliyorsun... Fakat sen yomlu musun, yoksa cemcenabet (yüzü yıkanmamış) biri misin? Buna bakmıyorsun bile?”¹⁰⁴⁹

Mevlânâ yıldız bilgisi ile uğraşarak hakikatlerden haberi olmayan insanları şu sözlerle eleştirir: “Himmet atını yıldız cihetine sürdün, nücum ilmi ile uğraştın da secde edilmiş Âdem’i tanımadın!”¹⁰⁵⁰

Astrolojinin temelde doğru bir sezışe sahip olmasına karşın teferruatı konusunda yanlış ve batıl yollara sapılmıştır. Gök ile yer arasında hayali bir takım münasebetler kurulması astroloji batıl, uydurma gibi vasıflarla anılmasına sebep olmuştur.¹⁰⁵¹

Mevlânâ aşkı tarif ederken “Aşk Allah sırlarının usturlâbıdır.”¹⁰⁵² diyerek yıldız ilmine değinir. Usturlab, üstüne göğün yarım daire şeklinde çizilmiş haritası

¹⁰⁴⁶ Mevlânâ, *age.*, I, 240.

¹⁰⁴⁷ Mevlânâ, *age.*, IV, 227.

¹⁰⁴⁸ Mevlânâ, *age.*, III, 241.

¹⁰⁴⁹ Mevlânâ, *age.*, III, 27.

¹⁰⁵⁰ Mevlânâ, *age.*, I, 43.

¹⁰⁵¹ Sayılı, *age.*, s. 328.

¹⁰⁵² Mevlânâ, *age.*, I, 9.

olan bir âlettir. Bununla yıldızların konumu, güneşin doğuş ve batış saatleri hesaplanırdı.¹⁰⁵³

Mesnevî'de: “Usturlabında örümcek ağı gibi nakışlar vardır, ezel vasıfları onunla anlaşılır, bilinir. O usturlabın önündeki ankebut, gayb göğüyle ruh güneşine ait şerhlerde bulunur, dersler verir.”¹⁰⁵⁴

Usturlabın ortasında fındık büyüklüğünde bir taş ankebut adı verilen bir iple bağlanmış şekilde yer alır. Bu ip ibre görevi görerek yıldızları hareketleri incelenir.¹⁰⁵⁵

Anadolu'da güneş ve ayın görülmesi durumunda çeşitli dualarla bu durum kutsallaştırılır. Ancak bu tarz uygulamalar İslâmiyet'te yeri olmayan eski Türk inancı olan Gök Tanrı inancına dayananan kutsamalardır.¹⁰⁵⁶ Bu büyüsel içerikli inanışlardan biri de *Mesnevî*'de şöyle dile getirilir: “Halk ay tutulmuş, tas çalıyorlar. Onlar tas çalıp gürültü ediyorlar ama o gürültüyle ayı rüsvay ediyorlar.”¹⁰⁵⁷

Ay tutulunca halk sahan, fincan gibi şeyler çalarak ya da tabanca atarak ayı tutan şeytanı kaçırabileceklerine inanırlardı.¹⁰⁵⁸ Mevlânâ bu tarz inançları eleştirir ve yıldız bilgisinde olduğu gibi bu hususta da İslâmiyet'e dayanmayan büyüsel içerikli batıl uygulamalara itibar etmez.

Mevlânâ, ay ile ilgili bilgiler verirken devrin inanışlarına değil ayın eski dönemlerdeki özelliklerinden biri olan insanlara yol gösterme gibi gerçek özellikleri üzerinde durur: “Fakat ayın kursu, söze gelirse gece yol alanları hemencecik yola sokar. Ay söylemeksizin yol gösterirse, söyleyince ne yapmaz, dünyayı ışığa boğar.”¹⁰⁵⁹

Rivayete göre Hz. İdris yeryüzünde nücüm bilgisini öğretmiştir. Eski Mısırlılar nücüm ilmiyle çokça uğraşmışlar ve bu işle uğraşan kişilerin oluşturduğu Hiramise Mezhebi denilen bir mezhep vardı. Eskilere göre Hz. İdris bir Hürmüs'tür. Ayrıca burada bahsedilen yıldızların yeryüzüne inmesi hadisesi eski inanışlara dayanmaktadır. Çünkü eskilerde *İlm-i İzhar El-Nücüm* denilen belli

¹⁰⁵³ Mevlânâ, *age.*, I, 326.

¹⁰⁵⁴ Mevlânâ, *age.*, VI, 248.

¹⁰⁵⁵ Mevlânâ, *age.*, VI, 422.

¹⁰⁵⁶ Artun, *Türk Halkbilimi*, s. 311.

¹⁰⁵⁷ Mevlânâ, *age.*, I, 197.

¹⁰⁵⁸ Mevlânâ, *age.*, I, 354.

¹⁰⁵⁹ Mevlânâ, *age.*, I, 299.

söz ve dualarla yıldızları yeryüzüne çağırmaya dair bir ilim mevcuttur.¹⁰⁶⁰ Bu inanış *Mesnevî*'de şöyle dile getirilir:

İdris, yıldız cinsindendi. Onun için sekiz yıl Zuhâl'de kaldı. Zuhâl'de doğularda da onun dostu oldu, batılarda da, herhâlde onunla konuştu, onun sırlarına mahrem oldu. Kaybolduktan sonra tekrar dünyaya gelince yeryüzünde nücüm bilgisine dair ders verirdi. Önünde yıldızlar güzelce saf kurarlar, dersinde bulunurlardı. Bütün halk yıldızların sesini duyardı. Cins olma çekişi, yıldızları ta yeryüzüne kadar çekmiş, onun yanına getirmişti. Her yıldız kendi adını, hâlini, nasıl rasat edileceğini ona anlatırdı.¹⁰⁶¹

3. 3. 3. Hayvanlarla İlgili İnanmalar

Halk inancı toplumun ilahi dinin öğretileri dışında kalan ancak halk arasında yaygınlıkla kabul edilerek, yaşatılan inanışlardır.¹⁰⁶² Hayvanlarla ilgili inanışlarda dini hükümlerin etkisi olduğu gibi halkın inançları doğrultusunda uğurlu ve uğursuz gibi nitelendirmelerde yer alır. Örneğin soylarını dişi bir kurtla bir delikanlının birleşmesinden çıkarılan eski Türkler'de kurdun kutlu sayılması Anadolu halk inançlarına da yansımıştır. Halk arasında hayvanlarla ilgili inanışlara bağlı birçok efsane yer almaktadır.¹⁰⁶³

Mevlânâ, *Mesnevî*'de halk arasında hayvanlarla ilgili inanışlarda horoz ve kuş sesleri ile ilgili yaygın olan inanışlara yer verir. Eski dönemlerde saatin olmaması nedeniyle horozun ötüşü ile vakitler belirleniyordu. Mevlânâ namaz vakitlerinin belirlenmesinde horozları ötüşleri ile müezzinlere benzetir: “Biz horozlar, müezzinler gibi doğru söyler, güneşi gözetler, vakit geldi mi ki diye bekler dururuz! Bizi bir leğen altına kapatsalar yine içten içe güneşi gözler, onun nerede olduğunu anlarız.”¹⁰⁶⁴

Mevlânâ hiçbir karşılık beklemeden vaktinde öten horozları över. Nitekim Hz. Muhammed'de horozları över ve horoz sesine Allah'ın muhabbet ettiğini

¹⁰⁶⁰ Mevlânâ, *age.* , VI, 421.

¹⁰⁶¹ Mevlânâ, *age.* , VI, 236.

¹⁰⁶² Artun, *Türk Halkbilimi*, s. 278.

¹⁰⁶³ Artun, *age.* , s. 279.

¹⁰⁶⁴ Mevlânâ, *age.* , III, 272.

bildirir.¹⁰⁶⁵ Halk arasında şeytanın horoz sesinden kaçtığına inanıldığı için her evde bir horoz beslemenin faydalı olacağına inanılır.¹⁰⁶⁶

Mevlânâ, vaktinde öten horozları överken, vaktinde ötmeyen ve insanları yanılgıya düşüren horozları ise hoş karşılamaz. Bu düşünce halk arasında “Vakitsiz öten horozun başı kesilir.” şeklinde bir ifadeyle halk tabiri olarak günümüzde de kullanılmaktadır.¹⁰⁶⁷ Halk arasında horoz vakitsiz öterse havanın değişeceğine yağmur yağacağına inanılır.¹⁰⁶⁸

Mevlânâ horozun özelliklerinden hareketle yerinde ve doğru işler yapmayan insanları vakitsiz öten horoza benzetir ve eleştirir. O, Allah’ı inkâr ederek ilâhlık davasına kalkışan Firavun’un durumunu şu benzetme ile ortaya koyar: “Kibrinin, hışmının yüzünden gözü, vakitsiz öten horoza döndü. Vakitsiz çan çalan, vakitsiz öten horozun başını kesmek vaciptir.”¹⁰⁶⁹

Halk arasında hayvanlarla ilgili inanışlardan bir de karga ve baykuşun uğursuz olduklarıdır. Karga bir evin damına konar ve öterse bir haber geleceği ve kar yağacağına inanılır.¹⁰⁷⁰ Baykuşun ötüşü ise uğursuz sayılır ve baykuşun öttüğü evden ölü çıkacağı bu nedenle bu baykuşun yanan bir odunla o evden uzaklaştırılmalıdır.¹⁰⁷¹ Bu inanışlar *Mesnevî*’de şöyle dile getirilir: “Sen bu getirdiğin misali kuzgun ve baykuş bil... Onların yüzünden yüzlerce ev bark yıkıldı, yerle yeksan oldu!”¹⁰⁷²; “Şumluğu yüzünden buluttan bir katra yağmur yağmaz... Şehir, onun baykuşluğu yüzünden viraneye döner!”¹⁰⁷³ Mevlânâ, karganın ötmesini şeytanın kıyamete kadar ömür istemesine benzetir.¹⁰⁷⁴

Kâbil’in öldürdüğü kardeşi Hâbil’i gömmesini kargadan öğrenir. Bu durum şöyle anlatılır: “Karga akli ölülere mezar kazma ustası. Karga ardınca uçan canı nihayet mezarlığa götürür! Kendine gel kargaya benzeyen nefsinin ardından koşma... Çünkü o seni mezarlığa götürür, bağa bahçeye değil!”¹⁰⁷⁵

¹⁰⁶⁵ Sevgi, *age.*, s. 159.

¹⁰⁶⁶ Artun, *age.*, s. 280.

¹⁰⁶⁷ Sevgi, *age.*, s. 157.

¹⁰⁶⁸ Artun, *Türk Halkbilimi*, s. 280.

¹⁰⁶⁹ Mevlânâ, *age.*, III, 10-11.

¹⁰⁷⁰ Artun, *Türk Halkbilimi*, s. 280.

¹⁰⁷¹ Artun, *Türk Halkbilimi*, s. 279.

¹⁰⁷² Mevlânâ, *age.*, III, 227.

¹⁰⁷³ Mevlânâ, *age.*, IV, 158.

¹⁰⁷⁴ Mevlânâ, *age.*, V, 65.

¹⁰⁷⁵ Mevlânâ, *age.*, V, 108.

Baykuşu uğursuz sayma Arap kültüründe de yaygın bir inanıştır. Baykuşlar genellikle vîrane yerlerde bulunurlar. “Baykuş vîraneyi gülistana değişmez.” gibi Türk atasözleri bu inanın halk arasında yaygın olduğunu destekler.¹⁰⁷⁶ Mevlânâ, bu inancı *Mesnevî*'de şöyle dile getirir: “Ruh doğan kuşudur, tabiatlarsa kuzgundur. Doğan kuşu, kuzgunlarla baykuşlardan yaralanır.”¹⁰⁷⁷

3. 3. 4. Sihir ve Büyü İle İlgili İnanmalar

İslâmiyet öncesi, büyü sisteminin ana kaynaklarından biri de Şamanizm denilen büyü ve din karışımı inanç sistemidir. Büyü Orta Asya'dan Anadolu'ya geçmiş günümüze kadar farklı uygulamalarla varlığını sürdürmüştür.¹⁰⁷⁸

Büyü, tabiattaki öge ve yasaları etkileyerek olayın olağan düzenini değiştirmek amacıyla yapılan işlemlerdir. Halk arasında bir kimseyi sevdiğinden soğutmak, düşmanını hasta düşürmek ve öldürmek için yapılan kötü büyü; eşler arasında sevgi uyandırmak, erkeğin evine bağlılığı sağlamak amacıyla yapılan büyülere de olumlu büyü (muhabbet tılsımı) denilir.¹⁰⁷⁹

İslâm dininde de sihir yapmak haram olarak kabul edilmiştir.¹⁰⁸⁰ Devrimizde de sihir ve büyü yapmak kanunen yasak olmasına karşın, halk arasında hâlâ varlığını sürdürmektedir. Devrin ilmi ve kültürüne vâkıf olan Mevlânâ elbette ki bu konuya değinmeden geçmemiştir. Mevlânâ, *Mesnevî*'de büyü ve sihirden bahsederken çeşitli çağrışımlar kurar, bu konuyu âyet ve hadislerle destekler böylelikle hikâyelerle vermek istediği düşünceleri pekiştirerek anlatır.

Sihirbaz kişinin kendi yetenekleri ile varlıklara tesir etmesine sihir, varlıkların yardımıyla tesir etmesine tılsım, kişilerin hayal gücüne tesir etmek suretiyle hayâli gerçek gibi göstermesine gözbağcılık (şâ'beze) denilir.¹⁰⁸¹

Sihrin varlığını inkâr etmek mümkün değildir. Sihirden ilâhî kitaplarda da bahsedilmektedir. Mevlânâ sihirden bahsederken bu konuyu özellikle *Mesnevî*'de yer alan Hz. Mûsâ kıssasında çokça işlenmiştir. Bu kıssa, Kurân-ı Kerîm'de:

¹⁰⁷⁶ Sevgi, *age.*, s. 161.

¹⁰⁷⁷ Mevlânâ, *age.*, V, 71.

¹⁰⁷⁸ Artun, *Türk Halkbilimi*, s. 284.

¹⁰⁷⁹ Artun, *Türk Halkbilimi*, s. 284.

¹⁰⁸⁰ Günay Tümer, “Büyü”, *DİA*, VI, 501-506.

¹⁰⁸¹ Sevgi, *age.*, s. 134.

“Halkın gözlerini büyülediler, onlara korku saldılar.”¹⁰⁸² âyeti ile açıklanmıştır. Hz. Mûsâ'nın âsasını atarak onlara galip gelmesi ise Kurân-ı Kerîm'de şöyle dile getirilir: “Asâ, onların bütün uydurmalarını yutar.”¹⁰⁸³ Hz. Mûsâ'nın ise bu illizyon yoluyla yılan suretinde gösterdikleri ipleri ve değnekleri, Allah'ın, lütfettiği mucizelerle yok olup gittiği anlatılmaktadır.¹⁰⁸⁴

Hz. Mûsâ peygamber olarak gönderildiği dönemde Bâbil'de, Nebat, Keldânî ve Suryânî kavimleri ve Mısır'da Kıptîler arasında sihir, büyü ve tılsım işleri oldukça yaygın bir hâle gelmiştir.¹⁰⁸⁵ Bu hususta birçok kitap telif edilmiştir ki Cabir bin Hayyam'ın usturlab üzerine bin meseleyi şâmil risalesi oldukça meşhur bir eserdir.¹⁰⁸⁶

Mesnevî'de yer alan bu kıssada Firavun'un Mısır civarındaki bütün sihirbazları çağırması bahsinde iki ünlü sihirbazdan bahsedilir ve sihirbazların özellikleri anlatılır:

İki genç vardı ki büyü de pek şöhret bulmuşlardı. Sihirleri, aya bile tesir ederdi. Aydan apaşikâr süt sağarlar, bir yere gidecekleri vakit küplere binip giderler. Ay ışığını bez şekline sokup ölçer, biçer satarlardı. Müşteri, para verip alır, sonra anlayınca eyvahlar olsun deyip hayıflanmaya, yüzüne vurmaya başlardı. Onların, buna benzer nice sihirleri vardı ki herkes apaçık görür dururdu.¹⁰⁸⁷

Mevlânâ burada sihirbazların gözbağcılıkla insanları kandırdıklarını ancak insanların bu durumu anlayınca hayıflanmaya başladıklarını dile getirir. Burada dikkati çeken bir hususta bu büyü işi için sihirbazların para aldıklarıdır. Mevlânâ büyücülüğün o devirde bir meslek hâline gelecek kadar yaygın olduğunu şu sözlerle dile getirir: Mevlânâ sihirbazların yaptığı işlerden de bahseder: “Büyücüler, pazardakilerin gözleri önünde ay ışığını ölçüp biçerler de para alırlar kâr ederler. Bu ölçüp biçmeyle para kazanırlar.”¹⁰⁸⁸ Mevlânâ sihrin etkisini şu sözlerle anlatılır:

¹⁰⁸² A'râf, 7/116.

¹⁰⁸³ A'râf, 7/117.

¹⁰⁸⁴ Tâhâ, 20/66.

¹⁰⁸⁵ Sevgi, *age.*, s. 134.

¹⁰⁸⁶ Levend, *age.*, ss. 222-223.

¹⁰⁸⁷ Mevlânâ, *age.*, III, 87.

¹⁰⁸⁸ Mevlânâ, *age.*, V, 86.

Sihir, bazen sanatla samanı dağ gösterir. Bazen dağı saman!
Gözbağcılıkla çirkinleri güzelleştirir, güzelleri, çirkin bir şekle sokar.
Sihrin hâli budur; afsunlar, üfürür, her an hakikatleri başka bir şekle
çevirir. Bir an gelir, insanı eşek gösterir. Bir an gelir eşeği şaşılacak
bir adam şekline bürür! İşte senin içinde böyle bir sihirbaz gizlidir.¹⁰⁸⁹

Mevlânâ, burada bir başka husus olan sözün sihirden bahseder ve bu
düşüncesini Hz. Muhammed'in bir hadisi ile destekler: "O güzel yiğit, o
Peygamber 'Sözde sihir hassası var.' dedi, doğru da söyledi."¹⁰⁹⁰

Eskiden iki kaşığı birbirine bağlayıp üfleyerek bir mezara gömmek karı-
kocanın arasının açılmasında; bir eve domuz yağı sürmek o eve soğukluk
girmesine; sabunun insan şekline sokularak, üstüne bir şeyler okunup iğne
batırılarak bir kuyuya atılması suretiyle o kimsenin mum gibi eriyip ölmesine
sebeup olmak gibi çeşitli şekillerde büyü yapılmış.¹⁰⁹¹ Buradan da anlaşılacağı
gibi büyü yaparken bir takım sözler ve ifadeler de kullanılır. Mevlânâ nefesiyle
evi akrep dolu gösteren büyücü ile bu bilgiye şu sözlerle atıfta bulunur: "Bir
büyücü, büyüyle bir topluluk içinde pirinçle dolu sahanı, akreple dolu gösterir.
Evi, büyü ve nefesiyle akreplerle dolu gösterir ama onlar sahici akrep değildir
ki."¹⁰⁹²

Mevlânâ burada büyücülerin hünerlerinden bahseder: "Büyücü, bunun gibi
yüzlerce hüner gösterdikten sonra artık düşün, büyücüyü yaratan neler
yapmaz?"¹⁰⁹³ ve devamında insanları şu sözlerle uyarır: "Kendine gel de dağlara
benzer hilelerin nasıl baş aşağı olduğunu Kur'ân'ı okuyup anla, sihri halali
gör."¹⁰⁹⁴

Halk arasında büyüden korunmak için çeşitli tedbirler alınır. Yedi dükkân
süprütüsü, leylek tersi, maydanoz tohumu, kaş ve kirpik yakma, yedi kapı
eşiğinden kesilmiş tahta parçasını tütsülemek, malta pamuğu ile kırk düğüm
yapmak ve üzerine Nas ve Felak sûrelerini okuyarak düğümleri çözmek gibi
birçok uygulama mevcuttur.¹⁰⁹⁵

¹⁰⁸⁹ Mevlânâ, *age.*, III, 332-333.

¹⁰⁹⁰ Mevlânâ, *age.*, III, 333.

¹⁰⁹¹ Mevlânâ, *age.*, V, 379.

¹⁰⁹² Mevlânâ, *age.*, V, 40.

¹⁰⁹³ Mevlânâ, *age.*, V, 40.

¹⁰⁹⁴ Mevlânâ, *age.*, V, 40.

¹⁰⁹⁵ Artun, *Türk Halkbilimi*, s. 285.

Mevlânâ düğümlere üflemek suretiyle ya da burada bahsettiğimiz uygulamalarla, büyüden korunmak için de çareler anlatır: “O büyücü karılar düğümlere üfürürler. Onların şerrinden sana sığınırım ey imdada yetişen Allah, medet demek gerek.”¹⁰⁹⁶; “Sana ‘kul efü’ yü okumak, ey tek Allah, lütfet beni üfürüklerden kuru, feryat bu düğümlerden.”¹⁰⁹⁷

Eskiden sihirle uğraşanlar birini sevgisini kazanmak için nala sevgilinin adını yazarak ateşe koyarlar ve bazı sözler okurlardı. Bu suretle sevgili âşığı kendinden vazgeçemez hâle getirmiş.¹⁰⁹⁸ Mevlânâ bu yöntemle yapılan sihiri şöyle dile getirir: “Sen nalı ateşe koy da, senin nalın sayesinde bu dağ, la’l olsun.”¹⁰⁹⁹

Mevlânâ, sihir ve büyüden bahsederken devrine ait bir adetten de bahseder. Halk arasında efsunla yılan tutmaya çalışan kimseler *şerbetli* olarak adlandırılır. Çünkü eski devirlerde yılan gibi zehirli hayvanlara karşı korunmak amacıyla efsunlama âdeti vardı. Bazı kimselerde bu âdet sayesinde geçimlerini sağlardı.¹¹⁰⁰ *Mesnevî*’de bir yilancının yılanı efsunla bağlamasından söz eder: “Bir yılanıcı, afsunlarla yılan tutmak üzere dağlara yüz tuttu.”¹¹⁰¹

Eskiden yere gömülen hazineler tılsımla koruma altına alınırdı. Hazineye dokunmak isteyen kişiye tılsımın tesiriyle bir yılan çıkar onu korkutacağına inanırlardı.¹¹⁰²

Mesnevî’de anlatılan bir hikâyede bir bedevî ve eşinin arasında geçen hikâyede Mevlânâ, kadının eşini yılan tutan efsûnculara benzetir ve efsûncunun özellikleri şöyle anlatılır:¹¹⁰³

Afsuncu düşman gibi, yılanı afsun okur, yılan da onu afsunlar. Afsuncu, kazanç hırsına düşünce yılanın kendisini afsunladığını anlamaz. Yılan: “Ey afsuncu, kendine gel. Kendi hünerini gördün, bir de benim afsunumu gör! Sen beni Hak’kın adıyla afsunladın, bu suretle de beni halka rüsvay etmek istedin. Beni Hak’kın adı bağladı, senin tedbirin değil. Hakk’ın adını tuzak yaptın, yazıklar olsun sana!

¹⁰⁹⁶ Mevlânâ, *age.*, V, 86.

¹⁰⁹⁷ Mevlânâ, *age.*, V, 86.

¹⁰⁹⁸ Mevlânâ, *age.*, I, 350.

¹⁰⁹⁹ Mevlânâ, *age.*, I, 156.

¹¹⁰⁰ Sevgi, *age.*, s. 143.

¹¹⁰¹ Mevlânâ, *age.*, III, 79.

¹¹⁰² Mevlânâ, *age.*, II, 309.

¹¹⁰³ Mevlânâ, *age.*, I, 180-188.

Senden benim hakkımı Allah'ın adı alacak. Ben canımı da Allah adına
ısmarladım, tenimi de.¹¹⁰⁴

O devirde yaygın olan bu âdetlerden hareketle yılan tutarken efsun ve gözbağcılığı yapıldığı ayrıca bu işle uğraşan kimselerinde sonunda yılanlar tarafından zehirlenerek öldükleri anlaşılmaktadır.¹¹⁰⁵

Bir kimsenin aleyhinde olacak davranışlarda bulunmak “Aleyhine çömlek kaynatmak” olarak adlandırılır. Bu halk tabiri ile kastedilen düşüncenin arkasında eski devrin adetleri yatar. Eskiden büyücüler insan şeklinde mum yapar ve bu mumu su dolu çömlek içinde kaynatırlardı. Ölümü istenen adam bu mumun eridikçe erir ve sonunda ölmüş. Yahut çömleklerin içerisine çeşitli şekillerden ve yazılardan oluşan kâğıtlar atılarak bu çömlek kaynatılır ve o kimsenin hayatı karmaşık bir hâle getirilirmiş.¹¹⁰⁶ Mevlânâ devrinde yaygın olan bu atasözünü dile getirir ve sihri şu sözlerle vurgular: “Ben de senin şerrinden kaçıyor, sana aşikâre karşı duruyorum ama aleyhine çömlek kaynatıyorum.”¹¹⁰⁷

İnsanlar her devirde kendi mizaçlarına göre işlerle uğraşarak hayatlarını devam ettirmişlerdir. Mevlânâ sihir, astronomi gibi işlerle uğraşan kimseleri şu sözlerle eleştirir: “Akıllı fikirli kişiler, kılı kırk yardılar. Heyet (kozğrafya, astronomi) bilgisini elde ettiler. Neyrencat,¹¹⁰⁸ sihir ve felsefeyi, hakkıyla bilmeyi dileseler de. Mümkün olduğu kadar çalıştılar, elde ettiler, bütün akranlarını geçtiler.”¹¹⁰⁹

Mevlânâ büyü ile uğraşmanın insanın ruhunda olumsuz tesirler ortaya koyacağını dile getirir: “Biri peri çağırma koyulmuş, gönlünü aklını kaybetmiş, öbürü yıldız bilgisine kapılıp nalını yıldızın üstüne koymuş.”¹¹¹⁰

Mevlânâ, büyüden bahsederken sihir ve tılsıma dair efsanelere de yer verir. Bu efsanelerden Hârut ve Mârut çok meşhur olanlarından biridir.¹¹¹¹ Mevlânâ, birinci ciltte Hârut ve Mârut hikâyesi başlığı ile: “Hârut ile Mârut gibi. İyilerle

¹¹⁰⁴ Mevlânâ, *age.*, I, 187.

¹¹⁰⁵ Sevgi, *age.*, s. 143.

¹¹⁰⁶ Mevlânâ, *age.*, III, 407.

¹¹⁰⁷ Mevlânâ, *age.*, III, 86.

¹¹⁰⁸ Neyrecat'ın doğusundaki bölge Neyrencat'tır. Neyrencat hile ile olmayan şeyleri gösterme ve gözbağcılık işlemine verilen addır. Detaylı bilgi için ayrıca bkz. Mevlânâ, *age.*, V, 379.

¹¹⁰⁹ Mevlânâ, *age.*, V, 86.

¹¹¹⁰ Mevlânâ, *age.*, V, 30.

¹¹¹¹ Hârut ve Mârut Hikâyesi hakkında detaylı bilgi için ayrıca bkz. Mevlânâ, *age.*, I, 266-268, 334.

kötüler büyüü bozan şeyleri bu iki melekten öğrenirler. Fakat önce, kendine gel, büyüü öğrenme, vazgeç bu sevdadan. Biz bu büyüü seni belâya uğratmak için öğretiriz diye öğüt verirler.”¹¹¹²

Büyüsel güç, cin ve peri ile ilgili inanışlarda fetişizm öğelerinin değişikliğe uğraması ile çeşitli pratikler yer almaktadır. Büyü işleminde cin ve perilere hâkim olan kimseler onların yardımı ile bu işlemleri gerçekleştirdiklerine inanırlar.¹¹¹³ Eskiden büyücülerin küplere binerek gidecekleri yere gittiklerine inanılırdı.¹¹¹⁴ Peri ve cin davet ettiklerini iddia eden kimseler bazı uydurma sözler okuyarak onları davet edip, şişeye hapsettiklerine inanılırdı.¹¹¹⁵ Mevlânâ halk arasında yaygın olan bu inanışı şöyle dile getirir: “Peri ve şeytan, şişe içine girer.”¹¹¹⁶

Elbette ki büyüsel güçle bir takım sağaltma işlemleri yapılmaktadır. Ancak büyü ve gözbağcılık işlemleri ile insanları çeşitli yanılsamalara düşüren kişilere itibar etmeyen Mevlânâ bu düşüncesini şöyle dile getirir: “Hiçbir büyü hiçbir şeytanlık ve hile, devlet sahibi olanların gönüllerine perde geremez.”¹¹¹⁷

3. 3. 5. Nazar İle İlgili İnanmalar

Arapça bakış anlamına gelen nazar kelimesi, bazı insanların bakışlarındaki zararlı güçle bir canlı ya da nesneye bakmakla canlı üzerinde hastalık, sakatlık, ölüm, nesne üzerinde kırılma gibi etkiler yapan olumsuz etki anlamına gelir. Halk arasında kem göze uğramak, nazara gelmek, göz değmesi şeklinde ifadelerle karşılanır.¹¹¹⁸

Nazar (göz değmesi) inancı halk arasında fazlaca yaygın bir inançtır. Bu yaygın oluşun temelinde dînî kaynaklarda bu inanca dair bilgiler yer almaktadır. Eski tabirle isâbetü'l-ayn olarak adlandırılan göz değmesi inancı, Bâbil, Mısır, Anadolu gibi milletlerin hepsinde görülmekle birlikte günümüze kadar varlığını sürdürmüş bir inançtır. Halk arasında bu inanışla ilgili yalan-yanlış kabullerde vardır. Nazar değdireceğine inanılan kimselerin kötü etkilerinden korunmak için

¹¹¹² Mevlânâ, *age.*, V, 54. Bu konuda detaylı bilgi için ayrıca bkz. Bakara 2/102-103.

¹¹¹³ Artun, *Halk Kültürü Araştırmaları*, s. 103.

¹¹¹⁴ Mevlânâ, *age.*, III, 407.

¹¹¹⁵ Mevlânâ, *age.*, III, 403.

¹¹¹⁶ Mevlânâ, *age.*, III, 37.

¹¹¹⁷ Mevlânâ, *age.*, IV, 105.

¹¹¹⁸ Artun, *Türk Halkbilimi*, ss. 286-287.

çeşitli tedbirler vardır. Nazarın beğenilen varlık ya da eşyaya bakılması neticesinde gerçekleşir ki bu özellik kişinin yaradılışından getirdiği bir nitelik olarak kabul edilir.¹¹¹⁹

Halk arasında kötü gözden korunmak için nazarlıklar takılır. Türkler’de Şamanlıktan kalma bu inançta göz değmesinden korunmak için çocukların beşiklerine at nalı, mavi boncuk dikme gibi adetler bugün Anadolu’da hâlâ geçerliliğini sürdüren batıl inançlardır.¹¹²⁰ Mavi gözlü ve sarı saçlı insanlar kötü tesirli olarak değerlendirilirler. Halk arasında insanın başına gelen kötü olayların nazar değmesi sonucu olduğu yönünde çeşitli inançlar vardır.¹¹²¹

Mesnevî’de kötü gözden korunmak için insanın iyi meziyetlerini başkalarından saklaması gerektiği vurgulanır: “Kim güzelliğini mezada çıkarırsa ona yüzlerce kötü kaza yüz gösterir. Düşmanların kem gözleri, kin ve gayızları, hasetleri; kovalardan su boşalır gibi başına boşalır. Düşmanlar kıskançlılarından onu parça parça ederler.”¹¹²² Mevlânâ kem gözün etkisinin feleğe bile tesir edeceğini şu sözlerle dile getirir:

Atla beraber koşan o deve sakatlanmış başı kesilmiştir. Şüphe yok ki hasetle, kötü gözle feleğin dönüşünü, yürüyüşünü bile başka bir tarzda döndürürler. Su gizlidir, fakat dolap meydanda. Fakat su esasen dönüp yürümededir. Kötü gözün ilacı iyi gözdür. İyi göz, kötü gözü ayağının altına alır, yok eder.¹¹²³

Anadolu’da gözden korunmak için dua okumanın yanı sıra mânevî olarak gücüne inandıkları eşya ve maddeleri omuzlarına, boyunlarına, evlerinin içine ve dışına asma gibi adetler oldukça yaygındır. Nazarlığın yanı sıra hamâyil, hurma çekirdeği, üzerlik, karanfil, çöreotu, at ve eşek nalı, geyik boynuzu gibi çeşitli inançlar yükledikleri şeyleri gözden korunmak için kullanırlar.¹¹²⁴ Halk arasında ateşe üzerlik, karanfil, çöreotu gibi maddeleri ateşe atarak tütsü yapılması yöntemiyle gözden korunmayla ilgili batıl inançlar geçerliliğini korumaktadır.¹¹²⁵

¹¹¹⁹ Sevgi, *age.*, s. 148-149.

¹¹²⁰ Sevgi, *age.*, s. 149.

¹¹²¹ Sevgi, *age.*, s. 156.

¹¹²² Mevlânâ, *age.*, I, 147.

¹¹²³ Mevlânâ, *age.*, V, 45.

¹¹²⁴ Sevgi, *age.*, s. 152-153.

¹¹²⁵ Sevgi, *age.*, s. 156.

Mevlânâ, göz değmesinden korunmak için halk arasında başvurulan hurâfelerden de bahseder ancak bu inanışlara itibar etmez ve gülümseten bir ifade ile düşüncelerini şöyle dile getirir: “Yine meclis şenlendi, gönülleri parlattı. Kalk, kem göz değmesin diye mangala çörekotu at.”¹¹²⁶; “Nazar değmesin diye ateşe çöreotu attım. Fakat çöreotuna da göz değdi.”¹¹²⁷

Burada ateşe atma işlemi Şamanizm’de ateşin kötü ruhları kovacağı inancıdır.¹¹²⁸ Bu işlem bugün bile pek çok insan tarafından kullanılan bir inanç olarak halk arasında yaşamaktadır.

Mevlânâ, devrinde göz değmesinden korunmak amacıyla yapılan uygulamalardan biri de ateşe üzerlik tohumu serpmedir: “Ateşe üzerlik tohumu serper gibi kurtların üzerine de ateş serp.”¹¹²⁹ Bu uygulamada insanların ateş ile kötü ruhlardan sağaltılacağına inanılır.

Halk arasında nazar değmesi ile ilgili inanışlardan bazıları şunlardır: Kişinin yüzüne is sürme, kapıya nal çakma, muska yapma ve göz boncuğu takma, evlerin içine hayvan kemikleri asma.¹¹³⁰

Mevlânâ *Mesnevî*’denazar değmesi ile ilgili halk arasındaki inançlardan bahsederken hurâfe olanlara itibar etmez ve onları eleştirir. Mevlânâ’nın göz değmesi ile ilgili bahsettiği yöntemler İslâmiyet ile örtüşen kaynağını Kur’ân-ı Kerîm ve hadislerden alan düşüncelerdir. Çünkü *Mesnevî*’de bu konudan bahsedilirken âyet ve hadislerden örnekler verilir.¹¹³¹ Mevlânâ da *Mesnevî*’de göz değmesini “Az kaldı kâfirler, gözleriyle seni yere düşüreceklerdi” âyetinin tefsiri¹¹³² başlığı ile müşriklerin Hz. Muhammed’e kötü gözle tesir ettiklerini anlatmaktadır.

Mevlânâ, kötü gözün insanı ölüme kadar götürecek büyük bir etkiye sahip olduğunu şu sözlerle belirtir:

¹¹²⁶ Mevlânâ, *age.*, VI, 78.

¹¹²⁷ Mevlânâ, *age.*, VI, 222.

¹¹²⁸ Sevgi, *age.*, s. 156.

¹¹²⁹ Mevlânâ, *age.*, II, 10.

¹¹³⁰ Artun, *Türk Halkbilimi*, s. 290.

¹¹³¹ Bu konudaki âyetler için ayrıca bkz. Kalem 68/51; Felâk 113/1-5; Nâs 114/1-6; Bu konudaki hadisler için ayrıca bkz. Buhârî, *Kitabu’t-Tıb* 38; Müslim, *Kitabu’s-Selam* 40; Ebu Davud, *Kitabu’t-Tıb* 19; Tirmizî, *Kitabu’l-Cenâiz* 4; İbn-i Mâce, *Kitabu’t-Tıb* 36-37; Ahmed b. Hanbel, *Müsned* 6/332.

¹¹³² Mevlânâ, *age.*, V, 45.

Ey Allah peygamberi, o mecliste öyle adamlar vardır ki herkesin kuşlarına bile nazar değdirir, onları bile öldürürler. Nazarlarından kükreyen aslanın bile kellesi yarılr, inlemeye başlar. Güçlü deveye nazarı ile ölüm değdirir, sonra arkasından köleyi, Yürü bu devenin yağından satın al diye yollar. Köle deveyi sakatlanmış görür.¹¹³³

3. 3. 6. Adak İle İlgili İnanmalar

Adak Allah'tan yardım dilemek amacıyla başvurulmuş bir davranış şeklidir. Arapça'da *nezr* anlamına gelen bu kelime kişinin yerine getirmeyi kendine borç kıldığı şey anlamına gelir. Eski Şamanist kültürde de suyu kutsama, kurban kesme ve yatır ziyaretleri gibi adaklar mevcuttu. Orta Asya Türkleri dilek sahibinin dileğinin yerine gelmesi sonucu ya da ataların ruhları için kesilen kurbanı *idnuk*, *idu* şeklinde adlandırıyorlardı.¹¹³⁴

Mevlânâ adak konusuna şöyle değinir: “Yüzlerce niyazlarda bulunarak candan ahitler ediyorlar, adaklar adıyorlardı.”¹¹³⁵

3. 4. SOSYAL KURALLAR

Toplumsal yaşamda ilişkilerin devamı belli yasaklar, kaçınmalar ve kalıp davranışlara dayanarak varlığını sürdürür. Sosyal kurallar olarak nitelendirilen tutum ve davranışlar toplumda düzenleyici ve denetleyici bir yapıya sahiptir. Bu kurallar geçmişten geleceğe varlıklarını sürdüren insanların eylemlerinin temel öğesidir ve insanlar bu eğilimleri doğal bir süreçte öğrenirler.¹¹³⁶

Sosyal kurallar cemiyeti düzenleyen yaptırım sistemidir. Bunlar, toplumdaki insanların neyi ne zaman yapmaları gerektiğini belirtir ki bu noktada toplum tarafından çoğunlukla kabul edilen yaptırımlardır.¹¹³⁷

Sosyal kurallar, kendi bünyeleri içerisinde örf, âdet, anane, töre, gelenek, görenek, moda gibi başlıklar altında değerlendirilirler.¹¹³⁸ Çalışmamızın bu bölümünde *Mesnevî*'de yer alan sosyal kuralları ayrı başlıklar hâlinde

¹¹³³ Mevlânâ, *age.*, V, 45.

¹¹³⁴ Artun, *Türk Halkbilimi*, ss. 301-302.

¹¹³⁵ Mevlânâ, *age.*, III, 177.

¹¹³⁶ Artun, *Türk Halkbilimi*, s. 127.

¹¹³⁷ Erol Güngör, *Kültür Değişimi ve Milliyetçilik*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2007, ss. 87-88.

¹¹³⁸ Artun, *Türk Halkbilimi*, s. 128.

değerlendirecek kadar geniş bilgiye rastlanmadığından bu sosyal kurallar ve davranış türleri başlığı adı altında belirtmekle yetineceğiz.

Mevlânâ, halkın içerisinde halkla birlikte yaşadığı için *Mesnevî*'de halkın yaşayışına ait bilgilere yer almaktadır. Mevlânâ halkın âdetleri hakkında bilgiler verir: “Bir hırsızcağız yılan oynatıcının yılanını çaldı.”¹¹³⁹ Hindistan'da hâlâ varlığını koruyan yılan oynatma âdeti Anadolu'da da var olan bir âdettir.¹¹⁴⁰

Mevlânâ, köy ve şehir yaşantısına değinerek devrin yaşayış koşulları hakkında da bilgiler verir. Toplum hayatını ilgilendiren köy ve şehir yaşantısını, kültürel açıdan değerlendirir.

Anadolu'da Türk köylüsünün misafirperverliği, misafire yapılan ikramlar, köylerde misafirlerin kalmaları için camilerin yanlarında yapılan köy odaları hâlen varlığını korumaktadır. Mevlânâ, şehirliler ve köylüleri sosyal yaşayış bakımından değerlendirir:

Şehirliler, edep ve zekâ ehli olurlar. Toy vermek, yoksul doyurmak da köylülere verilmiştir. Allah garibe ziyafet çekmeyi köylülere vermiştir. Köylülerde her gün Allah'tan başka imdadına erişecek hiç kimsesi olmayan yeni bir misafir vardır.¹¹⁴¹

Eski Türkler de şehirleşmeye oldukça önem vermişlerdir ve Orta Asya'da ilim ve kültürün gelişmesi adına birçok merkezler kurmuşlardır.¹¹⁴²

Mevlânâ, köylerin güzelliklerinden bahseder ancak köyde uzun süre kalmanın insan yaşantısını olumsuz etkileyeceğini belirtir:

Köye gitme. Köy, adamı ahmak bir hâle sokar. Akli nursuz, fersiz bir hâle getirir. Ey seçilmiş temiz adam, Peygamber'in sözünü dinle. Köyde yurt tutmak, aklın mezarıdır. Köyde sabah, akşam bir gün kalan kişinin akli, bir ay yerine gelemez. Köyde bir ay kalan kişi, nice zaman bilgisiz ve kör kalır. Köy nedir? Hakikate ulaşmamış, elini taklit ve huccete atmış şeyh!¹¹⁴³

O dönemde, dervişlerde özellikle Mevlevîlerde bir kusur yapan kişi kapının yanında sağ ayağının başparmağını sol ayağının başparmağı üzerine koyarak parmaklara açıkta olacak şekilde, sağ eliyle sol omzunu, sol eliyle de sağ

¹¹³⁹ Mevlânâ, *age.*, II, 11.

¹¹⁴⁰ Mevlânâ, *age.*, II, 298.

¹¹⁴¹ Mevlânâ, *age.*, VI, 190.

¹¹⁴² Sevgi, *age.*, s. 46.

¹¹⁴³ Mevlânâ, *age.*, III, 41.

omzunu tutarak niyaz vaziyetinde kusurunu söyler ve bu kusura göre de şeyh tarafından ceza verilirdi. Bu şekilde duruşa *pabuçluk* mânâsına gelen *pây mâçan* denilir.¹¹⁴⁴ Mevlânâ suç işleyen insanların özür dileme âdetleri hakkında da bilgiler verir:

Âdem, suç işleyince hemencecik ayak çıkarılan yere geldi. O gizli sırları bilen Allah'ı hazır nazır gördü de iki ayaküstüne durup suçunun affedilmesini dilemeye koyuldu. Keder külünün ortasına geçip oturdu; hileye, bahaneye sapıp bir daldan bir dala sıçramadı.¹¹⁴⁵

Eskiden padişahlar padişahlıklarını bildirmek için belirli vakitlerde davul çaldırılırdı. Bu işleme nöbet urmak ya da nöbet adı verilirdi.¹¹⁴⁶ Bu uygulama *Mesnevî*'de şöyle dile getirilir:

Kerem sahibi Sultan Mahmud'un yolu, o taraflara düştü, koca otağı o civara kuruldu. Gökteki yıldızlar kadar çok, talihleri aydın, saflar yaran, ülkeler alan ordusuyla oraya kondu. Bir de horoz gibi önde giden esrik bir deve vardı ki nöbet davulunu sırtına yüklemişlerdi. Nöbet, gidişte de onun sırtında vurulurdu, gelişte de.¹¹⁴⁷

Mevlânâ, devrindeki padişahların diğer bir âdetinden şöyle bahseder:

Hatırlarsan duymuşsundur; padişahların böyle bir âdeti vardı: Sol taraflarında yiğitler, bahadırlar dururdu, çünkü kalp vücudun sol tarafındadır. Defterdarlarla hesap memurlarının ve kalem ehli olanların makamı sağ taraflarındaydı. Çünkü yazı yazmak ve bir şeyi tespit etmek sağ elin işidir. Sofilere karşılarında yer verirlerdi. Zira onlar, can aynasındırlar, hatta aynadan da iyidirler.¹¹⁴⁸

3. 5. BAYRAM, TÖREN ve KUTLAMALAR

Mevsimlerde meydana gelen değişiklikler çeşitli kültürlerde değişik uygulamalarla kutlanmaktadır. Tarihin ilk topluluklarından bu yana ay, mevsim ve yıl değişiklikleri törenlerle kutlanmaktadır. Gece ile gündüzün eşit olduğu güne

¹¹⁴⁴ Abdûlbâki Gölpınarlı, *Mevlevî Âdab ve Erkânı*, İnkılab Kitabevi, İstanbul 2006, ss. 18-19. Ayrıca bkz. Mevlânâ, *age.*, IV, 314.

¹¹⁴⁵ Mevlânâ, *age.*, IV, 26.

¹¹⁴⁶ Mevlânâ, *age.*, III, 421.

¹¹⁴⁷ Mevlânâ, *age.*, III, 334.

¹¹⁴⁸ Mevlânâ, *age.*, I, 253.

Nevruz denilir.¹¹⁴⁹ Nevruz sözcüğü Farsça nev (yeni) ve ruz (gün) kelimelerinin birleşmesi ile meydana gelmiş ve yeni gün anlamında kullanılır. Zerdüştlükten gelen bu gelenek İslâmîleşerek bu günde macunlar yeme, dualar okuma şeklinde birçok gelenekle günümüzde de devam etmektedir.¹¹⁵⁰

Mevlânâ, Nevruz'dan şöyle bahseder: “Gönlü senden razı olursa bil ki o, Hamel burcunda bir güneş kesilir. O yüzden hem gündüz güler hem bahar. Çiçeklerle yeşillikler birbirine karışır. Yüz binlerce bülbülle kumru ötüşmeye başlar; sessiz cihanı sesle doldurur.”¹¹⁵¹

3. 6. OYUNLAR

İnsanlar coşku ve heyecanlarını oyunlarla dile getirirler. Yaşamın her döneminde yer alan bu oyunlar toplumsal bütünlüğü sağlar. Bu oyunlarla değişik bölgelerde yaşayan insanlar duygu, düşünce ve inanışlarını ifade ederler ve böylelikle milli bir karakteri yansıtır.¹¹⁵²

Eskiden ok atanlar yayın kirişinin ellerini kesmesini önlemek için sağ ellerinin şahâdet parmağına iki tarafı delik bir yüksük takarlardı buna şest denilir. Mevlânâ bu oyundan bahseder: “Yaydan çıkan ok değildir, her şeyi bilenin şastından atılmıştır.”¹¹⁵³

Mesnevî'de bahsedilen bir diğer oyun da çevgândır. Çevgân şimdiki hokey oyununa benzer, ucu eğri bir demirle meydandaki topu çelip atarak oynanan bir oyundur. Topu çelen oyunda başarılı olur.¹¹⁵⁴

Mesnevî'de çevgândan şöyle bahsedilir: “Onun meydanında bir topsan, ona bir diyorsan durma, çevgânın etrafında dön dolaş.”¹¹⁵⁵

3. 7. HALK MÜZİĞİ

İnanışa göre mûsikiyi icat eden Fisagor'dur. Ancak mûsikinin ortaya çıkışı, Hz. İdris'e ve Hz. Nuh'un oğluna da nisbet edilir.¹¹⁵⁶ Fisagor, göklerin ve

¹¹⁴⁹Çelik, *age.*, s. 471-487. Ayrıca bkz. Artun, *Türk Halkbilimi*, ss. 238-254; Artun, *Halk Kültürü Araştırmaları*, ss. 109-114.

¹¹⁵⁰Mevlânâ, *age.*, II, 317.

¹¹⁵¹Mevlânâ, *age.*, II, 22.

¹¹⁵²Artun, *Türk Halkbilimi*, ss. 326-327.

¹¹⁵³Mevlânâ, *age.*, II, 99.

¹¹⁵⁴Mevlânâ, *age.*, II, 302.

¹¹⁵⁵Mevlânâ, *age.*, II, 25.

¹¹⁵⁶Mevlânâ, *age.*, IV, 317.

yıldızların döndüğünü bu dönüşte oluşturduğu âhengi duyduğunu ileri sürmüştür. Bu nedenle eskiler mûsikiye “İlm-i Edvar-Devirler, Dönüşler Bilgisi” demişlerdir. Mûsikide on iki makam on iki burca; yedi ses yedi yıldıza; yirmi dört şubede yirmi dört saate karşılıktır.¹¹⁵⁷

Mevlânâ, mûsiki âletlerinden bahseder, onun mûsiki hakkındaki görüşleri halkın görüşleri ile örtüşür: “Zurna ve davul sesleri, bir parçacık o külli nefirin, kıyamet gününde çalınacak olan Sûr’un sesine benzer. Hakîmler, bu mûsikî nağmelerini göklerin dönüşünden aldık demişlerdir. Halkın tanburla çaldığı, ağızla söylediği bu şarkılar, nağmeler, hep göğün hareketinden alınmadır.”¹¹⁵⁸

Burada göklerin dönüşü ile mûsiki arasında ilişki kurulması halk arasında yaygın olan inanışlarla örtüşmektedir. Bunun yanı sıra burada davul ve zurna gibi halk müziği âletlerinden bahsedilmektedir.

3. 8. HALK HEKİMLİĞİ

Halk hekimliği insanlık tarihi kadar eskidir. İnsanoğlu yetersiz kaldığı noktalarda hastalıkları ay ve güneş tutulmaları, yıldızlar, fırtınalar ve şimşek çakması gibi doğa olaylarına bağlanmıştır.¹¹⁵⁹ İnsanoğlu hastalıklardan korunmak için sihir, büyü ve dinden yararlanarak bir takım uygulamalar geliştirmişlerdir.¹¹⁶⁰

Orta Asya Türk kültüründe sağlığı insanın çevre ile dengesi olarak değerlendirilirdi. Hastalıklar bu noktada bu dengenin bozulması ile ortaya çıkar ve bunları tedavi eden kişilerde bölgenin bitki, maden ve hayvanlarını ilaç olarak kullanırlardı. Günümüz hekiminin eş değeri olan bu kişilere “*emci, otacı*” denilirdi. Kötü ruhların etkisi altına girmiş olduğu düşünülen kimselerin tedavisinde “*kam*”, “*şaman*” adıyla anılan kutsal kişiler üstlenmiştir. Gözlem ve deney yoluyla elde edilen bu bilgiler yüzyıllarca kültür vasıtasıyla taşınarak tıp biliminin temelini oluşturmuştur.¹¹⁶¹ Mezopotamya’da insanların daimi olarak şeytan, cin gibi zararlı ruhların etkisi altında kalarak hastalandıklarına inanılırdı.¹¹⁶²

¹¹⁵⁷ Agâh Sırrı Levend, *Divan Edebiyatı*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1984, ss. 241-242.

¹¹⁵⁸ Mevlânâ, *age.*, IV, 60.

¹¹⁵⁹ Artun, *Türk Halkbilimi*, s. 201.

¹¹⁶⁰ Çelik, *age.*, s. 505- 514. Ayrıca bkz. Artun, *Türk Halkbilimi*, s. 201.

¹¹⁶¹ Artun, *Türk Halkbilimi*, s. 201.

¹¹⁶² Aydın Sayılı, *Mezopotamyalılarda Astronomi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991, ss. 420-421.

Anadolu’da hekimlere ulaşamayan insanlar kendi gözlem ve tecrübelerinden yararlanarak hastalıklarını tedavi etme yoluna gitmişlerdir. Çağlar boyu kuşaktan kuşağa aktarılan bu pratik bilgiler kapalı ve kırsal alanda bütün canlılığı ile varlığını sürdürürken bu uygulamalara şehir merkezlerinde de rastlanmaktadır. Halk arasında “*kocakarı*”, “*ocaklı*”, “*efsunca*” olarak tanınan kişiler hastalıkları tedavi etmede başvurulan kişilerdir.¹¹⁶³

Mesnevî’de devrin tıbbî bilgilerini, halkın hastalıklar karşısında uyguladığı teşhis ve tedavi yöntemlerini bulmak mümkündür. O, halk hekimliğine dair bilgiler verirken Kur’ân-ı Kerîm ve hadislerden de istifade eder. *Mesnevî*’nin yazıldığı devrin özelliklerine bakacak olursak, XII. asırda Anadolu’da Kayseri, Sivas ve Konya gibi Selçuklu şehirlerinde inşa edilen hastaneler ve tıp ilmini öğreten medreselerin bulunması, tıp ilmine verilen önemi göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Selçuklu toplumunda sağlıklı yaşamın şartı olarak temizlik olduğu inancı oldukça yaygındır.¹¹⁶⁴

Mevlânâ böyle bir ortamda yaşadığı dönemin çeşitli hastalıkları, tedavi yöntemleri ve ilaçları üzerinde durur. *Mesnevî*’de her hastalığın bir çaresi olduğunu eğer çaresiz bir hastalıksa kaza ve kader olduğundan bahsedilir:

Bil ki her hastalığın mutlaka bir devası vardır. Deva kabul etmeyen illet kaza ve kaddedir. Soğuk illetinin devası nasıl kürk giymekse. Fakat Allah, bir adamı dondurmayı murad ederse soğuk, yüz tane kürk giyse yüzünden tesir eder. Kaza geldi mi doktor aptallaşır. O ilaçta fayda verme hususunda yolunu şaşırır.¹¹⁶⁵

Mevlânâ, hastalıkların çaresini bulmakla ilgili uyarılarda bulunur: “Allah ilaçları, insanlara iyilik vermek için yarattı. Dertler, devâlar saçma değil ya! Hatta dertlerin çoğunun devâsı vardır. Adamakıllı aradın, üstüne düştün mü ele geçer!”¹¹⁶⁶ Çünkü Mevlânâ hastalığın olduğu yerde devânın da olacağına inanır ve bu düşüncelerini şöyle dile getirir: “Nerde bir dert varsa devâ, oraya gider, su neresi alçaksa oraya akar.”¹¹⁶⁷

¹¹⁶³ Artun, *age.*, ss. 202-203.

¹¹⁶⁴ Sevgi, *age.*, ss. 168-169.

¹¹⁶⁵ Mevlânâ, *age.*, V, 142.

¹¹⁶⁶ Mevlânâ, *age.*, III, 237.

¹¹⁶⁷ Mevlânâ, *age.*, III, 237.

Mevlânâ hastalıkları topallık, yassı burunluluk ve körlük gibi sakatlıkları çaresi olmayan; yüz çarpıklığı ve baş ağrısı gibi hastalıklarında çâresi olan hastalıklar olmak üzere ikiye ayırır.¹¹⁶⁸

Mevlânâ, hastalıkların tedavisini yapan hekimleri de ilâhî hekimler ve tabiat hekimleri olarak ikiye ayırır:

Biz başkayız; insanın hastalığını, nabzına bakarak anlayan hekimler başka. Biz gönüle bakarız, bizim görüşümüz, anlayışımız yüzünden pek yücedir. Onlar insanı gıdalarla, meyvalarla doyuran, kuvvetlendiren doktorlardır. Hayvanî can, onların tedavisiyle kuvvet bulur, yaşar. Bizse iş ve söz doktorlarıyız. Bize ululuk nurunun ışığı ilham vermektedir. O doktorlar hastanın sidiğine bakar, hastalığını öyle anlar. Bizim delilimizse ulu Allah'ın vahyidir, hastalığı vahiyle anlarız.¹¹⁶⁹

Burada bahsedilen hastalıklar bugün tıpta “Psikosomatik Hastalıklar” diye adlandırılan sinir hastalıklarıdır ki Mevlânâ kendini bu hastalıkları tedavi eden bir doktor olarak tanıtır.¹¹⁷⁰ Mevlânâ'nın bu değerlendirmesi Türklerin İslâmiyet öncesindeki tedavi usulleri ile örtüşmektedir.

Mevlânâ devrindeki hekimleri şu sözlerle över: “Hekimlerin hepsi dediler ki: Canımızı fedâ edelim. Beraberce düşünüp, müşterek tedâvî edelim.”¹¹⁷¹

Mesnevî'de bazı hastalıkların tedavi usullerinden bahsedilir. Basur hastalığına¹¹⁷² karşı sirke ve bal tavsiye eder: “Biz basur hastalığına tutulmuşuz, sirkeyi fazlalaştırdık. Sen de balı artır ve lûtfunu esirgeme.”¹¹⁷³

Eski çağlarda, kokulu sakız ve reçine ısıtılır ve çıkardıkları buhur teneffüs ettirilerek, hastanın üst solunum yolu hastalıkları tedavi edilirdi.¹¹⁷⁴ Mevlânâ, bu tedavi yöntemini şöyle anlatır: “Sen o bağa doğru adım atamıyorsun. Fazla koku, kokla da nezleni gider. Bu surette o koku, canını çeksin de gözlerinin nuru olsun.”¹¹⁷⁵

¹¹⁶⁸ Mevlânâ, *age.*, III, 237.

¹¹⁶⁹ Mevlânâ, *age.*, III, 219-220.

¹¹⁷⁰ Ali Rıza Karabulut, *Tıbb-ı Nebvî Ansiklopedisi*, Kozan Ofset, Ankara 2006, s. 595.

¹¹⁷¹ Mevlânâ, *age.*, I, 4.

¹¹⁷² Karabulut, *age.*, ss. 88-90.

¹¹⁷³ Sevgi, *age.*, s. 172.

¹¹⁷⁴ Karabulut, *age.*, ss. 507-508.

¹¹⁷⁵ Mevlânâ, *age.*, II, 218.

Hacamat hastadan kan alma işlemidir.¹¹⁷⁶ Bu işi yapan kişiye de hacamatçı adı verilir.¹¹⁷⁷ Mevlânâ bu konudaki düşüncelerini şöyle dile getirir: “Adam hacamatçıya (kan alma işlemi yapan kimse) para verir, kan içen hançere iltifatlarda bulunur.”¹¹⁷⁸

Bugün tıpta acı veren her türlü operasyonda, lokâl ya da genel anestezi yöntemi uygulanır. Vücuda giren yabancı bir cismin çıkarılmasında anestezi durumu şarttır.¹¹⁷⁹ Mevlânâ cerrahların yarayı tedavi etme hususundaki işlemleri şöyle anlatır: “Biri de deriyi yarmış, temreni çıkarmış. Ondan sonrada yepyeni bir deri bitmiş.”¹¹⁸⁰; “Yaralıya, vücûdundan temreni çıkarabilmek için afyon verir, uyuturlar.”¹¹⁸¹

Kırık-çıkık durumunda en uygun yöntem hastanın hareket ettirilmemesidir çünkü hareket edildiği takdir de hastanın damar ve sinirlerinde kesilme meydana gelebilir.¹¹⁸² Mevlânâ bu hususta düşüncelerini şöyle dile getirir: “Usta kırıkçı nerede ayağı kırılmış varsa oraya gider.”¹¹⁸³

Şekerli gıdaların fazla tüketilmesi çoğu kez şeker hastalığının belirtisidir.¹¹⁸⁴ Halk arasında da yaygın olarak kabul edilen bu görüş *Mesnevi*’de şöyle anlatılır: “Sen helvâ yersin, çiban olur; sıtmaya tutulursun, sıhhatin bozular.”¹¹⁸⁵; Medhin tesiri, şekerin tesirine benzer, gizli tesir eder ve bir müddet sonra vücutta deşilmesi icab eden bir çiban çıkar.”¹¹⁸⁶

İslâmiyet öncesi inanışta sağlık, insanın çevresi ile uyumu olarak değerlendirilmiştir. Nitekim insanın ruh haletinin iyi olmasında çevrenin önemi yadsınamaz. Yeşillik ve güneşli havalar kişiyi neşeye, kapalı ve yağışlı havalarsa kederlenmesine neden olur. Mevlânâ, yeşilliklerin insan vücuduna tesirinden bahseder: “İnsan yeşillığe bakarsa gönlü hoşlanır; gamı gider, neşelenir. Canımız neşelenirse bizden iyilikler ve ihsan doğar.”¹¹⁸⁷

¹¹⁷⁶ Karabulut, *age.*, ss. 375-380.

¹¹⁷⁷ Karabulut, *age.*, ss. 310-311.

¹¹⁷⁸ Mevlânâ, *age.*, II, 140.

¹¹⁷⁹ Karabulut, *age.*, s. 152.

¹¹⁸⁰ Mevlânâ, *age.*, I, 23.

¹¹⁸¹ Mevlânâ, *age.*, II, 115.

¹¹⁸² Sevgi, *age.*, s. 173.

¹¹⁸³ Mevlânâ, *age.*, I, 257.

¹¹⁸⁴ Karabulut, *age.*, ss. 644-646.

¹¹⁸⁵ Mevlânâ, *age.*, II, 208.

¹¹⁸⁶ Mevlânâ, *age.*, I, 149.

¹¹⁸⁷ Mevlânâ, *age.*, II, 84.

Sinir hastalıkları nöbet şeklinde gerçekleştiği bilinmektedir. Şizofren gibi psikosomatik hastalıklar belli zaman aralıklarında şiddetlenir belli dönemlerde de geçerler.¹¹⁸⁸ *Mesnevî*'de bu durum şöyle dile getirilir: “Güzelim, ben her aybaşı mutlaka deli olurum.”¹¹⁸⁹

Mevlânâ ruh hastalıklarından biri olan kuruntunun insan üzerindeki tesirini de hoca ve talebeleri arasında geçen bir hikâyeden hareketle anlatır. Hoca öğrencilerinin telkinleri ile gerçekten hasta olup yatağa düşer.¹¹⁹⁰ Mevlânâ, kuruntunun insan sağlığı üzerindeki tesirini şöyle dile getirir: “Vehim (kuruntu) biraz daha artar, akıllı adam bile vehimle delirir gider.”¹¹⁹¹

Kendini gönül hastalıklarının hekimi olarak tanıtan Mevlânâ, kişinin mânevî anlamda gelişmesini de az yemeye bağlar. O, hastalıklarla ilgili önerilerde bulunurken açlık ve perhizi över: “Kendine gel açlık, ilâçların padişâhidir. Açlığı canla başla kabul et, onu böyle hor görme. Bütün hastalıklar açlıkla iyileşir. Bütün ilaçlar aç olmadıkça sana tesir etmez.”¹¹⁹²

Mevlânâ, vücut sağlığı ve mizaç arasında ilişki kurar ve çeşitli yemeklerin kederli rüyalar görmeye sebep olduğu, bozuk olan bir yemeği yemekle onu kusuncaya kadar gönlündeki bulantının devam edeceğini belirtir.¹¹⁹³ Kişinin sağlık yönünden iyi olması, eski hekimlerin “ahlât-ı erbaa” denilen safra, balgam, kan ve sevdanın insan vücudundaki oranları ile ilgilidir. Hastalık hali bu dört unsurun birinin artıp ya da azalması ile ortaya çıktığına inanılırdı.¹¹⁹⁴ Bu inanış *Mesnevî*'de şöyle dile getirirler: “Vücuttaki ahlât itidal yüzünden faydalı. Bunların biri herhangi bir ârizî sebeple fazlalaştı mı insanın bedeninde hastalık meydana gelir.”¹¹⁹⁵; “Her ağırlık, her yorgunluk tenin muktezasıdır. Kırmızı beniz kanın çokluğundandır, sarı yüz safranın oynamasındandır. Ak beniz balgamın kuvvetindedir, sevdadan da beniz sararır.”¹¹⁹⁶

Mevlânâ bu dört unsurun arasındaki dengenin bozulmasını şöyle dile getirir: “Külliyatın böyle hastalıkları, böyle dertleri olunca onların cüzülerinin

¹¹⁸⁸ Karabulut, *age.*, s. 595.

¹¹⁸⁹ Mevlânâ, *age.*, V, 155.

¹¹⁹⁰ Mevlânâ, *age.*, III, 123-131. Kuruntu hakkında ayrıca bkz. Karabulut, *age.*, s. 258.

¹¹⁹¹ Mevlânâ, *age.*, III, 124.

¹¹⁹² Mevlânâ, *age.*, V, 232.

¹¹⁹³ Mevlânâ, *age.*, I, 270. Bu konuda ayrıca bkz. Mevlânâ, *age.*, IV, 197.

¹¹⁹⁴ Mevlânâ, *age.*, I, 326.

¹¹⁹⁵ Mevlânâ, *age.*, II, 271.

¹¹⁹⁶ Mevlânâ, *age.*, III, 291.

yüzü nasıl sararmaz? Hele birbirlerine zıt olan şeylerden; su, toprak, ateş ve yelden meydana gelmiş cüzü... Sağlık, zıtların sulhudur; aralarında savaşın başlamasını da ölüm bil!”¹¹⁹⁷

Mevlânâ, attarlar çarşısında bayılan debbâğın hikâyesinde adamı ayıltmak için yüzüne gülsuyu serpmek, saman ve öd ağacı tütsüsü yapmaktan bahseder.¹¹⁹⁸ O dönemde halk arasında suyla ıslanmış saman başa konulursa harareti alacağına inanılırdı.¹¹⁹⁹

Mevlânâ, hastalık hususunda devrinde yaygın olan batıl inançlara da değinir. *Mesnevî*'de Moğol askerlerinden birinin hastalandığında havaya ok atmasını eleştirir.¹²⁰⁰ Çünkü o devirde Moğollar'da bir kişi hastalandığı zaman Şamanlar bu hastalığın vücuttan mı yoksa cin çarpması mı olduğunu havaya silahla ok atarak ya da hastanın yatağının iki kenarına kılıç asarak tespit ederlerdi.¹²⁰¹

O devirde halk arasında yaygın olarak kullanılan “sirkengubîn” adlı madde ile ilgili bir uygulamadan da bahsedilir. Sirkengubîn, Arapça bir kelime olup bal ve sirkeden yapılan, harareti gideren bir şerbettir. Eski hekimler safranın izâlesinde faydalı olacağı düşüncesindedirler.¹²⁰² “Kazara sirkengubîn safrayı arttırdı. Badem yağı da kuruluk tesirini göstermeye başladı. Karahelîleyle kabız oldu, ferahlığı gitti.¹²⁰³ Sirkengubînin, ciğer hastalıklarına iyi geldiği *Mesnevî*'de şöyle anlatılır: “Balla sirkeden meydana gelen sirkengebin gibi ben de nurlu zulmetten meydana geldim ve bu suretle kalp hastalığına yol buldum, faydalı oldum. Hasta adam hastalıktan kurtulunca sirkeyi bırak bal yiye gör.”¹²⁰⁴

O dönemde kullanılan bitkilerden biri de helîledir. Helîle büyük ve ince yapraklı bir ağacın meyvesidir. Sarısı ishali kesmek, karası mülayimlik vermek için kullanılan bu bitkini lezzeti acı olduğundan şekerle karıştırılarak tüketilirdi.¹²⁰⁵ Helîle şekerle karıştırılarak kullanıldığı ve acılığının bu şekilde giderildiğini Mevlânâ şöyle dile getirir: “Helîle, ilâçların arasında kırılıp

¹¹⁹⁷ Mevlânâ, *age.*, I, 104.

¹¹⁹⁸ Mevlânâ, *age.*, IV, 21-22.

¹¹⁹⁹ Sevgi, *age.*, s. 180.

¹²⁰⁰ Mevlânâ, *age.*, VI, 32-33.

¹²⁰¹ Sevgi, *age.*, s. 182.

¹²⁰² Mevlânâ, *age.*, I, 325.

¹²⁰³ Mevlânâ, *age.*, I, 5.

¹²⁰⁴ Mevlânâ, *age.*, I, 293.

¹²⁰⁵ Mevlânâ, *age.*, I, 325. Ayrıca bkz. Sevgi, *age.*, s. 183.

ezilmedikçe ilâçlar nereden sıhhati arttıracak?”¹²⁰⁶; “O helîleyi, belîleyi döğmek onları âdeta telef etmek, bedenın yapılmasıdır.”¹²⁰⁷; “Helîleye, şekerle karışmış, halli hamur olmuş, acı tadı kalmamıştı artık!”¹²⁰⁸ Mevlânâ helîlenin yanında bir de belîle adlı bitkiden bahseder, bu bitki Hindistan’da sarı kabuklu bir ağacın meyvesidir ve bu bitkiden soğuk ve kuru bir ilâç yapılır.¹²⁰⁹

Halk arasında hastalıkların tedavisinde kullanılan diğeri bir bitki de belâdüdür. Belâdüdür, Hindistan’da bir ağacın meyvesidir ya da bu ağacın kendisi bu adla anılmakta olup, yenildiği zaman zihni açtığı ve geliştirdiğine inanılır. Bu bitki fazla yenildiğinde duygularda bozukluğa sebep olur.¹²¹⁰ *Mesnevî*’de bu bitkiden şöyle bahsedilir: “Akli artıran bir ilâç olan belâdüdür yese afyon kesilir. Kalb illeti ve akılsızlığı artar!”¹²¹¹

Eskiden hekimler inciye göz ve kalp hastalığının tedavisinde kullanırlardı.¹²¹² Halk arasında göz tedavisinde kullanılan inci tozunun özellikleri *Mesnevî*’de şöyle anlatılır: “İnci tanesini havanda döverler ama kadri yine yücedir, ya ilâç olarak göze çekilir yahut macun hâline getirilir, kalb ferahlığı için yenir.”¹²¹³ Mevlânâ bunun yanı sıra tutya¹²¹⁴ ve sürmenin¹²¹⁵ göze iyi geleceğinden bahseder. Tutya, koyu renkli bir taştır ve dövülerek toz hâline getirilip göze çekildiğinde görme gücünü artırır.¹²¹⁶

Mevlânâ: “Halkın boynuna binme de ayaklarına nikris illeti gelmesin.”¹²¹⁷ sözleriyle nikris hastalığı hakkında bilgi verirken bu hastalığı psikolojik anlamda da açıklamıştır. Nikris hastalığı, halk arasında gut veya damla hastalığı tıp dilinde ise podagra olarak bilinen hastalıktır. Daha çok erkeklerde görülen bu rahatsızlıkta el, ayak başparmağı, diz ve dirseklerde şişkinlik meydana gelir. Bu uzuvlar

¹²⁰⁶ Mevlânâ, *age.*, I, 235.

¹²⁰⁷ Mevlânâ, *age.*, IV, 190.

¹²⁰⁸ Mevlânâ, *age.*, IV, 149.

¹²⁰⁹ Sevgi, *age.*, s. 183.

¹²¹⁰ Sevgi, *age.*, s. 184.

¹²¹¹ Mevlânâ, *age.*, IV, 125.

¹²¹² Sevgi, *age.*, s. 184.

¹²¹³ Mevlânâ, *age.*, I, 255.

¹²¹⁴ Tutya için ayrıca bkz. Mevlânâ, *age.*, II, 86.

¹²¹⁵ Sürme için ayrıca bkz. Mevlânâ, *age.*, VI, 129.

¹²¹⁶ Sevgi, *age.*, s. 184.

¹²¹⁷ Mevlânâ, *age.*, VI, 29.

dokunulmayacak kadar hassaslaşır. Acılı, tuzlu, sirkeli, şekerli yiyecekler, dana, koyun ve kuzu eti terk edilir.¹²¹⁸

Mesnevî'de, insan vücudunda doğrudan bir hastalık olarak adlandıramayacağımız, ancak vücutta başka sebeplere dayalı olarak ortaya çıkan titreme nöbetlerinden¹²¹⁹ de bahsedilir: “Titreme illetinden dolayı titreyen bir el, bir de senin titrettiğin el... Her iki hareketi de bil ki Allah yaratmıştır; fakat bu hareketi onunla mukayeseye imkân yoktur.”¹²²⁰

Mevlânâ, zehirlenmeden bahsederken halk arasında kullanılan bir tabire de değinir: “Faruki tiryak, ona şeker kesilmişti de onun için zehir, Faruk’a bir zarar vermedi.”¹²²¹ Eski tıp bilgilerinde zehirlenenlere *tiryak-ı farukî* denilir. Rivayete göre Hz. Ömer’e Rum kayseri hediyelerle bir şişe zehir gönderir. Ancak Hz. Ömer bu durumu öğrense de şişedeki tüm zehri içer ve bu zehir vücuduna hiç tesir etmez. İşte bu olay eski tıpta Hz. Ömer’in “Faruk”¹²²² lakabına nispetle zehirlenenlere *tiryak-ı farukî* denilmesine sebep olmuştur.¹²²³

Mevlânâ halk hekimliğinin yanı sıra ünlü hekimlerden olan Calinus’tan şöyle bahseder: “Yüz binlerce Calinus’un hekimlik hüneleri vardı.”¹²²⁴; Büyük Calinus böyle demiştir: Hasta neye alışkınsa onu ver.¹²²⁵ Tıp alanında Bukrat’tan sonra en büyük hekim olan Calinus’un birçok eseri Arapça’ya çevrilmiştir.¹²²⁶

Mevlânâ, ünlü hekimlerden İbn-i Sinâ’dan ise şöyle bahseder: “O nuru gören kişinin hâlini anlatmak, hiç Ebu Ali Sina’nın harcı mıdır?”¹²²⁷ Bu hekim, Şeyh al-Reîs diye tanınan meşhur İslâm hekim ve filozofu Ebu Ali Sina’dır. İbn-i Sina’nın birçok eseri Latince’ye çevrilerek Orta Çağ’da Avrupa’da okutulmuştur.

¹²¹⁸Selçuk Çukurova, *Gut Artritli ve Romatid Artritli Hastalarla Asemptomatik Hiperürisemili Bireylerde Subklinik Aterosklerozun Karotis Dopplerle ve Yüksek Duyarlıklı C-Reaktif Protein Düzeyleri İle Değerlendirilmesi*, Trakya Üniversitesi Tıp Fakültesi İç Hastalıkları Ana Bilim Dalı, Uzmanlık Tezi, Edirne 2008, ss. 14-18.

¹²¹⁹Titreme hastalığı hakkında detaylı bilgi için ayrıca bkz. Karabulut, *age.*, s. 708.

¹²²⁰Mevlânâ, *age.*, I, 120.

¹²²¹Mevlânâ, *age.*, V, 344.

¹²²²Bu konuda ayrıca bkz. Mevlânâ, *age.*, II, 389.

¹²²³Mevlânâ, *age.*, V, 389.

¹²²⁴Mevlânâ, *age.*, I, 42.

¹²²⁵Mevlânâ, *age.*, IV, 23.

¹²²⁶Mevlânâ, *age.*, I, 333.

¹²²⁷Mevlânâ, *age.*, III, 278.

O, Avrupalılar tarafından Avicenne olarak bilinir ve Yunan felsefesinin İslâmîleşmiş şekli olan Hükemâ felsefesini yayan filozofların en meşhurdur.¹²²⁸

Bu bilgilerden hareketle Mevlânâ'nın gerek kendi dönemi gerekse önceki dönemlere ait tıp bilgisi ve halk hekimliğine ait pratik yöntem ve tekniklerden haberdar olduğu ve İbn-i Sinâ'nın *Kanun-ı Şifâ*'sını okuduğu anlaşılmaktadır.¹²²⁹ Mevlânâ, tıp bilgisi ve halk hekimliğine dair verdiği bilgilerin yanı sıra kendinden önceki İslâmî kimliğe bürünmüş *baksı* adıyla anılan ruh hekimleri ile de benzer özellikler gösterir. Çünkü o, gönüllere şifa olarak görülen *Mesnevî*'de kendini ruh doktoru olarak tanıtır ve buna yönelik ilâçlar vererek insanlara yol gösterir.

3. 9. HALK EKONOMİSİ

Halkın geçimini sağlamak için giriştiği tüm işler halkın ekonomisi çevresinde değerlendirilir. Halkın ekonomisi halka dair her alanı etkilemiştir. Halk kültürünün birinci belirleyicisi olarak karşımıza çıkan halk ekonomisi halkın inanışlarına da yansımıştır.¹²³⁰

Eski devirlerden beri ihtiyaçlarını çalışarak kazanma yerine kolay yoldan kazanma yolunu seçen insanlar vardır. Bu kısa yoldan para kazanma için başvurulan yöntemlerden biri de defineciliktir. Define arayan kimseler çeşitli yöntemlere başvurarak kısa yoldan para kazanma yolunu seçmişlerdir. Rüyalarda gördükleri hazineleri arayanlar, eski mezarları kazanlar, sihirli hazinelerin olduğuna inanalar şeklinde çeşitli yöntemlerle hazine bulmaya uğraşan insanlara günümüzde de tesadüf edilmektedir.¹²³¹

Mevlânâ da devrin örf ve âdetlerine uyarak define hikâyeleri anlatır. *Mesnevî*'de yer alan hikâyede rüyasında gördüğü hazineyi arayan yoksul bir kişinin durumu anlatılır. Bu hikâyede: “Bir kubbenin yanında dur, yüzünü kıbleye çevir, bir ok at, nereye düşerse orada define vardır, yazılı bir kâğıdı ele geçirmesi”¹²³² ifadeleri definecilikteki uygulamaları anlatılır. Bu hikâyenin sonunda bu kimse hazineyi ele geçiremez ve halkın diline düşer.

¹²²⁸ Mevlânâ, *age.*, IV, 315.

¹²²⁹ Mevlânâ, *age.*, II, 324.

¹²³⁰ Artun, *Türk Halkbilimi*, ss. 222-223.

¹²³¹ Sevgi, *age.*, s. 164.

¹²³² Mevlânâ, *age.*, II, 65.

Bir definenin tılsımlı bir yerde saklandığına inanılır.¹²³³ *Mesnevi*'de şöyle bu durum şöyle anlatılır: “Yoksa içerde hazinemi var da kapısında yılan beklemekte? Çünkü altın hazinesi bekçisiz olmaz.”¹²³⁴ Mevlânâ, definelerle ilgili bilgi verirken hazinelerin gizli yerlerde saklandığından bahseder: “Sen vehmi de, tedbirleri, düşünceleri de mamure bil, mamur yerde define olmaz.”¹²³⁵

Mevlânâ devrinde yaygın olan bu uğraşı pek çok yerde eleştirir ve bu işlerle uğtaşan kişileri boş hayaller peşinde koşan insanlar olarak değerlendirir:

Ekmeğini biçmeyi dilemek ham tamahtır, oğul, o ham tamaha kapılma. Ham şey yemek insana hastalık verir. Birisi bir define buluverir; ben de onu istiyorum. Dükkânla, alışverişle ne işim var? der. Baht işi bu, fakat nadirdir. Tende kudret oldukça çalışıp kazanmak gerek. Çalışıp kazanmak define bulmaya mâni değil ya. Sen işten kalma da nasibinde varsa define de arkandan gelsin.¹²³⁶

Mevlânâ bu insanları eleştirirken asıl hazinenin çalışmak olduğunu şu sözlerle dile getirir: “Kim zahmet çekerse defineyi elde eder. Kim çalışıp çabalarsa devlete ulaşır.”¹²³⁷ Mevlânâ define bulacağı ümidiyle köşe bucak kazan insanları çalışmaya sevk eder.¹²³⁸

Mevlânâ, devrinde avcılık yapıldığından da bahseder: “Avcının biri bir ceylan tuttu. Ahır öküzlerle, eşeklerle doluydu.”¹²³⁹; “Zira kuşu aldatıp tutmak için, avcı kuş gibi ötmeye çalışır.”¹²⁴⁰ Buradan edindiğimiz bilgilere göre kuş avcılığının yanında ceylan avcılığı da yapılmaktadır.

Mevlânâ, çalışma hususunda Ehl-i Sünnet'in görüşünü benimser ve kişinin yaptığı işlerde cüz'i iradesinin önemli olduğunu anlatır.¹²⁴¹ O, çalışmanın kişinin kendi ihtiyarı doğrultusunda olduğunu ve tevekkül edilecekse çalışma hususunda tevekkül edilmesi gerektiğini şu şekilde dile getirir: “Tevekkül ediyorsan çalışmak hususunda tevekkül et; kazan da sonra Allah'a dayan!”¹²⁴²; “Rızık, kazançla,

¹²³³ Sevgi, *age.*, s. 165.

¹²³⁴ Mevlânâ, *age.*, II, 65.

¹²³⁵ Mevlânâ, *age.*, I, 199.

¹²³⁶ Mevlânâ, *age.*, II, 56.

¹²³⁷ Mevlânâ, *age.*, V, 168.

¹²³⁸ Mevlânâ, *age.*, I, 43. Bu konuda ayrıca bkz. Mevlânâ, *age.*, V, 30.

¹²³⁹ Mevlânâ, *age.*, V, 69-70.

¹²⁴⁰ Mevlânâ, *age.*, I, 232.

¹²⁴¹ Mevlânâ, *age.*, III, 268. Ayrıca bkz. Sevgi, *age.*, s. 27.

¹²⁴² Mevlânâ, *age.*, I, 76.

zahmet ve meşakkatle elde edilir. Herkes bir sanat, bir iş tutturmuş, rızkını öyle elde eder. Rızıkları sebeplerine yapışarak elde edin.”¹²⁴³

Mevlevî tarikatında her kişi kendi mizacı doğrultusunda yönlendirilerek geliştirilmeye çalışılmıştır. Mevlânâ, insanlara meslek edinmeleri hususunda bilgiler verir: “Ey akıl sahibi san’ata çalış, fakat o san’atı, ehil ve kerim ve sâlih kimseden öğren. Kardeş inciye sedefin ortasında ara, san’atı da o san’atın ehlinden iste.”¹²⁴⁴

Mevlânâ, insanın çalışıp çabalamasının önemini vurgularken maddenin esiri olmamayı da şöyle dile getirir: “Ey oğul! Bağ çözü, âzat ol. Ne zamana kadar gümüş, altın esiri olacaksın?”¹²⁴⁵

Mevlânâ, sadece öğütler vermekle yetinmez yaşam tarzıyla da halka örnek olmaya çalışır. O, yaşadığı dönemde her çeşit insanla yakınlık kurar, onların dertleri ile ilgilenir, ihtiyacı olan insanların zaruretlerinin giderilmesi için, zamanın ileri gelen şahıslarına mektuplar yazar.¹²⁴⁶ Bu gibi uygulamaların yanı sıra nasihatlerle de halkı uyaran Mevlânâ hayatı boyunca kimseye yük olmadan yaşamayı kendine felsefe edinmiştir. *Mesnevî*’de bu düşünce şöyle dile getirilir: “Kul ol da yeryüzünde at gibi yürü. Cenâze gibi kimsenin boynuna binme. Çünkü o tabut, halkın boynuna bir yükür. Yükünü herkese yükleme, kendine yükle.”¹²⁴⁷

3. 10. HALK MUTFAĞI

Her millet kendi kültür yapısına uygun bir mutfak kültürüne sahiptir. Türk kültürüne bakıldığında yemeklerin sadece beslenme değil sosyal hayatta da önemli bir yeri olduğu sonucuna varılabilir.¹²⁴⁸ Anadolu halkının geçim kaynağının tarım ve hayvancılığa bağlı olması yemek kültürünü de etkilemiştir.¹²⁴⁹

¹²⁴³ Mevlânâ, *age.*, I, 118.

¹²⁴⁴ Mevlânâ, *age.*, V, 88.

¹²⁴⁵ Mevlânâ, *age.*, I, 2.

¹²⁴⁶ *Sevgi, age.*, s. 43.

¹²⁴⁷ Mevlânâ, *age.*, VI, 29.

¹²⁴⁸ Çelik, *age.*, s. 519-528. Ayrıca bkz. Esmâ Şimşek, *Kadirli (Osmaniye) Mutfağı ve Mahalli Yemekler*, Kitabevi, İstanbul 2003, s. 701.

¹²⁴⁹ Erman Artun, *Adana Mutfak Kültürü ve Adana Yemeklerinden Örnekler*, ed. M.Sabri Koz, İstanbul 2003, ss. 425-426.

Mevlânâ, Türklerin et yemeklerinden şöyle bahseder: “Ben bu sözü, Türklerin et yemeği gibi yarı pişmiş, yarı ham bir hâlde anlattım.”¹²⁵⁰

Mevlânâ bir doğanın kocakarının evine sığınması bahsinde anlattığı: “O kadıncağız çocuklarına tutmaç çorbası pişirmeye çalışırken, o cinsi güzel doğanı görünce”¹²⁵¹ ifadesiyle unla yapılan tutmaç çorbasından bahseder.¹²⁵²

“Ben senin ıspanağınım. İster ekşili pişir, ister tatlılı.”¹²⁵³ diyen Mevlânâ, ıspanak yemeğinin pişiriliş şeklinden bahseder.

Mevlânâ: “Kâş şehrinde adın Ömer olursa yüz kuruş versen kimse sana lavaş satmaz.”¹²⁵⁴ ifadesiyle lavaş ekmeğinden bahseder. Lavaş, maya kullanılmadan yapılan hamurdan elde edilen gayet ince bir ekmektir.¹²⁵⁵ Bugün Anadolu’nun birçok yerinde hâlâ ekmeğ olarak kullanılmaktadır.

Mevlânâ, sıcak somunla birlikte bal helvası yendiğinden ise şu ifadelerle bahseder: “Allah’tan sevap ümidiyle sıcak somun ve bal helvası hediye etti.”¹²⁵⁶

¹²⁵⁰ Mevlânâ, *age.* , III, 302-311.

¹²⁵¹ Mevlânâ, *age.* , II, 25.

¹²⁵² Mevlânâ, *age.* , II, 302.

¹²⁵³ Mevlânâ, *age.* , I, 193.

¹²⁵⁴ Mevlânâ, *age.* , VI, 255.

¹²⁵⁵ Mevlânâ, *age.* , VI, 423.

¹²⁵⁶ Mevlânâ, *age.* , VI, 190.

SONUÇ

Sosyal bir varlık olan insan tarihi süreç içerisinde tüm yaşadıklarını anlatma gereği hissetmiştir. İnsanoğlunun yapısındaki bu paylaşma isteğini, dil vasıtasıyla zaman içerisinde işlenerek edebî eserleri meydana getirir. Sözlü ve anonim olarak ortaya çıkan bu edebî ürünler, tarihsel ve toplumsal ortaklıklardan beslenerek Halk edebiyatını meydana getirmiştir.

Temelde halk inancı ve yaşayışına dayanan edebiyatımızın önemli şubelerinden biri olan halk edebiyatı başlangıçta destanlar, efsaneler, masallar ve halk hikâyeleri şeklinde gelişerek zamanla atasözü, ninni, türkü, bilmece gibi şekil ve türlerle zenginleşerek manzum ve mensur olmak üzere iki koldan yürümeye başlamıştır. Halkın kültürel mirasını oluşturan bu ürünler, sosyal ve doğal olaylar çerçevesinde oluşarak topluluğun ortak ruhunu yansıtmışlardır.

Halk edebiyatının temel özelliklerini yansıtan biçim, söylem ve şekil bakımından diğer türlerden farklılık gösteren bu türlerden biri de halk hikâyeleridir. Göçebe kültürden yerleşik kültüre geçişin ilk ürünlerinden olan bu hikâyeler zaman içerisinde efsane, masal, destan gibi mensur türlerden beslenip, halkın kültürel özelliklerinden beslenerek destanların yerini almıştır. Bir kültür hazinesi olan halk hikâyeleri, geçmişi günümüze taşıyarak edebiyat ve Anadolu halkı arasında köprü görevi üstlenmiştir. Bu hikâyeler sürükleyici konuları ve kendine özgü anlatım şekli ile sözlü gelenekte yaşayarak yayılmış ve Türk halkının sosyal, kültürel ve edebî gereksinimini karşılamıştır. Anadolu'da asırlarca süren bu gelenek, okuma yazması olmayan insanlara hikâye vasıtası ile ulaşarak şiirin, sazın, sözün hazzını yaşama olanağı vermiştir.

Mevlânâ'da yaşadığı bu geleneğe uyarak insanlara anlatmak istediği mevzuları daha kolay kavratmak amacıyla hikâyelerden yararlanmıştır. Mevlânâ, hikâyelerde fert ve toplumu ilgilendiren konuları ele alırken, meseleleri ikna edici delillerle, son derece akıcı ve sürükleyici ortaya koyar. Mevlânâ, eserinde aşk ve kahramanlık hikâyelerine yer vermiştir.

Mevlânâ, *Leylâ* ile *Mecnûn* hikâyeleri ve kahramanlarının isimlerini belirtmeden anlattığı hikâyeler olmak üzere *Mesnevî*'de on bir tane aşk hikâyesine yer vermektedir. Mevlânâ'ya göre aşk söze sığmaz anlatılmaz. Bu nedenle aşkın akılla tarif edilemeyeceğini aşkı şerh etmek, anlatmak için tek çarenin yine aşk

olduğunu savunur. Mevlânâ, *Mesnevi*'de yer alan aşk hikâyelerinde hikâye anlatmaktan çok, aşkın tanımını yapar. Bu hikâyelerde anlatılan aşk, mecâzi aşktan gerçek aşka ulaşmada bir köprü olarak tasvir edilir. Bu hikâyelerden hareketle Mevlânâ'nın asıl amacının aşk hikâyesi anlatmak değil aşkın tarifini yapmak için bu hikâyeleri bir araç olarak kullandığı sonucuna varabiliriz.

Halkın ortak duyuş ve düşünüşünü yansıtan halk hikâyelerinin diğer bir türü de kahramanlık hikâyeleridir. Kahramanlık hikâyeleri gerçeğe yakın hikâyelerdir. Bu nedenle devrine ait tarihî olayları bazen aynı bazen de hikâye gerçekliği içerisinde ele alır. İslâmiyet'in kabulüyle bu yeni kültür edebî sahadaki tüm türleri etkilediği gibi kahramanlık hikâyelerini de etkilemiştir. İslâmî anlayışla paralel bir yapıda oluşturulan bu eserler Türklerin savaşı bir millet olmaları ve İslâmiyet'teki gaza fikrinin birleşmesi ile halk arasında daha da yaygınlaşmıştır.

Mesnevi'de tespit edebildiğimiz altı kahramanlık hikâyesinde, İslâmî motiflerle süslü bir anlatım kullanılmıştır. Ayyazi ve Cafer-i Tayyar'ın hayatından kesitlerin anlatıldığı hikâyelerde nefsiyle savaşa girmiş çeşitli kahramanlıkları ile halkın gönlüne taht kurmuş kişiler idealize edilmiştir. Hikâyelerde şehitlik makamına ulaşan kişiler övülerek, konu âyet ve hadislerden örneklerle İslâmî özelliklerle donatılarak anlatılmıştır. Mevlânâ, bu hikâyelerde savaş kavramının tanımını yaparken, kişinin nefsiyle yaptığı savaşı büyük savaş, savaş meydanında yaptığı savaşı ise küçük savaş olarak değerlendirmiştir ve kişinin kendiyile yaptığı savaşı üstün tutmuştur.

Halk edebiyatının sözlü geleneğinin en eski ürünlerinden biri de masallardır. Masallar çağdaş kültür, dil ve edebiyatta kullanılmayan pek çok kavram, terim, gelenek ve söyleyiş özellikleri ile gerçek kültür hazinelerimizdendir. Masallar geleneksel ve sözlü yolla aktarılan masallar toplumların yaşayış, düşünüş ve inançları ile ilgili pek çok bilgiyi aktarırlar. Masallarla, insanları eğlendirilirken eğitime amacı güdürlür. Eğiticilik ve öğreticilik gibi işlevlere sahip olan masallardaki bu özellikler, hayvan masallarında daha da belirginleşerek; dili ve akıcı üslubuyla her kesiminden insana hitap eden edebî bir tür hâline dönüşür. Bu masallardaki olayların akış ve oluşundan faydalı dersler çıkarılabileceği gibi kahramanların tutum ve

davranışları da insanlara, onların ruh ve karakterini tanıma fırsatını kazandırır. Çünkü masaldaki kahramanlar birer sembol olarak kullanılır. Kurtlar, kuşlar, ağaçlar, taşlar, peri, dev gibi hayali kişiler; yerine göre insan gibi düşünür, insan gibi davranırlar.

Mevlânâ da halkın hayatında önemli bir yere sahip olan bu geleneği görmezden gelmeyerek *Mesnevî*'de hayvan masallarına yer vermiştir. O, düşüncelerini ifade etmede genellikle gündelik hayatın içinde somutlaşan sembolleri kullanmakta; çeşitli davranışları, karakterize ettiği değişik hayvanlarla simgeleştirmektedir. Bu masallarda hayvanların iç ve dış özelliklerinden hareketle insanın özellikleri arasında benzerlik kuran Mevlânâ; tasavvuf, ahlâk ve eğitim ile ilgili düşüncelerini masallar vasıtasıyla dile getirmektedir. Başka kaynaklarda da rastladığımız bu masallar, Mevlânâ'nın söyleyişiyle yeniden yazılarak onunla yeniden yazılarak, yabancılık izleri yerini mahallî niteliklere bırakmıştır.

Fıkralarında çoğunlukla behlül ve cuha tipini kullanan Mevlânâ, bu hususta Hakîm-i Senâî ve Ferüdüddin Attâr'ın anlayışını takip eder ve nükteyi ancak kemâl sahibi insanların yapması gerektiğini savunur. İnsanları eğitmek amacıyla dil ve edebiyatın tüm imkânlarını kullanan Mevlânâ, fıkralarla güldürürken düşündürmeyi amaçlamıştır. Kısacası fıkraları insanları eğitmek için bir araç olarak görür ve insanlarda gördüğü yanlışlıkları bilgece bir üslupla mizah ve nükte yoluyla dile getirir. Bu sayede kişileri kendi içlerinde hesaplaşmaya, anlaşmaya davet ederken; insanı değil, hatları tenkit etmiştir. İnsan sevgisini akılla temellendiren bu eksen onun düşüncesisteminin ana noktasını oluşturur.

Mevlânâ, *Mesnevî*'de halk hikâyesi, masal, fıkra gibi türlerin yanı sıra kıssalara da yer vermiştir. Geçmişte gerçekten yaşanmış ancak unutulmuş olayları anlatmayı esas alan kıssa türü, peygamberlerden birisi tarafından ümmetine anlatılan hadiseleri kapsayan ve insanlara doğru yolu gösteren birer belge niteliği taşır. Kıssa anlatımında dolaylı anlatım kullanılır ki bu da kişinin en etkilenmediğini zannettiği durumda bile bilinç dışı telkin gücü ile kalıcı izler oluşmasını sağlar. Kıssalar ile okuyucuya mukayese imkânı sunulur, böylelikle kişiler iyiye ve güzele yönlendirilerek, ahlaklı bireylerin yetişmesini sağlar. Kıssanın bu anlatım özelliğini bilen Mevlânâ, kıssaları bir ölçek, manayı da onun

içindeki tane olarak nitelendirir ve akıllı kişinin mana tanesini alıp ölçeğe bakmamasını tavsiye eder.

Mevlânâ da bu gelenekten hareketle *Mesnevî*'de, Hz. Muhammed, Hz. İsa, Hz. Süleymân, Hz. Dâvûd, Hz. Yûnus, Hz. Mûsâ, Hz. Şuayb, Hz. Yûsuf, Hz. Yahyâ, Hz. İbrâhim, Hz. Sâlih, Hz. Hûd, Hz. Nûh, Hz. İdris ve Hz. Âdem'in kıssalarına yer verir. Bunun yanı sıra peygamber ya da velî oldukları hususunda İslâm âlimlerinin ittifak edemediği ancak Kur'ân-ı Kerîm'de büyük zâtlar olarak nitelendirilen Hızır(a.s.), Üzeyr (a.s.), Zülkarneyn (a.s.) ile ilgili kıssalar da nakleder.

Mesnevî'de kıssalar anlatılırken kıssalar aralanır ve ahlakî öğretiler, Kur'ân ve sünnet motifleri sıralanır, ardından çeşitli hikmetler anlatılır kıssadan başka bir anlatıma geçilir ve sonra kıssa tamamlanır. Bu anlatım metodunda Mevlânâ kıssaları hiç beklenmedik bir mesajlarla bitirir. Mevlânâ, peygamber kıssalarını anlatmadaki maksadını insanların geçmiş kavimlerin yaşadıklarından ibret almaları maksadı ile anlattığını dile getirir ve bununla insanları uyarmayı amaçlar.

Türk kültür ve tarihinin önemli kaynaklarından biri de menkıbelerdir. Türk toplumunda tasavvufun etkisini arttırması ve İslâmî ülkelerde tesir gösteren kuvvetli ve geniş tarikatların kurulması bu türün gelişmesine katkı sağlamıştır. Türklerin, İslâmiyet öncesi inanışlarıyla menkıbe türü arasında paralellikler olması bu türün edebiyatımızda kısa sürede yerleşmesine zemin hazırlamıştır.

Kendinden önceki mutasavvıfların manevî şahsiyetlerini yakından tanıyan Mevlânâ, *Mesnevî*'de Şeyh Dekûkî, İbrâhim Edhem, Şeyh Abdullâh-ı Mağribî, Bâyezîd-i Bistâmî, Şeyh Hasan-ı Harakânî, Şeyh Ahmed-i Hidraveyh, Zünnûn-ı Mısırî, Gazneli Şeyh Muhammed-i Serrezî'nin menkıbelerini anlatır. Bunların yanı sıra bazı evliyâların sadece isimlerini zikrederek onlarla ilgili örnekler verir. *Mesnevî*'de evliyâlarla ilgili anlatılan menkıbeler toplandığında mükemmel bir menkıbe eseri ortaya çıkan kadar çok menkıbe yer alır.

Orta Asya'dan göç ederek Anadolu'yu yurt edinen Türk halkına İslâmiyet'i anlatmak ve öğretmek amacıyla oluşturulan oluşun türleri arasında destanî hikâye niteliği taşıyan cenknâmeler ve hamzanâmeler de yer alır.

Mevlânâ, halk arasında oldukça yaygın olan eserinde bu türlere de yer vermiş; Türk insanına idealize edilmiş kahraman tipinin özelliklerini sunmuştur.

Mevlânâ, *Mesnevî*'de anlattığı hikâye, kıssa, fıkra ve masalları yer yer iç içe geçecek şekilde ancak her biri birbiriyle ilişkili, canlı ve akıcı bir üslupla sunmuştur. Çünkü Mevlânâ, eşsiz çağrışım kabiliyeti ona başka konuları hatırlatmış ve böylelikle içeriği başka bir örnekle pekiştirerek daha iyi anlaşılmasını sağlamıştır.

Mesnevî; kıssalardan, menkıbelere, ârifâne nüktelerden, masallara, aşk hikâyelerinden kahramanlık hikâyelerine kadar çok cepheli bir yapıda oluşturulmuştur. Mevlânâ, *Mesnevî*'de yer alan bu halk edebiyatı ürünlerinin hepsinin sonunda genel bir değerlendirme yapmış ve okuyucuya ders niteliğinde özet bilgiler vermiştir. Bu da Mevlânâ'nın bu anlatım modellerini bir basamak olarak kullanıp, vermek istediği mesajı en açık bir şekilde ortaya koymaya çalıştığının açık bir göstergesidir. Çünkü Mevlânâ'nın amacı her kesimden insana ulaşmak ve onları aydınlatmaktır.

Mesnevî, ayrıca halkın günlük hayatından, inanç, gelenek ve göreneklerine kadar pek çok konunun yer aldığı bir sentezdir. Halk hayatına dair her şey bir ucuyla geçmişe bir ucuyla da geleceğe uzanan bir kültür zinciridir. Mevlânâ da, *Mesnevî*'de bu zincirin halkalarını oluşturan evlenme, ölüm, inanışlar, sosyal kurallar, tören, bayram ve kutlamalar, oyunlar halk müziği, halk hekimliği, halk mutfağına dair kültürel özellikler hakkında bilgilere yer vermektedir.

İnsanın yaşamının önemli evrelerinden biri de evlenmedir. *Mesnevî*'de yapılan incelemeler sonucunda, bu gün hâlâ Anadolu'da varlığını sürdüren başlık parası, çeyiz, eş seçimi, kız isteme, dünürlük ve söz kesme gibi uygulamalara dair halk arasında yaygın olan yaptırımlardan bahsedilmektedir.

Halk kültürünün geçiş dönemlerinden bir diğeri de ölümdür. Bu konuda *Mesnevî*'de ölünün yıkanması, ölü yemeği ve yas tutma gibi törensel uygulamalardan bahsedilmektedir. Bu uygulamalarda İslâm dininin özelliklerini esas alan Mevlânâ, halk arasında yaygın olan batıl uygulamaları eleştirmektedir.

Orta Asya'dan gelerek Anadolu ve Rumeli'ye yerleşen Türkler, kendi kültürlerini Anadolu'nun zengin kültürü ile kaynaştırmışlardır. Bu da Anadolu'da çok çeşitli halk inançlarının ortaya çıkmasına hatta doğa ve hayat karşısında

çaresiz kalan insanların kendilerince bir takım inançlar geliştirmesine sebep olmuştur. Bu inançlar İslâmiyet'in şemsiyesi altında varlığını sürdürerek günümüze kadar gelmiştir.

Halkı çok iyi tanıyan Mevlânâ, bu konuya da kayıtsız kalmamış, *Mesnevî*'de halk arasında yaygın olan ay, güneş ve yıldızların özellikleri ile ilgili inançlar; hayvanlara atfedilen uğursuzluklar; büyü, sihir, nazar ve adak ile ilgili inançlar hakkında halk arasında yaygın olan görüşlere yer verir. Mevlânâ, bu inançları İslâmiyet çerçevesinde değerlendirerek, bunlar arasındaki batıl inanışları reddetmektedir.

Halk kültüründe önemli şubelerinden biri de halk hekimliğidir. *Mesnevî*'de çeşitli hastalıklar ve bu hastalıkların tedavi yöntemleri, halk arasında yaygın olan bitkisel ilaçlara değinilmiştir. Bu bilgiler Mevlânâ'nın devrine ait tıp bilgisi ve halk hekimliği alanında bilgi sahibi olduğu ve İbn-i Sinâ'nın *Kanun-ı Şifâ*'sını okuduğunu göstermektedir. Mevlânâ, gönüllere şifâ olarak tanımladığı *Mesnevî*'de kendini gönül doktoru olarak tanıtmaktadır.

Mesnevî'de, halkın gündelik hayatına dair alet, edevattan; hayatın her sahasında yer alan uygulamalara kadar her noktada bilgiler yer almaktadır. Bu durum da Mevlânâ'nın, halkın içerisinde yaşayan ve hakla bütünleşmiş bir kişiliğe sahip olduğunu açıkça göstermektedir.

Mesnevî'de tespit ettiğimiz halk edebiyatı ürünleri ve halk kültürüne ait özellikler devrinin önemli âlimlerinden biri olan Mevlânâ'nın halkı ve halk hayatını da yakından tanıdığı bir göstergesidir. Şair, sûfî, âlim gibi pek çok önemli vasfı isminin yanına ekleyebileceğimiz Mevlânâ'yı bir halk bilgisi olarak nitelendirmek yerinde bir tespit olur. *Mesnevî* de Türk kültürü ve edebiyatının önemli klâsiklerinden biri olarak toplumda her kesimden insana seslenebilen büyümlü bir ayna gibi yüzyıllar geçse de her dem tazeliğini koruyacak eşsiz bir eser olarak geçmişte olduğu gibi gelecekte de insanlara yol gösterecektir.

KAYNAKÇA

A- KİTAPLAR

- Aisopos, *Masallar*, trc. Nurullah Ataç, II. Baskı, İstanbul 1966.
- Aktaş, Hasan, *Çağdaş Türk Şiirinde Kozmik Âlem*, Yort Savul Yayınları, Edirne 2008.
- , *Yeni Türk Şiirinde Hallâc-ı Mansûr Okulu ve Misyonu*, Yort Savul Yayınları, Edirne 2003.
- , *Yeni Türk Şiirinde İbrahim Edhem Okulu ve Misyonu*, Yort Savul Yayınları, Rize 2008.
- Yalçın, Alemder – Aytaş, Gıyasettin, *Çocuk Edebiyatı*, Akçağ Yayınları, Ankara 2008.
- Alpsoy, Said, *Bir İnsan Olarak Hz. Muhammed*, Ayraç Dağıtım, İstanbul 2006.
- Alptekin, Ali Berat, *Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı*, Akçağ Yayınları, Ankara 2009.
- , *Hayvan Masalları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991.
- , *Taşeli Masalları*, Akçağ Yayınları, Ankara 2002.
- Armağan, Mustafa, *Hilmi Yavuz ile Doğu'ya ve Batı'ya Yolculuk*, Ufuk Kitapları, İstanbul 2003.
- Artun, Erman, *Dinî Tasavvufî Türk Halk Edebiyatı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2010.
- , *Anonim Halk Edebiyatı Nesri*, Bayrak Matbaası, İstanbul 2007.
- , *Adana Mutfak Kültürü ve Adana Yemeklerinden Örnekler*, ed. M. Sabri Koz, İstanbul 2003.
- , *Halk Kültürü Araştırmaları*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2008.
- , *Türk Halk Edebiyatına Giriş*, Bayrak Matbaası, İstanbul 2009.
- , *Türk Halkbilimi*, Kitabevi Yayınları İstanbul 2009.
- Aslan, Enver, *Türk Halk Edebiyatı*, Maya Akademi Yayın-Dağıtım, Ankara 2008.
- Attâr, Feridü'd-din, *Mantıku't-Tayr (Kuşların Diliyle)*, trc. Mustafa Çiçekler, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2006.

- Banarlı, Nihat Sami, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi I-II*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1998.
- Bayat, Mojdeh-Jamnia, Mohammed Ali, *Sufî Diyârından Hikâyeler*, trc. Saliha Deniz, İnsan Yayınları, İstanbul 2001.
- Bergson, Henri, *Gülme (Le Rire)*, Çeviren: Mustafa Şekip Tunç, MEB Yayınları, İstanbul 1989.
- Beydaba, *Kelile ve Dimne*, Tercüme: Selahaddin Alpay, İstanbul 1977.
- Boratav, Pertev Naili, *Az Gittik Uz Gittik*, Adam Yayınları, İstanbul 1997.
- , *Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 2002.
- , *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1997.
- , *Zaman Zaman İçinde*, Adam Yayınları, İstanbul 1958.
- Bilal Kemikli, *Şiir ve İrfan*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Bayrak Matbaası, İstanbul 2009.
- Bursalı, Mustafa Necati, *İstanbul ve Anadolu Evliyâları*, Tuğra Neşriyat, İstanbul 1990.
- Can, Şefik, *Mevlânâ Hayatı-Şahsiyeti-Fikirleri*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2003.
- , *Mevlânâ Celâleddin Rûmî, Mesnevî Hikâyeleri*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2003.
- , *Mesnevî Tercümesi III*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2006.
- Çağdaş, Kemal, *Paçatantra Masalları*, Ankara 1962.
- Çelik, Ali, *Çepni Kültürü*, Trabzon Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları, Trabzon 1999.
- Çetin, İsmet, *Türk Edebiyatında Hz. Ali Cenknâmeleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1997.
- Çiftçi, Hasan, *Klasik Fars Edebiyatında Hiciv ve Sosyal Eleştiri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002.
- , *Klâsik İslâm Edebiyatında Hiciv ve Mizah*, Atatürk Üniversitesi, TAED 10, Erzurum 1998.
- Delcambre, Anne - Marie, *Allah'ın Resulü Hz. Muhammed*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004.

- Demir, Necati - Erdem, Mehmet Dursun, *Hazreti Ali Cenklere*, Destan Yayınları, Ankara 2007.
- Demirel, Şener, *Dinle Neyden*, Manas Yayıncılık, Elazığ 2009.
- Dilçin, Cem, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 517, Ankara 2005.
- Doğrul, Ömer Rıza, *Filozof Beydaba / Kelile ve Dimne*, İstanbul 1975.
- Durusoy, Mahmut, *Sultanu'l Arifin Bâyezid-i Bistâmî*, Erkam Matbaası, İstanbul 2005.
- Eker, Gülin Öğüt, "Fıkralar", *Türk Dünyası Edebiyat Tarihi III*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2003.
- Ekici, Metin, *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara 2004.
- Elçin, Şükrü, *Halk Edebiyatına Giriş*, Akçağ Yayınları, Ankara 1998.
- , *Halk Edebiyatı Araştırmaları*, Akçağ Yayınları, Ankara 1997.
- Emiroğlu, İbrahim, *Yanlış Düşünce ve Davranışlar Karşısında Mevlânâ*, İnsan Yayınları, İstanbul 2003.
- Ergin, Muharrem, *Orhun Abideleri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1999.
- , *Dede Korkut Hikâyeleri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1999.
- Erşahin, Cengiz, *Aşk Getiren Sözler*, Tutku Yayınevi, Ankara 2005.
- Eyüboğlu, Sabahattin, *La Fontaine Bütün Masallar*, İstanbul 1975.
- Fürüzanfer, Bediüzzaman, *Mevlânâ Celâleddin*, trc. Feridun Nafiz Uzluk, Milli Eğitim Basımevi, Yayınları, İstanbul 1997.
- Güleç, İsmail, *Türk Edebiyatında Mesnevî Tercüme ve Şerhleri*, Pan Yayıncılık, İstanbul 2008.
- Gökalp, Ziya, *Türk Uygarlığı Tarihi*, ed. Yusuf Çotuksöken, İnkılab Kitabevi, İstanbul 2008.
- Göker, Cemil, *Gülme ve Güldüren Sanat Türleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1993.
- Gölpınarlı, Abdülbaki, *Mevlânâ Celâleddin Hayatı, Felsefesi, Eserleri, Eserlerinden Seçmeler*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1985.
- , *Mevlevî Âdab ve Erkânı*, İnkılab Kitabevi, İstanbul 2006.
- Güngör, Erol, *Türk Kültürü ve Milliyetçilik*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2007.

- Güzel, Abdurrahman - Torun, Ali, *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*, Akçağ Yayınları, Ankara 2008.
- , *Dinî-Tasavvûfî Türk Edebiyatı*, Akçağ Yayınları, Ankara 2006.
- Halıcı, Feyzi, *Şair Burhaneddin'in Nasreddin Hoca'nın Fıkralarını Şerheden Eseri*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1994.
- Hilmi, Ahmed - Aksun, Ziya Nur, *İslâm Tarihi II*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2006.
- Hoca, Nasreddin, *Nasreddin Hoca Fıkralarından Seçmeler*, Kerim Çetinoğlu, ed. Kum Saati Yayınları, İstanbul 2005.
- Hocaoğlu, Ömer L. , *Anahtari Bendedur*, Ankara 1981.
- İbn-i Hazm, *Güvercin Gerdanlığı*, trc. Mahmut Kanık, İnsan Yayınları, İstanbul 2003.
- Köprülü, M. Fuat, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Akçağ Yayınları, Ankara 2003.
- Kafesoğlu, İbrahim, *Selçuklu Tarihi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1992.
- Kanık, Orhan Veli, *Nasrettin Hoca Hikâyeleri*, İstanbul 1970.
- Kaplan, Mehmet, *Edebiyat Üzerine Araştırmalar*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1999.
- Karaismailoğlu, Adnan, *Mevlâna ve Mesnevi*, Akçağ Yayınları, Ankara 2001.
- Karaalioğlu, Seyit Kemal, *Resimli Motifli Türk Edebiyatı Tarihi I*, İnkılâp ve Aka Basımevi, İstanbul 1980.
- Kılıç, Mahmut Erol, *Sûfî ve Şiir*, İnsan Yayınları, İstanbul 2007.
- Kılıçlı, Mustafa, *Arap Edebiyatında Şuubiye*, İşaret Yayınları, İstanbul 1992.
- Kırkkılıç, Ahmet, *Başlangıcından Günümüze Tasavvuf*, Timaş Yayınları, İstanbul 1996.
- Kocatürk, Vasfi Mahir, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Edebiyat Yayınevi, Ankara 1970.
- Köksal, M. Asım, *Peygamberler Tarihi I*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1993.
- Köprülü, Fuat, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara 2004.
- , *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Akçağ Yayınları, Ankara 2003.
- , *Anadolu Selçukluları Tarihi'nin Yerli Kaynakları*, Belleten, Ankara 1943.

- Kuşeyrî, Abdükerim, *Kuşeyrî Risâlesi*, trc. Dilaver Selvi, Semerkand Yayınları, İstanbul, 2004.
- Küçük, Osman Nuri, *Mevlânâ'ya göre Manevî Gelişim*, İnsan Yayınları, İstanbul 2009.
- Külekçi, Numan, *Mesnevî Edebiyatı Antolojisi*, I-II, Aktif Yayın Dağıtım, Erzurum 1999.
- La Fontaine, *Masallar*, trc. Sabahattin Eyüboğlu, İstanbul 1969.
- , Jean De, *La Fontaine'den Seçmeler*, ed. Emel İpek, Karanfil Yayınları, İstanbul 2005.
- Levend, Ağâh Sırrı, *Divan Edebiyatı*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1984.
- , *Türk Edebiyatı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1998.
- Lings, Martin, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, İnsan Yayınları, İstanbul 2010.
- Mahmud, Kâşgarlı, *Divânü Lugâti't-Türk*, trc. Seçkin Erdi, Serap Tuğba Yurteser, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul 2005.
- Makas, Zeynelâbidîn, *Türk Halk Hikâyelerinde Zaman*, Akademi Kitabevi, İzmir 2002.
- Meriç, Cemil, *Bu Ülke*, İletişim Yayınları, İstanbul 2004.
- Merçil, Erdoğan, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, TTK Basımevi, Ankara 1993.
- Mevlânâ, *Mesnevî*, I-IV, trc. Veled Çelebi İzbudak, Gözden Geçiren: Abdülbaki Gölpınarlı, MEB Yayınları, İstanbul 1991.
- Orhan Vedat Sevinçli, *Ezop Masalları*, İstanbul 1976.
- Ocak, Ahmet Yaşar, *Bektâşi Menâkıbnâmelerinde İslâm Öncesi İnanç Motifleri*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1983.
- , *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menakıbnâmeler*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992.
- , *Türk Sufiliğine Bakışlar*, İletişim Yayınları, İstanbul 1996.
- Oğuz, Öcal, *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*, Grafiker Yayıncılık, Ankara 2008.
- Oğuzkan, Ferhan, *Çocuk Edebiyatı*, Anı Yayıncılık, Ankara 2001.
- Öngören, Ferit, *Cumhuriyet Dönemi Türk Mizahı ve Hicvi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1983.
- Örnek, Sedat Veyis, *Türk Halkbilimi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1995.
- Özcan, Nusret, *Leylâ ile Mecnûn*, Sistem Matbaacılık, İstanbul 2008.

- Özdemir, Sacit-Gürol, Birol-Demircan, Osman, *Astronomi ve Astrofizik*, Asil Yayın Dağıtım, Ankara 2005.
- Özdemir, Ahmet, *Bütün Yönleriyle Türk Halk Edebiyatı Bilgileri*, Bordo-Siyah Klasik Yayınlar, İstanbul 2007.
- Özderen, Rasim, *Aşkın Diyalektiği*, İz Yayıncılık, İstanbul 2002.
- Özünlü, Ünsal, *Gülmecenin Dilleri*, Doruk Yayıncılık, Ankara 1999.
- Paşa, Ahmet Cevdet, *Peygamberlerin Kıssaları ve Halifelerin Tarihi*, ed. Ali Aslan, Aslan Yayınları, İstanbul 1977.
- Raşid, Rüşdi, *İslam Bilim Tarihi*, Litera Yayıncılık, İstanbul 2006.
- Riyâhî, Muhammed Emîn, *Osmanlı Topraklarında Fars Dili ve Edebiyatı*, İnsan Yayınları, İstanbul 1995.
- Sakaoğlu, Saim, *Gümüşhane ve Bayburt Masalları*, Akçağ Yayınları, Ankara 2002.
- _____ , *Masal Araştırmaları*, Akçağ Yayınları, İstanbul 1999.
- _____ , *Türk Fıkraları ve Nasreddin Hoca*, Konya 1992.
- Sayılı, Aydın, *Mezopotamyalılarda Astronomi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991.
- Sevgi, Hacı Ahmet, *Mevlânâ'nın Mesnevî'sinde Devrin Örf ve Adetleriyle İlgili Bilgiler*, Kayseri Diyanet Vakfı Yayınları, Kayseri 1994.
- Seyidoğlu, Bilge, *Erzurum Halk Masalları Üzerine Araştırmalar*, Bayram Matbaası, Ankara 1975.
- Seyhan, Ertuğrul, *Tasavvuf Edebiyatında Mevlânâ ve Mevlevî*, Sır Yayıncılık, İstanbul 2007.
- Sezen, Lütfi, *Halk Edebiyatında Hamzanâmeler*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1991.
- Schimmel, Annemarie, *İslâmın Mistik Boyutları*, trc. Senail Özkan Kabalcı Yayınevi, İstanbul 1999.
- _____ , *Ben Rüzgârım Sen Ateş*, trc. Senail Özkan, Ötüken Yayınları, İstanbul 2007.
- Şirin, Mustafa Ruhi, *Masal Atlası*, İz Yayıncılık, İstanbul 1998.
- Şimşek, Esmâ, *Yukarıçukurova Masallarında Motif ve Tip Araştırması*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001.

- Şeyh Galip Divânı'nından Seçmeler*, ed. Abdülbâki Gölpınarlı, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları: 499, Ankara 1988.
- Tural, Sadık, *Nekre ve Nükte Kavramlarının Kültür İçindeki Yeri ve Fonksiyonları, Edebiyat Bilimine Katkıları*, Ecdâd Yayım-Pazarlama, Ankara 1993.
- Tozlu, İbrahim, *Altın Silsile*, Semerkand Yayınları, İstanbul 2005.
- Topçu, Nurettin, *İslâm ve İnsan/Mevlânâ ve Tasavvuf*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2002.
- Tûtiname*, trc. Şemseddin Kutlu, İstanbul 1976.
- Uğurel, Nükte-Karaalioğlu, Seyit Kemal-Kızılcan, Nevzat, *Bütünüyle La Fontaine Masalları*, İstanbul 1976.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilâtı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1988.
- Üstüner, Kaplan, *Divan Şiirinde Tasavvuf*, Birleşik Dağıtım Kitabevi, Ankara 2007.
- Yardımcı, Mehmet - Tuncer, Hüseyin, *Çocuk Edebiyatı*, Ürün Yayınları, Ankara 2002.
- Yavuz, Hilmi, *Budalalığın Keşfi*, Can Yayınları, İstanbul 2002.
- Yeniterzi, Emine, *Mevlânâ Celâlettin Rûmî*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1997.
- Yıldırım, Ali, *Divan Edebiyatında Mahlas ve Mahlas-nâmeler*, Akçağ Yayınları, Ankara 2006.
- Yıldırım, Dursun, "Fıkra Türü", *Türk Bitiği: Araştırma/İnceleme Yazıları*, Akçağ Yayınları, Ankara 1998.
- Yılmaz, H. Kâmil, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2007.
- Zerrinkûb, Abdülhüseyin, *Simurg'un Kanat Sesi-Attar'ın Hayatı, Düşünceleri ve Eserleri*, Anka Yayınları, İstanbul 2002.

B- ANSİKLOPEDİLER ve SÖZLÜKLER

Büyük İslâm ve Tasavvûf Önderleri Ansiklopedisi, Vefa Yayıncılık, İstanbul 1993.

Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 1993.

Diyanet İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2007.

Karabulut, Ali Rıza, *Tıbb-ı Nebevî Ansiklopedisi*, Kozan Ofset, Ankara 2006.

Türkçe Sözlük, Atatürk Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2005.

Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, Dergâh Yayınları, İstanbul 1977.

C- TEZLER

Alay, Okan, *Bingöl Masalları*, (basılmamış yüksek lisans tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2005.

Çukurova, Selçuk, *Gut Artritli ve Romatid Artritli Hastalarla Asemptomatik Hiperürisemili Bireylerde Subklinik Aterosklerozun Karotis Dopplerle ve Yüksek Duyarlıklı C-Reaktif Protein Düzeyleri İle Değerlendirilmesi*, (uzmanlık tezi), Trakya Üniversitesi Tıp Fakültesi İç Hastalıkları Anabilim Dalı, Edirne 2008.

Esirgen, Bilge, *Türk Destanlarında Bilge Adam Tipi Üzerine Bir İnceleme*, (basılmamış yüksek lisans tezi), Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli 2007.

Gezer, Alpay, *Soyut Kavramların Öğretiminde Hayvan Masallarının Yeri*, (basılmamış yüksek lisans tezi), Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 2006.

Köse, Nerin, *Türk Halk Edebiyatında Kısa Hikâyeler*, (basılmamış yüksek lisans tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 1989.

Tok, Mehmet, *Mevlânâ'nın Mesnevî'sindeki Hikâyelerin Çocuk Edebiyatı Açısından Değerlendirilmesi*, (basılmamış yüksek lisans tezi), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale 2007.

D- MAKALELER VE BİLDİRİLER

- Akkuş, Metin, “Doğu Kültüründe Nasreddin Hoca Tipinin Benzerleri”, Atatürk Üniversitesi, FEF, TDEB, Nasreddin Hoca Paneli, Erzurum (15 Mayıs 2002), s. 57-62.
- Akpınar, Ali, “Mesnevî’de Kıssa Eğitimi Şeyh Dekûkî Örneği”, *Türk Kültürü, Edebiyatı ve Sanatında Mevlânâ ve Mevlevîlik- Bildiriler*, Bildiriler Serisi: 1, Sümam Yayınları: 1 (2007), s. 123-147.
- Aksu, Ali, “Mevlana’nın Mesnevî’sinde Dört Halife”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XIII/1 (2009), s. 19-41.
- Alptekin, Ali Berat, “Hayvan Masallarının Formel Yapısı”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (Bahar 2000), s. 157-185.
- Araz, Nezihe, “Mevlânâ’da Her Şey İnsan İçin”, *V. Milli Mevlana Kongresi*, Konya (3-4 Mayıs 1991), s. 41.
- Arıcı, Ali Fuat, “Tür Özellikleri ve Tarihlerine Göre Türk ve Dünya Masalları”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 26, Erzurum 2004, s. 159-169.
- Ayan, Gönül, “Mesnevi ve Kısa Hikâyecilik”, *V. Milli Mevlâna Kongresi- Bildiriler* (3-4 Mayıs 1991), Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya 1991, s. 57-61.
- Çelik, Celaleddin, “Mevlânâ’nın Fikirlerinin Türkler’in Dinî Hayatına Etkileri”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 12 (2002), s. 21-38.
- Çıkla, Selçuk-Üst, Sibel, “Mesnevî’deki Hikâyelerin Kaynakları ve Mevlânâ’nın Hikâyeler Üzerindeki Tasarrufları”, *Yedi İklim Dergisi, Mevlânâ Özel Sayısı*, S. 211 (2007), s. 92-97.
- Durak, Nejdî, “Mesnevî’de Metaforik Anlatımlarda Kullanılan Hayvan Motifleri ve Felsefî Değerlendirmesi” *Uluslararası Düşünce ve Sanatta Mevlânâ Sempozyumu*, Çanakkale 2006, s. 155-165.
- Görkem, İsmail, “Anadolu-Türk Ağıtlarının Mizahî Karakteri Hakkında Bir Değerlendirme”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 20, (2006), s. 153-167.

- Güleç, İsmail, “İsmail Emre ve Nasreddin Hoca’nın Fıkralarına Farklı Bir Yaklaşım”, *Yedi İklim Dergisi, Nasreddin Hoca Özel Sayısı* (Eylül-Ekim 2001), s. 99-105.
- Güllüce, Hüseyin, “Mesnevî’de Temsîlî Anlatım ve Hikâye ve Temsîllerle Kurân Âyetlerinin Açıklanması”, *Erdem Dergisi*, S. 50 (2008), s. 129-160.
- Halıcı, Feyzi, “Mevlevî Şâiri Burhaneddin’in Nasreddin Hoca’nın Fıkralarının Şerhi”, *II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, II (Ankara 1982), s. 235-290.
- Şahin, Filiz, “Mevlânâ’da Şehirlilik, Mistisizm ve Türklük”, *Türkiye Günlüğü Dergisi*, S.83 (Kış 2005), Ankara, s. 85-98.
- Taner, Nuri, “Masaldan Masalbilime Geçiş ve Türk Masallarının Kaynakları Üzerine”, II, *IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri*, Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1992, s. 323-329.
- Tekin, Mustafa, “Mevlânâ Bibliyografyası, *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi, Mevlânâ Özel Sayısı*, S. 14 (6), Erdem Matbaası, Ankara 2005, s. 353-366.
- Turan, Refik-Belenli, Tuğba-Kiriş, Ayten, “Mesnevi ve Mesnevi’nin Sosyal Bilgiler Programında Yer Verilen Değerler Çerçevesinde İncelenmesi”, *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 1 (2010), s. 169-203.
- Türkmen, Fikret, “Anadolu Mizahında Bazı İran ve Arap Kökenli Mizah Tipleri”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, S. 1, İzmir 1996, s. 1-4.
- Karaismailoğlu, Adnan, “Mevlânâ Kongrelerinde Sunulmuş Olan Tebliğler”, *III. Uluslar Arası Mevlânâ Kongresi* (5-6 Mayıs 2003), Bildiriler, Konya 2004, s. 331-358.
- Kemikli, Bilal, “Mesnevî ve Türk İrfanı: Mesnevîhanlık Geleneği”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XVI/2 (2007), s. 1-20.
- Köse, Nerin, “Türk Halk Hikâyelerinin Tasnifi Hakkında”, *V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Halk Edebiyatı Seksiyon Bildirileri II*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1997, s. 97-104.

- Mazıoğlu, Hasibe, “Anadolu’da Türk Edebiyatı’nın Başlamasında ve Gelişmesinde Mevlânâ’nın Yeri ve Etkisi”, *Mevlânâ Sevgisi*, Konya 1981, s. 30-39.
- , “Mesnevî’nin Türkçe Manzum Tercüme ve şerhleri”, *Mevlânâ’nın 700. Ölüml Yıldıönümü Dolayısıyla Uluslararası Mevlânâ Semineri*, Ankara 1973, s. 275-296.
- Mughu, Yakub, “Mevlânâ ve İkbâl, Mevlânâ ve Yaşama Sevinci”, ed. Feyzi Halıcı, *Uluslar Arası Üçüncü Mevlana Semineri*, Konya 1978, s. 237-243.
- Sakaoğlu, Saim, “Mesnevi’deki Hikâyelerin Kaynakları ve Tesirleri”, *I. Milli Mevlana Kongresi Tebliğler*, Konya, 1985, s. 105-113.
- Sarıyüce, Hasan Latif , “Ders Veren Türk Masalları”, *Türk Folklor Araştırmaları Dergisi*, No: 354 (Ocak 1979), s. 8533.
- Schimmel, Annemarie, “Mevlânâ C. Rûmî’ye Göre Konya’da Gündelik Hayat”, *Mevlânâ’nın 700. Ölüml Yıldıönümü Dolayısıyla Uluslararası Mevlana Semineri*, TIB Yayınları, Ankara 1973, s. 138-142.
- şimşek, Selami, “Mevlânâ’da Mizah ve Nükte”, *Tasavvüf Dergisi*, *Mevlânâ Özel Sayısı*, Yıl: 6, S. 14, Ankara 2005, s. 525-548.
- Ülken, Hilmi Ziya, “Mevlana ve Yetiştiği Ortam”, *Mevlânâ’nın 700. Ölüml Yıldıönümü Dolayısıyla Uluslararası Mevlana Semineri*, TIB Yayınları, Ankara 1973, s. 229-230.
- Yeniterzi, Emine, “Klasik Türk Edebiyatı Ahlâkî Mesnevîlerinde Mevlânâ’dan İzler”, *Klasik Türk Kültürü, Edebiyatı ve Sanatında Mevlâna ve Mevlevîlik Sempozyumu* (14 Aralık 2006), Selçuk Üniversitesi, Konya 2006, s. 11-27.
- Yıldırım, Dursun, “Sözel Eleştiri Türü ve Nasreddin Hoca Bildirileri Üzerine Birkaç Söz”, *Nasreddin Hoca Sempozyumu Bildirileri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1997, s. 57-59.
- Yıldız, Alpay Doğan, “Eski Bir Bahçenin Yeniden Düzenlenişi ya da Fuzûlî’nin Hikâyeye-i Leylâ ve Mecnûn’u Sunuşu”, *Bilig*, S. 29 (Bahar 2004), s. 201-222.

Yousofi, Hosein, “Bir Hikâyecî Olarak Mevlâna”, trc. Ramazan Muslu, *Tasavvuf Dergisi*, *Mevlânâ Özel Sayısı*, S. 14, Ankara 2005, s, 645-660.

ÖZET

Bu çalışmada XIII. yüzyılda yaşayan ünlü sūfi ve şair Mevlânâ'nın *Mesnevî* adlı eserini Halk edebiyatı ve halk kültürü açısından inceledik. Mevlânâ'nın en meşhur eseri olan *Mesnevî* pek çok dile çevrildi ve üzerinde pek çok çalışma yapıldı. Bu çalışmada başlangıçta Mevlânâ'nın hayatı ve eserleri hakkında kısaca bilgi verdik ve *Mesnevî*'nin öneminden bahsettik.

Birinci bölümde *Mesnevî*'deki Halk edebiyatının anonim eserlerinden olan fıkra, masal, menkıbe ve halk hikâyelerinden örnekler verdik, bu türlerin ardından Mevlânâ'nın çeşitli görüşleri üzerinde durduk.

İkinci bölümde *Mesnevî*'de yer alan evlenme, ölüm, halk hekimliği, halk inançları, halk mutfağı, gelenek ve görenekler üzerinde durduk, ardından Mevlânâ'nın görüşlerinin ile Anadolu Türk kültürü ve inançlarına etkisini açıkladık.

Anahtar Sözcükler: Mevlânâ, *Mesnevî*, halk edebiyatı, halk kültürü.

ABSTRACT

This study attempts at examining Mawlânâ's Mathnawi. Mathnawi is the masterpiece of Mawlânâ. He is a sufi and a poet of XIII. century. Mawlânâ's Mathnawi is one of the most studied works in Turkish folk literature. Mathnawi is Mawlânâ's famous book. Mathnawi has been translated into many language and it commentated on many countries. Firstly we introduced to the life of Mawlânâ. After we summarized the sources, content, influences and importance of the Mathnawi.

In the first part which includes at the Mathnawi anonymous folk literature; joke, folktale, legend, fairy tale, romance are explained and forms, contents are evaluated. At the end of this section dwelled on the criticism thought by Mawlânâ's from various point in view.

In the second part we prepared at the Mathnawi's products of transition periods of times like; marriage, death traditions and believes, fasts, ceremonies, folk cuisine, folk profession of doctor are mentioned. After we intend to discuss the influence which Mawlânâ's views have exercised on the connection of Anatolia Turkish culture with traditions and believes.

Key words: Mawlânâ, Mathnawi, folklore, folk literature,

ÖZGEÇMİŞ

19.09.1981 tarihinde Rize’de doğdum. İlk ve orta öğrenimimi Rize’de tamamladım. 1998 yılında Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği Bölümü’nde başladığım lisans eğitimimi 2004 yılında bitirdim. Çeşitli sürelerle Seldek İlköğretim Okulu, İshakoğlu İlköğretim Okulu, İstiklal İlköğretim Okulu’nda Türkçe öğretmeni ve Rize Anadolu Lisesi, Ali Metin Kazancı Anadolu Lisesi ve Rize Özel İlgi Koleji’nde Edebiyat öğretmeni olarak görev yaptım. Görevimi 2011 yılında atandığım Rize Eğitim Fakültesi’nde sürdürmekteyim.

Yasemin BAKİ